ORTAÖĞRETİM

ANADOLU İMAM HATİP LİSESİ

İslam Tarihi

DERS KİTABI

YAZARLAR

Aynur BEDİROĞLU

Enes DELİGÖZ

Fatih ÜNAL

DEVLET KİTAPLARI

....., 2026

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI 9847
DERS KİTAPLARI DİZİSİ 2106

Her hakkı saklıdır ve Millî Eğitim Bakanlığına aittir. Kitabın metin, soru ve şekilleri kısmen de olsa hiçbir surette alınıp yayımlanamaz.

EDİTÖR
Zeynep AKTAŞ

DİL UZMANI
Vedat EĞİLMEZ

GÖRSEL TASARIMCI
Ahmet AKTAŞ
Nevzat ŞİMŞEK

PROGRAM GELİŞTİRME UZMANI
Prf. Dr. Halil İbrahim KAYA

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME UZMANI
Dr. Öğretim Üyesi Mehtap AKTAŞ

REHBERLİK UZMANI
Dursun DAYAPOĞLU

ISBN 978-975-11-8906-6

Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 20/03/2025 gün ve 129148918 sayılı yazısı ile eğitim aracı olarak kabul edilmiştir. Kurulca bu kitabın kabul edilmiş olması ders kitabından yayınevi ve yazarın/yazarların sorumluluğunu kaldırmaz.

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerîhamdan İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'şım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif Ersoy

GENÇLİĞE HİTABE

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve hâricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal Atatürk

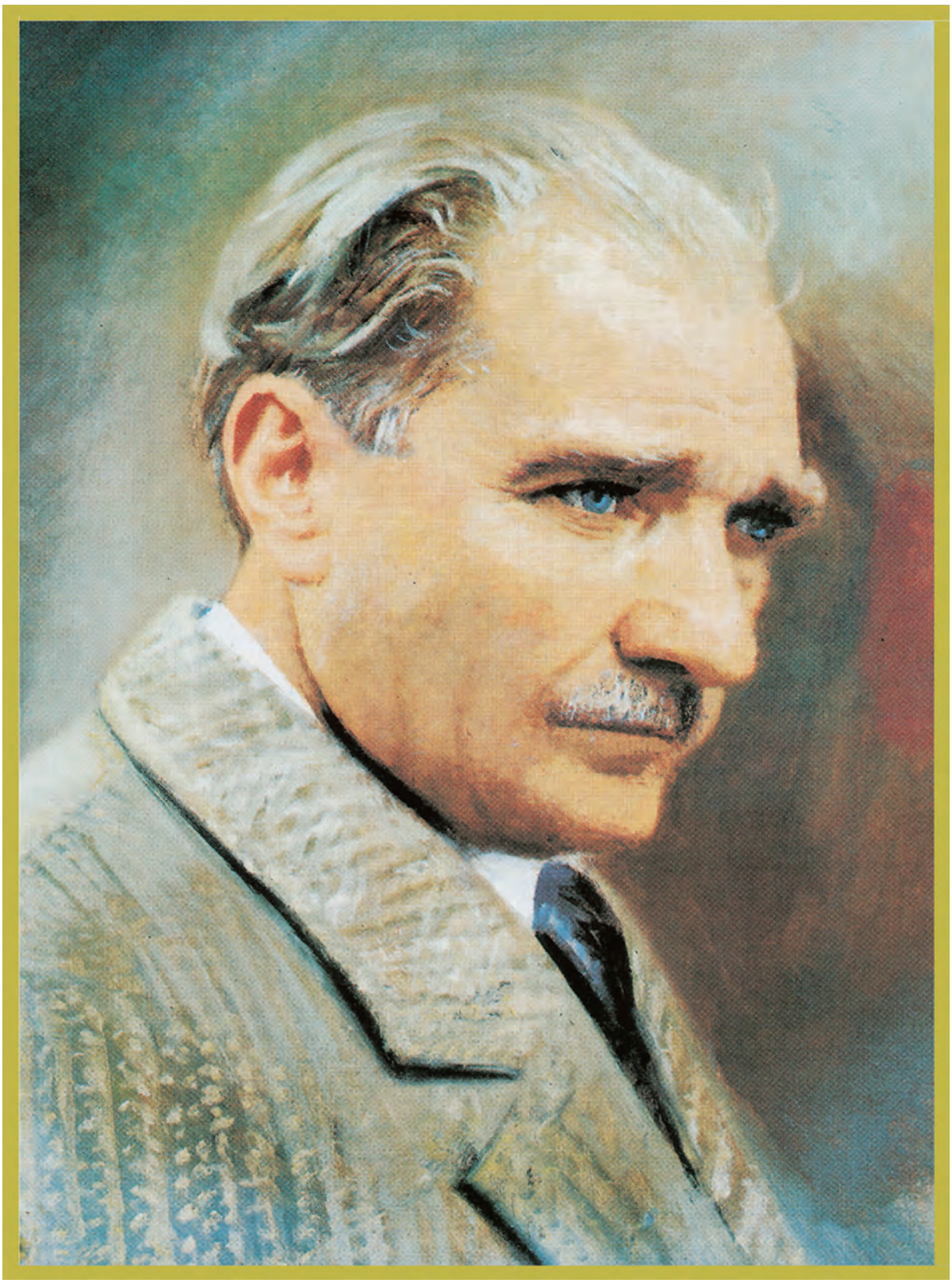

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İçindekiler

Kitabımızı Tanıyalım **11**

ÜNİTE 1
İSLAM TARİHİNE GİRİŞ VE ASRISAADET DÖNEMİ

1. İslam Tarihinin Konusu, Amacı ve Metodu 16
2. İslam Tarihinin Kaynakları 17
3. İslam Öncesi Arabistan ve Dünya 18
4. Hz. Muhammed'in (sav) Peygamber Oluşu ve İslam'ın Mekke Dönemi 22
5. Hicret ve İslam'ın Medine Dönemi 26
    5.1. Medine'de İslam Devleti'nin Kurulması 27
    5.2. Medine İslam Devleti'nin Siyasi, Askerî ve Dinî İlişkileri 27
    5.3. Medine İslam Devleti'nin Diplomatik İlişkileri ve İslam'ın Yayılma Süreci 33
6. Veda Haccı ve Veda Hutbesi 34
7. Hz. Muhammed'in (sav) Vefatı 37
Değerlendirme Çalışmaları 38

ÜNİTE 2
DÖRT HALİFE (HULEFAYIRAŞİDİN) DÖNEMİ

1. Hz. Muhammed'den (sav) Sonra Devlet İdaresi 46
2. Hz. Ebu Bekir Dönemi 47
3. Hz. Ömer Dönemi 49
4. Hz. Osman Dönemi 51
5. Hz. Ali Dönemi 54
6. Dört Halife Dönemi'nin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi 57
Değerlendirme Çalışmaları 59

ÜNİTE 3
EMEVİLER

1. Emeviler ve Emevilerin Kuruluş Dönemi 66
2. Yezid Dönemi ve Olayları 68
   2.1. Hilafetin Saltanata Dönüşmesi ve Buna Tepkiler 68
   2.2. Hz. Hüseyin ve Kerbela Olayı 69
   2.3. Abdullah bin Zübeyr Olayı ve Hilafet Mücadelesi 72
3. Fetihler ve İslam Coğrafyasının Genişlemesi 73
4. Ömer bin Abdülaziz Dönemi ve İslam'ın Hızlı Yayılış Süreci 76
5. Emeviler Dönemi'ndeki Diğer Önemli Olaylar 77
   5.1. Mevali 77
   5.2. Diğer İç Sorunlar 78
   5.3. Dış İlişkiler 79
6. Emevilerin Yıkılışı 80
7. Emevilerin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi 82
Değerlendirme Çalışmaları 84

ÜNİTE 4
ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİ

1. Endülüs'ün Fethi ve Valiler Dönemi 94
2. Endülüs Emevi Devleti 96
   2.1. Emîrlik Dönemi 96
   2.2. Halifelik Dönemi 99
   2.3. Yıkılışı 100
3. Emeviler Sonrasında Endülüs 101
4. Endülüs'te Müslüman Varlığına Son Verilmesi 106
5. Osmanlı Endülüs - İspanya İlişkileri 107
6. Hristiyanların Elinde Endülüslüler 109
7. Endülüs İslam Devleti ve Batı Medeniyetine Etkisi 110
Değerlendirme Çalışmaları 114

ÜNİTE 5
ABBASİLER

1. Abbasilerin Kuruluşu 122
2. Abbasiler Yönetiminde Mevali Ağırlığı 124
3. Abbasilerin Din Politikası 126
4. İç Sorunlar 128
    4.1. Yönetim Karşıtı Dinî ve Siyasi Hareketler 130
    4.2. İslam Karşıtı Dinî ve Siyasi Hareketler 131
5. Merkezî İdareden Kopmalar 133
6. Askerî ve Siyasi İlişkiler 135
7. Moğol İstilası ve Abbasilerin Yıkılışı 137
8. Abbasilerin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi 139
Değerlendirme Çalışmaları 142

ÜNİTE 6
İSLAMİYET VE TÜRKLER

1. Türk-Arap İlişkileri 150
    1.1. Emeviler Öncesi 150
    1.2. Emeviler Dönemi 150
    1.3. Abbasiler Dönemi 151
2. Türklerin İslam Dinine Girişi 152
3. Müslüman Türk Devletleri 153
4. Türklerin İslam Dünyasındaki Faaliyetleri 156
    4.1. Selçuklular ve Abbasi Halifeliğinin Korunması 156
    4.2. Haçlı Seferleri Karşısında Anadolu Selçukluları 157
    4.3. İslam Coğrafyasının Korunmasında Osmanlıların Rolü 158
    4.4. Osmanlıların Kutsal Topraklara Hizmetleri 160
    4.5. Selçuklu ve Osmanlıların İslam Medeniyetine Katkıları 161
5. İslam Dininin Yayılma Sürecinde Türklerin Rolü 163
    5.1. Orta Asya'da İslam Dininin Yayılma Süreci 164
    5.2. Hint Yarımadası'nda İslam Dininin Yayılması 165
    5.3. Anadolu'nun İslamlaşma Süreci 167
    5.4. Balkanlarda İslam Dininin Yayılması 168
Değerlendirme Çalışmaları 170

ÜNİTE 7
GÜNÜMÜZ İSLAM DÜNYASI

1. Asya Kıtasında Müslümanlar 180
2. Afrika Kıtasında Müslümanlar 182
3. Balkanlarda Müslümanlar 183
4. Avrupa Ülkelerinde Müslümanlar 184
5. Amerika Kıtasında Müslümanlar 186
6. Avustralya Kıtasında Müslümanlar 188
7. İslam Dünyasındaki Siyasi ve İktisadi Gelişmeler 189
8. İslam Dünyasının Ekonomik Yapısı ve Doğal Zenginlikleri 192
9. İslam Dünyasında İlmî ve Fikrî Gelişmeler 194
10. İslam Dünyasında Medeniyetler Arası İlişkiler ve Kültürel Gelişmeler 196
11. İslam Dünyasının Siyasi ve Uluslararası Teşekkülleri 197
12. Türkiye ile Diğer İslam Ülkeleri Arasındaki İlişkiler 199
13. İslam Ülkeleri ve Bunların Uluslararası Teşekküllerle İlişkisi 203
Değerlendirme Çalışmaları 205

Sözlük 212
Cevap Anahtarı QR Kodu 214
Genel Ağ ve Görsel Kaynakçası QR Kodu 214
Kaynakça 215
Türkiye'nin Mülki İdare Bölümleriyle Kara ve Deniz Komşuları Haritası 222
Türk Dünyası Haritası 223

Kitabımızı Tanıyalım

Kısaltmalar

BM	*: Birleşmiş Milletler*
c	*: cilt*
çev.	*: çeviren*
DİB	*: Diyanet İşlari Başkanlığı*
ed	*: editör*
haz.	*: hazırlayan*
m	*: metre*
M	*: Miladi*
NATO	*: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)*
OPEC	*: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Organizasyonu)*
s.	*: sayfa*
sav	*: Sallallâhu aleyhi ve sellem*
SSCB	*: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği*
vd.	*: ve devamı*

Ünite Kapakları

İçerik

Ünite içeriğinin verildiği bölümler

Ünite numarasının verildiği bölüm

Başlıkların verildiği bölüm

İçerikle ilgili bilgi verilen bölüm

İçerikle ilgili görsellerin verildiği bölüm

Görselle ilgili bilginin verildiği bölüm

İçerikle ilgili haritaların verildiği bölüm

Haritalara ilişkin bilgi verilen bölüm

ÜNİTE 1

1 İslam Tarihinin Konusu, Amacı ve Metodu

Hz. Muhammed'in (sav) doğduğu, yaşadığı ve vefat ettiği yer olan Arap Yarımadası, İslam tarihi açısından son derece önemli bir bölgedir. Asya, Avrupa ve Afrika kıtasının kesiştiği önemli bir noktada bulunan Arap Yarımadası, coğrafi konumu sebebiyle farklı toplulukların sosyal, kültürel, dinî ve ticari açıdan etkileşimde bulundukları bir bölge olmuştur. Arap Yarımadası'ndan Hindistan'a, Çin'e, Habeşistan'a ve Akdeniz ülkelerine kadar uzanan ticari faaliyetler gerçekleştirilmiştir.[8]

Arap Yarımadası'nda yapılan ticari faaliyetlerden bazıları

Hz. Muhammed'in (sav) doğduğu, yaşadığı ve vefat ettiği yer olan Arap Yarımadası, İslam tarihi açısından son derece önemli bir bölgedir. Asya, Avrupa ve Afrika kıtasının kesiştiği önemli bir noktada bulunan Arap Yarımadası, coğrafi konumu sebebiyle farklı toplulukların sosyal, kültürel, dinî ve ticari açıdan etkileşimde bulundukları bir bölge olmuştur. Arap Yarımadası'ndan Hindistan'a, Çin'e, Habeşistan'a ve Akdeniz ülkelerine kadar uzanan ticari faaliyetler gerçekleştirilmiştir.[8]

Harita 3.2. Emevi Devleti

İçerikle ilgili ayrıntılı bilginin verildiği bölümler

Bilgi Kutusu

Etkinlikler

Etkinliklerin verildiği bölümler

Yorumlayalım

Tartışalım

Değerlendirelim

Araştıralım

Paylaşalım

Değerlendirme

Değerlendirme sorularının verildiği bölüm

Açık uçlu soruların verildiği bölüm

Çoktan seçmeli soruların verildiği bölüm

Boşluk doldurma sorularının verildiği bölüm

Doğru-Yanlış sorularının verildiği bölüm

Daha fazla soruya ulaşım için QR kodunun verildiği bölüm

ÜNİTE 1

Değerlendirme Çalışmaları

A) Aşağıdaki açık uçlu soruların cevaplarını soruların altında yer alan boşluklara yazınız.

B) Aşağıdaki çoktan seçmeli soruların doğru seçeneklerini işaretleyiniz.

C) Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri parantez içinde verilen uygun kelimelerle doldurunuz.

(Kur'an, sünnet, hanif, ensar, muhacir, bedir, gazve, seriyye, Mescid-i Aksa, suffe)

Ç) Aşağıdaki cümlelerden doğru olanların başına "D", yanlış olanların başına ise "Y" yazınız."

Daha fazla soru için verilen QR kod.

Ünitenin EBA içeriğine ulaşmak için verilen QR kod

ANAHTAR KAVRAMLAR

Vahiy, risalet, tebliğ, Cahiliye Dönemi, Asrısaadet, muahat

Ünitenin özetine ulaşmak için verilen QR kod

ÜNİTE 1

İSLAM TARİHİNE GİRİŞ VE ASRISAADET DÖNEMİ

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. İslam tarihi hakkında bilgi sahibi olmamız bize neler kazandırır? Açıklayınız.
2. İslamiyet öncesi Arap toplumu hakkında neler biliyorsunuz? Açıklayınız.
3. Hz. Muhammed (sav) İslam'ı tebliğ ederken nasıl bir yol izlemiştir? Araştırınız.
4. Hz. Muhammed'in (sav) peygamber oluş süreci ile ilgili neler biliyorsunuz? Arkadaşlarınızla paylaşınız.
5. Müslümanların hicret etmelerini zorunlu kılan sebepler nelerdir? Araştırınız.

1 İslam Tarihinin Konusu, Amacı ve Metodu

Yorumlayalım

...“Târîh”i “tekerrür” diye ta’rîf ediyorlar;
Hiç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdi?

Mehmet Âkif ERSOY

Fatih Bayhan, *Safahat* 517.

Yukarıdaki dizelerden çıkarılabilecek mesajları yorumlayınız.

Tarihle ilgili birçok tanımlama yapılmakla beraber en genel anlamıyla tarih, toplumların süreç içerisinde yaşadıkları olayları zaman ve mekân belirterek sebep sonuç ilişkisi bağlamında ele alan bir bilim dalıdır.[1] İslam tarihi ise Kur’an-ı Kerim’in indirilmeye başlandığı günden itibaren günümüze kadar gelen zaman diliminde Müslüman toplulukların yaşamış olduğu tüm süreçleri inceleyen ilim dalı olarak tanımlanmaktadır.[2]

Tarihî olayları araştırarak tarih biliminin gelişmesine katkı sunmak, insanların geçmişte yaşanan olaylardan ders alarak gelecekle ilgili planlamalarına yön vermesi açısından son derece önemlidir. Nitekim Allahu Teala Kur’an-ı Kerim’de **“Ant olsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır…”**[3] buyurarak tarihte yaşamış toplumların hikâyelerinden ders almamızı öğütlemektedir.

İslam tarihi ilk vahiy ile başlayıp günümüze kadar gelen tüm Müslüman toplumların yaşamış olduğu süreçleri konu edinir. Bununla beraber Müslüman toplumlarla ilişki içerisinde bulunan diğer milletlerin yaşadığı olaylara da değinmektedir.

İslam tarihinin amacı tarihte gerçekleşen olaylarla ilgili bilgi vermekle beraber, insanların geçmiş milletlerin yaşamış olduğu hadiselerden ders çıkarmasını sağlayarak geleceğe yön vermelerine imkân oluşturmaktır. Ayrıca İslam tarihi ile ilgili yapılan araştırmalar tefsir, hadis, mezhepler tarihi gibi ilahiyat alanında yapılan bilimsel çalışmalara kaynaklık etmektedir.

İslam tarihi üzerine çalışma yapan ilk dönem tarihçileri, genel olarak rivayetçi bir metot benimsemişken sonraki dönem İslam tarihçileri olayları nakletmekle kalmayıp yaşananları, kişileri, mekânları eleştirel bir gözle incelemiş; araştırmacı bir metot kullanmışlardır. Günümüz İslam tarihi çalışmalarında ise olaylar, tarafsızlık ilkesine bağlı kalınarak nedenleri, oluş şekilleri ve sonuçları bağlamında incelenmektedir.[4]

Kur’an’da Tarihî Olaylara Dair Ayetler

“Şüphesiz sizler (yolculuklarınız sırasında) sabah akşam onların (harap olmuş) yurtlarına uğrayıp duruyorsunuz. Hâlâ düşünmeyecek misiniz?” (Saffat suresi, 137-138. ayetler.)

“Peygamberlerin haberlerinden, kendileriyle senin kalbini pekiştirdiğimiz her bir haberi sana aktarıyoruz. Bunlarda, sana hak, müminlere de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir.” (Hud suresi, 120. ayet.)

“İşte memleketler! Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz...” (Araf suresi, 101. ayet.)

“Onlar yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğuna bakmadılar mı?...” (Muhammed suresi, 10. ayet.)

2 İslam Tarihinin Kaynakları

İslami ilimlerin tamamında olduğu gibi İslam tarihinde de temel kaynak yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim'de 610 yılından 632 yılına kadar süren nüzul süreci başta olmak üzere geçmiş dönemlerde yaşamış peygamber ve milletlerden, Cahiliye Dönemi âdetlerinden, İslam'ın yayılma döneminde Müslümanların yaşadıkları olaylardan Yahudi, Hristiyan ve müşriklerle kurulan ilişkilere kadar pek çok konuda tarihî bilgiler anlatılmaktadır.[5]

Kur'an-ı Kerim'den sonra başvurulacak ikinci kaynak ise Hz. Peygamber'in (sav) sünnetleri ve sünnetlerin yazıya geçirilmiş hâli olan hadisleridir. Hadislerde genellikle İslam dininin inanç, uygulama ve ahlaki ilkeleriyle ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bununla beraber Hz. Peygamber'in (sav) yaşadığı dönemin sosyal, kültürel, siyasi, dinî ve ekonomik alandaki uygulamaları ile ilgili bilgiler de mevcuttur.[6] Bu bağlamda Hz. Peygamber'in (sav) hadisleri bir anlamda tarihe ışık tutmaktadır.

Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinin yazılı olduğu birçok eser bulunmaktadır. Ancak İslam âleminin genelinde kabul görmesi bakımından "Kütübitisa" (dokuz kitap) isimli hadis külliyatı, İslam tarihinin Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci temel kaynağı olarak kabul edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim ve hadislerden sonra İslam tarihine kaynaklık edecek kitap türlerinden bazıları şunlardır:

- Siyer ve Megazi Türü Kitaplar
  Hz. Peygamber'in (sav) hayatını ve şahsiyetini, tebliğ faaliyetlerini, siyasi ve askerî mücadelelerini konu alan eserlerdir.

- Tabakat ve Terâcim Türü Kitaplar
  İslam tarihçiliğinde "tabakat-terâcim" türü olarak adlandırılan çalışmalar muhaddisler, müfessirler, şairler, filozoflar, tabipler gibi çeşitli meslek gruplarına mensup kişilerin hayat hikayelerinin ele alındığı eserlerdir.

- Genel Tarih Türü Kitaplar
  Toplumların tarihî süreç içerisinde yaşadıkları olayların zaman ve yer gösterilerek, sebep sonuç ilişkisi içerisinde objektif bir bakış açısıyla anlatıldığı tarih kitaplarıdır.

- Neseb Türü Kitaplar
  Arap toplumunda önemli görülen "soy bilgisi"ne (neseb) dair yazılan kitaplardır.

- Fütuhat Türü Kitaplar
  Hz. Peygamber (sav) Dönemi'nden sonra fethedilen yerler ile ilgili detaylı bilgilerin yer aldığı kitaplardır.

- Bölge ve Şehir Tarihi Türü Kitaplar
  Şehir veya bölgenin fiziki şart ve imkânlarını siyasi, sosyal, iktisadi alanda geçirdiği evreleri konu edinen kitaplardır.[7]

Yukarıda sıralanan kitap türlerinin dışında İslam tarihinde kaynak olarak coğrafya kitapları, seyahatnameler, edebiyat kitapları ve lügatlere de başvurulmaktadır.

3 İslam Öncesi Arabistan ve Dünya

Hz. Muhammed'in (sav) doğduğu, yaşadığı ve vefat ettiği yer olan Arap Yarımadası, özellikle Hicaz Bölgesi, İslam tarihi açısından son derece önemlidir. Arap Yarımadası coğrafi konumu sebebiyle farklı toplulukların sosyal, kültürel, dinî ve ticari açıdan etkileşimde bulundukları bir bölge olmuştur. Arap Yarımadası'ndan Hindistan'a, Çin'e, Habeşistan'a ve Akdeniz ülkelerine kadar uzanan ticari faaliyetler gerçekleştirilmiştir.[8]

İslam dininin ortaya çıktığı VII. yüzyılda insanlık tarihinin köklü medeniyetleri olan Çin, Hindistan, İran gibi ülkelerde sosyal, siyasal ve dinî sorunlar yaşanmaktaydı. Bu yüzyılda dönemin iki büyük gücü olan Bizans ve Sâsânî imparatorlukları Arabistan çevresinde hüküm sürmekteydi. Arap Yarımadası'nın komşusu olan İran, Sâsânîlerin kontrolü altında bulunuyordu. Sâsânîlerin resmî dini olan Mecusîlik, halkın çoğunluğunun da tabi olduğu inançtı. Toplumsal ve siyasi kargaşa yaşayan Çin'de Konfüçyanizm ve Budizm dinleri etkiliydi. Acımasız bir kast düzeni olan Hindistan'da, Hinduizm ve Budizm öne çıkan inanç sistemleriydi. Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında olan Suriye topraklarında Hristiyanlık yayılmıştı. Arapların diğer bir komşusu Habeşistan'da ise iç karışıklıklar baş göstermekte, kardeş kavgaları yaşanmaktaydı. İslamiyet'in ortaya çıktığı bu dönemlerde dünya ülkelerinin hemen hepsinde adalet, kardeşlik, barış ve sevgiden uzak bir yaşam biçimi görülmekteydi. Toplumları baskı ve zorbalıkla idare eden despot yönetimler kendi inançlarını insanlara zorla dayatmakta, hukuk sistemleri haklılar için değil, güçlüler için oluşturulmaktaydı (Harita 1.1).[9]

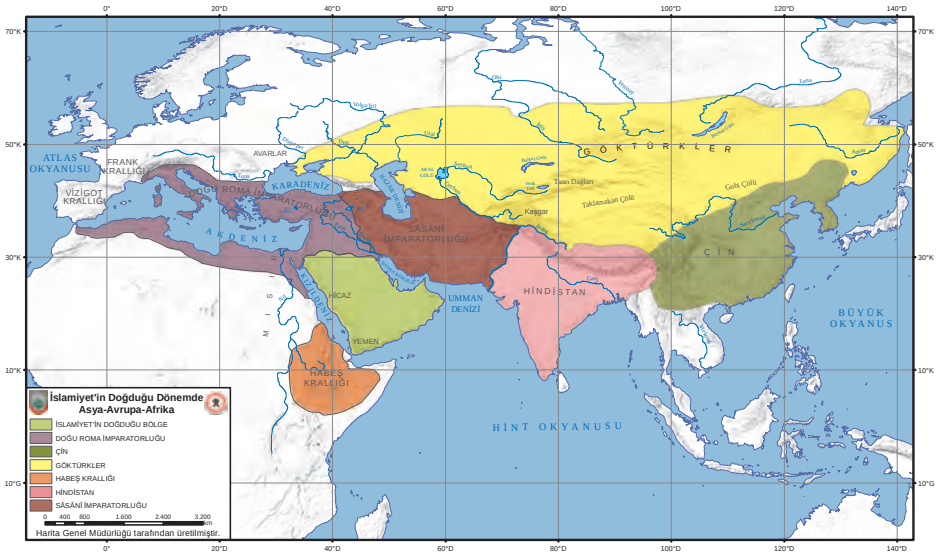

Harita 1.1: İslam'ın doğduğu dönemde Arap Yarımadası ve çevresi

Yorumlayalım

Hendek topluluğu anlamında kullanılan bir tabir olan "Ashabıuhdud" İslâmiyet'ten önceki bir dönemde inançlı insanları dinlerinden döndürmek için ateş dolu hendeklere atarak işkence eden kimseleri ifade eder. Buruc suresinde işkenceci kimseler kastedilerek bu kişilerin lanetlendiği bildirilmektedir.

Muhammed Eroğlu, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 3/ 471.

İnanç özgürlüğünün tanınmadığı ve bir inanışın zorla insanlara dayatıldığı bir toplumda yaşamak, bireyde ne tür tepkilerin gelişmesine sebep olur? Yorumlayınız.

İslâmiyet'ten Önce Arap Yarımadası

Hz. Muhammed'in (sav) hangi şartlar altında peygamberlik vazifesini yürüttüğünü anlayabilmek için Arabistan bölgesinin coğrafi, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve dinî yapısının ortaya konması gerekmektedir.

Coğrafi Durum: Arap Yarımadası; doğuda Basra ve Umman körfezleri, güneyde Hint Okyanusu, batıda ise Kızıldeniz ile çevrilidir. Güneyde Babu'l-Mendep Boğazı ile Afrika'dan ayrılmakta, kuzeyden Süveyş Kanalı ile tekrar bu kıtaya birleşmektedir.[10]

Geniş çöllerle kaplı Arabistan coğrafyası, sıcak ve kurak bir iklime sahiptir. Güney Arabistan, aldığı yağışlar sebebiyle yarımadanın diğer bölgelerine göre doğal bitki örtüsü açısından daha zengin ve tarıma elverişli topraklara sahiptir.

İslam tarihi açısından Arabistan'ın en önemli bölgesi, hiç şüphesiz Hicaz bölgesinin de yer aldığı Orta Arabistan'dır. Mekke, Medine ve Taif; Hicaz bölgesinin en önemli şehirleridir.

Siyasi Durum: İslamiyet'ten önce belirli bir siyasi sistemin olmadığı Arap Yarımadası'nda bölgenin tamamını kontrol altında tutabilen merkezî bir idare olmamıştır. İslam'ın doğuşundan önce Kuzey Arabistan'da Nabâtîler, Tedmürlüler, Gassânîler ve Hîreliler devlet kurmuştur. Çöl ile Roma İmparatorluğu arasında tampon bölge görevi gören Nabatîlerden sonra bölgede Tedmür Krallığı kurulmuştur. Miladi III. asırda Roma İmparatorluğu'na bağlı olarak Gassânîler Suriye'de, Sâsânîlere bağlı olan Hîreliler ise Irak'ta devlet kurmuşlardır.[11]

Görsel 1.1: İslam öncesi Arap Yarımadası'nda siyasi durum

Güney Arabistan'da Main, Sebe ve Himyerî krallıkları gibi devletler kurulmuştur. Yemen'de kurulan ilk devlet MÖ 2000'li yıllarda kurulan Maîn Devleti'dir. Onlardan sonra Yemen'de ticari ve zirai faaliyetlerle öne çıkan Sebeliler hüküm sürmüşlerdir. Sebelileri savaşçı bir kavim olan Himyerîler yıkmıştır. Himyerî Krallığı, Yemen'de yarım yüzyıl hüküm sürmüştür. İslam'ın doğduğu yıllarda ise Yemen'e hâkim olan devlet Sâsânîlerdir (Görsel 1.1).[12]

Orta Arabistan'da yer alan ve İslamiyet'in dünyaya yayıldığı merkez olan Hicaz bölgesi çöllerle kaplı olduğu ve ekonomik getirisi fazla olmadığı için büyük imparatorlukların ilgisini çekmemiştir. Kabile yönetimiyle idare edilen Mekke, V. yüzyılda Kureyş kabilesinin kontrolüne geçmiştir. Hicaz bölgesinin bir diğer önemli şehri Yesrib'e ise Kureyza, Nadir ve Kaynuka adında üç Yahudi kabilesi ve güneyden bu şehre göç eden Evs ve Hazreç kabileleri yerleşmiştir. İslamiyet'ten önce Yesrib'de hâkimiyeti elde etmek için Evs ve Hazreç arasında mücadeleler yaşanmıştır.[13]

Ekonomik Durum: Arap Yarımadası'nda ekonomik hayat genellikle tarım, hayvancılık ve ticarete dayanmaktaydı (Görsel 1.2). Düzenli yağış alan Güney Arabistan toprakları çok verimliydi. Tarıma uygun bu bölgede yağmur sularından faydalanmak için günümüzdeki baraj sistemine benzeyen su depolama sistemleri geliştirilmişti. Hicaz bölgesinde tarıma elverişli arazilere sahip olan Taif, Yesrib ve Hayber'de; tahıl, meyve, sebze ve hurma yetiştirilirdi (Görsel 1.4).[14]

Arap Yarımadası'nda önemli bir gelir kaynağı da ticaretti. Bölgenin güneyinde ve kuzeyinde yaşayanlar, çok eski tarihlerden itibaren ticaretle uğraşıyorlardı. Kureyş kabilesi de Mekke topraklarının tarıma elverişli olmamasından ötürü ticaretle uğraşıyor, neredeyse tüm geçimini ticaretten elde ediyordu (Görsel 1.3). Kâbe'nin Mekke'de bulunması bu şehri diğer beldelerden ayrıcalıklı kılıyor, bu durum dinî hayatın yanı sıra ekonomik hayatın da canlanmasını sağlıyordu.[15]

Araştıralım

Kureyş suresinin nüzul sebebini tefsir kaynaklarından bularak bu surenin insanlara verdiği mesajları araştırınız.

Görsel 1.2 Görsel 1.3 Görsel 1.4

Arap Yarımadası'nda yapılan ticari faaliyetlerden bazıları

Sosyal ve Kültürel Durum: Arapların, İslamiyet'ten önceki tutum, inanç ve davranışlarını İslami dönemden ayırmak için "Cahiliye Devri" tabiri kullanılmıştır.İslamiyet'ten önce Araplar; bedevi bir hayat tarzına sahip olmaları; çevrelerindeki insanlara göre medeniyet bakımından geri kalmış olmaları, kötülük yapmalarını önleyen toplumsal bir düzene sahip olmamaları, puta tapmaları ve hâkim olan inanç sistemlerinin bir peygamber ya da semavi bir kitaba dayanmaması gibi sebeplerden cahiliye toplumu olarak adlandırılmışlardır.[16]

Bilgi Kutusu

Görsel 1.5: Bedevi yaşam tarzı

Görsel 1.6: Hadari yaşam tarzı

Çöllerde ve vahalarda develeriyle beraber konargöçer olarak çadırlarda yaşayan Araplara **bedevi** (Görsel 1.5); köy ve şehirlerde yerleşik hayat yaşayan Araplara **hadari** (Görsel 1.6) ismi verilmektedir.

Mustafa Fayda, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5/ 311-317.

Cahiliye Arapları, bedevi ve hadari olmak üzere iki çeşit hayat biçimine göre yaşamlarını sürdürmüş, Cahiliye Dönemi'nde sosyal hayatın temeli kabile esasına göre şekillenmişti. Kabilelerin bireyleri hürler, köleler ve azat edilmiş kölelerden meydana gelmekteydi. Kabilenin esas üyeleri hürlerdi. Köleler eşya gibi alınıp satılır, miras olarak bırakılırdı. Mevali ise azat edilen kölelere verilen isimdi. Kadınlar ve kız çocukları genellikle toplumda değer görmez, erkeklerle eşit haklara sahip olamazdı.[17]

Kabileyi birbirine bağlayan ve kabile hayatının düzenini oluşturan en önemli unsur asabiyetti. Asabiyet, aralarında kan bağı bulunan akrabaların oluşturduğu topluluğu ifade etmekteydi. Topluluğun bütün fertlerini birbirlerine bağlayan, kabile fertlerini haklı ya da haksız olmalarına bakmaksızın her zaman savunan, herhangi bir dış tehlike durumunda topluluk üyeleri arasında birlik ve dayanışma sağlayan bir işleve sahipti.[18]

Değerlendirelim

Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: "O ayda savaş büyük bir günahtır. Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük günahtır..."

(Bakara suresi, 217. ayet)

Bu ayete göre İslamiyet'in, Arapların eski bir geleneğini devam ettirmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Kabileler arasında düzeni sağlayacak bir güç olmadığı için kan davaları çok sık görülür; siyasi ve sosyal nedenlerle yağma, baskın ve savaşlar hiç eksik olmazdı. Araplar; haram aylarda savaşmazlar, bu aylarda savaşmayı büyük bir günah ve suç olarak kabul ederlerdi. Bu sebeple bu ayda yapılan savaşlara "Ficar Savaşları" denilirdi.[19]

Cahiliye Arapları arasında yazı bilinmesine rağmen çok az kişi okuma yazma biliyordu. Bu devirde sözlü rivayet esas olup bilgiler ve edebî ürünler hafızalarda korunarak nesilden nesile aktarılıyordu. Araplar arasında en fazla gelişen edebî türler; şiir ve hitabetti. Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinde kurulan panayırlarda şiirler okunur ve beğenilen şiirler Kâbe'nin duvarına asılırdı.[20]

Dinî Durum: İslamiyet'in doğduğu dönemde Arap Yarımadası'nda Yahudilik, Hristiyanlık, Mecusilik, Sabiilik, putperestlik ve Haniflik inancına mensup topluluklar bulunmaktaydı. İlk olarak milattan önce VI. yüzyılda bölgeye gelen Yahudiler aracılığıyla Yahudilik Arabistan'a girmişti. Medine ve Hayber çevresi hariç tutulursa Yahudilik, Araplar arasında fazla rağbet görmemişti. Kuzey Arabistan ve Necranlılar arasında yayılan Hristiyanlık, Hicaz bölgesi Araplarında önemli bir etki yaratmamıştı. Sâsânîlerin resmî dini olan Mecusilik Araplar arasında fazla yayılmamış, Sâbiîlik ise Arap Yarımadası'nda kısmen de olsa varlık bulmuştur.[21]

İslamiyet'ten önce Araplar arasında putperestlik son derece yaygındı. Hz. İbrahim'in, tevhit inancının merkezi olarak inşa ettiği Kâbe, zamanla şirkin sembolü olan putlarla doldurulmuştu. Başlangıçta tevhit inancına sahip olan Mekke halkı, şehirlerine dışarıdan gelen putperestlik inancına tabi olmaya başlamıştır. Putlar, Kâbe'nin etrafına yerleştirilmiş, Kâbe'ye gösterilen saygı putlara da gösterilmiştir.[22]

Cahiliye Arapları arasında putlara tapmayan, Hz. İbrahim'in getirdiği tevhit inancına bağlı kalan kimseler de bulunuyordu. Hanif adı verilen bu şahıslar, mensubu oldukları kabilelerin yanlışlarından uzak duruyor, inançlarını korumaya çalışıyorlardı.[23]

4 Hz. Muhammed'in (sav) Peygamber Oluşu ve İslam'ın Mekke Dönemi

Görsel 1.7: Hz. Muhammed'in (sav) dünyaya geldiği ev. (Günümüzdeki hâli.)

İslam Peygamber'i Hz. Muhammed (sav), 20 Nisan 571 tarihinde Mekke şehrinde dünyaya gelmiştir (Görsel 1.7). Kureyş kabilesinin Haşimoğulları koluna mensup olan Hz. Muhammed'in (sav) nesebi, Hz. İbrahim'e dayanmaktadır. Hz. Muhammed (sav) doğmadan önce babası Abdullah'ı, altı yaşına geldiğinde ise annesi Amine'yi kaybetmiştir. Hz. Muhammed'in (sav) bakımını önce dedesi Abdulmuttalib üstlenmiş, o vefat ettiğinde ise amcası Ebu Talib, yeğenini yanına almıştır. Ebu Talib ve eşi Fatıma binti Esed, Hz. Muhammed'i (sav) öz çocuklarından ayırmamış, onu büyük bir sevgi ve şefkatle büyütmüşlerdir.[24]

Ebu Talib'e işlerinde yardımcı olan Hz. Muhammed (sav) küçükken çobanlık yapmış, amcası ile beraber Şam'a giden kervana katılarak ticari tecrübe kazanmıştır. Gençlik döneminde amcalarıyla beraber Ficar Savaşı'na katılan[25] Hz. Muhammed (sav) yirmili yaşlarındayken savunma, himaye ve mazlumun hakkını zalimden alma gibi amaçlarla kurulan Hilfülfudul[26] topluluğuna katılmıştır.[27]

Hz. Peygamber (sav) yirmi beş yaşına geldiğinde Hz. Hatice'nin mallarının bulunduğu kervanı ücret karşılığında Suriye'ye götürmüş ve bu yolculuk Hz. Hatice'nin Peygamberimiz'i (sav) daha yakından tanımasını sağlamıştır. Hz. Muhammed'in (sav) ahlakından etkilenen Hz. Hatice, arkadaşı aracılığıyla ona evlenme isteğini bildirmiş ve böylece Hz. Muhammed'le Hz. Hatice'nin izdivaçları gerçekleşmiştir. Hz. Muhammed (sav), otuz beş yaşında iken tamirat gören Kâbe'nin duvarına Hacerülesved'i yerleştirme işinde çıkan anlaşmazlık konusunda Kureyş kabilesine hakemlik yapmıştır.[28]

Araştıralım

Hz. Muhammed'in (sav) Hacerülesved'i yerine koyma konusunda Kureyş kabilesine hakemlik yapması Mekke toplumu tarafından nasıl karşılanmıştır? Araştırınız.

Mekke toplumunda Muhammedülemin olarak bilinen Allah Resulü (sav) kırk yaşına yaklaştığında ibadet ve tefekkür için sık sık Nur Dağı'nda bulunan Hira Mağarası'na gitmeye başlamıştır. (Görsel 1.8). 610 yılında ramazan ayının 27. gecesinde Hz. Muhammed (sav), ibadetle meşgul olduğu bir sırada Cebrail (as) ilk vahyi getirmiştir. Alak suresinin ilk beş ayeti kendisine vahyedilen Hz. Muhammed (sav), büyük heyecana kapılmış ve yaşadığı bu hâli ilk önce Hz. Hatice ile paylaşmıştır. Eşini teskin eden Hz. Hatice, Peygamberimizi (sav) dinler konusunda bilgili olan amcasının oğlu Varaka bin Nevfel'e götürmüştür. Hz. Muhammed'in (sav) anlattıklarını dinleyen Varaka, Resulullah'ın (sav) gördüğünün vahiy meleği Cebrail (as) olduğunu söylemiş ve Hz. Muhammed'in (sav) peygamber olarak görevlendirildiğini bildirmiştir.[29]

Görsel 1.8: İlk vahyin geldiği Nur Dağı

Hz. Peygamber'e (sav) inen ilk vahyin ardından bir süre vahiy kesilmiştir. Fetretülvahiy olarak bilinen bu dönem Müddessir suresinin ilk beş ayetiyle son bulmuştur. **"Ey örtünüp bürünen Peygamber, kalk da uyar! Rabbini yücelt. Nefsini arındır. Şirkten uzak dur."**[30] ayetleriyle Hz. Muhammed (sav) tebliğ görevine başlamıştır. İslam'ı tebliğ için şartlar uygun olmadığından Allah Resulü ilk dönemlerde tebliğini gizli bir şekilde yürütmüş, öncelikle bu davete ailesini, dostlarını ve güvendiği kişileri çağırmıştır. İlk olarak eşi Hz. Hatice sonra amcasının oğlu Hz. Ali, yakın arkadaşı Hz. Ebu Bekir ve evlatlığı Zeyd bin Harise İslami davete icabet etmiştir.[31]

Üç yıl süren gizli davet döneminde Müslümanlar, ibadetlerini genellikle şehir dışında ve gözlerden uzak bir şekilde ifa etmişlerdir. Müşriklerin kendilerine saldırmalarından endişe duyan müminler bu dönem boyunca toplu hâlde ibadet edememiş, Kur'an-ı Kerim'i de gizlice okumuşlardır. Sahabeden Erkam bin Ebülerkam, evinin kapısını müminlere açmış, Darülerkâm olarak bilinen Erkam'ın evi, risaletin ilk yıllarından itibaren tebliğ faaliyetlerinin yürütüldüğü en uygun yer olmuştur. Hz. Ömer ve Hz. Hamza'nın Müslüman olmasıyla birlikte inananlar güç kazanmış ve ancak bu süreçten sonra müminler toplu hâlde ve açıktan ibadet etmeye başlamışlardır.[32]

"**Yakın akrabanı da uyar.**"[33] ayetinin nazil olmasıyla birlikte gizli davet dönemi sona ermiş, açık davet dönemi başlamıştır. Resulullah (sav), ilk önce yakın akrabalarını uyarmış ardından Kureyş kabilesine tebliğde bulunmuş daha sonra da diğer kabileleri İslam'a çağırmıştır. Hz. Peygamber (sav), davetini geniş kitlelere ulaştırmak adına panayırları dolaşmış, hac ve ticaret maksadıyla Mekke'ye gelen kişilere İslam'ı anlatmıştır. Hz. Muhammed'in (sav) bu çabaları sonucunda sayıları az da olsa hemen her kesimden insanlar, Müslüman olmaya başlamıştır.[34]

Mekkeliler başlangıçta Hz. Peygamber'in (sav) davetine sessiz kalmış ancak putperestliğin yanlışlığını vurgulayan ayetler[35] nazil olunca düşmanca tavırlar sergilemeye başlamışlardır. Hz. Muhammed'in (sav) çağrısını engellemek için her türlü yola başvuran Mekkeli müşrikler Allah Resulü (sav) ile alay etmiş; çeşitli iftiralarla onu karalamaya çalışmışlardır. Mekkelilerin düşmanlığı gün geçtikçe artmış, özellikle zayıf, güçsüz ve kimsesiz Müslümanlara çok ağır işkenceler uygulamışlardır. Müslümanlar dinleri uğruna hakarete ve aşağılanmaya maruz kalmış, hatta canlarından olmuş ancak inançlarından asla geri dönmemişlerdir.[36]

İslam'ı engelleme çabaları sonuç vermeyince müşrikler, Hz. Peygamber (sav) ile uzlaşma yoluna gitmiş, Hz. Muhammed'e (sav) çeşitli tekliflerde bulunmuşlardır. Allah Resulü onların tüm tekliflerini reddetmiş, bu girişimleri de başarısız olan müşrikler saldırılarını daha da artırmışlardır. Allah Resulü'nün (sav) yaşadığı bu zorlu süreçte en büyük destekçilerinden biri olan amcası Ebu Talib, İslamiyet'i kabul etmese de tüm gücüyle yeğenine destek olmuştur.[37]

Yorumlayalım

Hz. Muhammed'i (sav) davasından vazgeçirmek isteyen müşriklerin tehdit ve tekliflerine karşı Peygamberimiz (sav) şu cevabı vermiştir: "Allah'a yemin ederim ki Güneş'i sağ elime, Ay'ı da sol elime verseler Allah bu dini üstün kılıncaya kadar veya ben bu yolda ölünceye kadar vazgeçmeyeceğim."

İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam Tercemesi*, 1/353.

Hz. Muhammed'in (sav) bu sözleri İslam'ı tebliğde onun hangi özelliklerini ortaya koymaktadır? Yorumlayınız.

Mekke müşriklerinin artarak devam eden eziyetleri Hz. Muhammed'i (sav) çareler aramaya sevk etmiştir. Allah Resulü'nün (sav) tavsiyesiyle 615 yılında Müslümanlardan dördü kadın on beş kişi adaleti ve doğruluğu ile meşhur olan Necaşi'nin ülkesi Habeşistan'a hicret etmiştir. Bu ilk hicretten bir yıl sonra on sekiz kadın ve seksen iki erkekten oluşan bir grup Müslüman daha, Habeşistan'a hicret etmiş, müminler bu ülkede güven ve huzur içinde yaşamışlardır.[38]

Bilgi Kutusu

Müşrikler, Habeşistan'a bir heyet göndererek Necaşi'den Müslümanları iade etmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Necaşi, Kureyş heyetiyle Müslümanları tartışmaya davet etmiştir. Müslümanların temsilcisi Cafer bin Ebu Talib, büyük bir cesaret ve maharetle İslam inançlarını ortaya koyup yurtlarını terk etme sebeplerini izah etmiş, Kureyş temsilcilerinin eli boş dönmesini ve Necaşi'nin Müslümanları himaye etmesini sağlamıştır.

Ahmet Önkal, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6/ 449.

İslamiyet'in yayılmasını engelleyemeyen müşrikler, Müslümanları dinlerinden döndürmek ve Hz. Muhammed'i (sav) kabilesinin desteğinden mahrum bırakmak için sosyal, siyasi ve ekonomik boyutları olan bir boykot uygulamışlar, kendi aralarında imzaladıkları boykot anlaşmasını Kâbe'nin duvarına asmışlardır. İnsanlık dışı bir muameleye tabi tutulan müminlerin güvenliğini sağlamak için Ebu Talib, onları kendi mahallesine toplamıştır.[39] 616'da başlayan ve üç yıl süren boykot yıllarında Müslümanlar toplumdan dışlanmış; açlık, hastalık ve daha pek çok sıkıntı yaşamıştır. Müslümanlar yaşadıkları tüm zorluklara rağmen inançlarından vazgeçmemiş, beklediğini bulamayan müşrikler boykotu sona erdirmek zorunda kalmışlardır.

Boykotun sonlanmasından yaklaşık dokuz ay sonra önce Ebu Talib, üç gün sonra ise Hz. Hatice vefat etmiştir. Hz. Muhammed (sav) en önemli iki destekçisini kaybetmiş ve bu duruma çok üzülmüştür. Bu nedenle 620 yılına "Hüzün Yılı" adı verilmiştir. Koruyucusu olan amcasını kaybeden Hz. Peygamber (sav), müşrikler tarafından daha fazla rahatsız edilmiş hem İslamiyet'i farklı yerlere ulaştırmak hem de destek bulmak amacıyla Taif'e gitmiştir. İslam davetine karşı çıkan Taifliler Hz. Peygamber (sav) ile alay edip onu taşlatmışlardır.[40]

Uzun süren boykot yıllarının ardından eşini ve amcasını kaybetmesi, sonrasında Taif'te umduğunu bulamaması Hz. Peygamber'i (sav) son derece üzmüştür. Bu zor günlerin ardından gerçekleşen isra ve miraç hadiseleri biraz olsun onun üzüntüsünü ve sıkıntısını hafifletmiştir.[41]

Tebliğ faaliyetlerine aralıksız devam eden Hz. Muhammed (sav), her yıl olduğu gibi 620 yılı hac mevsiminde de Mekke'ye gelen Arap kabilelere İslam'ı anlatmıştır. Akabe mevkiinde Yesrib'den gelen altı kişilik bir grupla karşılaşmış ve onlara İslam'ı tebliğ etmiştir. Davete uyarak Müslüman olan Yesribliler, bir yıl sonra tekrar aynı yerde Hz. Peygamber (sav) ile buluşmak için söz vermişlerdir. Yesrib'e dönen bu altı kişi hemen herkese Hz. Peygamber'i (sav) tanıtmışlar ve bir sonraki yıl Akabe'ye on iki kişi olarak gelmişlerdir. I. Akabe Biatı olarak bilinen bu görüşmede Hz. Peygamber'e (sav) ve tebliğ ettiklerine iman eden Yesribliler, sonraki sene tekrar görüşmek için sözleşmişlerdir sözleşmişlerdir (Görsel 1.9). Hz. Muhammed (sav) İslam'ı öğretmesi için Musab bin Umeyr'i de Yesrib'e göndermiştir. Onun İslam'ı anlatması sayesinde Yesribli pek çok kişi Müslüman olmuştur. Ertesi yıl II. Akabe Biatı'nda ise yetmiş beş kişi Akabe'ye gelerek Hz. Peygamber (sav) ile görüşmüş, onu ve Müslümanları koruyacaklarına dair söz vererek Müslümanları Yesrib'e davet etmişlerdir. Böylelikle İslam dini için tarihî bir dönüm noktası olan hicretin ilk adımları atılmıştır.[42]

Görsel 1.9: Akabe mevkiinde yapılan Akabe Mescidi (Günümüzdeki hâli.)

5 Hicret ve İslam'ın Medine Dönemi

Sözlükte "terk etmek, ayrılmak, ilgisini kesmek" anlamlarına gelen hicret, dinî bir terim olarak genel anlamda gayrimüslim ülkeden İslam ülkesine göç etmeyi, özelde ise Hz. Peygamber'in (sav) ve Mekkeli Müslümanların Medine'ye göçünü ifade eder.[43]

İslam'ın kabulü ve yayılışı ile birlikte Müslümanlara karşı Mekkeli müşrikler tarafından uygulanan baskı ve işkenceler Müslümanların dayanamayacağı bir noktaya gelmiştir. Toplum içerisinde yok sayılan, hakarete uğrayan, hakları gasp edilen ve şiddete uğrayan Müslümanların can ve mal güvenliği kalmamıştır. Müslümanlara uygulanan işkenceler onları öldürmeye varan boyutlara kadar gelmiştir. Bu baskılara dayanacak gücü kalmayan Müslümanların bir kısmı Habeşistan'a hicret etmiştir.[44]

Müşrikler, Hz. Peygamber'in (sav) tebliğ faaliyetlerini engellemek için her türlü yolu denemişlerdir. Hz. Peygamber'i (sav) itibarsızlaştırmak adına ona mecnun, kâhin, sihirbaz, şair gibi söylemlerle iftira atmışlardır.[45] Peygamberimize (sav) karşı olan düşmanlıkları o kadar ileri düzeye ulaşmıştır ki Peygamberimizi (sav) öldürme planları bile yapmış ancak bunda başarılı olamamışlardır.[46]

İslami tebliğin on iki yıllık Mekke Dönemi boyunca Müşriklerin Hz. Peygamber (sav) ve Müslümanlara karşı uyguladıkları düşmanca tavır, Hz. Peygamber'in (sav) İslam'ı daha büyük kitlelere ulaştırma hedefi, Peygamberimizi (sav) yeni yurt arayışlarına sevk etmiştir. Bu amaçla Hz. Peygamber (sav) bazı kabilelerle görüşmüş hatta Taif'e bile gitmiş ancak olumlu bir sonuç alamamıştır.[47]

Tüm olumsuzluklara rağmen İslam'ı anlatmaktan vazgeçmeyen Hz. Peygamber (sav), Mekke'ye gelen kabilelerle görüşmelerini sürdürmüştür. Yesrib'den gelen heyet ile birer yıl aralıkla Akabe bölgesinde üç görüşme gerçekleştirmiştir. Yesriblilerin İslam'ı kabulü ve daveti üzerine Mekkeli Müslümanlar gruplar hâlinde hicret etmeye başlamışlardır. Hz. Peygamber (sav) de 622 yılında Hz. Ebu Bekir ile birlikte hicret yolculuğuna çıkmış ve müşriklerin tüm tuzaklarına rağmen Yesrib yakınlarında bulunan Kuba'ya ulaşmıştır. Kuba'da bir süre kalan Hz. Peygamber (sav), burada bir mescit inşa etmiş, sonrasında kendisinin gelişi ile Medine-i Münevvere[48] ismini alacak olan Yesrib'e ulaşmıştır.[49]

Medine

Medine, Arap Yarımadası'nın batısında, Hicaz bölgesinde, Kızıldeniz kıyısına yaklaşık 130 km uzaklıkta, Mekke'nin 350 km kadar kuzeyinde yer almaktadır. Medine'nin bilinen en eski adı Yesrib'dir. Hz. Peygamber'in (sav) gelişi ile birlikte Medine olarak isimlendirilmiştir. Hicret yurdu olması ve halkının herhangi bir zorlama olmaksızın İslâmiyet'i benimsemesi sebebiyle "Kur'an'la fethedilmiş" olarak kabul edilir. Hicretten sonra Resûl-i Ekrem, "Hz. İbrâhim Mekke'yi harem yaptığı gibi ben de Medine'yi harem yaptım." sözleriyle şehri harem ilân etmiştir (Buradaki "harem" ifadesi; içinde günah işlenmesi, ağaç kesilmesi ve kan dökülmesi yasaklanmış, saygınlığı koruma altına alınmış kutsal bölge anlamında kullanılmıştır.).

Nebi Bozkurt-, Mustafa Sabri Küçüşaşcı, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28/305-306.

5.1. Medine'de İslam Devleti'nin Kurulması

İkinci Akabe Biatı'ndan sonra Mekke'de hicret etme imkânı bulamayan birkaç kişiden başka Müslüman kalmamıştır. Müslümanların az bir kısmı Habeşistan'da bulunmakla birlikte çoğu Medine'ye hicret etmiştir.[50]

610 yılında Mekke'de başlayan tevhit mücadelesi, 622 yılında Müslümanların Medine'ye hicret etmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Yıllarca Mekke'de inançları sebebiyle baskı ve işkence gören Müslümanlar artık inançlarını özgür bir şekilde yaşayabilme imkânını bulmuşlardır.

Hz. Peygamber'in (sav) en önemli hedeflerinden biri Kur'an hükümleri ile idare edilen bir toplum inşa etmekti. Bu bağlamda Hz. Peygamber (sav); Medine'de sosyal, siyasi, askerî alanlarda birtakım uygulamalar hayata geçirmiştir. Hicret öncesinde bir devlet idaresinin olmadığı Medine'de Hz. Peygamber (sav) tarafından yürürlüğe konulan bu uygulamalar İslam Devleti'nin kuruluş sürecini başlatmıştır. Kısa zamanda Müslümanların Medine'ye hâkim olmaları, Arap Yarımadası'nda bir güç hâline gelmeleriyle İslam Devleti civar kabile ve devletler tarafından tanınmıştır.[51]

Bilgi Kutusu

Ensar: Mekke'den Medine'ye hicret eden Hz. Muhammed (sav) ve ashabını Medine'ye kabul eden ve onlara her türlü yardımı yapan Medineli Müslümanlara denir.

Muhacir: Mekke'den Habeşistan veya Medine'ye hicret eden sahabelere denir. Mutlak olarak ifade edildiğinde Mekke'den Medine'ye hicret eden sahabeler kastedilir.

Fikret Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 149;457.

5.2. Medine İslam Devleti'nin Siyasi, Askerî ve Dinî İlişkileri

Hicretten sonra Medine, Habeşistan'da bulunanların dışında Müslümanların neredeyse tamamının yaşadığı bir şehir olmakla beraber, şehirde farklı dinî inanışlara mensup topluluklar da yer almaktaydı. O yıllarda Medine'de Müslümanların dışında Yahudiler, putperestler, az sayıda da olsa Hanif dinine mensup topluluklar bulunuyordu. Hristiyanlık ise Medine'de yayılmamıştı.[52]

Şehirde toplumsal bir düzen sağlanması açısından Mekke'den hicret eden muhacirler ile Medineli Müslümanlar arasındaki ilişkinin, sonrasında da Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkinin düzenlenmesi gerekiyordu. Hz. Peygamber (sav) ilk olarak Müslümanlar arasındaki ilişkileri düzenlemeye yönelmiş, her şeylerini Mekke'de bırakarak Medine'ye hicret eden Müslümanlar ile kendilerine ev sahipliği yapan Medineli Müslümanları kardeş ilan etmiştir. Muahat denilen bu kardeşleştirme faaliyeti ile hem Mekkeli Müslümanların yabancı oldukları bu şehirdeki maddi ve manevi ihtiyaçları giderilmiş hem de Araplarda son derece önemli olan soya dayalı kardeşlik fikrinin dine dayalı ümmet kardeşliği düşüncesine dönüşümü için önemli bir adım atılmıştır.[53]

Medine'de Müslümanlar arasında birlik sağlandıktan sonra Medine toplumunun büyük bir bölümünü oluşturan Yahudilerle, ortak yaşam kurallarını belirleyen "Medine Vesikası" imzalanmıştır. "Medine Sözleşmesi" olarak da isimlendirilen bu anlaşmada Medine'de yaşayan farklı inançlara mensup tüm unsurların hakları, özgürlükleri, görev ve sorumluluk alanları belirlenmiştir. Ayrıca Medineli Yahudilerle Kureyşli müşriklerin arasında gerçekleşme ihtimali olan ittifakın da önüne geçilmiş, şehrin güvenliğinin ortaklaşa sağlaması konusunda anlaşmaya varılmıştır.[54]

Medine Vesikası, şehirde toplumsal hayata dair kuralların belirlenmesi, inanç özgürlüğünün garanti altına alınması, siyasi birliğin sağlanması, Yahudiler tarafından Hz. Peygamber'in (sav) İslam Devleti'nin başkanı olarak kabul edilmesi açısından son derece önemlidir. Medine Vesikası, İslam Devleti'nin ilk yazılı anlaşmasıdır. Bunun yanı sıra dünya tarihinde yazılı olan ilk anayasa metni olarak kabul edilebileceğini ileri süren kaynaklar da mevcuttur.[55]

Hz. Peygamber'in (sav) Medine'deki en önemli icraatlarından bir diğeri de Mescid-i Nebevi'nin inşasıdır. Temelde bir ibadethane olarak inşa edilen Mescid-i Nebevi'nin birçok işlevi bulunmaktadır. Mescid-i Nebevi dinî, siyasi, sosyal ve askerî meselelerin istişare edildiği, hukuki davaların görüşüldüğü, eğitim öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü, kısacası her yönü ile İslam devletinin yönetildiği bir merkez olarak kullanılmıştır (Görsel 1.10). Mescid-i Nebevi'nin hemen yanında bulunan "suffe" isimli bölümde ise hem eğitim öğretim faaliyetleri yapılmış hem de fakir ve kimsesiz Müslümanlar için barınma imkânı sağlanmıştır. Suffede kalan ve ilim öğrenme/öğretme faaliyetleri ile meşgul olan sahabeler "Ashabısuffe" olarak isimlendirilmiş, ilmî faaliyetlerini sürdürebilmeleri için bunların geçimleri Hz. Peygamber (sav) ve arkadaşları tarafından sağlanmıştır.[56]

Görsel 1.10: Mescid-i Nebevi (Günümüzdeki hâli.)

Medine'de her alanda hızlı bir değişim ve dönüşüm başlatan Hz. Peygamber (sav) ekonomik hayatla ilgili de adımlar atmıştır. Şehrin ekonomik yapısında da İslami hükümleri etkin kılmak amacıyla Müslümanlara ait bir pazar kurmuş, bu pazara da "Medine Pazarı" ismini vermiştir.[57] Medine'de Hz. Peygamber (sav) tarafından ilk defa hayata geçirilen bir diğer uygulama ise nüfus sayımıdır. Hz. Peygamber (sav) hicretin birinci senesinde şehrin sosyal yapısının net görülmesi açısında nüfus sayımı yaptırmıştır.[58]

İslamiyet'in Medine dönemi sadece devlet yapılanmasının oluşması açısından değil aynı zamanda İslamiyet'in temel ibadetlerinin farz kılınması ve bazı dinî uygulamaların hayata geçirilmesi açısından da önemlidir. Medine Dönemi, Mekke Dönemi'ne göre inanç esaslarını içeren ayetler yerine ibadetler ve onlarla ilgili hükümleri içeren ayetlerin nazil olduğu bir dönemdir.

İslam'ın temel ibadetlerinin birçoğu Medine Dönemi'nde indirilen ayetlerle farz kılınmış veya çerçevesi belirlenmiştir. Başlıca ibadetlerimizden olan oruç ve zekât hicretin ikinci yılında,[59] hac ibadeti hicretin dokuzuncu yılında,[60] cuma namazı hicretin birinci yılında[61] farz kılınmıştır. Namaza davet için ezan ilk defa hicretin 17. ayında okunmuş, kıble yönünün Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'dan Kâbe'ye çevrilmesi hicretin 17. ayında gerçekleşmiştir.[62]

İslam'da İlk Ezan

Namaz Mekke döneminde farz kılındığı hâlde Hz. Peygamber'in Medine'ye gidişine kadar namaz vakitlerini bildirmek için bir yol düşünülmemiştir. Medine döneminde ise Müslümanlar başlangıçta zaman zaman bir araya toplanıp namaz vakitlerini gözetmişlerdir. Bir süre namaz vakitlerinde sokaklarda "es-salah es-salah" (namaza namaza!) diye çağrıda bulunulduysa da bu yeterli olmamıştır. Namaz vaktinin geldiğini haber vermek üzere bir işarete ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için Hıristiyanlarca nâkûs (çan yerine kullanılan, üzerine bir çomakla vurularak ses çıkarılan tahta parçası) çalınması, boru öttürülmesi, ateş yakılması veya bayrak dikilmesi şeklinde çeşitli tekliflerde bulunulduysa da nâkûs Hıristiyanların, boru Yahudilerin, ateş Mecusilerin adeti olduğu için Resulullah tarafından kabul edilmemiştir. Ancak bu sırada ashaptan Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe'ye rüyada ezan öğretilmiş, Abdullah da ertesi gün Hz. Peygamber'e (sav) gelerek durumu haber vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) Bilal'e ezan cümlelerini ezanda ikişer, ikamette ise birer defa okumasını emretmiştir. Bu arada Hz. Ömer, Resulullah'a gelip aynı rüyayı kendisinin de gördüğünü ancak Abdullah b. Zeyd'in daha erken davrandığını bildirmiştir.

Abdurrahman Çetin, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12/36-38.

Medine'de sosyal hayattan siyasi hayata, ekonomik hayattan dinî yaşama dair hükümleri ile devletleşme sürecini adım adım tamamlayan İslam devleti, askerî alanda da etkilerini hissettirmiştir. Hz. Peygamber (sav), Medine'yi olası saldırılara karşı korumak, müşrik kervanlarını takip etmek, Mekke-Şam ticaret yolunu kontrol altına almak gibi amaçlarla seriyye ismi verilen küçük askerî birlikler oluşturmuş, bu birlikleri kontrol amacı ile çeşitli bölgelere göndermiştir. Ayrıca o zamana kadar Mekkeli müşriklerle herhangi bir silahlı mücadeleye girişmemiş olan Müslümanlara, **"Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın onlara yardım etmeğe gücü yeter."**[63] ayeti ile savaşmalarına izin verilmiştir.[64]

Bilgi Kutusu

Seriyye: Hz. Peygamber'in (sav) bizzat katılmayıp görevlendirdiği bir sahabi komutasında gerçekleştirdiği askerî hareketlere denir.

Gazve: Hz. Peygamber'in (sav) bizzat sevk ve idare ettiği savaşları ifade etmek için kullanılan kavramdır.

Fikret Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü,* 202;590.

Müslümanlar ile Mekkeli müşrikler arasında gerçekleşen ilk büyük savaş Bedir Gazvesi'dir. Bedir Gazvesi 624 yılında Medine'nin 160 km kadar güneybatısında yer alan Bedir Kuyuları mevkiinde gerçekleşmiştir. Bedir Gazvesi'nde Müslümanlar kendilerinin üç katından fazla askere sahip olan müşrik ordusunu yenilgiye uğratmışlardır. Bu zaferle Müslümanlar, Arap Yarımadası'nda büyük bir itibar kazanmış, böylece Hz. Peygamber (sav) İslâmiyet'i tebliğ için daha geniş imkânlara sahip olmuştur.[65]

Bilgi Kutusu

BEDİR GAZVESİ

Müslümanlar	Mekkeli Müşrikler
305 kişidir.	1000 kişidir.
70 deve / 2 ata sahiptir	700 deve / 100 ata sahiptir.
14 şehit vermiştir.	70 kişi kaybetmiş
	70 kişi esir vermiştir.

Mustafa Fayda, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5/325-327.

Mekkeli müşriklerin ileri gelenlerinden birçok kişinin öldürüldüğü Bedir Savaşı müşrikler için tam bir hezimetle sonuçlanmıştır. Ağır bir kayıpla Mekke'ye dönen müşrikler, Arap Yarımadası'nda kaybettikleri itibarlarını geri kazanmak ve Bedir'de öldürülen yakınlarının intikamlarını almak hırsı ile yeni bir savaş hazırlığına koyulmuşlardır. Mekke civarında bulunan kabilelerden topladıkları paralı askerlerle 3000 kişilik bir ordu hazırlayarak Medine'ye doğru yola çıkmışlardır. Müşriklerin Medine'ye doğru yola çıktığını haber alan Allah Resulü (sav), ashabı ile istişare ettikten sonra 1000 kişilik bir ordu ile Uhud Dağı'na doğru harekete geçtiyse de savaş meydanında 300 kişilik bir grubun ordudan ayrılması ile Müslümanların sayısı 700'e düşmüştür. İki ordu, 625 yılında Mescid-i Nebevi'ye yaklaşık 5 km uzaklıkta bulunan Uhud Dağı'nın eteklerinde karşı karşıya gelmişlerdir.[66]

Savaş İslam ordusunun üstünlüğü ile başlamış olsa da müşriklerin yapmış olduğu stratejik bir hamle, savaşın seyrini Müslümanların aleyhine değiştirmiştir. Çarpışma başlamadan önce Hz. Peygamber'in (sav) tedbiren Ayneyn Tepesi'ne yerleştirdiği elli okçunun, Hz. Peygamber'den (sav) haber gelmeden yerlerini terk etmesi ile Müslümanlar iki ateş arasında kalmışlardır. Panikle toparlanmaya çalışan İslam ordusu ağır kayıplar vermiş, Hz. Peygamber (sav) ise yaralanmıştır. İki ateş arasında kalan Müslümanlar Uhud Dağı'nın kayalıklarına çekilerek kendilerini savunmuşlardır.[67]

Bilgi Kutusu

AYNEYN TEPESİ (OKÇULAR TEPESİ)

Uhud Dağı'na çok yakın bir mevkide bulunan Ayneyn Tepesi, Uhud Savaşı'nda (625) Hz. Peygamber'in (sav) düşman kuvvetlerinin arkadan saldırısını ve Medine'ye girmesini önlemek için Abdullah bin Cübeyr kumandasında elli kişilik bir okçu birliğini yerleştirdiği tepedir. Bundan dolayı kaynaklarda "Cebelü'r-rumât" (okçular tepesi) diye de anılır.

Ahmet Önkal, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4/270.

Allah Resulü'nün (sav) yaralandığı, birçok sahabenin şehit edildiği Uhud Savaşı; Hz. Peygamber'in emrine uymayan okçular nedeniyle müşriklerin üstünlüğü ile sonuçlanmış ve Müslümanlar için ders alınması gereken ibretlerle dolu bir muharebe olarak tarihe geçmiştir.

Yorumlayalım

Müslümanlar için Uhud Savaşı'ndan çıkarılabilecek dersler nelerdir? Yorumlayınız.

Bilgi Kutusu

UHUD GAZVESİ

Müslümanlar	Mekkeli Müşrikler
700 kişidir.	3000 kişidir.
100 zırhlı / 2 ata sahiptir.	700 zırhlı / 3000 deve / 200 ata sahiptir.
70 Şehit vermiştir.	Bilinmeyen sayıda kayıp ve esir vermiştir.

Muhammed Hamidullah- Casim Avcı, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42/54-57.

Uhud Savaşı'nda üstünlük sağlayan müşrikler, Müslümanları tamamen ortadan kaldırmak için 627 yılında harekete geçmişlerdir. Müşriklerin saldırı haberini alan Hz. Peygamber (sav), ashabı ile durumu istişare ederek savunma savaşı yapılmasına karar vermiştir. Medine'nin savunulması için şehrin belirli bir bölgesine 5,5 km uzunluğunda, 9 m eninde ve 4,5 m derinliğinde olduğu tahmin edilen bir hendek kazılmıştır.[68] Şehrin etrafına kazılan hendek sebebiyle bu savaşa "Hendek Savaşı" denilmiş, çeşitli grupların bir araya gelerek Müslümanlara saldırmalarından ötürü Ahzab Gazvesi olarak da adlandırılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, içerisinde bu savaştan bahsedilen "Ahzab suresi" adında bir sure de bulunmaktadır.[69]

Hendek Savaşı'nda müşrikler, 10.000 kişilik bir ordu ile Medine'nin etrafını kuşatmışlardır. Müslümanlar ise 3.000 asker ve 35 atlı ile devriye ekipleri oluşturarak hendeği muhafaza etmişlerdir. 23 gün süren kuşatmada hendeğin birkaç noktasında gerçekleşen ufak çarpışmaların dışında büyük bir muharebe yaşanmamıştır. Medine'de böyle bir savunma ile karşılaşacaklarını tahmin edemeyen müşrikler, Müslümanların savunma hattını aşamamışlardır. Müslümanları yok etme hayali ile geldikleri Medine'den başarısız bir şekilde Mekke'ye geri dönmek zorunda kalmışlardır.[70]

Bilgi Kutusu

HENDEK GAZVESİ

Müslümanlar	Mekkeli Müşrikler
3000 kişidir.	10 000 kişidir.
35 ata sahiptir.	Bilinmeyen sayıda askerî teçhizata sahiptir.
6 şehit vermiştir.	3 kişi kayıp vermiştir.

İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı,* 222-229.

Hendek Savaşı'ndan bir yıl sonra 628 yılında Hz. Peygamber (sav) 1500 civarındaki sahabesi ile birlikte umre yapmak amacıyla Medine'den Mekke'ye doğru yola çıkmıştır. Sadece Kâbe'yi ziyaret ederek umre yapmak amacıyla yola çıkan Müslüman kafilesi şehre 17 km uzaklıkta bulunan Hudeybiye Kuyusu'nun yanında konaklamıştır. Hz. Peygamber (sav), Müslümanların niyetini bildirmek üzere Hz. Osman'ı Mekke'ye elçi olarak göndermiştir. Müslümanların Mekke'ye girmelerini istemeyen müşrikler anlaşma yapmak üzere Hz. Peygamber'in (sav) yanına bir heyet göndermişlerdir. Müslümanlar ile Mekke'den gelen heyet arasında, 628 yılında, Hudeybiye bölgesinde, on yıl geçerli olacak Hudeybiye Barış Antlaşması imzalanmıştır.[71]

Hudeybiye Barış Antlaşması ilk bakışta Müslümanların aleyhine gibi görünse de sonuçları itibari ile Müslümanlara birçok kazanç sağlamıştır. İslam devleti Mekkeli müşrikler tarafından siyasi bir güç ve devlet olarak tanınmış, bu anlaşma ile sağlanan barış ortamında İslamiyet hızlıca yayılma imkânı bulmuştur. Ayrıca iki yıl sonra Mekkeli müşriklerin anlaşma maddelerini ihlal etmeleri Mekke fethinin önünü açmış, 630 yılında Hz. Peygamber (sav), on bin kişilik bir ordu ile ciddi bir direnişle karşılaşmadan Mekke'yi fethetmiştir.[72]

Araştıralım - Paylaşalım

"Allah'ın yardımı ve fetih (Mekke fethi) geldiğinde ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde, Rabb'ine hamd ederek tespihte bulun ve O'ndan bağışlama dile. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir."

(Nasr Suresi, 1-3. ayetler.)

Mekke'nin Fethi'ni müjdeleyen Nasr suresini tefsir kitaplarından araştırınız. Sonuçlarını arkadaşlarınızla paylaşınız.

Müslümanların devletleşme sürecinde mücadele ettikleri tek unsur müşrikler değildir. Yahudi ve Hristiyanlara karşı da askerî harekâtları olmuştur. Müslümanların askerî harekât düzenlediği ilk unsur Yahudi Kaynukaoğulları'dır. Hz. Peygamber (sav), Bedir Savaşı'ndan sonra Medine Sözleşmesi'ni ihlal eden Kaynukaoğulları'nı uyarmış, kendilerini İslam'a davet etmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) teklifini reddederek taşkınlıklarına devam eden Kaynukaoğulları'na karşı kuşatma harekâtı düzenlenmiş, 15 gün süren kuşatmanın sonucunda Kaynukaoğulları Medine'den çıkarılmıştır. Medine'de yaşayan diğer bir Yahudi kabilesi Nadiroğulları'dır. Nadiroğulları, Uhud Savaşı'nda müşrikleri Müslümanlara karşı kışkırtmış, Hz. Peygamber'e (sav) suikast planları yapmış ve Medine Sözleşmesi'ni ihlal etmişlerdir. Bunun üzerine kendileri ile görüşen Hz. Peygamber (sav), onlara anlaşma teklif etmiş, anlaşmaya yanaşmamaları üzerine askerî harekât başlatmış ve Nadiroğullarının yurdunu kuşatmıştır. Başlangıçta çarpışmayı göze alan Nadiroğulları direnemeyeceklerini anlayınca teslim olmuşlar ve Medine'den çıkarılmışlardır. Medine'de kalan son Yahudi kabilesi olan Kurayzaoğuları'nın ise Hendek Savaşı'nda Müslümanlara ihanet etmeleri sebebiyle üzerlerine gidilmiş ve kaleleri ele geçirilmiştir.[73]

Medine'deki Yahudi meselesini hallettikten sonra Hz. Peygamber (sav), başından beri müşriklerle iş birliği içerisinde olan ve bölgedeki diğer Yahudi kabilelerini Müslümanlara karşı kışkırtan Hayber Yahudilerine sefer düzenlemiştir. 628 yılında Medine'ye 150 km uzaklıkta bulunan Hayber, İslam ordusu tarafından kuşatılmış, muhkem kalelerine rağmen yapılan çarpışmalar sonucunda fethedilmiştir.[74]

Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki ilişkiler İslam'ın Mekke Dönemi'nde Habeşistan'a hicret eden Müslümanlar ile başlamış, Hz. Peygamber'in (sav) Arap Yarımadası'nda bulunan Bizans'a bağlı Hristiyan emîrliklere gönderdiği davet mektupları ile devam etmiştir. İslam'a davet mektuplarını ulaştıran elçilerin Bizans valileri tarafından şehit edilmesi neticesinde Müslümanlar, Bizans'a bağlı bu emîrliklere sefer düzenlemeye karar vermişlerdir. 629 yılında düzenlenen bu sefer, Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki ilk silahlı karşılaşma olan Mute Savaşı ile sonuçlanmıştır. Yüz bin kişilik Bizans ordusuna karşı üç bin kişi ile çarpışan Müslümanların üç komutanı da şehit olmuş, ordu komutasını eline alan Halid bin Velid İslam ordusunu geri çekerek büyük bir kayıp verilmesinin önüne geçmiştir.[75]

Mute Savaşı'ndan bir yıl sonra, 630 yılında Bizans'ın Müslümanlara karşı savaş hazırlığı yaptığı haberini alan Hz. Peygamber (sav), büyük zorluklara rağmen otuz bin kişilik bir ordu hazırlamıştır. Medine'ye 778 km uzaklıkta, Suriye yolu üzerinde bulunan Tebük'e kadar ilerlemiş, Tebük'e vardığında düşman kuvvetleri ile karşılaşmayan Hz. Peygamber (sav), civarda bulanan kabileleri İslam'a davet ettikten sonra Medine'ye geri dönmüştür. Hz. Peygamber'in (sav) son gazvesi olan Tebük Seferi yaklaşık elli gün sürmüştür.[76] Müslümanlar için Tebük Seferi düşmanın güçlü, yolculuğun uzun, havanın sıcaklığı itibariyle zorlayıcı bir sefer olmuştur. Bu nedenle Tebük Gazvesi'ne güçlük gazvesi anlamında "Usve Gazvesi", orduya da "güçlük ordusu" denilmiştir.[77]

Bedir, Uhud, Hendek, Hayber, Mute, Tebük savaşları, Hudeybiye Antlaşması ve Mekke'nin Fethi nedenleri ve sonuçları itibarıyla Müslümanların devletleşme sürecindeki en önemli siyasi ve askerî hareketleridir. Bu askerî ilişkilerin dışında İslam Devleti'nin Hz. Peygamber'in (sav) devlet başkanı olduğu süreçte birçok gazve ve seriyyesi olmuştur. Konuyla ilgili İslam tarihi kaynaklarında 27 gazve zikredilirken, seriyyelerin sayısı konusunda 35 ile 66 arasında farklı rivayetler bulunmaktadır.[78]

5.3. Medine İslam Devleti'nin Diplomatik İlişkileri ve İslam'ın Yayılma Süreci

Hicretten sonra Medine'de kurulan İslam Devleti'nin ilk diplomatik hamlesi Medine Vesikası'dır. Bu sözleşme ile şehirde yaşayan farklı inanç grupları arasında ortak yaşam kültürü tesis edilmiş, ileride yaşanabilecek herhangi bir iç karışıklığa karşı önceden tedbir alınmıştır. Nitekim ilerleyen yıllarda şehirde huzursuzluk çıkaran Yahudi kabileleri Medine Sözleşmesi'ne istinaden Medine'den çıkarılmışlardır. Medine Vesikası, Hz. Peygamber'in (sav) ilk defa devlet başkanı olarak tanınması ve ileri görüşlülüğünü ortaya koyması açısından önemlidir. Yine Hudeybiye Barış Antlaşması da Hz. Peygamber'in (sav) siyasi zekâsı ve ileri görüşlülüğünü ortaya koyan diplomatik bir başarıdır. İmzalandığı dönemde Müslümanlar tarafından bile bir kayıp olarak görülen bu anlaşma, oluşturduğu barış ortamı ile Hz. Peygamber'in (sav) tebliğ faaliyetlerine yoğunlaşmasına imkân sağlamış, İslam'ın yayılma hızını artırmış ve Mekke'nin fethedilmesine yasal dayanak olmuştur.[79]

Hudeybiye Barış Antlaşması'nda yer alan "On yıl savaş yapılmayacaktır." maddesi ile sağlanan barış iklimi İslam'ı geniş kitlelere ulaştırma imkânı sağlamış, Hz. Peygamber (sav) tarafından görevlendirilen elçilerle Arap Yarımadası'ndaki kabilelere ve komşu devletlere İslam'a davet mektupları gönderilmiştir (Harita1.2). Gönderilen mektuplar, Hz. Peygamber (sav) tarafından mühürlenmiş ve muhatabına uygun bir üslüpla yazılmıştır.[80]

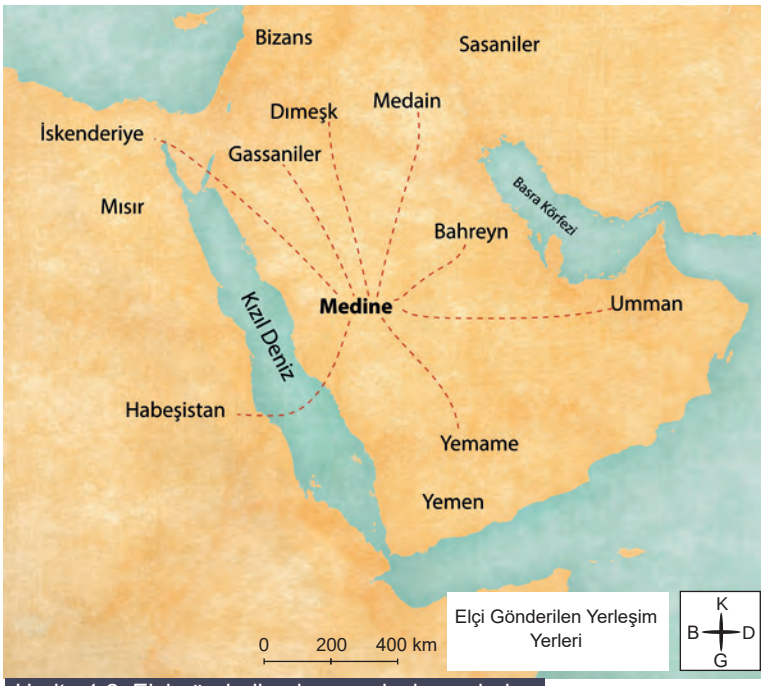

Harita 1.2: Elçi gönderilen bazı yerleşim yerleri

Mektupların içeriğinde İslam'ın genel kuralları anlatılmış, İslam'ı kabul etmeleri veya reddetmeleri durumunda kendilerine nasıl davranılacağı açıklanmıştır. Davet mektupları Bizans, Habeşistan, İran, İskenderiye, Yemame gibi dönemin büyük devletlerine gönderilmesinin dışında bölgede varlığını sürdüren emîrliklere, Arap kabile başkanlarına, Yahudi, Hristiyan ve Mecusilere de gönderilmiştir.[81]

Hz. Peygamber'den aldıkları davet mektuplarına olumlu cevap vererek İslam'ı kabul edenler olduğu gibi, İslam'ı kabul etmediği hâlde elçileri çeşitli hediyelerle geri gönderenler de olmuştur. Bunun yanında İslam'ı kabul etmemekle beraber, vergi ödeyerek İslam Devleti'nin himayesine girenler ve daveti reddederek elçilere kötü muamelede bulunanlar da olmuştur. Sonuç itibarı ile Hz. Peygamber (sav) tarafından gönderilen davet mektupları İslam'ın yayılmasına büyük bir katkı sağlamıştır.[82]

Mekke'nin Fethi'nden sonra Kâbe'nin ve şehrin kontrolü Müslümanların eline geçmiş, Arap Yarımadası'nda söz sahibi olan Kureyş kabilesi Müslüman olmuştur. Büyük devlet ve kabilelere karşı düzenlenen seferler ve elde edilen kazanımlar neticesinde Hz. Peygamber'in (sav) tüm Arap Yarımadası'nda itibarı artmış, dinî ve siyasi otoritesi etkisini göstermiştir. İslam devletinin Arap Yarımadası'ndaki bu etkin durumu Arapların Müslüman olma temayüllerini artırmış, çeşitli kabileler Hz. Peygamber'i (sav) tanımak ve yeni dini öğrenmek için Medine'ye heyet veya elçi göndermiştir. Hicretin dokuzuncu yılında gerçekleşen bu yoğun elçi trafiği, siyer kaynaklarında bu yılın "Heyetler/Elçiler yılı" (Senetülvüfut) olarak adlandırılmasına neden olmuştur.[83]

6 Veda Haccı ve Veda Hutbesi

Hac ibadeti hicretin dokuzuncu yılında (631) farz kılınmıştır. Hz. Peygamber (sav) haccın farz kılındığı ilk sene bizzat hacca gitmemiş, hacca gitmek isteyen Müslümanlara emîr olarak Hz. Ebu Bekir'i tayin etmiştir. Allah Resulü (sav) ise hac vazifesini hicretin onuncu yılında gerçekleştirmiştir. Bu hac, Hz. Peygamber'in (sav) ilk ve son haccıdır. Onun bu haccına sahabelerle vedalaştığı ve bir daha Kâbe'yi görmediği için "Veda Haccı" denilmiştir.[84]

Hz. Peygamber (sav), hicretin onuncu yılı Zilkade ayında (Şubat / 632) hac yolculuğu için hazırlığa başlamıştır. Diğer beldelerde yaşayan Müslümanların da hac yolculuğuna hazırlanmalarını istemiştir. 26 Zilkade 10 / 22 Şubat 632 tarihinde ailesini de alarak yolculuğa katılan diğer Müslümanlarla birlikte Medine'den hareket etmiştir. Zülhüleyfe mevkiinde civardan gelen Müslümanların toplanması için bir süre bekleyen Hz. Peygamber (sav), burada ihrama girdikten sonra yolculuğuna devam etmiştir. On gün süren yolculuğun ardından beraberindeki Müslümanlarla birlikte Mekke'ye ulaşmıştır. Kâbe'yi tavaf edip, Safa ile Merve arasında say yapan Hz. Peygamber (sav) birkaç gün Mekke'de konakladıktan sonra Mina'ya oradan da Arafat'a gitmiştir. Burada toplanan ve sayıları 140.000'i bulan Müslüman'a Veda Hutbesi'ni irat etmiştir.[85]

Hz. Peygamber (sav), genel olarak Veda Hutbesi'nde yaratılış itibarıyla tüm insanların eşit olduğu, Allah'a iman, insan haklarına saygı, kadın haklarının gözetilmesi, din kardeşliğinin korunması, Kur'an ve sünnete bağlılığın önemi gibi konuların üzerinde durmuştur.[86] Binlerce Müslüman tarafından dinlenen ve nesilden nesile günümüze kadar aktarılan Veda Hutbesi, Hz. Peygamber'in (sav) ümmeti için bir vasiyet mahiyeti taşımaktadır.

VEDA HUTBESİ

...Hamd ve şükür Allah'a mahsustur. Biz O'na hamdeder, O'ndan yardım ister, affımızı O'ndan diler ve O'na yöneliriz. Nefislerimizin şerlerinden, fiillerimizin kötülüğünden O'na sığınırız. Allah kimi doğru yola iletirse artık o kimse için sapıklık olmaz, kimi de sapıklığa sevk ederse o kimse doğru yola bir daha ulaşamaz. Allah'tan başka ilah olmadığına, O'nun tekliğine ve bir denginin bulunmadığına şehadet ederim. Yine ben şehadet ederim ki, Muhammed onun kulu ve elçisidir.

Ey Allah'ın kulları! Sizlere Allah'tan korkmanızı tavsiye ve sizi ona itaatte bulunmaya teşvik ederim. Bu suretle en iyi ve hayırlı olan bir şey ile sözlerime başlamak istiyorum:

Ey insanlar! Size açıkladığım şeyleri dinleyin. Zira bilmiyorum, bu yıldan sonra bulunduğum bu yerde belki de sizlerle tekrar buluşamayacağım.

Ey insanlar! Kanlarınız, mallarınız, haysiyet ve şereflerinizi Rabb'inizle buluşacağınız güne kadar, bu yerde (Mekke), bu ayda (Zilhicce), bugününün mukaddes olması gibi mukaddestir. Dikkat edin tebliğ ettim mi? Ey Allah'ım sen şahit ol.

Emanet olarak eli altında bir şey bulunduran kimse, onu kendisine emanet etmiş olan şahsa iade etmelidir. Artık Cahiliyye Devri'nden mevcut olan faiz kaldırılmıştır. Ancak borç olarak verdiğiniz sermayeleriniz sizindir. Bu suretle siz ne zulmedecek, ne de zulme uğrayacaksınız. Allah bundan böyle faizin geçerli olmayacağına hükmetti. Kaldırdığım ilk faiz uygulaması ise amcam Abbas'ın faizidir.

Artık Cahiliye Dönemi'nin kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldıracağım ilk kan davası ise yeğenim Âmir bin Rebia bin Hâris'in kan davasıdır. Yine Cahiliye Dönemi Mekke şehri ile ilgili vazifeler de lağvedilmiştir. Kâbe muhafızlığı (sidâne) ve hacıların su ihtiyacını karşılama görevi (sikâye) bunlardan istisnadır.

Kasten adam öldürmenin cezası kısastır. Taş ve sopa ile öldürmek gibi, şüpheli kasıt hallerinde 100 deve kan diyeti vardır. Daha fazlasını isteyen kimse, Cahiliye Devri insanıdır. Dikkat edin, tebliğ ettim mi? Allah'ım sen şahit ol.

Ey insanlar! Gerçekten şeytan, sizin bu ülkenizde kendisine tapılmaktan ümidini kesmiş bulunuyor. Fakat o, bunun dışındaki iş ve davranışlarınızdan önemsiz saydıklarınızda kendisine tabi olmanızdan memnuniyet duyacaktır.

Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 1/395-398.

Ey insanlar! Hanımlarınızın sizin üzerinizde hakkı bulunduğu gibi sizin de onlar üzerinde hakkınız vardır. Sizin onlar üzerindeki hakkınız, sizden başka bir erkeğe döşeklerini çiğnetmemeleri ve sizin hoşlanmadığınız herhangi bir kimseyi izniniz olması müstesna evinize sokmamalarıdır. Kadınlara en iyi bir tarzda muamelede bulununuz, çünkü onlar sizin himaye ve muhafazanız altına girmiş kimselerdir. Sizler onları Allah'ın bir emaneti olarak almış bulunuyorsunuz. Onlara "Allah'ın adıyla" helalinden yaklaşın. Kadınlar hususunda Allah'tan korkup çekinin ve onlara karşı en iyi bir tarzda davranın. Dikkat edin. Tebliğ ettim mi? Allah'ım sen şahit ol.

...Benden sonra küfre sapıp birbirinizi boğazlar hâle gelmeyin. Ey insanlar! Rabb'iniz bir, atanız birdir. Hepiniz Adem'den türediniz. Adem ise topraktan yaratılmıştır. Allah nazarında en makbul olanınız O'ndan hakkıyla korkanınızdır. Bir Arap'ın Arap olmayana üstünlüğü yoktur; varsa bu da ancak takva yönündendir. Tebliğ ettim mi? Allah'ım sen şahit ol.

Burada bulunanlar bulunmayanlara bu sözlerimi ulaştırsın. Allah muhakkak ki her varisin mirastan olan hissesini tayin ve tespit etmiştir. O hâlde vaziyet, herhangi bir varis lehine olmak üzere, diğer varislerin mahfuz hisse sınırını aşamaz. Mirasçılardan başkası için yapılan bir vasiyet, miras olarak kalan mallar toplamın üçte birinden fazla olamaz. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa oraya aittir. Babasından başka bir kimseye mensubiyet iddiasında bulunan, yahut (kendisini himaye altına almış olan) efendisinden başkasını efendi edinenin üzerine Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti olsun. Böyle bir insanın ne nafile ibadetleri, ne de farz ibadetleri kabul olunacaktır. Allah'ın selamı üzerinize olsun.[87]

Yorumlayalım

Hz. Peygamber'in (sav) Veda Hutbesi'nden çıkarılabilecek ilkeler nelerdir? Yorumlayınız.

7 Hz. Muhammed'in (sav) Vefatı

Paylaşalım

Müslümanlar, Hz. Peygamber'in (sav) vefatı karşısında nasıl tepki vermiş olabilirler? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Hz. Peygamber'in (sav) Veda Hutbesi'ndeki "Ey insanlar! Size açıkladığım şeyleri dinleyin. Zira bilmiyorum, bu yıldan sonra bulunduğum bu yerde belki de sizlerle tekrar buluşamayacağım…" söylemi bazı sahabelerde Hz. Peygamber'in (sav) vefatının yakın olduğu şeklinde algılanmıştı. Yine Veda Haccı sırasında indirilen **"…Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim…"**[88] ayeti ve Nasr suresi onun dünyadan ayrılma vaktinin geldiği şeklinde anlaşılmıştır.[89]

Veda Haccı'ndan sonra Medine'ye dönen Hz. Peygamber (sav), hicri 11. yılın Safer ayında rahatsızlanmıştır. Hz. Peygamber (sav), namaza çıkamayacak derecede hastalanınca namazı Hz. Ebu Bekir'in kıldırmasını emretmiş, hastalığının hafiflediği bir sırada Hz. Ali ve Hz. Abbas'ın yardımıyla mescide çıkmış, Hz. Ebu Bekir'in yanında namaz kılmıştır. Namazın ardından ashabına nasihatlerde bulunan Hz. Peygamber (sav), ashabıyla toplu olarak son kez burada görüşmüştür. Hastalığı iyice ilerleyen Hz. Peygamber (sav) hicri 11. yılın Rebiyülevvel ayında, hastalığının on üçüncü gününde Hz. Aişe'nin odasında ruhunu teslim etmiştir (Görsel 1.11). Hz. Peygamber'in (sav) cenazesi Hz. Ali, Hz. Abbas ve oğulları ile Üsame bin Zeyd tarafından yıkanmış, cenaze namazını Müslümanlar cemaat halinde değil, bireysel olarak kılmışlardır. Gruplar hâlinde bireysel olarak kılınan cenaze namazının ardından peygamberlerin vefat ettikleri yere defnedilmeleri düsturuna uygun olarak Hz. Aişe'nin odasına defnedilmiştir.[90]

Hz. Peygamber'in (sav) vefatı Müslümanları derinden etkilemiş hatta bazı sahabeler onun vefatına inanmak istememişlerdir. Üzüntülerinden "Allah Resulü (sav) ölmedi." şeklinde söylemlerde bulunan sahabelere Hz. Ebu Bekir müdahale etmiş, "...Allah buyuruyor ki: Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan evvel nice peygamberler gelip geçmiştir. O ölür veya öldürülürse siz gerisin geriye dönecek misiniz? Kim geri dönerse Allah'a bir zarar vermez. Allah şükredenlerin mükafatlarını verir. (Al-i İmran Suresi, 144. ayet.)" diyerek Müslümanları teskin etmiştir.[91]

Görsel 1.11: Hz. Peygamber'in (sav) kabri. (Mescid-i Nebevi)

Değerlendirme Çalışmaları

A) Aşağıdaki açık uçlu soruların cevaplarını soruların altında yer alan boşluklara yazınız.

1 **İslam tarihinin temel kaynakları nelerdir? Yazınız.**

2 **İslam'ın Mekke Dönemi'nin genel özellikleri nelerdir? Açıklayınız.**

3 **Medine Sözleşmesi'nin insan hakları ile ilgili ortaya koyduğu ilkeler nelerdir? Yazınız.**

4 **Veda Hutbesi'nde yer alan İslam'ın temel öğretileri nelerdir? Açıklayınız.**

5 **Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan sonra İslam'ın hızlı bir şekilde yayılmasına neden olan etkenler nelerdir? Yazınız.**

6 **İslam dininden önce Arabistan'ın ve dünyanın genel durumu hakkında bilgi veriniz.**

B) Aşağıdaki çoktan seçmeli soruların doğru seçeneklerini işaretleyiniz.

1 İslamiyet'ten önce belirli bir siyasi sistemin olmadığı Arap Yarımadası'nda ekonomik hayat genellikle tarım, hayvancılık ve ticarete dayanmaktaydı. Kabileler arasında düzeni sağlayacak bir güç olmadığı için kan davaları çok sık görülürdü. Bu devirde sosyal hayatın temeli kabile esasına göre şekillenmiş, Araplar bedevi ve hadarî hayat biçimine göre yaşamlarını sürdürmüşlerdi. Cahiliye Arapları arasında sözlü rivayet ön plandaydı ve en fazla gelişen edebî türler şiir ve hitabetti. İslamiyet'in doğduğu dönemde Arap Yarımadası'nda Yahudilik, Hristiyanlık, Mecusilik, Sabiilik, putperestlik ve Haniflik inancına mensup topluluklar bulunmaktaydı.

Risalet öncesinde Hicaz'da yaşayan Araplar hakkında aşağıdakilerden hangisi yanlış bir bilgidir?

A) Sözlü edebiyat, hitabet ve şiir çok gelişmişti.

B) Araplar arasında sosyal ve siyasal bir bütünlük vardı.

C) Ticari faaliyetler bölgede önemli bir gelir kaynağı idi.

D) Çevrede çeşitli dinlere mensup insanlar yaşamaktaydı.

E) Göçebe ve yerleşik olmak üzere iki farklı yaşam tarzı mevcuttu.

2 Cahiliye toplumunda erkeğin hâkim olduğu bir aile düzeni mevcuttu. Sosyal itibarı bulunmayan kadın, ancak çocuk doğurduktan sonra ailenin üyesi sayılırdı. Kadınlar miras ve boşanma hakkına da sahip değillerdi.

Buna göre Cahiliye toplumuyla ilgili

I. Araplar ataerkil bir toplum yapısına sahiptir.

II. Kadınlar hukuki bazı haklardan mahrumdur.

III. Aile toplumdaki en önemli kurumdur.

yargılarından hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) I ve II D) I ve III E) II ve III

3 Hz. Peygamber (sav), ilk vahyin ardından Cebrail'i yeniden görmeyi istiyor, bu amaçla sık sık Hira Mağarası'na gidiyor, fakat günler geçtiği hâlde melek gelmiyordu. Bu dönemde Rabb'inin kendisini terk ettiğini zannederek endişeli günler geçiriyordu.

İslam tarihinde bu parçada sözü edilen döneme ne ad verilmiştir?

A) Senetülhüzün

B) Fetretülvahiy

C) Boykot Yılı

D) Senetülvüfut

E) Hilfülfudul

4 Hz. Peygamber (sav) Medine'ye hicretten sonra hem dinî hem de toplumsal düzenle ilgili bazı uygulamalar hayata geçirmiştir. Bu uygulamalar genel olarak İslam'ın doğru bir şekilde öğrenilmesini daha geniş kitlelere yayılmasını, Kur'an ilkelerinin hâkim olduğu bir toplumsal yapının oluşmasını, Medine'de yaşayan herkes için güvenli bir ortamın oluşmasını sağlamaya yöneliktir.

Hz. Muhammed'in (sav) yaptığı bu düzenlemelerden hangisi hem siyasi hem de toplumsal düzeni sağlamak amacıyla gerçekleşmiştir?

A) Suffe'nin inşa edilmesi

B) Mescid-i Nebi'nin yapılması

C) Medine Pazarının kurulması

D) Müslümanların kardeşleştirilmesi

E) Medine Vesikası'nın imzalanması

5 **İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan Medine Vesikası ile ilgili aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?**

A) Din ve vicdan hürriyeti bu sözleşme ile güvence altına alınmıştır.

B) Şehirde siyasi birlik ve toplumsal barışı sağlamak hedeflenmiştir.

C) Medine'ye dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı birlikte hareket edilmesi kararlaştırılmıştır.

D) Medine'de yaşayan halklar arasında inanç birliğini sağlamak amaçlanmıştır.

E) Hz. Peygamber (sav), İslam Devleti'nin başkanı olarak kabul edilmiştir.

6 I. İslam Devleti, Mekke merkezli kurulmuştur.

II. Hristiyanlarla yapılan ilk savaş Bedir Savaşı'dır.

III. İslam Devleti'nin ilk başkanı Hz. Muhammed'dir (sav).

IV. Yahudilerle yapılan ilk yazılı anlaşma Medine Vesikası'dır.

İslam devletinin kuruluş süreci ile ilgili yukarıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?

A) Yalnız II B) Yalnız III C) I ve II D) I, II ve III E) I, II ve IV

7 "Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan evvel nice peygamberler gelip geçmiştir. O ölür veya öldürülürse siz gerisin geriye dönecek misiniz? Kim (küfre) geri dönerse Allah'a bir zarar vermez. Allah şükredenlere mükâfatlarını verir". (Al-i İmran suresi, 144. ayet.)

Bu ayetten hareketle aşağıdaki sonuçlardan hangisi çıkarılamaz?

A) Hz. Muhammed (sav) insanlığa gönderilen son elçidir.

B) Hz. Muhammed (sav) hem bir beşer hem de bir peygamberdir.

C) Allah (cc), isyan etmeyen sabreden kullarını ödüllendirecektir.

D) Hz. Muhammed'den (sav) önce de pek çok elçi gönderilmiştir.

E) İmanından vazgeçenler kendilerine zarar vermektedir.

C) Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri parantez içinde verilen uygun kelimelerle doldurunuz.

(Kur'an, sünnet, hanif, ensar, Kâbe, muhacir, bedir, gazve, seriyye, Mescid-i Aksa, suffe)

a) ..... ve ..... İslam tarihinde başvurulması gereken en temel iki kaynaktır.

b) Peygamberimizin bizzat katılıp komuta ettiği savaşlara ....., bizzat katılmayıp bir komutan görevlendirdiği seferlere ..... denir.

c) Cahiliye Arapları arasında Hz. İbrahim'in getirdiği tevhit inancına bağlı kalan kimselere ..... denir.

ç) Mekkeli müşrikler ile yapılan ilk savaş ..... Savaşı'dır.

d) Müslümanların ilk kıblesi Kudüs'te bulunan .....'dır.

e) Medine'de eğitim öğretim faaliyetleri ..... ismi verilen bölümde yürütülmüştür.

f) Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanlara ....., Mekkeli Müslümanlara Medine'de ev sahipliği yapan Müslümanlara ..... denir.

Ç) Aşağıdaki cümlelerden doğru olanların başına "D", yanlış olanların başına ise "Y" yazınız."

a)..... Hz. Peygamber'in (sav) yaralandığı savaş Hendek Savaşı'dır.

b)..... İslam tarihinde ilk hicret Habeşistan'a yapılmıştır.

c)..... Hz. Peygamber'in (sav) amcası Ebu Talib ve eşi Hz. Hatice'yi kaybettiği yıla hüzün yılı denilir.

ç)..... Hz. Peygamber'in (sav) hicretten önce Medineli Müslümanlarla Akabe bölgesinde üç görüşme gerçekleştirmiştir.

d)..... İslamiyet'in Mekke Dönemi, Müslümanların inançlarını özgür bir şekilde yaşadığı dönemdir.

Daha fazla soru için verilen QR kod

SON NOT

[1] Mustafa Fayda, "Tarih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/30.

[2] Eyüp Baş, "İslam Tarihine Giriş", *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 17-18.

[3] *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Yusuf 12/111.

[4] Baş, "İslam Tarihine Giriş", 21-22.

[5] "bk. Maide, 5/50; Ahzab, 33/33; Neml, 27/45; Tevbe, 9/69; Bakara, 2/135; Enbiya, 21/87; Nisa, 4/163.

[6] "bk. Müslim, "İman," 164"; "Buhari, "Rikâk", 10"; "Ebu Davud, "Edeb," 59"; "Buhari, "Cenâiz," 2"; "Buhari, "Edeb," 57."

[7] Baş, "İslam Tarihine Giriş", 22-25.

[8] İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: DİB Yayınları, 2002), 45.

[9] Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2004), 30-33.

[10] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 19.

[11] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 21.

[12] Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/253.

[13] Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Medine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/306.

[14] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 24.

[15] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 44-45.

[16] Mustafa Fayda, "Cahiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/ 17.

[17] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 39-40.

[18] Mustafa Çağrıcı, "Asabiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/ 454.

[19] Hüseyin Algül, "Ficâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/ 52.

[20] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 43-44.

[21] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 48-50.

[22] Hamidullah, *İslam Peygamberi,* 41.

[23] Şaban Kuzgun, "Hanîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/33.

[24] İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, çev. Musa Kazım Yılmaz (İstanbul: Siyer Yayınları, 2001), 1/168.

[25] İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam Tercemesi*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 1/236.

[26] İslam'dan önce bazı Kureyş kabilelerinin, Mekke'de haksızlığa uğrayan insanlara yardım etmek amacıyla yaptıkları antlaşmaya verilen isimdir. (Muhammed Hamidullah, "Hilfü'l-Fudûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/31.)

[27] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,* çev. Mehmet Akbaş- Musa K.Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/677.

[28] İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, 1/262-263.

[29] Belâzürî, *Ensâb,* 1/148.

[30] Müddessir 74/1-5.

[31] İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, 1/319-331.

[32] Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2007), 3/82.

[33] eş-Şu'arâ, 26/214.

[34] İbn Sa'd, *Tabakât,* 1/189.

[35] Enam, 6/71,136; Araf, 7/191,192; Yusuf, 12/108; Nahl, 16/88; Necm, 53/23.

[36] Belâzürî, *Ensâb*, 1/152.

[37] Belâzürî, *Ensâb*, 1/269.

[38] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 101-104.

[39] İbn Sa'd, *Tabakât,* 1/196.

[40] Mustafa Sabri Büyükaşcı, "Senetü'l-Hüzn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/519-520.

[41] Büyükaşcı, "Senetü'l-Hüzn", 36/519-520.

[42] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı,* 112.

[43] Ahmet Önkal, "Hicret" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/458.

[44] Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2023), 1/195-196; 203-204.

[45] İbrahim Sarıçam, Hz. *Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 108.

[46] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi,* 1/195.

[47] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi,* 1/223.

[48] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 148.

[49] İbrahim Sarıçam, "Hz. Peygamber Dönemi", *İslam Tarihi El Kitabı,* ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 113-118.

[50] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 139.

[51] Sarıçam, "Hz. Peygamber Dönemi", 128.

[52] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 155.

[53] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 1/239-240.

[54] Sarıçam, "Hz. Peygamber Dönemi", 126-128.

[55] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 1/344-345.

[56] Sarıçam, "Hz. Peygamber Dönemi", 121-123.

[57] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 372.

[58] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 171.

[59] Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed ve İslamiyet* (İzmir: Işık Yayınları, 2008), 3-4/251-440.

[60] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 468.

[61] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 172.

[62] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 162-172.

[63] Hac, 22/39.

[64] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 1/252-255.

[65] Mustafa Fayda, "Bedir Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/325-327.

[66] Muhammed Hamidullah-Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/54-57.

[67] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı,* 207-209.

[68] Muhammed Hamidullah,"Hendek Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/194.

[69] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 222.

[70] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 222-229.

[71] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 237-239.

[72] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 242.

[73] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 266-273.

[74] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 1/344-345.

[75] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 283-285.

[76] İsmail Yiğit, "Tebük Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/230.

[77] Sarıçam, "Hz. Peygamber Dönemi", 168-169.

[78] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı,* 179.

[79] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 168-171, 239-243; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 1/243-246, 288-295.

[80] Sarıçam, "Hz. Peygamber Dönemi", 171-176.

[81] Sarıçam, "Hz. Peygamber Dönemi", 171-176.

[82] Sarıçam, "Hz. Peygamber Dönemi", 171-176.

[83] Mustafa Fayda, "Senetü'l-Vüfud", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/520-521.

[84] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 468.

[85] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 468-472.

[86] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 1/398.

[87] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 1/395-398.

[88] Maide, 5/3.

[89] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 1/398-399.

[90] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 479-482.

[91] Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 480.

Ünitenin EBA içeriğine ulaşmak için verilen QR kod

ANAHTAR KAVRAMLAR

Hulefayıraşidin, ridde, tahkim, istinsah, beytülmal

Ünitenin özetine ulaşmak için verilen QR kod

ÜNİTE 2

DÖRT HALİFE (HULEFAYIRAŞİDİN) DÖNEMİ

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Dört halifenin Hz. Muhammed (sav) ile olan ilişkileri ve yakınlıkları hakkında neler biliyorsunuz? Açıklayınız.
2. Hulefayıraşidin Dönemi'nde dinî, sosyal ve siyasi alanda yapılan faaliyetler hakkında neler biliyorsunuz? Arkadaşlarınızla paylaşınız.
3. İlk dört halifenin İslamiyet'i yayma faaliyetleri hakkında neler biliyorsunuz? Açıklayınız.
4. Müslümanlar tarafından kurulan devletlerin yönetim şekillerini araştırınız. Araştırmalarınızı arkadaşlarınızla paylaşınız.
5. Dört halifenin devlet başkanı olarak seçilmelerinde sizce hangi özellikleri etkili olmuştur? Araştırınız.

1 Hz. Muhammed'den (sav) Sonra Devlet İdaresi

Hz. Peygamber'in (sav) vefatıyla büyük bir üzüntü duyan Müslümanlar, Allah Resulün'den (sav) sonra devletin başına kimin geçeceği meselesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Zira Hz. Muhammed (sav), vefat etmeden önce halife olarak hiç kimseyi tayin etmemiştir. Bu konuda Kur'an'ı Kerim'de de bir hüküm yoktur. Müslümanlar kendi seçimleri doğrultusunda devlet başkanını belirlemek için hemen harekete geçmişlerdir.[1]

Bilgi Kutusu

Halife seçimleri İslam ilkelerine ve Arap örfüne uygun olarak gerçekleşmiş, halkın biatıyla iktidara gelen halifeler, devlet idaresinde Hz. Peygamber'in (sav) yönetim anlayışını sürdürmüşlerdir.

Adnan Demircan, *İslam Tarihi ve Medeniyeti-2- Râşid Halifeler Dönemi*, 31.

Müslümanların ilk halifesi Hz. Ebu Bekir olmuş, sonra sırasıyla Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali bu vazifeyi üstlenmişlerdir. İslam tarihinde Hulefayıraşidin olarak bilinen Dört Halife Dönemi yaklaşık otuz yıl sürmüş, Hz. Ali'nin vefatıyla bu devir sona ermiştir.

Bilgi Kutusu

Hulefayıraşidin, Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra yönetime gelen ilk dört halifeye verilen isimdir. Raşid kavramı doğruya ve Hakk'a sımsıkı sarılan, kemale ermiş gibi anlamları ifade etmekte, dört halifenin sıfat ve özelliklerini belirtmektedir.

Fikret Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 270.

Hz. Ebu Bekir (632-634)

Hz. Muhammed'in (sav) vefatının ardından Benî Sâide Gölgeliği'nde devlet başkanını belirlemek için yapılan görüşmelerde Hz. Ebu Bekir devlet başkanı seçilmiş ve Müslümanların ilk halifesi olmuştur.

Hz. Ömer (634-644)

Hz. Ebu Bekir, kendisinden sonra Hz. Ömer'in halife olmasını vasiyet etmiş, Müslümanların onayıyla Hz. Ömer hilafete gelmiştir.

Hz. Osman (644-656)

Hz. Ömer, kendisinden sonra halife adayı olarak altı kişilik bir şûra heyeti belirlemiştir. Şûra heyeti kendi içlerinden birini halife seçmek için müzakereler yapmış, neticede Hz. Osman halife seçilmiştir.

Hz. Ali (656-661)

Hz. Osman'ın şehit edilmesi üzerine muhacir ve ensarın önde gelenleri Hz. Ali'nin halife olmasını istemişlerdir. Başta halife olmayı kabul etmeyen Hz. Ali, yoğun ısrarlar neticesinde hilafet makamına getirilmiştir.

Mustafa Fayda, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*), 18/ 326-327.

2 Hz. Ebu Bekir Dönemi

Hz. Peygamber'in (sav) vefatının hemen ardından hilafete gelen Hz. Ebu Bekir, zor bir dönemde göreve başlamıştır. Üsame bin Zeyd ordusunun sefere gönderilmesi, Ridde hareketleri, peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan kişiler ve yönetime karşı yapılan isyanlar halifenin uğraştığı sorunlardan bazılarıdır.

Yorumlayalım

Hz. Aişe, babası Hz. Ebu Bekir'in halife olduğunda karşılaştığı durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "*Resulullah (sav) vefat ettiğinde babamın karşılaştığı zorluklar, sağlam dağlara yüklenseydi onları param parça ederdi. Allah'a yemin ederim ki babam insanların ihtilafa düştükleri her meseleyi, bu konuların İslamiyet'teki değer ve ilgisine göre en hızlı şekilde çözdü.*"

Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 112.

Bu metinden hareketle Hz. Ebu Bekir'in devlet idaresi hakkında hangi değerlendirmeler yapılabilir? Yorumlayınız.

Hz. Ebu Bekir'in halife olduktan sonraki ilk icraatı, Hz. Peygamber (sav) tarafından hazırlanan ancak Hz. Peygamber'in (sav) rahatsızlığı ve vefatı dolayısıyla yola çıkamayan Üsâme bin Zeyd komutasındaki orduyu Suriye'ye göndermek olmuştur. Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra kendi istekleri ile İslam'dan ayrılan kabilelerin Medine'ye saldırabileceklerini düşünen bazı sahabiler endişelerini Hz. Ebu Bekir'le paylaşarak Üsame komutasındaki orduyu göndermemesini istemişlerdir. Üsame'nin çok genç ve tecrübesiz olduğunu ileri süren bazı sahabiler de onun değiştirilmesini talep etmişlerdir. Hz. Ebu Bekir, tüm itirazlara rağmen Hz. Peygamber'in (sav) görevlendirdiği bir orduyu alıkoyamayacağını söylemiş ve Üsame ordusuna harekât emri vermiştir. Yaklaşık iki ay süren bu seferde Üsame ordusu, bazı asi kabileleri kontrol altına almayı başarmış ve elde ettikleri ganimetlerle Medine'ye dönmüştür.[2]

Hz. Peygamber'in (sav) rahatsızlandığı sırada bazı kişiler peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmış, o vefat ettiğinde ise Arap Yarımadası'ndaki kabilelerin birçoğu peygamber olduğunu söyleyenlerin etrafında toplanarak ayaklanmışlardır. Bazı kabileler de namaz, hac ve oruç gibi ibadetlere devam etmek istedikleri hâlde, zekât vermeyi reddetmişlerdir. Hz. Ebu Bekir'in Ridde hareketlerine katılan bu iki kesim ile savaşacağını ilan etmesi üzerine bazı sahabiler Halife'ye gelerek zekât vermeyenlerle savaşmanın yanlış olacağı yönünde itirazda bulunmuşlardır. Ancak Hz. Ebu Bekir; namaz ve zekâtı birbirinden ayrı düşünmenin doğru olmayacağını ifade ederek Ridde hareketlerine katılanlarla mücadelede kararlı bir tutum sergilemiş ve savaş kararından vazgeçmemiştir.[3]

Bilgi Kutusu

Ridde, Müslüman bir kişinin kendi isteğiyle İslam dininden çıkmasını ifade etmektedir. Ridde hareketleri, Hz. Muhammed'in (sav) rahatsızlandığı günlerde bazı yalancı kimselerin peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmasıyla başlamış, onun vefatının ardından bazı kabilelerin namaz kılacaklarını, ancak zekât vermeyeceklerini ilan etmesiyle genişleyip isyana dönüşmüştür.

Mustafa Fayda, *Hulefâ-yi Râşidîn Devri*, 130-131.

Halife'nin savaş kararı almasının ardından kalabalık bir ordu irtidat edenlerin üzerine yürümek için hazırlanmıştır. Hz. Ebu Bekir, bu ordunun başına Halid bin Velid'i tayin ederek peygamberlik iddiasında bulunanları etkisiz hâle getirilmesini emretmiştir. Halid komutasındaki ordu, irtidat hareketlerinin bastırılmasında ve peygamber olduğunu iddia edenlerin ortadan kaldırılmasında büyük bir başarı göstermiştir.[4] Ayrıca Hz. Ebu Bekir; Yemen, Necran, Bahreyn, Umman ve Hadramut'taki isyanların bastırılması için valilere emir vererek destek birlikleri göndermiştir. Böylece bölgelerde de kontrol sağlanarak Arap Yarımadası'nda siyasi hâkimiyet tekrar tesis edilmiştir.[5]

Harita 2.1: Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde etkili olan bazı yerleşim yerleri

İrtidat hareketlerini büyük bir kararlılık ve süratle bastıran Hz. Ebu Bekir, İslam dinini tebliğ için Irak ve Suriye bölgelerine ordular göndermeye karar vermiştir. Sâsânîlerin kontrolü altında bulunan Irak topraklarının fethi için Halid bin Velid'i başkumandan olarak görevlendirmiş ve harekât neticesinde Müslüman orduları Basra Körfezi'ndeki önemli yerleşim merkezlerini ele geçirmişlerdir.[6] Halid bin Velid, bu bölgeden sonra ekseriyetini Hristiyan halkın teşkil ettiği önemli bir merkez olan Hîre'yi cizye karşılığında teslim almıştır. Daha sonraki fetihlerde askerî harekâtlara kolaylık sağlayacak bir üs olan Hîre'nin ardından Sâsânîlerin silah ve erzak deposu olan Enbar şehri fethedilmiştir. Böylece Basra Körfezi'nden Aynüttemr'e kadar ki Fırat Nehri boyunca uzanan çok geniş ve aynı zamanda bereketli topraklar İslam devletinin hâkimiyeti altına girmiştir (Harita 2.1).[7]

Hz. Ebu Bekir, Irak bölgesine ordular gönderdikten birkaç ay sonra Bizans hâkimiyeti altında bulunan Suriye topraklarının fethi için de askerî birlikler görevlendirmiştir. Sefer için hazırlanan dört ayrı ordu Suriye'ye gönderilerek bölgede fetih hareketleri başlatılmıştır. Bu sırada Hz. Ebu Bekir'in emriyle bölgeye gelen Halid bin Velid, diğer ordularla birleşerek Busrâ şehrini ele geçirmiştir. Müslüman birliklerinin ilerleyişini önlemek isteyen Bizanslılar, büyük bir ordu hazırlayarak Ecnâdeyn mevkisinde İslam ordularını karşılamışlardır. Halid bin Velid'in başkumandanlığında gerçekleşen Ecnâdeyn Savaşı İslam ordularının zaferiyle sonuçlanmış ve böylece Filistin'in kapıları Müslümanlara açılmıştır. Hz. Ebu Bekir, iki yıl halifelik görevini icra etmiş, 634 yılında altmış üç yaşında vefat etmiştir.[8]

Hz. Ebu Bekir Dönemi, askerî başarıların yanı sıra Kur'an'ın kitap hâline getirilmesi faaliyetleriyle de önemli bir devir olmuştur. Ridde hareketlerinin sebep olduğu savaşlar nedeniyle pek çok hafız şehit olmuş ve bu durum Hz. Ömer'i endişelendirmiştir. Hz. Ömer, Halife'nin yanına gelerek o zamana kadar dağınık hâlde bulunan Kur'an ayetlerinin bir araya getirilmesini teklif etmiştir.

Hz. Ebu Bekir, başta tereddüt etse de ısrarlar karşısında teklifi kabul etmiş ve Zeyd bin Sabit'in başkanlığında bir heyet kurmuştur. Zeyd, yanında yazılı Kur'an metinleri olan kişilerin şahitleriyle beraber heyete başvurmasını istemiş ve metinler kontrol edilerek Kur'an-ı Kerim kitap hâline getirilmiştir. Kur'an'ın iki kapak arasındaki bu hâline Mushaf adı verilmiş ve bu nüsha Halife'ye teslim edilmiştir.[9]

Bilgi Kutusu

Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde Askerî ve Sosyal Gelişmeler

- Ridde hareketleri bastırılarak Arap Yarımadası'nda siyasi birlik sağlanmıştır.
- Irak Cephesi Başkumandanlığı kurularak tarihin en büyük, en hızlı ve en kalıcı fütuhat hareketi başlatılmıştır.
- Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde Suriye ve Filistin'in kapıları Müslümanlara açılmıştır.
- Kur'an-ı Kerim mushaf hâline getirilerek İslamiyet'e büyük bir hizmet sunulmuştur.

Mustafa Fayda, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 18/327-334.

3 Hz. Ömer Dönemi

Hz. Ebu Bekir, kendisinden sonra hilafet makamı için Hz. Ömer'i uygun görmüş, bu düşüncesini ensar ve muhacirin ileri gelenleriyle istişare ettikten sonra Hz. Ömer'in halife seçilmesini vasiyet etmiştir.[10] Hz. Ebu Bekir'den sonra hicri 13. yılda hilafete gelen Hz. Ömer, halifelik yaptığı dönemde birçok konuda ilk kez gerçekleşen uygulamaları hayata geçirmiştir. Hz. Ömer Dönemi'nin en belirgin özelliği Arap Yarımadası dışında gerçekleştirilen fetih hareketleri olmuş, toprakların geniş sınırlara ulaşmasıyla ortaya çıkan sorunlar Hz. Ömer'in siyasi, sosyal ve ekonomik alanda yaptığı düzenlemelerle çözüme kavuşmuştur.

Hz. Ebu Bekir Devri'nde Irak bölgesinin önemli bir kesimi İslam ordusu tarafından fethedilmiştir. Kaybettikleri toprakları geri almak isteyen Sâsânîler, Müslümanlar için ciddi bir tehdit unsuru olmuş, Hz. Ömer, hilafet makamına geçince Irak'a bir ordu göndererek tehlikeyi bertaraf etmeye çalışmıştır. 634 yılında Sâsânîlere karşı gerçekleştirilen Köprü Savaşı, İslam ordularının mağlubiyeti ile sonuçlanmış, Sâsânîler karşısında Müslümanların aldığı ilk yenilgi olmuştur. Sâsânîlerle mücadeleye devam eden İslam kuvvetleri Sad bin Ebu Vakkas'ın kumandan tayin edildiği Kâdisiye Savaşı'nı (636) kazanmıştır. Müslümanlar için büyük bir zafer olan Kâdisiye Savaşı'ndan sonra Sâsânîlerin başkenti Medâin (637) ele geçirilmiştir. Sâsânî kuvvetlerinin Celûlâ Savaşı'nda da yenilgiye uğratılmasının ardından Hz. Ömer, Kufe ve Basra'da ordugâh şehirler kurulmasını emretmiştir. Sâsânîlerle ilişkilerde Nihavend Savaşı (642) önemli bir dönüm noktası olmuştur. Müslümanlarla savaşmak ve onları ülkelerinden çıkarmak amacıyla mektuplaşan İranlılar Nihavend'de toplanmışlardır. İki ordu arasında gerçekleşen şiddetli bir çarpışmadan sonra Müslümanlar savaştan zaferle ayrılmış, Sâsânîler bu savaştan sonra bir daha toparlanamamıştır. İslam orduları bölgede ilerleyişine devam ederek Azerbaycan, Gürcistan ve Dağıstan bölgelerini fethetmiştir.[11]

Bilgi Kutusu

Sâsânî Devleti'nin sonunu hazırlayan **Nihavend Savaşı**, Sâsânîler'e ait birçok şehrin fethine zemin hazırlamıştır. Bu sebeple Nihavend zaferine "**fethu'l-fütûh**" (fetihlerin fethi) adı verilmiştir.

İbrahim Sarıçam, *Hz. Ömer*, 102.

Hz. Ömer, Suriye cephesinde Bizans İmparatorluğu'na karşı yapılan savaşlara da devam edilmesini emretmiştir. Ürdün'ün Fihl mevkisinde Bizanslılarla mücadele eden Müslümanlar, şiddetli bir savaş neticesinde düşmana galip gelmişlerdir. Fihl Savaşı'nın ardından İslam orduları Dımeşk'i (Şam) 635 yılında fethetmişlerdir. İslam ordularının ilerleyişini durdurmak isteyen Bizans İmparatoru, Hristiyan Arapların ve Ermenilerin de katıldığı büyük bir ordu hazırlamış, Bizans ve İslam orduları Yermük Muharebesi'nde (636) karşı karşıya gelmiştir. Gerçekleşen mücadeleler neticesinde Bizanslılar ağır bir yenilgiye uğramış ve böylelikle Suriye bölgesindeki Bizans hâkimiyeti sona ermiştir.[12]

Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde Filistin'de başlayan fetih hareketlerine Hz. Ömer Devri'nde de devam edilmiş, İslam kuvvetleri tarafından Kudüs kuşatılmıştır. Kudüs halkı cizye ve haraç ödemeleri karşılığında kendilerine eman verilmesini istemiş, ayrıca antlaşmanın Halife tarafından imzalanmasını talep etmişlerdir. Hz. Ömer bizzat Kudüs'e giderek halka eman verip bir antlaşma (638) yapmıştır. Daha sonra Hz. Ömer'in emriyle Filistin'in diğer yerleşim yerleri fethedilmiştir.[13]

Suriye ve Filistin'de yenilgiye uğrayan bazı Bizanslı kumandan ve askerlerin Mısır'a kaçması, bu bölgenin fethini gerekli kılmıştır. Hz. Ömer, Amr bin As komutanlığında Mısır'ın fethedilmesini emretmiş, üç yıl süren fetih 642 yılında tamamlanmıştır. Sonuç olarak İslam orduları Hz. Ömer zamanında Sâsânî İmparatorluğu'na bağlı olan Irak, İran ve Azerbaycan ile Bizans İmparatorluğu'na bağlı Suriye, el-Cezire, Filistin ve Mısır'ı İslam topraklarına katmışlardır.[14]

Araştıralım

İslam ordularının gerçekleştirdiği fetih hareketlerinin kısa sürede başarıya ulaşmasında etkili olan sebepler nelerdir? Araştırınız.

Hz. Ömer Devri'nde gerçekleştirilen fetihler sonucunda İslam Devleti'nin sınırları çok geniş bir coğrafyaya yayılmış, buna bağlı olarak ortaya çıkan ihtiyaç ve problemlerin çözülmesi için bazı düzenlemeler yapılmıştır.Toplumda adaleti sağlamaya büyük önem gösteren Hz. Ömer; fakirleri, kimsesizleri ve mazlumları korumuş, aynı şekilde valilerine de tüm vatandaşlara adalet ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda davranmalarını emretmiştir. Hz. Ömer, fethedilen ülkelerin her tarafına İslam'ı öğretecek eğitimciler göndermiş ve onlara devlet hazinesinden maaş bağlamıştır. Hz. Ömer Devri, devletin teşkilat yapısı ve kurumsallaşmasının büyük oranda tesis edildiği bir dönem olmuştur. Tarihin kaydettiği en önemli devlet adamlarından biri olan Hz. Ömer, toplumu ilgilendiren konularda ensar ve muhacir ile istişare ederek karar almış, atama yaparken liyakati göz önünde bulundurmuştur. On yıllık hilafeti süresince büyük hizmetler gerçekleştiren Hz. Ömer, 644 yılında bir köle tarafından hançerlenerek yaralanmıştır. Kendisinden sonra halife tayinini altı kişilik şûra meclisine bırakan Hz. Ömer, yaralandıktan üç gün sonra vefat etmiştir.[15]

Bilgi Kutusu

Hz. Ömer Devri'nde

Sâsânîler ile Yapılan Savaşlar

- Köprü Savaşı
- Kâdisiye Savaşı
- Medain'in Fethi
- Celûlâ Savaşı
- Nihavend Savaşı

Bizans ile Yapılan Savaşlar

- Fihl Savaşı
- Yermük Savaşı
- Kudüs'ün Fethi

Bilgi Kutusu

Hz. Ömer Devri'nde İdari ve Sosyal Gelişmeler

- Devlet gelirlerinin adaletli ve sistemli bir şekilde dağıtılması için **divan teşkilatı** kurulmuştur.
- Haraç ve ticaret vergileri ilk kez Hz. Ömer zamanında alınmaya başlanmıştır.
- Vergi toplamak için ilk kez özel memurlar tayin edilmiştir.
- Ordugâh şehirleri kurularak kabileler buralara sistemli bir biçimde iskân edilmiştir.
- Hicret, takvimin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.
- Şehirlere kadılar tayin edilerek adalet teşkilatı kurumsallaştırılmıştır.
- Hapishaneler ilk defa Hz. Ömer zamanında yapılmıştır.
- Teravih namazı cemaatle kılınmaya başlanmıştır.

Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*, 205-206; Mustafa Fayda, *Hulefâ-yi Râşidîn Devri*, 332.

Değerlendirelim

Hz. Ömer, fethedilen toprakların gazilere dağıtılması uygulamasından vazgeçerek yeni bir yol benimsemiş, ele geçirilen toprakların haraç karşılığında eski sahiplerinin elinde kalmasına karar vermiştir. Hz. Ömer bu konuda şunları söylemiştir. "*Eğer bu araziler sahipleriyle birlikte Müslümanlara paylaştırılırsa bizden sonra gelecek Müslümanlara bir şey kalmaz. Arazileriyle birlikte taksim edilen bu insanlar ise Müslümanlar sağ kaldığı müddetçe sömürülürler. Sonuçta bizden sonra da çocuklarımız onların çocuklarını sömürmeye ve köle olarak kullanmaya devam ederler. Böylece bu insanlar İslam dini hüküm sürdükçe Müslümanların kölesi olarak kalırlar. Ben buna asla razı değilim.*"

Ebu Yusuf, *Kitabu'l- Haraç*, 381.

Bu metinden yola çıkarak Hz. Ömer'in segilediği davranışıyla asıl hedefinin ne olduğunu değerlendiriniz.

4 Hz. Osman Dönemi

Hz. Osman, altı kişilik şûra heyetinin müzakereleri neticesinde halife seçilmiş ve halkın biatını alarak 644 yılında Müslümanların üçüncü halifesi olmuştur. On iki yıl boyunca hilafette kalan Hz. Osman'ın ilk altı yılı fetih hareketlerinin devam ettiği sakin ve huzurlu bir devir olarak geçmiştir. Ancak hilafetin son altı yılı iç karışıklıklara sahne olmuş, fetihler durmuş, yönetime karşı memnuniyetsizliğin yaşandığı bir süreç olarak tarihteki yerini almıştır.[16]

Hz. Osman'ın halifeliği devrinde fetih hareketlerine devam edilerek Dört Halife Dönemi'nin en geniş sınırlarına ulaşılmıştır. Daha önce fethedilmiş bulunan İran, Azerbaycan, Suriye ve Mısır gibi bölgelerde yaşanan ayaklanmalar bastırılarak bölgelerin güvenliği tekrar sağlanmıştır. Horasan tamamen Müslümanların eline geçmiş, Ermenistan kontrol altına alınmıştır. Rum toprakları üzerine seferler düzenlenerek Antakya, Tarsus fethedilmiş ve Malatya önlerine kadar gelinmiştir.[17]

Kara fetihlerinin yanında deniz seferleri de yapılmış, Kıbrıs fethedilmiştir. Kuzey Afrika'ya yönelik karadan ve denizden fetih hareketleri gerçekleştirilmiş, Bizans donanmasına karşı yapılan Zâtüs-savârî Deniz Savaşı (655) kazanılmıştır. İslam tarihinin en parlak deniz zaferleri arasında gösterilen bu savaşla Bizans'ın Afrika hâkimiyetine son verilmiştir. Böylece Müslümanlar, zamanın en önemli bölgeleri olan Kuzey Afrika, Asya ve Güney Kafkasya, Ortadoğu ve kısmen de Anadolu'da hâkimiyet kurmayı başarmışlardır.[18]

Yorumlayalım

Hz. Osman Devri'nde yapılan fetih hareketlerinin önemini İslam tarihi açısından yorumlayınız.

Görsel 2.1: Mescidi Nebevi Hz. Osman Dönemi'nde de genişletilmiştir.

Hz. Osman Dönemi'nde nüfusun artması ve şehirlerin genişlemesiyle ihtiyaç duyulan bazı uygulamalar hayata geçirilmiştir. Hz. Ömer zamanında genişletilen Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevi, Hz. Osman devrinde cemaate dar gelmiş ve mescitler tekrar genişletilmiştir (Görsel 2.1). Hz. Peygamber (sav) ve ilk iki halife dönemi boyunca cuma namazı için sadece cami içinde okunan iç ezan uygulamasına yenilik genişletilmiştir. İç ezanın her tarafta duyulmaması üzerine namaz vaktini bildirilmek amacıyla Hz. Osman Dönemi'nde dışarda da ezan okutulmaya başlanmıştır.[19] Şehirlerde emniyet ve güvenliği sağlayan şurta teşkilatının başkanı olan sâhibü'ş-şurta tayini de ilk kez Hz. Osman devrinde gerçekleşmiştir.[20]

İslam coğrafyasının fetihlerle genişlemesi nedeniyle özellikle Arap olmayan Müslümanlar arasında Kur'an'ı okumada kıraat farklılıkları ortaya çıkmıştır. Bu farklılıkların ihtilafa dönüşmesinden endişe eden Hz. Osman, kendisine gelen şikâyetleri de göz önünde bulundurarak konuyu diğer sahabilerle istişare etmiştir. Hz. Ebu Bekir zamanında yazılan Mushaf örnek alınarak Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılmasına karar verilmiştir. Resmî Mushaf'tan çoğaltılan nüshalar, Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları merkezlerden Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam'a gönderilerek okuyuşların bu kıraata göre yapılması istenmiştir. Hz. Osman karışıklığa sebep olmaması için bunların dışında yazılmış özel mushafların ve Kur'an sayfalarının imha edilmesini emretmiştir.[21]

Hz. Osman'ın ilk altı yıllık dönemi, gerçekleştirilen fetihler neticesinde başarılı bir şekilde geçmiştir. Ancak ikinci altı yıllık dönemin başından itibaren yönetime ağır eleştiriler gelmeye başlamıştır. Hz. Osman'ın devletin önemli görevlerine akrabaları olan Ümeyyeoğullarını (Emeviler) tayin etmesi Müslümanlarda ciddi rahatsızlıklar yaratmıştır. Yönetimde Emevi nüfuzunun artması kabileler arası rekabeti gündeme getirmiş, bu durum cahiliye adeti olan asabiyeti tekrar gün yüzüne çıkarmıştır. Kabileler arasında çıkan bu ayrışmalara ekonomik kriz de eklenince Halife'ye itirazlar daha da artarak devam etmiştir.[22]

Hz. Osman, iktidara karşı tenkitlerde bulunan bazı sahabilere yönelik tutumundan dolayı da eleştirilere maruz kalmıştır. Bu sahabilerin önde gelenlerinden olan Ebu Zer, Şam valisi Muaviye'nin harcamalarını ve bazı zengin Müslümanların yaşam tarzını şiddetle eleştirmiştir. Ebu Zer'in görüşleri yoksul kesim arasında rağbet görmüş ve bu düşünceler fakir halk ile yönetim arasında gerilimler yaşanmasına yol açmıştır. Ebu Zer, Muaviye'nin şikâyeti üzerine Hz. Osman tarafından Medine'ye çağrılarak uyarılmış ve eleştirilerine devam etmesi neticesinde Rebeze'ye gönderilmiştir.[23]

Hz. Osman Dönemi'nde yaşanan zenginleşmeyle toplumda refah seviyesi yükselmiş ancak ikin ci altı yıllık hilafeti döneminde fetihlerin durmasının ardından sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlar baş göstererek karışıklıklar başlamıştır. Kufe, Basra ve Mısır yaşanan ekonomik krizden en fazla etkilenen garnizon şehirleri olmuştur. Özellikle bu şehirlerde ortaya çıkan muhalif gruplar, Hz. Osman'ı ve onun valilerini ağır bir şekilde eleştirmiş ve halkı yönetime karşı isyana çağırmışlardır.

Hz. Osman'ın devlet görevlerine tayin ettiği yakınlarına hazineden büyük miktarlarda bağışta bulunması, Kur'an-ı Kerim'i istinsah ettirdikten sonra diğer Kur'an nüshalarını yaktırması, Kureyş adına kabilecilik yapan bazı valilere ses çıkarmaması, Kureyş ileri gelenlerinin yeni fethedilen yerlerde çok miktarda mülk edinmelerine göz yumması, kendisini eleştiren sahabileri çeşitli şekillerde cezalandırması ve Hz. Peygamber'den (sav) kalan hilafet mührünü Eris Kuyusu'na düşürmesi muhalif grupların halkı tahrik için kullandıkları şikâyet konularından bazılarıdır. Hz. Osman kendisine yöneltilen eleştirilere duyarsız kalmamış, bütün ithamlara cevap vererek birçok meselede halkı ikna etmeyi başarmıştır. Valilerle ilgili gelen şikâyetler üzerine müfettişler göndererek vilayetlerdeki durumu öğrenmek istemiştir. Hz. Osman, şehirlerde yaşanan karışıklıklarla ilgili çeşitli tedbirler almış olsa da sükûneti sağlamak için bu önlemler yeterli gelmemiştir. Hz. Osman'ı hilafetten indirmekte kararlı olan bir grup asi, Medine'ye gelerek Halife'nin evini kuşatmıştır. Uzun süren muhasaranın sonunda Hz. Osman isyancılar tarafından (h.35) 656 yılında şehit edilmiştir.[24]

Bilgi Kutusu

Hz. Osman'ın şehit edilmesine yol açan karışıklıklar İslam tarihinin ilk büyük fitnesi olarak gösterilmiştir. Bu üzücü olayın nedenleri, oluşumu ve etkileri asırlardır Müslümanların gündeminde kalmış ve İslam tarihinde en çok konuşulan siyasi olaylardan biri olarak tarihe geçmiştir.

İsmail Hakkı Atçeken, *İslam Tarihi ve Medeniyeti-2- Râşid Halifeler Dönemi,* 299.

Değerlendirelim

Hz. Osman Devri'nde yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasi karışıklıkların temel sebeplerini değerlendiriniz.

Bilgi Kutusu

Hz. Osman Dönemi'nde İdari, Askerî ve Sosyal Gelişmeler

- Dört Halife Dönemi'nin en geniş sınırlarına Hz. Osman zamanında ulaşılmıştır.
- Tarihteki ilk İslam donanması Hz. Osman Dönemi'nde oluşturulmuştur.
- İslam tarihinin en parlak deniz zaferlerinden sayılan Zâtüssavârî Savaşı'yla Bizans'ın Afrika hâkimiyetine son verilmiştir.
- Mescid-i Nebevi ve Mescid-i Haram genişletilmiştir.
- Cuma namazının duyurulması için dış ezan uygulamasına geçilmiştir.
- Emniyet teşkilatının başına sâhibü'ş-şurta tayini ilk kez bu devirde gerçekleşmiştir.
- Kur'an-ı Kerim nüshaları çoğaltılarak önemli merkezlere gönderilmiştir.

5 Hz. Ali Dönemi

Hz. Osman'ın isyancılar tarafından şehit edilmesinin ardından hilafete kimin geçeceği meselesi tartışılmış, Medineli sahabiler ve isyancılar tarafından Hz. Ali ismi üzerinde durulmuştur. İsyancıların hilafet için teklif götürdüğü Hz. Ali, başta halifeliği kabul etmese de yoğun ısrarlar neticesinde iktidara gelmiştir.[25] Zorlu bir süreçte görevi devralan Hz. Ali'nin hilafet devri siyasi karışıklıklara sahne olmuş ve bu karışıklıklar fetih hareketlerinin durmasına ve Müslümanlar arasında iç savaşlar yaşanmasına sebep olmuştur.

Hz. Ali, halife olduğunda onu bekleyen en önemli mesele Hz. Osman'ın katillerini tespit ederek cezalandırmaktı. Ancak sayıları çok kalabalık olan ve "Osman'ı hepimiz öldürdük." diyen muhalif gruplarla başa çıkmak o kadar kolay değildi. Hz. Ali, şehirde hâkim durumda olan isyancılarla mücadele etmek için ortalığın yatışmasını bekledi. Halifenin bu kararı, kendisine yalnızca Medine'de biat edilmiş olmasından ve diğer şehirlerdeki durumun henüz netlik kazanmamış olmasından ileri geliyordu. Nitekim Şam valisi Muaviye, biat almak için kendisine gelen elçiye, Ali'nin isyancıların suç ortağı olduğunu iddia ederek olumsuz cevap vermiş ve bu cevabıyla da Hz. Osman'ın kanını ileride dava edeceğini göstermişti.[26]

Hz. Ali, başta Muaviye olmak üzere kendisini halife olarak tanımayan bazı valileri görevlerinden aldı. Sahabenin önde gelen isimlerinden olan Talha bin Ubeydullah ve Zübeyr bin Avvam, Kufe ve Basra valiliği için talepte bulunsalar da Halife onların isteklerini kabul etmedi. Onlar da umre yapmak bahanesiyle Mekke'ye giderek hac ibadeti için orada olan Hz. Aişe ile görüştüler. Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr; muhalifleri etraflarında toplayarak halifeye karşı cephe aldılar. Hz. Osman'ın şehadetinden sonra Medine'yi terk eden Emevi ailesi ile Hz. Ali'nin görevden aldığı bazı valiler, beytülmallerinde bulunan para ve savaş malzemelerini de yanlarına alarak Mekke'ye geldiler ve muhaliflere katıldılar.[27]

Bilgi Kutusu

Hz. Peygamber (sav) ve diğer üç halife döneminde İslam devletinin başkenti Medine iken, Hz. Ali, devletin yönetim merkezini Kufe'ye taşımıştır. Cemel Savaşı'ndan sonra yeni başkent Kufe olmuştur.

Adnan Demircan, *İslam Tarihi ve Medeniyeti-2- Râşid Halifeler Dönemi*, 308.

Hz. Osman'ın kan hakkını almak için Hz. Aişe liderliğinde harekete geçen topluluk, Basra'ya gitme kararı aldı. Muhaliflerin, Basra'ya doğru harekete geçtiğini duyan Hz. Ali, isyancıların üzerine yürümeye karar verdi. Basra valisini saf dışı bırakarak şehri hâkimiyet altına alan muhalifler, halifenin uzlaşma için gönderdiği elçilerle görüşmelerde bulundular. Olumlu geçen görüşmelerde iki taraf da barışa yakın olmasına rağmen savaşın önüne geçilemedi. Hz. Ali'nin askerleriyle, Hz. Aişe'nin önderliğindeki muhalifler karşı karşıya geldi ve şiddetli çarpışmalar yaşandı. Hz. Aişe'nin devesinin etrafında yoğunlaşan çatışmalar nedeniyle Cemel Savaşı (656) adı verilen mücadeleyi Hz. Ali taraftarları kazandı. Talha bin Ubeydullah ve Zübeyr bin Avvam da dâhil olmak üzere bu savaşta pek çok Müslüman hayatını kaybetti. Basra'yı ele geçiren Halife, yağmalama ve benzeri hareketleri kesin olarak yasakladı. Hz. Aişe'yi hanımlardan oluşan bir grupla birlikte Medine'ye gönderen Hz. Ali, Abdullah bin Abbas'ı Basra valisi olarak tayin etti ve Kufe'ye doğru yola çıktı.[28]

Cemel Savaşı, Müslümanlar içinde ilk kez ortaya çıkan ve etkileri günümüze kadar devam eden çeşitli sorunlar doğurmuştur. Cemel Vakası; İslam akaidinde iman-küfür, irade hürriyeti, kader gibi önemli problemlerin tartışma konusu hâline gelmesine sebep olmuştur. Dinî, siyasi ve sosyal boyutları bakımından Müslümanların zihnini meşgul eden bu olay, daha sonra ortaya çıkacak olan mezhepler arasında ciddi ihtilafların oluşmasına da zemin hazırlamıştır. İslam tarihinde esasen siyasi olan ancak çeşitli nedenlerle dinî ve itikadi mesele hâline getirilen olayların başlangıcı sayılabilecek Cemel Vakası, her mezhep tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir.[29]

Değerlendirelim

Hz. Ali'nin hilafeti döneminde yaşanan karışıklıkların temel sebepleri neler olabilir? Değerlendiriniz.

Hz. Ali, Cemel Savaşı'ndan sonra yönetime baş kaldıran Muaviye'yi itaat altına almayı kararlaştırmıştı. Zira halifenin valilik görevinden azlettiği Muaviye, yeni atanan valiyi şehre sokmamış ve görevi de bırakmamıştı. Muaviye, Halife'nin biat için tekrar göndermiş olduğu elçiye de olumsuz cevap vermişti. Şam'da çok güçlü bir konumda bulunan Muaviye, Halife'yi, Hz. Osman'ın öldürülmesine sessiz kalmakla suçluyordu. Ayrıca Hz. Osman'ın kanlı gömleğini halka göstererek onları halifeye karşı kışkırtmaya çalışıyor, Hz. Osman'ın kanının alınması için Şamlıları teşvik ederek savaş hazırlıkları yapıyordu. Şam'da yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Hz. Ali, Muaviye'nin isyan hareketinden geri dönmeyeceğini anlayınca ordularını toplayarak Suriye'ye doğru harekete geçti. Muaviye, Hz. Ali'nin yola çıktığından haberdar olunca ordusuyla birlikte Irak istikametine yürüdü.[30]

İki tarafın orduları 657 yılında savaşın yapıldığı Sıffin bölgesine ulaşmıştı. Muaviye kuvvetleri, daha önce bölgeye gelerek Fırat'a ulaşan tek yolu tutmuştu. Halife ordusunun su almasına izin verilmemesi üzerine başlayan ilk çatışmalar, Hz. Ali taraftarlarının üstünlüğüyle sona erdi. Hz. Ali elçilerini göndererek Şamlıları isyandan vazgeçmeye ve kendisine biat etmeye çağırdı ancak aldığı olumsuz cevap üzerine çatışmalar yeniden başladı. Aylarca süren mücadelede, Hz. Ali'nin ordusu isyancı birliklere üstünlük sağlamış ve savaşı kazanmaya yaklaşmıştı. Ancak Muaviye'nin danışmanı Amr bin As, Kur'an'ın hakemliğine başvurulmasını tavsiye ederek Muaviye ordusunu yenilgiden kurtardı. Muaviye, ordusuna Mushaf sayfalarını mızraklarının ucuna takarak Halife'nin askerlerini Kur'an'ın hakemliğine çağırmayı emretti. Bunun üzerine Suriyeli askerler "Allah'ın kitabı sizinle aramızda hakem olsun." diye bağırmaya başladılar. Bu teklif, Hz. Ali'nin ordusundaki askerleri birbirine düşürdü ve askerlerin büyük bir çoğunluğu savaşın derhal durdurulmasını istedi. Hz. Ali, bunun bir savaş hilesi olduğunu söylediyse de askerler onu dinlemedi ve Halife savaşı durdurmak zorunda kaldı.

Yaklaşık üç ay süren ve on binlerce Müslümanın ölmesine sebep olan Sıffin Savaşı (657) sonucunda Hz. Ali, ordusundaki bozguncuların baskısıyla tahkime gitmek mecburiyetinde kaldı. Buna göre iki grubu temsil için seçilecek iki hakem halifelik meselesini Kur'an'ın hükmüne uygun olarak çözecekti.[31]

Muaviye hakem olarak Amr bin As'ı, Hz. Ali ise ordusundakilerin baskısıyla Ebu Musa el-Eş'ari'yi hakem olarak seçti. Hakemlerin seçilmesinden sonra taraflarca verilecek hükme uymayı taahhüt ettikleri "Tahkim Antlaşması" hazırlandı. Bu sırada Hz. Ali'nin ordusunda yeni bir bölünme daha yaşandı. "Hüküm ancak Allah'a aittir."[32] sloganıyla ortaya çıkan ve daha sonra Haricîler olarak adlandırılacak olan bu grup, halifelik konusunun iki hakemin takdirine bırakılmasına itiraz ettiler. Onlara göre Hz. Ali, hakem tayin ederek hata etmişti. Bu yanlışından dolayı Hz. Ali tövbe etmeli ve anlaşmayı sona erdirmeliydi. Hz. Ali'nin tahkimden dönemeyeceğini bildirmesi üzerine, Hâricî grup Kufe'ye gitmekte olan halife ordusundan ayrıldı. Diğer tarafta görüşmelere devam eden hakemler, Hz. Ali ile Muaviye'nin azledilmesini, yeni halifenin ise şûra tarafından belirlenmesini kararlaştırdılar. Ebu Musa verdikleri kararı halka ilan etti ancak Amr bin As, alınan ortak kararın aksine Muaviye'yi hilafete tayin ettiğini söyledi. Ebu Musa'nın, bu açıklamanın alınan karara aykırı olduğunu söylemesi bir işe yaramadı ve karışıklığı sonlandırması beklenen tahkim olayı meseleyi daha da karmaşık hâle getirdi.[33]

Araştıralım

Hz. Ali'nin halifeliği sırasında yaşanan Cemel ve Sıffin savaşları, sonraki süreçte ortaya çıkan mezheplerin oluşmasında nasıl bir etki bırakmış olabilir? Araştırınız.

Görsel 2.2: Matrakçı Nasuh'un Hz. Ali'nin mescid ve türbesini gösteren minyatür çalışması

Hilafet meselesini bir çıkmaza sürükleyen hakem olayı, siyasi ve sosyal pek çok sorun doğurdu. Halkın bir kısmı Hz. Ali'yi diğer bir kısmı ise Muaviye'yi halife olarak tanıdı ve ikili bir iktidar ortaya çıktı. Hz. Ali, tahkimden çıkan usulsüz kararı tanımayacağını ilan ederek Muaviye üzerine bir ordu hazırlamaya koyuldu. Ancak bu sırada Haricîler kendisi gibi düşünmeyen insanlara yaşam hakkı tanımayacaklarını ilan ederek cinayetler işliyor ve toplumda büyük tehlike oluşturuyordu. Bu nedenle önce onları itaat altına almayı kararlaştıran Hz. Ali, Nehrevan'da toplanan Haricîlere karşı harekete (658) geçti. Haricîlerle yapılan mücadele sonucunda Hz. Ali, büyük ölçüde başarı sağlayarak Kufe'ye döndü. Savaşta öldürülenlerin intikamını almak isteyen bir grup Haricî, Hz. Ali'ye suikast düzenlemek için hazırlıklara başladı. 661 yılında Haricîlerden biri sabah namazına giden Hz. Ali'yi yaralayarak şehit etti (Görsel 2.2).[34]

İslam tarihinde zaman zaman Cemel Savaşı, Sıffın Savaşı gibi Müslümanların karşı karşıya geldikleri olaylar yaşanmıştır. Yüzyıllar önce yaşanmış çarpışmaların, fikir ayrılıklarının bir taraf olarak veya haklı-haksız arayışına girerek günümüze taşınması Müslüman toplumuna bir fayda sağlamayacaktır. Tarihin çeşitli dönemlerinde meydana gelen bu tür olaylar incelenirken asıl meselenin bu olaylardan ders çıkarmak olduğu unutulmamalıdır.

6 Dört Halife Dönemi'nin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi

Hz. Muhammed'in (sav) vefatıyla başlayan Raşid Halifeler Dönemi birçok yönüyle İslam tarihinin en önemli devirlerinden biri olarak görülmektedir. Hayatın her alanında Müslümanların otorite olarak gördüğü Resulullah'ın (sav) vefatından sonra iktidara gelen halifeler, İslam devletinin teşekkül sürecinde pek çok hizmetler yapmışlardır.

Raşid halifeler, halkın tamamının veya büyük bir kesiminin desteğini alarak göreve gelmişler, devlet yönetiminde toplumun görüşlerine önem vermişlerdir. Biat, seçim, istişare, liyakat, güvenilir olma gibi özelliklerle hilafete gelen halifeler, devlet ve toplumu ilgilendiren hususlarda kendilerince muteber gördükleri, danışma meclisi fonksiyonu icra eden şûra ekibine danışarak karar vermişlerdir.[35]

İslam coğrafyasının fetihler yoluyla genişlemeye başlaması, diğer kültür ve medeniyetlerle olan etkileşimini artırmıştır. Bu durum daha önce ortaya çıkmamış pek çok sorunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Halifelerin öncülüğünde problemlere Kur'an ve sünnet çerçevesinde çözümler üretilmiştir. Ayrıca coğrafyanın genişlemesi hâlihazırda var olan bazı kurumların geliştirilmesini, henüz kurulmamış olanların da oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Özellikle Hz. Ömer Devri'nde kurulan müesseselerle İslam devleti kurumsal anlamda teşekkül etmeye başlamıştır.

İslam Devleti merkezde halife, vilayetlerde valilerle yönetilen idari ve siyasi bir yapıya sahip olmuştur. Hulefayıraşidin Dönemi'nde valiler görevli bulundukları vilayette halifenin otoritesini temsil etmişlerdir. "Emîr" veya "âmil" adı verilen valilerin görevleri; namazlarda imamlık yapmak, savaşta orduyu idare etmek, vergileri toplamak, ganimetleri paylaştırmak ve beytülmal hisselerini Medine'ye göndermek, esirler hakkında karar vermek, şehirleri iskân etmek, emniyet ve adaleti sağlamak şeklinde sıralanmaktadır. Vilayetlerde vali ile beraber kâtip, divan kâtibi, haraç âmili, sâhibü'ş-şurta, beytülmal âmili ve ordu kumandanı gibi devlet görevlileri yer almıştır. Hz. Ömer, birçok vilayette adli ve mali işleri genel idareden ayırıp buralara doğrudan kendisine bağlı kadılar ve vergilerin toplanması için âmiller göndermeye başlamıştır. Hz. Ömer'in, adli işleri valilerden bağımsız doğrudan halifeye karşı sorumlu bir müessese hâline getirmesiyle adalet teşkilatı kurumlaşmıştır. İslam ülkelerinin fetihlerle genişlemesi üzerine devlet gelirleri artmış, Hz. Ömer Devri'nde divan teşkilatı kurularak gelirlerin sistemli bir şekilde dağıtılması sağlanmıştır.[36]

Hz. Peygamber'in (sav) İslamiyet'i yayma çabaları Dört Halife Dönemi'nde de halifeler tarafından devam ettrilmiş, yapılan fetihlerle İslam dini Arap Yarımadası'nın dışına taşınmıştır.. Bu dönemde İslam coğrafyası genişlemeye başlamış; Irak, İran, Suriye, Mısır, Horasan, Azerbaycan ve Kuzey Afrika İslam topraklarına dâhil olmuştur. Fethedilen ülkelerde farklı din ve mezhep mensuplarına cizye ödemek koşuluyla eski dinlerine bağlı kalma hürriyeti tanınmış, İslamiyet'i kabul edenler ise diğer Müslümanlarla eşit haklara sahip olmuşlardır. Fetih hareketlerinden sonra ele geçirilen şehirler iskân edilmiş, buralara yerleştirilen Müslümanlar sayesinde bu bölgelerin İslamlaşma süreci başlatılmıştır. İslam dini fethedilen topraklarda hızla yayılmaya başlamış, kitleler gönüllü olarak İslam'ı kabul etmiştir.

Hulefayıraşidin Dönemi'nde fethedilen yerlere ordugâh şehirler kurulmuş, mevcut bazı şehirlere de asker yerleştirilerek ordugâh şehirlere dönüştürülmüştür. Yeni kurulan şehirlerin imarına önem verilerek camiler ve mescitler inşa edilmiş ve buraların ticari hayatın içine girmelerine özen gösterilmiştir (Görsel 2.3). Ticari hayatın canlanması sonucunda tarih tespiti ihtiyacı oluşmuş ve Hz. Ömer hicreti takvim başlangıcı olarak kabul etmiştir.

Görsel 2.3: Hulefayıraşidin Dönemi'nde imar çalışmalarına önem verilmiştir. (Temsili)

Bilgi Kutusu

Hz. Ömer'in devletin kurumsallaşması doğrultusunda köklü faaliyetlerde bulunmasında

- Cahiliye Dönemi'nden başlayarak Müslüman olduktan sonra da devam eden elçilik görevi dolayısıyla edinmiş olduğu tecrübe ve birikim,
- Toplumu oluşturan Müslümanların dinî şuur ve hassasiyet bakımından henüz bozulmamış olması,
- Hz. Ebu Bekir'den devraldığı sakin ortam ve onun düzenlemelerinden istifade etmesi,
- Fetihlerle toplumun düzenli bir gelire sahip olarak ekonomik refahın sağlanması,
- Kendisine idarede yol gösteren sahabilerin desteğini alması,
- Hz. Ömer'in karizmatik liderliği ve iktidar süresinin uzun olması,

gibi sebepler etkili olmuştur.

Ünal Kılıç, *İslam Tarihi ve Medeniyeti-2- Râşid Halifeler Dönemi*, 368.

Hz. Ebu Bekir zamanında dağınık hâlde bulunan Kur'an ayetleri iki kapak arasında toplanarak Mushaf hâline getirilmiştir. Hz. Osman'ın hilafetinde, Zeyd bin Sabit başkanlığındaki bir heyet tarafından, ilk halife döneminde yazılan Mushaf esas alınarak Kur'an'ın nüshaları çoğaltılmıştır. Dört Halife Dönemi'nde, Kur'an ve sünnet çerçevesinde yoğunlaşan dinî faaliyetlere önem verilmiş, farklı bölgelere dağılan sahabilerin etrafında ilim halkaları oluşmuştur. Dinin öğrenilmesinde, anlaşılmasında ve yorumlanmasında gerçekleştirilen bu icraatlar kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi ayrı ilim dalları şeklinde ortaya çıkacak olan dinî ilimler için bir başlangıç teşkil etmiştir.[37]

Dört Halife Devri'nde yapılan ilmî, idari, siyasi, askerî ve ekonomik faaliyetler ile Müslüman toplumuna hem maddi hem manevi kazançlar sağlanmış, atılan adımlarla İslam kültür, medeniyet ve düşüncesinin oluşmasına büyük katkıda bulunulmuştur.

Değerlendirme Çalışmaları

A) Aşağıdaki açık uçlu soruların cevaplarını soruların altındaki boşluklara yazınız.

1 **Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde devletin siyasi bütünlüğünü sağlamaya yönelik hangi adımlar atılmıştır? Açıklayınız.**

2 **Hz. Ömer'in hilafeti döneminde hangi kurumlar oluşturulmuştur? Yazınız.**

3 **Dört halifenin hilafete geliş şekilleri hakkında kısaca bilgi veriniz.**

4 **Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılma ihtiyacını doğuran sebepler hakkında bilgi veriniz.**

5 **Hz. Osman'a devlet idaresi ile ilgili yöneltilen eleştiriler nelerdir? Yazınız.**

6 **Hz. Ali Dönemi'nde yaşanan iç karışıklıklar sonucunda çıkan savaşları yazınız.**

B) Aşağıdaki çoktan seçmeli soruların doğru seçeneklerini işaretleyiniz.

1 Fethedilen bölgelerde farklı din mensuplarına kendi dinlerine bağlı kalma hürriyeti tanınmıştı. Cizye ve haraç ödeyenlerin güvenlikleri Müslümanlar tarafından sağlanacak, İslamiyet'i kabul eden gayrimüslimler ise diğer Müslümanlarla eşit haklara sahip olacaklardı.

Buna göre Dört Halife Dönemi'ndeki toplum ile ilgili

I. Toplumda din serbestliği söz konusudur.
II. Ekonomik sorumluluklar halka ağır yükler getirmektedir.
III. Dil, ırk ve kültür fark etmeksizin tüm Müslümanlar eşittir.

yargılarından hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) I ve II D) I ve III E) II ve III

2 **Aşağıdakilerden hangisi Hz. Ali döneminde meydana gelen Cemel ve Sıffin savaşlarının sebep olduğu sonuçlardan biri <u>değildir</u>?**

A) Fetih hareketlerinin duraklaması

B) Zübeyr ve Talha gibi önemli sahabilerin öldürülmesi

C) Siyasi ve itikadi mezheplerin oluşmasına zemin hazırlaması

D) Hz. Ali'nin İslam Devleti'nin halifesi olarak kabul edilmesi

E) Haricî olarak adlandırılan muhalif grubun ortaya çıkması

3 Hz. Ömer, halifelik yaptığı dönemde valilerin tayinine ayrı bir önem vermiş, göreve getirmek istediği kişilerin durumunu sahabilerle istişare etmeye, adaylarını ehil kimseler arasından seçmeye itina göstermiştir. Tayin ettiği valilere tavsiyelerde bulunarak şöyle demiştir: "Sizi saltanat sürmek, halka tahakküm etmek için tayin etmedim. Siz hidayet rehberi olacaksınız, herkes de size uyacaktır. Müslümanların haklarını koruyunuz. Kapılarınızı onların yüzlerine kapamayınız ki kuvvetliler zayıfları ezmesinler. Kendinizi Müslümanlardan üstün görmeyiniz ki haksızlığa uğramasınlar."

Bu parça dikkate alındığında Hz. Ömer'in devlet idaresi hakkında aşağıdaki yorumlardan hangisi <u>yapılamaz</u>?

A) Vali tayinlerinde liyakati göz önünde bulundurmuştur.

B) Yönetimde mali sorumlulukları valilere bırakmıştır.

C) Toplumun sorunlarına duyarlı olmayı vurgulamıştır.

D) Devlet yönetimde sahabilerin görüşlerine başvurmuştur.

E) Adalet prensibine bağlı kalmaya önem vermiştir.

4 Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan kimseler etkisiz hâle getirilmiş, zekât vermek istemeyerek ayaklanan ve Ridde hareketlerine katılanlar da itaat altına alınmıştır.

Meydana gelen bu gelişmeler aşağıdaki politikalardan hangisini sağlamaya yöneliktir?

A) Kültürel birliği tesis etmeye

B) Ülkede siyasi ve dinî birliği sağlamaya

C) Ekonomik olarak kalkınmaya

D) Fetih hareketlerini kolaylaştırmaya

E) Kabileler arasında adaleti sağlamaya

5 Hz. Osman'ın halifeliği döneminde, Azerbaycan, Horasan, Ermenistan tamamen kontrol altına alınmıştır. Bizans üzerine seferler düzenlenerek Antakya, Tarsus fethedilmiş ve Malatya önlerine kadar gelinmiştir. Kıbrıs fethedilmiş, Kuzey Afrika'da Bizans donanmasına karşı yapılan Zâtüs-savârî Deniz Savaşı kazanılmıştır.

Bu bilgilerden hareketle Hz. Osman'ın aşağıdaki gelişmelerden hangisinde başarıya ulaştığı söylenemez?

A) İslam toprakları geniş sınırlara ulaşmıştır.

B) Donanma kuvvetleri etkin olarak kullanılmıştır.

C) Anadolu'ya tamamen hâkim olunmuştur.

D) Bizans'ın egemenlik alanı daraltılmıştır.

E) Müslümanlar deniz savaşında Bizans'a üstünlük kurmuştur.

6
- Valilerden bağımsız olarak şehirlere kadıların atanması
- Haraç, cizye, öşür gibi vergilerin alınması
- Merkeze uzak yerlere ordugâh şehirlerin kurulması

Hz. Ömer Devri'ndeki bu gelişmelerin aşağıdakilerden hangisi üzerinde etkili olduğu söylenemez?

A) Yönetimde veraset sistemine geçilmiştir.

B) İslam Devleti kurumsallaşmaya başlamıştır.

C) Divan teşkilatı oluşturulmuştur.

D) Adalet yapısı sistemleşmiştir.

E) Fetih hareketleri kolaylaşmıştır.

C) Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri parantez içinde verilen uygun kelimelerle doldurunuz.

(fethu'l-fütûh, Cemel, Sıffin, hicret, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman)

a) Kıbrıs'ın fethi ..... hilafeti devrinde gerçekleşmiştir.

b) Müslümanlar arasında yaşanan ilk iç savaş .....

c) Hz. Ömer Devri'nde ..... takvimin başlangıcı sayılmıştır.

ç) İslam devleti en geniş sınırlarına ..... zamanında ulaşmıştır.

d) Hapishaneler ilk kez ..... Devri'nde kurulmuştur.

e) Hz. Ali ve Muaviye arasında ..... Savaşı yaşanmıştır.

f) Nihavend Savaşı, İran'da birçok şehrin fethedilmesini ve Sâsânîlerin yıkılmasını sağladığından bu zafere ..... adı verilmiştir.

Ç) Aşağıdaki cümlelerden doğru olanların başına "D", yanlış olanların başına ise "Y" yazınız."

a)..... Hz. Osman Devri'nde Kur'an istinsah edilerek farklı vilayetlere gönderilmiştir.

b)..... Hz. Ali'nin hilafet zamanında yönetimde iki başlılık ortaya çıkmıştır.

c)..... İslamiyet, Arap Yarımadası'nın dışına ilk kez Hz. Ömer Dönemi'nde taşınmıştır.

ç)..... Dört halifenin hilafete seçilme yöntemleri farklılık göstermiştir.

d)..... Hz. Ebu Bekir, Kuzey Afrika'ya yönelik fetih hareketlerini başlatan isim olmuştur.

Daha fazla soru için verilen QR kod

SON NOT

[1] Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991), 189.

[2] Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2007), 3/340-342.

[3] M. Salih Arı, "Ridde Olayları", *İslam Tarihi ve Medeniyeti-2-Râşid Halifeler Dönemi*, ed. Ahmet Önkal- Mehmet Ali Kapar (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 81-82.

[4] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 103-117.

[5] Mustafa Fayda, "Ridde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/ 92-93.

[6] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 128.

[7] Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2015), 76-180.

[8] İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't- Tarih*, çev. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Bahar Yayınları, 1986), 2/382-383.

[9] Mehmet Ünal, "Kur'an'ın Metinleşme Tarihi", *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 33-35.

[10] Taberî, *Tarih-i Taberî*, 3/408.

[11] İbrahim Sarıçam, *Hz. Ömer* (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 96-103.

[12] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân,* 136-160.

[13] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 162-166.

[14] Mustafa Fayda, "Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/ 45-46.

[15] Hizmetli*, İslam Tarihi*, 205-206.

[16] İbrahim Sarıçam, *Hz. Osman* (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 7.

[17] Adem Apak, "Hz. Osman ve Halifelik Dönemi", *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 270-271.

[18] Apak, "Hz. Osman ve Halifelik Dönemi", 270-271.

[19] İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't- Tarih,* çev. Ahmet Ağırakça (İstanbul: Bahar Yayınları, 1986), 3/93-121.

[20] Halîfe bin Hayyât, *Tarihu Halîfe bin Hayyât*, çev. Abdulhalik Bakır (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001), 223.

[21] Sarıçam, *Hz. Osman*, 70; Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/ 242.

[22] Abdülazîz Dûrî, *İlk Dönem İslâm Tarihi,* çev. Hayrettin Yücesoy (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 103- 106.

[23] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, çev. Mehmet Vehbi Şahinalp-Musa K. Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022), 3/ 578.

[24] İsmail Yiğit, "Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/ 439-441.

[25] Taberî, *Tarih-i Taberî,* 3/568-569.

[26] Ethem Ruhi Fığlalı, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/ 373.

[27] Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 359.

[28] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, çev. Musa K. Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 2/ 28-62.

[29] Yusuf Şevki Yavuz, "Cemel Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/ 321-322.

[30] Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2007), 4/36-37.

[31] İsmail Yiğit, "Sıffîn Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/107-108.

[32] *Kur'ân-ı Kerîm Meâli,* çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Yusuf 12/ 40.

[33] Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/46-51.

[34] Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri,* 367-369.

[35] Ünal Kılıç, "Raşid Halifeler Döneminde İdari, Dini, Askeri, Adli ve Ekonomik Durum" *İslam Tarihi ve Medeniyeti-2- Râşid Halifeler Dönemi,* ed. Ahmet Önkal-Mehmet Ali Kapar (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 368.

[36] Fayda, "Hulefâ-yı Râşidîn", 18/331-332.

[37] Fayda, "Hulefâ-yı Râşidîn", 18/334.

Ünitenin EBA içeriğine ulaşmak için verilen QR kod

ANAHTAR KAVRAMLAR

Hilafet, saltanat, Kerbela, fetih, mevali, asabiyet

Ünitenin özetine ulaşmak için verilen QR kod

ÜNİTE 3

EMEVİLER

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Emeviler hakkında neler biliyorsunuz? Konuyla ilgili bilgilerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.
2. Saltanat sisteminin devlet yönetimi açısından dezavantajları nelerdir? Araştırınız.
3. Kerbela olayı hakkında bildikleriniz nelerdir? Arkadaşlarınızla paylaşınız.
4. Devletin sınırlarının genişlemesi ülkenin yönetilmesi açısından ne gibi sorunlar doğurabilir? Araştırız.
5. Fetih hareketleri ile İslamiyet'in farklı coğrafyalara ulaşması İslam kültür ve medeniyetini nasıl etkilemiş olabilir? Açıklayınız.

1 Emeviler ve Emevilerin Kuruluş Dönemi

Suriye (Şam) merkezli kurulan Emevi Devleti adını, kurucusu Muaviye bin Ebu Süfyan'ın mensup olduğu Ümeyyeoğulları/Emevi ailesinden almıştır. Muaviye ve ondan sonraki iki halife bu kabilenin Süfyanî koluna, diğer on bir halife ise aynı ailenin Mervanî koluna mensuptur. Kureyş kabilesinin önemli ailelerinden birisi olan Ümeyyeoğulları, Cahiliye Dönemi'nde Mekke idaresinde önemli bir yere sahiptir. Şehrin ve Kâbe'nin idaresiyle ilgili olarak kabileler arasında dağıtılan görevlerin en önemlilerinden olan başkumandanlık vazifesi (kıyâde) bu kabile tarafından yürütülmüştür.[1]

Mekke'nin fethinden sonra hem idari konulardaki tecrübeleri hem de Hz. Peygamber'in (sav) yeni Müslüman olanlara karşı uygulamış olduğu ılımlı tutum sonucunda çeşitli devlet görevlerine getirilen Emevi ailesi, Allah Resulü'nden (sav) sonraki süreçte de devlet bürokrasisinde etkin olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.[2]

Emeviler denilince akla gelen ilk isim devletin kurucusu olan Muaviye bin Ebu Süfyan'dır. Hz. Ömer Dönemi'nde Şam bölgesine vali olarak atanan Muaviye, bu bölgedeki birçok beldeyi fethederek Suriye'yi tamamen hâkimiyeti altına almıştır. Anadolu topraklarına düzenli olarak seferler düzenlemiş, bu seferlerden elde ettiği ganimetlerle Suriye'de güçlü bir ordu ve iktisadi yapı oluşturmayı başarmıştır (Görsel 3.1). Kendisi ile aynı aileye mensup olan Hz. Osman'ın halifeliği döneminde daha da serbest hareket etme imkânı bulan Muaviye'nin yine bu dönemde hâkimiyeti altında bulunan toprakların sınırı ve siyasi yetkileri artırılmıştır.[3] Hz. Osman Dönemi'nde yetki alanı genişletilen Muaviye, hâkimiyeti altında olan bölgeleri bağımsız bir hükümdar gibi yönetmiş, yirmi yıla yakın sürdürdüğü Suriye valiliği esnasında kendisine son derece bağlı büyük bir ordu kurmuştur.[4]

Görsel 3.1: Emeviler Dönemi'nde Suriye'de yaptırılan Kasr'ül Hayr el-Şarkî (Günümüzdeki hâli.)

Hicretin 35. (M. 656) yılında yaşanan iç karışıklıklar sonucunda Hz. Osman bir grup isyancı tarafından şehit edilmiştir. Muaviye ve Emevi ailesi başta olmak üzere Hz. Osman'ın katillerinin bulunamamasını bahane eden Müslümanlardan bazıları yeni halife olan Hz. Ali'ye biat etmemiştir. Özellikle Muaviye, Hz. Ali karşında oluşan grubun siyasi temsilciliğini üstlenmiş, Hz. Ali'nin halifeliğinin meşru olmadığı iddiası ile hâkimiyeti altında bulunan topraklarda yaşayan Müslümanların desteğini toplamaya çalışmıştır. Müslümanlar arasında gelişen bu olaylar Hz. Ali ile Muaviye'nin ordularını Sıffin Savaşı'nda (657) karşı karşıya getirmiş, iki tarafın da mutlak bir üstünlük kuramadığı Sıffin Savaşı hakeme başvurma kararı ile son bulmuştur. Hakem Olayı'nda halifeliğini ilan eden Muaviye, Hz. Ali'nin şehit edilmesi (661) ve Hz. Hasan'ın halifelikten vazgeçmesi neticesinde İslam devletinin yeni halifesi olmuş ve Emevi Devleti kurulmuştur.[5]

Muaviye halife olduktan sonra hilafet merkezini, 20 yıl vali olarak bulunduğu Şam'a taşımıştır. Arap Yarımadası'nda bozulan siyasi birliği sağlayan Muaviye, Müslümanları yeniden tek bir yönetim altında toplamayı başarmıştır. İç karışıklıklar sebebiyle durmuş olan fetih hareketlerini tekrar başlatmış, Bizans üzerine seferler düzenlemiştir. Muaviye; Horasan, Maveraünnehir ve Kuzey Afrika bölgelerine çeşitli akınlar yapmıştır. İstanbul'un Müslümanlar tarafında ilk kuşatılması da Muaviye'nin halifeliği döneminde gerçekleşmiştir. İlk İslam donanması Muaviye tarafından kurulmuş, deniz seferleri düzenlenerek Kıbrıs, Rodos ve diğer bazı adalar Muaviye tarafından fethedilmiştir.[6] Bir asra yakın varlığını sürdüren Emevi Devleti'nin kurucusu olan Muaviye bin Ebu Süfyan hicri 60 (M. 680) yılında vefat etmiştir.[7]

Emevi Soyağacı

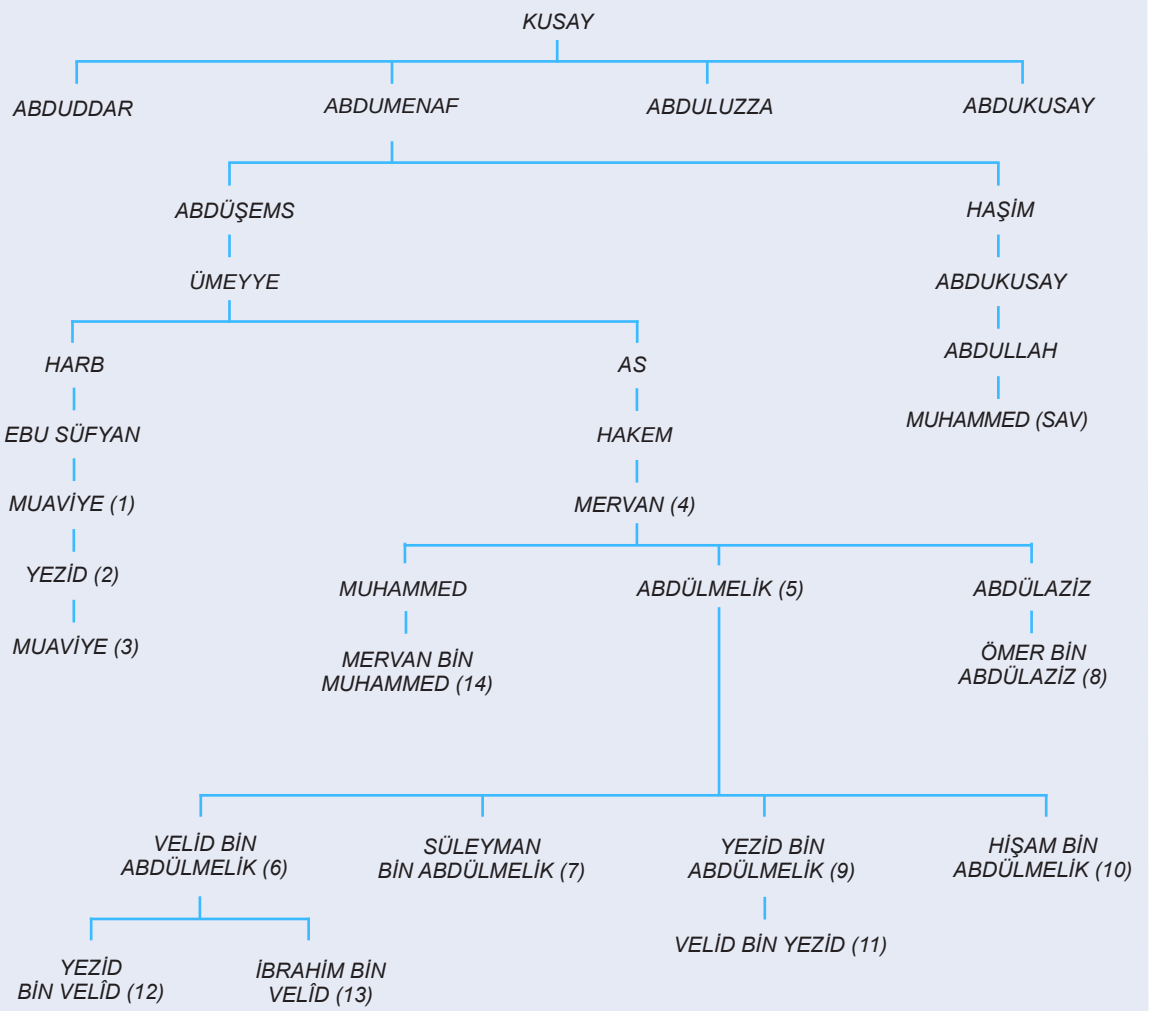

Adnan Demircan, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emevîler*, 31.

2 Yezid Dönemi ve Olayları

Yezid hicri 26 (M. 647) yılında Dımaşk'ta doğmuştur. Çocukluk dönemini çöl ortamında geçirmiş, bedevi hayat şartlarına göre büyümüştür. Ata binme, silah kullanma konusunda maharet kazanan Yezid, fasih Arapça öğrenmiş ve şiirle meşgul olmuştur. Muaviye, oğlunun eğitimi ile yakından ilgilenmiş, ona seçkin hocalardan ders aldırmıştır. İslam halifesinin oğlu olan Yezid'in gençlik yıllarındaki oyun ve eğlence düşkünlüğü Müslümanlar tarafından eleştirilmiştir. Oğlunun Müslümanların gözündeki itibarını artırmak isteyen Muaviye, Yezid'e bazı önemli görevler vererek halkın güvenini kazanmasını sağlamaya çalışmıştır.[8]

Hicretin 60. yılında (M. 680) Muaviye'nin ölümünden sonra oğlu Yezid, Emevi devletinin başına geçmiştir. Halifeliği 3 yıl süren Yezid, yönetim anlamında babası Muaviye'nin politikalarını sürdürmüş, babasının atadığı valileri görevlerine devam ettirmiştir. Yezid Dönemi'nde Kuzey Afrika dışındaki bölgelerde fetihler durmuş, Bizans üzerine düzenlenen seferlere ara verilmiştir. Halifeliğin saltanata dönüştürülmesine tepki göstererek kendisine biat etmeyen, halifeliğini tanımayanlara karşı sert müdahalelerde bulunulmuş, İslam tarihinin kara lekelerinden olan Kerbela hadisesi, Harre Savaşı ve Mekke'nin kuşatılması Yezid Dönemi'nde gerçekleşmiştir.[9]

2.1. Hilafetin Saltanata Dönüşmesi ve Buna Tepkiler

Tartışalım

Seçimle iş başına gelen halifenin tayin ile belirlenmesi hakkında neler düşünüyorsunuz? Arkadaşlarınızla tartışınız.

İslam devletinin ilk dört halifesinden farklı olarak halifeliği kabile asabiyetine dayanan siyasi bir mücadele sonucunda elde eden Muaviye, kendisinden sonraki halifelik süreci için de yeni bir yöntem ortaya koymuştur. Kendisinden sonra halife seçimi meselesinin Müslümanlar arasında bir iç savaşa sebep olacağı gerekçesini öne süren Muaviye, henüz hayatta iken oğlu Yezid'i veliaht ilan etmiştir. Muaviye, Müslümanların gözünde kötü alışkanlıkları, oyun ve eğlence düşkünlüğü ile bilinen Yezid'in halifeliği için gerekli olan siyasi zemini hazırlamak, oğlunun toplum nazarındaki itibarını düzeltmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda Yezid'i iki defa hac emîri olarak görevlendirmiş, Bizans üzerine düzenlenen seferlerde komutan olarak vazifelendirmiştir.[10]

Bir yandan Yezid'in toplum nazarındaki itibarını artırmaya çalışan Muaviye diğer yandan çeşitli bölgelerde yaşayan Müslümanlardan oğlu için biat almıştır. Muaviye'nin Yezid'e biat çağrısını kabul edenler olduğu gibi Hz. Peygamber (sav) ve sahabenin uygulamaları arasında yer almayan veliahtlık meselesine karşı çıkanlar da olmuştur. Muaviye, Hicaz bölgesinde özellikle sahabe çocukları ve toplumda sözüne itibar edilen Hz. Hüseyin, Abdullah bin Zübeyr, Abdullah bin Ömer gibi isimler ile Yezid'e biat etmeleri hususunda görüşmüştür. Ancak bu isimler istişareye dayalı halife seçiminin saltanata dönüşeceği endişesi ile Yezid'e biat etmeyi reddetmişlerdir. Muaviye; veliahtlık ve biat konusunda sözlü olarak ikna edemediği grupları ölümle tehdit ederek bastırmış, kerhen de olsa Yezid'in veliahtlığını kabul ettirmiştir.[11]

İkna ve tehdit dili kullanılarak uzun uğraşlar sonucunda toplum, Yezid'in halifeliğine hazır hâle getirilmiş, Muaviye'nin ölümünden sonra halife sıfatıyla Emevi Devleti'nin başına Yezid geçmiştir. Emevilerle birlikte halife seçimindeki istişare yöntemi yerini, babadan oğula geçen saltanat sitemine bırakmış, bu sistemi gerçekleştiren ilk devlet adamı da Muaviye bin Ebu Süfyan olmuştur.[12]

Yorumlayalım

Müslümanların hilafetin saltanata dönüşmesine yönelik tepkileri nasıl olmuştur? Yorumlayınız.

2.2. Hz. Hüseyin ve Kerbela Olayı

Muaviye'den sonra Emevi Devleti'nin başına oğlu Yezid geçmiş ve Müslümanlardan biat almaya devam etmiştir. Yezid'e gönül rızası ile biat edenler olduğu gibi kendisini halifeliğe ehil görmediği hâlde tehdit ve zorlamalar sonucu biat edenler de olmuştur. Özellikle Medine'de yaşayan sahabe çocuklarından Hz. Hüseyin, Abdullah bin Zübeyr, Abdullah bin Ömer gibi isimler Yezid'in halifeliğe layık olmadığını, halifeliğin şura ve seçim ile olması gerektiğini düşündükleri için ona biat etmemişlerdir (Görsel 3.2). Sahabe çocuklarını kendisi için tehdit olarak gören Yezid, Medine valisi aracılığı ile bu isimler üzerinde baskı kurup biatlerini almaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Üzerlerindeki devlet baskısının artarak devam etmesi üzerine Hz. Hüseyin ve Abdullah bin Zübeyr Medine'yi terk ederek Mekke'ye yerleşmişlerdir. Medine'de kalan Abdullah bin Ömer ise şehirde bulunanların tamamının biat ettiğini görünce Yezid'in halifeliğini tanıdığını açıklamıştır.[13]

Görsel 3.2: Abdülfettah Efendi'nin celî sülüs hatla yazdığı Süleymaniye Camii'ndeki "Hüseyin" levhası

Hz. Hüseyin'in tüm baskılara rağmen Yezid'e biat etmeyerek Mekke'ye geldiğini haber alan Kufe'deki (Irak) Yezid karşıtı grupların ileri gelenleri, Hz. Hüseyin'e bir mektup yazarak kendisini Kufe'ye davet etmişlerdir. Kufe'ye gelmesi hâlinde kendisine biat edeceklerine ve Yezid'e karşı savaşacaklarına dair söz vermişlerdir. Bu ve buna benzer davet mektupların artması üzerine Hz. Hüseyin, amcasının oğlu Müslim bin Akil'i Kufe'ye göndererek Kufelilerin samimiyetinden emin olmak istemiştir.[14]

Müslim bin Akil, Kufe'de büyük bir teveccüh ile karşılanmış, Hz. Hüseyin adına Müslümanlardan biat almaya başlamış, binlerce Kufelinin kendisine biat ettiğini bildirerek Hz. Hüseyin'i Kufe'ye çağırmıştır.[15] Amcasının oğlu Müslim'in Kufe'ye davet mektubunu alan Hz. Hüseyin, yakın akrabaları ve Mekke'deki destekçileri ile birlikte Kufe'ye gitmek üzere Mekke'den ayrılmıştır.[16]

Peygamber torunu Hz. Hüseyin'e karşı askerî bir harekâtta bulunmak istemeyen Kufe Valisi Numan bin Beşir, Müslim bin Akil'in Hz. Hüseyin adına biat toplamasına ve Hz. Hüseyin taraftarlarının yönetim karşıtı faaliyetlerine karşı kayıtsız kalmıştır. Kufe Valisi'nin pasif tutumundan rahatsız olan Emevi taraftarları durumu Yezid'e bildirmiş, bunun üzerine Yezid, Numan bin Beşir'i görevden alarak yerine Ubeydullah bin Ziyad'ı vali olarak tayin etmiştir.[17]

Basra da bulunan Ubeydullah bin Ziyad vakit kaybetmeden Kufe'ye ulaşmış, yönetim aleyhine ayaklanan halkı tehdit dili kullanarak itaate çağırmıştır. Yeni Vali Kufe halkına, Hz. Hüseyin ve Müslim bin Akil'e olan desteklerinden vazgeçmeleri hâlinde kendilerine yapılacak olan ekonomik yardımların artırılacağını bildirmiştir. Ubeydullah bin Ziyad'ın çağrısı kısa zamanda Kufeliler üzerinde etkisini göstermiş, Hz. Hüseyin'e biat edenlerin neredeyse tamamı Yezid'e bağlılıklarını bildirerek Müslim bin Akil'i yalnız bırakmışlardır. Kısa sürede Kufe'deki ayaklanmayı bastırmayı başaran Ubeydullah bin Ziyad, Hz. Hüseyin adına biat toplayan ve halkı ayaklanmaya çağıran Müslim bin Akil'i yakalayarak öldürmüştür.[18]

Görsel 3.3: Hz. Hüseyin hakkında Aziz Efendi tarafından tertip edilen celî sülüs levha

Hz. Hüseyin, Kufe yolunda iken Müslim bin Akil'in öldürüldüğü ve Kufe'de kendisine destek olacak kimsenin kalmadığı haberini almıştır. Hz. Hüseyin'in yanında bulananlardan bazıları Kufe'de destekçileri kalmadığı için geri dönmeyi teklif etseler de Müslim bin Akil'in çocukları babalarının intikamını almak için Kufe'ye gitmekte ısrarcı olmuşlardır. Topluluk arasında çıkan bu fikir ayrılığı Hz. Hüseyin'in Kufe'ye doğru yola devam etme kararı ile son bulmuştur. Seyahat esnasında Müslim'den haber almak için Kufe'ye gönderdiği elçinin yakalanarak öldürüldüğü haberini alan Hz. Hüseyin, Kufe'den tamamen ümidini kesmiştir. Yanında bulunanlara, geri dönmek isteyenleri kınamayacağını bildirmiş, bunun üzerine Hz. Hüseyin'in destekçilerinden bir grup geri dönmeyi tercih etmiştir. Geri dönen bu gruptan sonra Hz. Hüseyin'in yanında sadece Mekke'den yola çıktığı akrabaları kalmıştır (Görsel 3.3).[19]

İslam tarihi açısından Kufe'nin önemi

- Kufe Hz. Ömer'in emri ile bölgedeki fetihlere katkı sağlamak amacıyla kurulmuştur.
- Kufe Hz. Ali'nin halifeliği döneminde hilafet merkezi olarak belirlenmiştir.
- Kufe önceden beri Hz. Hüseyin'in babası Hz. Ali ve ağabeyi Hz. Hasan taraftarlarının yoğun olarak yaşadığı bölgedir.

Casim Avcı, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26/339-342.

Hz. Hüseyin'in Kufe'ye doğru geldiğini haber alan Kufe Valisi Ubeydullah bin Ziyad, Hz. Hüseyin'in üzerine Kufe'ye gelişini engellemek ve biatini almak amacıyla 1000 kişilik bir ordu göndermiştir. Kufe'den yola çıkan ordu Hz. Hüseyin ve yakınlarını bularak kontrol altına almıştır. Kufe Valisi, ordu komutanına Hz. Hüseyin ve yakınlarının korunaklı yerlere sığınmalarına engel olmalarını, kimsenin bulunmayacağı bir mevkide konaklamak zorunda bırakılmalarını emretmiştir.[20] Bunun üzerine Hz. Hüseyin ve yakınları zorunlu olarak Ninova bölgesinde yer alan ve günümüzde Bağdat'ın 100 kilometre güneydoğusunda bulunan Kerbela bölgesinde konaklamışlardır (Görsel 3.4).[21]

Görsel 3.4: Kerbela ve civarındaki ziyaretgâhları gösteren tasvirler (Matrakçı Nasuh)

Hz. Hüseyin'e, Ubeydullah bin Ziyad'ın talimatıyla Yezid'e biat etmesi teklif edilmişse de Hz. Hüseyin bu teklifi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Hz. Hüseyin ve yakınlarına uygulanan baskılar artırılmış ve yine Ubeydullah bin Ziyad'ın talimatıyla suya ulaşmaları kısıtlanmıştır. Bu sırada Ubeydullah bin Ziyad'ın Ömer bin Sad komutasında göndermiş olduğu 4000 kişilik ordu Kerbela bölgesine ulaşmış, böylece Kufelilerin sayısı 5000'i bulmuştur. Birkaç gün süren görüşmeler neticesinde Yezid'e biat etmeyen Hz. Hüseyin ve yakınlarının suya ulaşmaları tamamen engellenmiştir. Hz. Hüseyin, ya geldiği yere geri dönmesine ya sınır şehirlerine giderek cihada katılmasına ya da Yezid ile birebir görüşmesine izin verilmesi talebinde bulunmuş, ordu komutanı tarafından Kufe valisine iletilen bu taleplerin hiçbirisi kabul edilmemiştir. Kufe Valisi Ubeydullah bin Ziyad, ordu komutanı Ömer bin Sad'a ya Hz. Hüseyin ve yakınlarının biatlerini almasını yahut da onlarla savaşmasını emretmiştir.[22]

Kufe Valisinden gelen son emir ile birlikte savaş kaçınılmaz hâle gelmiştir. 10 muharrem 61 (10 Ekim 680) yılında, Kerbela bölgesinde 5000 kişilik Kufe ordusu ile sayıları 100'ü bile bulmayan Hz. Hüseyin ve yakınları çarpışmaya başlamış, çarpışma sonucunda Hz. Hüseyin ve beraberindeki 72 kişi şehit edilmiştir.[23]

Kerbela olayından sonra İslam coğrafyasındaki bazı bölgelerde iç karışıklıklar meydana gelmiştir. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi ile beraber özellikle Mekke ve Medine'de Müslümanlar Emevilere karşı ayaklanmış, Abdullah bin Zübeyir Mekke'de halifeliğini ilan ederek biat toplamaya başlamıştır.[24] Bu ayaklanmaları bastırmak için Emevi güçleri tarafından tarihte "Harre Vakası" olarak bilinen Medine kuşatması gerçekleştirilerek şehir üç gün boyunca yağmalanmıştır.[25]

Kerbela hadisesi, İslam tarihinde yaşanmış en acı hadiselerden birisi olarak yerini almıştır. Müslümanlar arasında yaşanan bu gibi ayrılık oluşturacak hadiselere ibret nazarı ile bakmak gerekmektedir. İslam tarihinde derin etkileri olan Kerbela ve benzeri hadiseler üzerinden Müslümanlar arasında oluşturulacak ayrılıklar İslam alemini kutuplaştırmakta, ümmet bilincine zarar vermektedir.

Yorumlayalım

Kerbela olayının Müslümanlar üzerinde bıraktığı etkileri yorumlayınız.

2.3. Abdullah bin Zübeyr Olayı ve Hilafet Mücadelesi

Abdullah bin Zübeyr, hicretin ikinci yılında (M. 624) Medine'de dünyaya gelmiştir. Babası sahabenin önde gelenlerinden Zübeyr bin Avvam, annesi ise Hz. Ebubekir'in kızı Esma'dır. Genç sahabelerin önde gelenlerinden biri olan Abdullah bin Zübeyr'in ismi Hz. Peygamber (sav) tarafından konulmuştur. Babası ile beraber birçok savaşa katılmış, Hz. Osman Dönemi'nde Kur'an'ın çoğaltılması için kurulan komisyonda görevlendirilmiştir. Hz. Osman'ın evinin kuşatılması esnasında Hz. Osman'ı koruyan sahabe çocukları ile birlikte Halife'yi savunmuştur. Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ardından Hz. Ali'ye karşı teyzesi Hz. Aişe'nin yanında yer almıştır.[26]

Abdullah bin Zübeyr, Muaviye'nin oğlu Yezid'i veliaht tayin etmesine başından beri karşı çıkmıştır. Halife olarak Yezid'e biat etmemiş, Yezid'e karşı oluşan muhalif grupların içerisinde yer almıştır. Yezid'in, biatini almak üzere uyguladığı baskılar sonucu Medine'den ayrılarak Mekke'ye yerleşmiştir.[27] Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra Mekke'de bulunan yönetim muhaliflerinin lideri konumuna gelen Abdullah bin Zübeyr, yönetim aleyhine olan siyasi faaliyetlerine Mekke'de devam etmiştir.[28]

Yorumlayalım

Abdullah bin Zübeyr'in Emevi iktidarına karşı muhalif olmasının sebepleri neler olabilir? Yorumlayınız.

Abdullah bin Zübeyr'in yönetim karşıtı faaliyetlerini durdurarak Hicaz bölgesini yeniden Şam yönetimine bağlamak isteyen Yezid, Mekke üzerine asker göndermeye karar vermiştir. Medine kuşatmasını gerçekleştiren orduya Hicaz'ın merkezi konumundaki Mekke'yi kuşatmalarını emretmiş, hicretin 64. yılında (24 Eylül 683) Mekke, Emevi ordusu tarafından kuşatılmıştır. Mekke'de bulunan Abdullah bin Zübeyr taraftarları ise Emevilere karşı Mekke'yi savunmaya karar vermişlerdir. Emevi ordusu tarafından yapılan mancınık saldırılarında Kâbe hasar görmüş, 64 gün[29] süren kuşatma, Yezid'in ölüm haberinin duyulması ile son bulmuştur.[30]

Yezid'in ölümünden sonra Emevi devletinin başına oğlu Yezid bin Muaviye geçmiştir. Yezid bin Muaviye hastalığı sebebiyle kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiş, sonrasında Emevi Devleti'nin başına Ümeyyeoğullarının Mervanî koluna mensup olan Mervan bin Hakem geçmiştir.

Emevi devletinde kısa zamanda meydana gelen halife değişikleri sebebiyle daha rahat hareket etme imkânı bulan Abdullah bin Zübeyr, oluşan siyasi boşluktan faydalanarak halifeliğini ilan etmiş ve Müslümanlardan biat almaya başlamıştır. İlk olarak Mekke'yi sonrasında Irak, Yemen, Mısır, Medine, Horasan, Şam ve Filistin'i de kontrolü altına alan Abdullah bin Zübeyr, Ürdün bölgesi hariç neredeyse tüm İslam coğrafyasından biat almıştır.[31]

Abdullah bin Zübeyr'in hilafet mücadelesinde uğraştığı tek güç Emeviler değildir. Başlangıçta Emevilere karşı kendisine destek olan Muhtar es-Sekafi ile ilerleyen süreçte anlaşmazlığa düşmüştür. İki taraf arasında yapılan çarpışma ve savaşlar sonucunda Muhtar es-Sekafi öldürülerek tehdit ortadan kaldırılmıştır.[32]

Abdullah bin Zübeyr'in Medine'yi hâkimiyeti altına almasından sonra Emevi ailesi Medine'den çıkarılmıştır. Medine'den çıkarılan Emevi ailesi Şam'a yönelerek burada ailenin en yaşlı ve tecrübeli ismi olan Mervan bin Hakem'e biat etmiştir. Bunun sonucunda Müslümanlar, birisi Mekke'de diğeri Şam'da bulunan iki halifeye biat etmek zorunda kalmış, Müslümanlar arasında siyasi bir ayrılık meydana gelmiştir.[33]

Mervan bin Hakem ve Abdullah bin Zübeyr arasında başlayan siyasi mücadelede Mervan; Suriye, Mısır ve Medine'yi hâkimiyeti altına almıştır. Mervan'ın ölümünden sonra Emevi iktidarının başına oğlu Abdülmelik bin Mervan geçmiş, Abdullah bin Zübeyr ile mücadeleye devam ederek Irak ve Horasan'ı da kontrolü altına almıştır. Böylece Abdullah bin Zübeyr, Emeviler karşısında girişmiş olduğu mücadelede başladığı noktaya geri dönmüş ve Mekke'ye sıkışmıştır. Müslümanlar arasındaki bu ikiliği tamamen ortadan kaldırmak isteyen Abdülmelik bin Mervan, hicri 72 (Mart 692) yılında Haccac bin Yusuf komutasında bir ordu ile Mekke'yi kuşatma altına almış, altı ay on yedi gün süren kuşatma, hicri 73 (4 Ekim 692) yılında Abdullah bin Zübeyr'in öldürülmesi ile son bulmuştur. Böylece Abdullah bin Zübeyr'in dokuz yıl süren hilafet mücadelesi ve İslam coğrafyasındaki iki halife gerçeği sona ermiştir.[34]

Değerlendirelim

Abdullah bin Zübeyr'in hilafet mücadelesi Emevileri nasıl etkilemiştir? Değerlendiriniz.

3 Fetihler ve İslam Coğrafyasının Genişlemesi

Hz. Peygamber (sav) Dönemi'nde Arap Yarımadası'nda sürdürülen fetih hareketleri Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde de devam etmiş ve Arap Yarımadası tamamen kontrol altına alınmıştır. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk dönemlerinde fetih hareketleri Arap Yarımadası'nın dışına taşınmış; İran, Suriye, Mısır, Irak, Filistin ve Horasan toprakları İslam Devleti'nin hâkimiyeti altına alınmıştır. Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde başlayan, Hz. Ömer Dönemi'nde devam eden, Hz. Osman Dönemi'nde ise en geniş sınırlarına ulaşan dış fetihler, Hz. Osman'ın son dönemleri ile Hz. Ali Dönemi'ndeki iç karışıklıklar sebebiyle durma noktasına gelmiştir. Muaviye Dönemi'nde ise iç karışıklıklar giderilmiş, Müslümanlar tek bir yönetim altında birleştirilmiş ve fetih hareketleri tekrar başlatılmıştır.[35]

Emevilerin ilk halifesi Muaviye ile beraber tekrar başlayan fetih hareketleri; Anadolu, Endülüs, Orta Asya ve Kuzey Afrika bölgelerinde sürdürülmüştür. Daha önceden fethedilmesine rağmen Müslümanlar arasındaki iç karışıklıklar sebebiyle kontrolden çıkan bazı bölgelerde tekrar hâkimiyet sağlanmasının yanı sıra yeni fetihler de gerçekleştirilmiştir. Yeni fethedilen bölgelerdeki insanlardan Müslümanlığı kabul edenler olduğu gibi Müslümanlığı kabul etmeyerek cizye karşılığında inançlarını özgürce yaşayanlar da olmuştur.[36]

Anadolu Fetih Hareketleri

Bizans'ın hâkim olduğu Anadolu topraklarına ilk seferler Dört Halife Dönemi'nde başlamış, bu dönemden sonra da devam etmiştir. Muaviye'nin halifeliği Dönemi'nde Anadolu'ya her yıl yaz ve kış seferleri düzenlenmiş, İstanbul ilk defa Muaviye döneminde kuşatılmıştır. Muaviye'nin Bizans üzerine yapmış olduğu seferlerin merkezinde İstanbul'u fethetme isteği bulunmaktadır. Bu isteği gerçekleştirmek adına yapılan Anadolu seferlerinde Tarsus ve İzmir fethedilmiş, Sakız Adası ve Kyrikos (Kapıdağı) Yarımadası kontrol altına alınmıştır (Görsel 3.5).[37]

İstanbul Kuşatmaları

İstanbul, Emeviler Dönemi'nde üç defa kuşatılmış, karadan ve denizden gerçekleştirilen bu kuşatmaların hiçbiri fetihle sonuçlanmamıştır. İlk kuşatma 669 yılında Muaviye Dönemi'nde gerçekleştirilmiş ve bu kuşatmaya sahabelerden de katılanlar olmuştur. İkinci kuşatma 674 yılında yine Muaviye tarafından gerçekleştirilmiştir.[38] Üçüncü kuşatma ise 717 yılında Süleyman bin Abdülmelik Dönemi'nde gerçekleştirilmiş, başarısızlıkla sonuçlanan bu kuşatmada Müslümanlar ağır kayıplar vermiştir.[39]

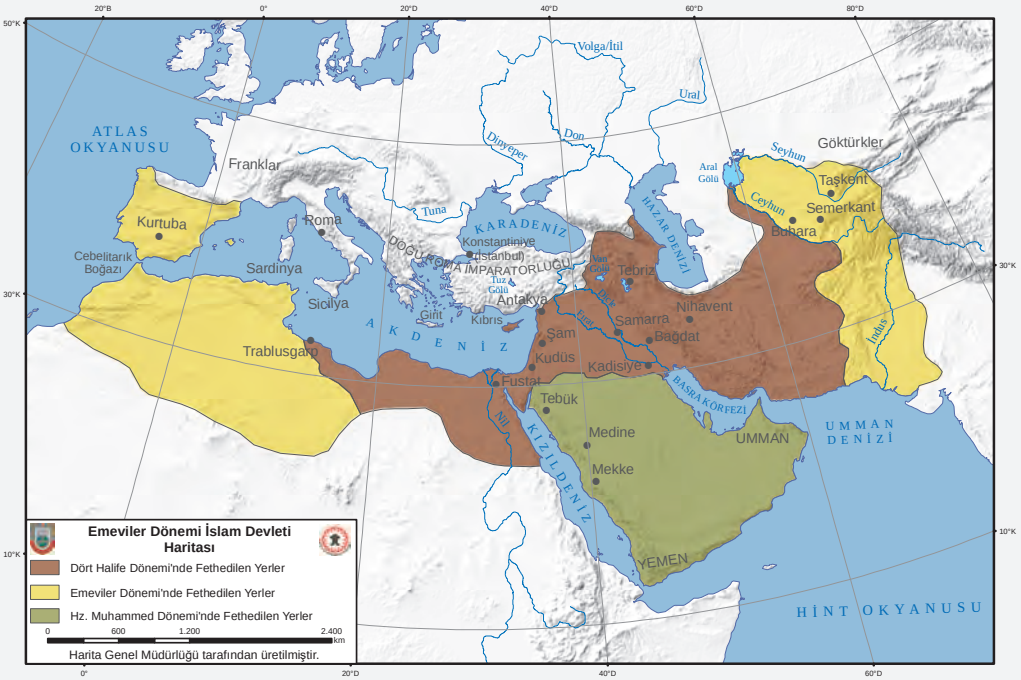

Görsel 3.5: Emeviler Dönemi'nde fetih hareketleri düzenlenen bölgeler

Ebu Eyyüb Ensari

Ebu Eyyüb Ensari, hicretten sonra Hz. Peygamber'i (sav) Medine'de evinde misafir eden ve Türkiye'de "Eyüp Sultan" ünvanıyla bilinen sahabedir. Hz. Peygamber (sav) kendi evi inşa edilene kadar Ebu Eyyüb Ensari'nin evine yerleşerek burada yedi ay misafir olarak kalmıştır. Bundan dolayı Ebu Eyyüb Ensari "Mihmandar-ı Nebi" ünvanıyla anılmaktadır.

Hicretten iki yıl önce Müslüman olan, ikinci akabe biatında yer alan Ebu Eyyüb Ensari, Ensar'dan İslamiyet'i ilk kabul edenler arasında yer almaktadır. Hz. Peygamber'in (sav) vahiy kâtipleri arasında yer almış ve Hz. Peygamber (sav) ile birlikte bütün gazvelere katılmıştır. Hz. Ömer Dönemi'nde gerçekleştirilen Suriye, Filistin ve Mısır seferlerine katılmış, ilerleyen yaşına rağmen 669 yılında gerçekleştirilen ilk İstanbul kuşatmasına iştirak etmiştir. Kuşatma devam ederken hastalanarak vefat etmiş, vasiyeti üzerine İstanbul surlarına yakın bir yere defnedilmiştir. İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesinden sonra kabrinin bulunduğu yer tespit edilerek buraya bir türbe ve cami inşa edilmiştir. İstanbul sınırları içerisinde yer alan ve ilk İstanbul kuşatması şehitlerinden olan Ebu Eyyüb Ensari'nin türbesi günümüzde Müslümanların yoğun olarak ziyaret ettiği türbeler arasında yer almaktadır.

Hüseyin Algül, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10/ 124-125.

Kuzey Afrika Fetih Hareketleri

Kuzey Afrika fetih hareketleri, Emevi Halifesi Muaviye Dönemi'nde başlamıştır. Muaviye tarafından görevlendirilen Ukbe bin Nafi, Kuzey Afrika'da önemli fetihler geçekleştirmiş, bölgedeki fetihlerde üs olarak kullanılmak üzere Kayravan şehrini kurmuştur.[40] Yezid bin Muaviye Dönemi'nde büyük bir bölümü fethedilen Kuzey Afrika, ilerleyen süreçte tekrar kaybedilmiş, kıyı kesimleri Bizans, iç kesimleri ise Kuzey Afrika yerlileri olan Berberilerin kontrolünde kalmıştır. Abdülmelik bin Mervan Dönemi'nde yapılan seferler sonucunda Kartaca, Kayravan, Tunus, Trablus tekrar fethedilerek bölgede Müslümanların hâkimiyeti yeniden tesis edilmiştir.[41]

Endülüs Fetih Hareketleri

Endülüs fetih hareketleri, 710 yılında Emevi halifelerinden Velid bin Abdülmelik'in halifeliği döneminde başlamıştır. Öncesinde Kuzey Afrika'ya kadar gelen İslam orduları, bu dönemde Endülüs topraklarına seferler düzenlemiş, kısa zamanda Endülüs'ün büyük bir bölümünü fethetmiştir. Kuzey Afrika Valisi Musa bin Nusayr tarafından görevlendirilen Tarık bin Ziyad komutasındaki bir ordu ile 711 yılında Endülüs kıyılarına çıkılmış, kısa sürede Malaga, Elvire, Kurtuba, İstence ve Toledo kentleri fethedilmiştir. Bir yıl sonra ise Endülüs fethinin tamamlanması amacıyla Kuzey Afrika Valisi Musa bin Nusayr komutasındaki ordu ile Sivilya, Lebne, Marino, Lion, Barselona ve Zaragoza şehirleri fethedilmiş, Endülüs'ün büyük bir bölümü Müslümanların hâkimiyetine geçmiştir.[42]

Doğuya Yapılan Fetih Hareketleri

Emeviler Dönemi'nde fetih hareketlerinin yürütüldüğü bir diğer bölge Horasan ve Maveraünnehir topraklarıdır. Bölgedeki ilk fetihler Hz. Osman Dönemi'nde gerçekleştirilmiş ancak sonraki dönemde yaşanan iç karışıklıklar sebebiyle hâkimiyet sağlanamamıştır. Horasan'ı yeniden kontrol altına almak isteyen Muaviye, 665 yılında Horasan bölgesine seferler düzenlemiş, Horasan ve Sicistan'ı hâkimiyeti altına almıştır. Maveraünnehir bölgesine yapılacak fetihler için Merv, Herat, Tus, Nişabur ve Belh şehirleri askerî üs haline getirilmiş,[43] Velid bin Abdülmelik Dönemi'nde Maveraünnehir'in önemli şehirlerinden Buhara, Beykent, Semerkant ve Sind bölgesinin en önemli merkezi olan Karaçi fethedilmiştir.[44]

4 Ömer bin Abdülaziz Dönemi ve İslam'ın Hızlı Yayılış Süreci

Emevilerin sekizinci halifesi olan Ömer bin Abdülaziz, 680 yılında Medine'de doğmuştur. Babası Mısır Valisi Abdülaziz bin Mervan, annesi Hz. Ömer'in torunu Ümmü Asım'dır. Çocukluk yıllarını Medine'de geçiren Ömer bin Abdülaziz, Tâbiin Dönemi tanınmış âlimlerinden ders almış, küçük yaşta Kur'an'ı ezberlemiş, sahabelerden bazıları ile görüşme imkânı bulmuştur. 706 yılında Hicaz valiliğine atanmış, yedi yıl süren valiliği esnasında beş defa hac emîrliği görevini yürütmüştür. Irak valisi Haccac'ın uygulamalarına karşı yönelttiği eleştirilerden dolayı 712 yılında Hicaz valiliği görevinden azledilmiştir. Süleyman bin Abdülmelik Dönemi'nde halifenin danışmanı olarak atanmış, 717 yılında Süleyman bin Abdülmelik'in ölümü üzerine halife ilan edilmiştir.[45]

Bilgi Kutusu

Ömer bin Abdülaziz kendisinden önceki Emevi halifelerinden çok farklı bir yönetim anlayışına sahiptir. Halifeliği siyasi kaygılar ile değil İslami kurallar çerçevesinde yürütmeye çalışmış, yönetim anlamında Hz. Peygamber (sav) ve dedesi Hz. Ömer'in uygulamalarını örnek almıştır. Halifelik makamındaki lüks eşyaları kaldırarak halktan biri gibi yaşamına devam etmiştir. İdari anlamda halka zulmeden ve ismi yolsuzlukla anılan vali ve memurları görevden almış, valilerin ticaretle uğraşmalarını ve hediye almalarını yasaklamıştır. Yeni yapacağı görevlendirmelerde kabile gücüne bakmaksızın ehliyet ve liyakat sahibi, dindar ve dürüst memurlar tayin etmiştir.

İsmail Yiğit, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34/53.

Ömer bin Abdülaziz, halife olduktan sonra İstanbul kuşatmasında olan orduyu geri çağırmış, Maveraünnehir bölgesi fetih hareketlerini durdurmuştur. Bunun yanında sınırların korunması ve Bizans'a saldırı fırsatı verilmemesi adına yaz ve kış seferlerine devam etmiş, Endülüs fetih hareketleri Güney Fransa'nın Toulouse (Tuluz) şehrine kadar ulaşmıştır.[46]

Ömer bin Abdülaziz, halifeliği döneminde genel olarak dış politikadan ziyade devletin iç sorunları ile ilgilenmiş, toplumsal barışı sağlamaya yönelik çalışmalara ağırlık vermiştir. Toplumu kutuplaştıracak her türlü söylem ve eylemden kaçınmış, Emevi iktidarına muhalif olan gruplara dahi adaletle muamelede bulunmuştur. Hz. Ali taraftarları ile Haricîlerin de yönetim ile barış içerisinde yaşamasını sağlamıştır.

Muaviye Dönemi'nden beri devam eden, hutbelerde Hz. Ali'ye lanet okunmasını kaldırmış, önceden beri büyük sorunlar oluşturan Haricîlere karşı ikna yolunu tercih ederek silah kullanmaktan kaçınmıştır. Arap asıllı olmayan Müslümanlara karşı uygulanan adaletsiz vergilendirmelere son vermiş, din âlimlerinin ve halkın sevgi ve saygısı kazanmıştır.[47]

Ömer bin Abdülaziz'in İslam topraklarında sağlamış olduğu adil yönetim anlayışı gayrimüslimlerin gönüllerini İslam'a ısındırmış, Müslüman olmalarını kolaylaştırmıştır. Ömer bin Abdülaziz'in davet mektupları ve tebliğ faaliyetleri sonucunda Berberî kabilelerinin tamamı Müslüman olmuş, Horasan ve Mısır halkı kitleler hâlinde İslam'a girmiştir. Maveraünnehir bölgesindeki hükümdarlardan bazıları İslamiyet'i kabul etmiş, Hindistan hükümdarlarından birkaçı onun davetine uyarak Müslüman olmuştur.[48]

Âlimlere ve ilmî faaliyetlere büyük önem veren Ömer bin Abdülaziz Dönemi'ndeki en önemli gelişmelerden bir diğeri ise hadis tedvin faaliyetlerine başlanmış olmasıdır. Kendisi de birçok hadis rivayet eden Ömer bin Abdülaziz, hadislerin toplanmasını desteklemiş, resmî olarak görevlendirdiği kişiler tarafından derlenen hadis metinlerini çoğaltarak belirli bölgelere göndermiştir.[49]

Halifeliği döneminde İslam topraklarındaki Müslüman olan ve olmayan tüm halkın sevgi ve desteğini kazanan Ömer bin Abdülaziz, iki buçuk yıl süren halifelik görevinin ardından 720 yılında vefat etmiştir. Halifelik süresi kısa olmasına rağmen kişisel özellikleri, sade ve mütevazı yaşam tarzı, sergilemiş olduğu adil yönetim anlayışı, toplumun tamamını memnun edecek uygulamalarıyla haklın gönlünü kazanan Ömer bin Abdülaziz; halifeliği boyunca Emevi yöneticilerinin tepki toplayan yönetim anlayışına son vermiştir.[50]

Yorumlayalım

Ömer bin Abdülaziz'in yönetim anlayışı İslamiyet'in yayılış sürecini nasıl etkilemiştir?

5 Emeviler Dönemi'ndeki Diğer Önemli Olaylar

5.1. Mevali

Hz. Peygamber (sav) tarafından kurulan İslam Devleti'nin yönetimi, Hulefayıraşidin'den sonra Emevilerin kontrolüne geçmiş, kurulduğu bölge itibariyle devletin asli unsurunu Araplar oluşturmuştur. İslamiyet Dört Halife Dönemi'nde yapılan fetihler ile Arap Yarımadası'nın dışına çıkmış, Arap olmayan insanların da kabul ettiği bir din hâline gelmiştir. Hz. Peygamber (sav) ve Dört Halife Dönemi'nde, İslam'ın özünde de olduğu gibi ırk ayrımı gözetilmeksizin tüm Müslümanlar eşit kabul edilmiş, kimseye milliyetinden dolayı bir ayrıcalık gösterilmemiştir. Muaviye ile başlayan Emevi Dönemi'nde ise iktidarın Arap olmayan Müslümanlara (mevaliye) karşı tutumları değişmiş, zamanla kendilerini diğer Müslüman milletlerden üstün görmeye başlamışlardır.

Bilgi Kutusu

Mevali kelime olarak "koruyucu, yardımcı, sahip, dost; azat eden efendi, azat edilen köle" anlamlarına gelen mevla kelimesinin çoğuludur. Kur'ân-ı Kerim'de "akraba, dostlar, mirasçılar" anlamında birkaç ayette geçmektedir. Terim olarak ise ilk İslam fetihlerinin ardından kendi istekleriyle Müslüman olan Arap asıllı olmayan Müslümanları ifade etmek için kullanılan kavramdır.

İsmail Yiğit, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 29*/424.

Emevi Dönemi'ndeki yöneticilerin çoğu Müslümanların eşitliği ilkesini bir yana bırakarak mevali ile Araplar arasında ayrım yapmış, mevaliyi Müslüman olmayanlardan alınan vergileri ödemekle yükümlü tutmuş, bazı bölgelerde gerçekleşen fetihlere katılan mevaliyi ganimet haklarından mahrum bırakmışlardır. Hatta bu anlayışa sahip Araplardan bazılarının yolda mevali ile aynı hizada yürümediklerine, aynı sofraya oturmadıklarına, camilerini ayırdıklarına, kızlarının mevaliden erkeklerle evlenmelerine müsaade etmediklerine, onların arkalarında namaza durmaktan çekindiklerine dair rivayetler bile bulunmaktadır.[51]

Emevilerin Arapları diğer Müslümanlardan üstün tutan bu anlayışı sebebiyle Müslümanların hâkim oldukları topraklardaki İslamlaşma faaliyetleri sekteye uğramış, birçok milletin İslamiyet'i kabul etmeleri gecikmiştir. Emevilerin mevaliye karşı uyguladıkları İslami ve insani olmayan bu ayrımcılık, mevalinin Emevileri İslam dininin değil Arap milletinin temsilcileri olarak görmelerine sebep olmuştur. Emevi valilerinin mevaliye karşı uyguladıkları haksız ve adaletsiz uygulamalar mevalinin, Emevilere karşı yapılan isyan ve ayaklanmalarda aktif rol üstlenmelerine neden olmuştur. Mevali, Emevilerin ilk dönemlerinden itibaren yönetimi ele geçirmek isteyen muhalif grupları desteklemiş, pek çok isyana katılmış, Abbasilerin ihtilal hareketlerine verdikleri destekle Emevilerin yıkılışında önemli rol oynamışlardır. Abbasilerin Emevi hâkimiyetine son vererek yönetimi ele geçirmelerinden sonra mevali, Araplarla eşit haklar elde etmiş, devletin yüksek dereceli bürokratları arasında mevaliden de görev alanlar olmuştur.[52]

Yorumlayalım

Emevi yöneticilerinin mevaliye karşı olan tutum ve davranışları İslamiyet'in yayılış sürecini nasıl etkilemiş olabilir? Yorumlayınız.

5.2. Diğer İç Sorunlar

Emeviler Dönemi, İslam âleminde derin izleri olan büyük iç sorunların yaşandığı bir dönemdir. Emeviler Dönemi'nde iç sorunların yaşanmasında Emevi halifelerinin asabiyet duygusu ile hareket etmeleri, hilafetin saltanata dönüştürülmesi, Emevi halifelerinin bazılarının İslam ahlakına uygun olmayan yaşam tarzları, Hz. Peygamber (sav) ve raşid halifelerin uygulamalarının uzağında bir yönetim anlayışı ile hareket etmeleri etkili olmuştur. İslam tarihinin en talihsiz anlarının yaşandığı bu zaman diliminde, Müslümanlar arasında birçok defa ayrılıklar oluşmuş ve Emevilere karşı isyanlar başlatılmıştır.[53]

Emeviler Dönemi'ndeki iç sorunların en önemli etkenlerinden birisi asabiyet düşüncesidir. İslam'ın özündeki eşitlik ilkesine aykırı olan, ilerleyen düzeyleri ırkçılığa kadar varan asabiyet düşüncesi, Hz. Peygamber (sav) Dönemi'nde yok edilmeye çalışılmış, bastırılmış, Emeviler Dönemi'nde ise tekrar vücut bulmuştur. Muaviye'nin Hz. Ali'ye karşı girmiş olduğu hilafet mücadelesinde Ümeyyeoğullarının asabiyet duygusu etkisini göstermiş, Hz. Ali'nin vefatından sonra dahi kin ve düşmanlıkları bitmemiştir. Camilerde Hz. Ali ve akrabalarına hakaret içeren hutbeler okutulmuş, bu düşmanlığa tepki gösteren Hucr bin Adî ve arkadaşları öldürülmüşlerdir. Kabile asabiyetine dayanan bu tavır yıllarca devam etmiş, Hz. Ali taraftarlarına Emevi valileri tarafından sert bir şekilde müdahale edilmiştir. Hz. Hüseyin'in ayaklanması ile başlayan Hz. Ali taraftarlarının isyanları, Emevi iktidarı boyunca devam etmiştir. Süreç içerisinde Muhtar es-Sekafi ve Hz. Ali'nin torunlarından Zeyd bin Ali isyan hareketinde bulunan şahsiyetlerden bazılarıdır.[54]

Emeviler Dönemi'nde Kerbela sonrası ortaya çıkan isyanların en önemlisi Tevvâbîn Hareketi'dir. Yezid'e karşı Hz. Hüseyin'i destekleyeceklerine dair söz verdikleri hâlde Hz. Hüseyin'i yalnız bırakan, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra ise pişmanlık duyarak intikam için ayaklananlar, tövbe edenler anlamına gelen Tevvâbîn olarak isimlendirilmiştir. Tevvâbîn Hareketi, 680 yılında Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra başlamış, 685 yılına kadar Emevi iktidarını oyalamıştır. 685 yılında Emevi güçleri ile Tevvâbîn mensupları arasında gerçekleşen savaş, Tevvâbîn'in yenilgisi ile sonuçlanmış ve bu isyan başarısızlıkla neticelenmiştir.[55]

Emeviler Dönemi'nde büyük bir iç sorun hâline gelen konulardan bir diğeri de Haricîler meselesidir. İlk defa Sıffin Savaşı'ndan sonra tarih sahnesine çıkan Haricîler, Hz. Ali'nin de Muaviye'nin de halifeliklerini meşru görmemişler, her iki tarafa da muhalefetlerini sürdürmüşlerdir. Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ardında Muaviye özelinde Emevi iktidarına karşı olan mücadelelerine devam etmişler, Emevi iktidarını uzun süre meşgul edecek isyan hareketleri gerçekleştirmişlerdir. Yoğun olarak Irak ve çevresinde etkili olan Haricîler; Cezire, Yemen ve Kuzey Afrika başta olmak üzere birçok bölgede faaliyet göstermişlerdir. Gerçekleştirdikleri isyanlarla bazı bölgelerde başarılar elde etmiş olsalar da genel olarak halk desteğini alamayan Haricîler, kuruluşundan yıkılışına kadar Emevileri en çok uğraştıran gruplardan biri olmuştur.[56]

Paylaşalım

Tevvâbîn hareketine katılan Müslümanların siyasi durumlarını ve ayaklanma gerekçelerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Arkadaşlarınızla paylaşınız.

5.3. Dış İlişkiler

Hz. Peygamber (sav) tarafından kurulan İslam Devleti'nin dış ilişkileri ilk defa Asrısaadet'te civar ülkelere gönderilen davet mektupları ile başlamıştır. Dört Halife Dönemi'nde İslam Devleti'nin fetih hareketleri Arap Yarımadası'nın dışına çıkmış ve bölgedeki diğer devletlerle ilişkiler farklı bir boyuta ulaşmıştır. Dönemin en büyük güçlerinden birisi olan Sâsânî İmparatorluğu Hz. Ömer Dönemi'nde yıkılmış ve toprakları İslam hâkimiyeti altına alınmıştır. Dönemin büyük devletlerinden bir diğeri olan Bizans'a ise davet mektuplarının dışında çeşitli zamanlarda akınlar düzenlenmiş ve Anadolu topraklarındaki bazı bölgelerin kontrolü Müslümanların eline geçmiştir. Hz. Ömer zamanında Şam Valisi Muaviye tarafından Bizans'a karşı düzenli olarak seferler düzenlenmiştir.

Hz. Peygamber (sav) zamanında Mute Savaşı ile başlayan, Dört Halife Devri'nde de devam eden Bizans ile mücadele Emeviler Dönemi'nde en ileri düzeye ulaşmıştır. Emeviler Dönemi'nde Bizans üzerine yapılan seferler başkente kadar ulaşmış, Bizans'ın başkenti İstanbul üç defa Müslümanlar tarafından kuşatılmıştır. Muaviye Şam valiliği döneminde başlatmış olduğu Anadolu seferlerini düzenli hâle getirmiş, her yıl yaz ve kış aylarında Bizans topraklarına iki sefer düzenlemiştir. İslam topraklarının kuzeyinde Bizans İmparatorluğu'nun ise güneyinde kalan Anadolu toprakları, yıllarca süren mücadelelerle Bizans ile Emeviler arasında el değiştirmiş, ne Bizans'ın ne de Emevilerin mutlak kontrol sağladığı bir konuma erişememiştir. Uzun yıllar devam eden Bizans-Emevi mücadelesinde Bizans ile Emeviler arasında birçok kara ve deniz savaşı gerçekleşmiş, her iki devlet de birbirinin üzerinde mutlak bir hâkimiyet kuramamıştır. Bizans ile Emeviler arasında yıllarca devam eden askerî mücadele, bu iki büyük devlet arasında çeşitli sosyal, kültürel, ticari ilişkiler gelişmesini sağlamış, Şam ve İstanbul arasında yoğun bir elçi trafiği yaşanmıştır. Bunun yanında Velid bin Abdülmelik Dönemi'nde Mescid-i Nebevi'nin onarımı ve Emeviye Cami'nin yapımı için Bizans İmparatorluğu'ndan usta desteği alınmıştır.[57]

Emeviler Dönemi'nde Müslümanların hâkimiyet mücadelesi verdikleri bir diğer bölge Ermenistan'dır. Ermenistan ile ilk ilişkiler ve askerî harekâtlar Hz. Ömer Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Hz. Ömer'den sonra hilafeti devralan Hz. Osman, Şam Valisi Muaviye'ye bir mektup yazarak Ermenistan seferine çıkmasını istemiştir. Sefere çıkan İslam orduları Ermenistan ve çevresini hâkimiyet altına almış, Ermenistan bölgesi bir anlaşma ile vergiye bağlanmıştır. Muaviye'nin ölümünden sonra Emevi devleti içerisinde yaşanan iç karışıklıklardan fırsat bulan Ermeniler isyan etmiş, bu isyandan sonra bölgedeki Emevi kontrolü zayıflamıştır. Abdülmelik bin Mervan Dönemi'nde Ermenistan ve çevresine tekrar seferler düzenlenmiş, Velid bin Abdülmelik'in halifeliğe geçmesi ile birlikte Ermenistan'ın tamamı kontrol altına alınmıştır.[58]

Emevilerin en yoğun şekilde ilişki kurdukları bir diğer bölge ise Kuzey Afrika'dır. Bu topraklara ilk seferler Hz. Osman zamanında başlamış Muaviye'nin halifeliği ile beraber devam etmiştir. Kuzey Afrika'da askerî harekâtların dışında bölgenin İslamlaşması için tebliğ faaliyetleri de yürütülmüş, Muaviye döneminde kurulan Kayrevan şehri askerî bir üs olarak kullanılmıştır. Abdülmelik bin Mervan Dönemi'nde İslam'ın yayılışı hızlanarak bölgenin tamamı kontrol altına alınmış, Kuzey Afrika'nın tamamen fethedilmesi Endülüs ve Avrupa fetih hareketlerine kapı aralamıştır.[59]

6 Emeviler'in Yıkılışı

Tartışalım

Emevi Devleti'nin yıkılışına zemin hazırlayan sebepler neler olabilir? Tartışınız.

Emevi hâkimiyeti 661 yılında Muaviye'nin halifeliği ele geçirmesiyle başlamış, 750 yılında gerçekleşen Abbasi ihtilali ile son bulmuştur. Yüz yıla yakın bir süre Müslümanları yöneten Emevi iktidarında 14 halife görev yapmıştır. 750 yılında Emevilerin başkentinin Abbasiler tarafından ele geçirilmesi ve son Emevi Halifesi Mervan bin Muhammed'in öldürülmesi ile Emevi Devleti resmen son bulmuştur.[60]

Emevi Devleti'nin yıkılışını sadece bir sebebe bağlamak doğru değildir. İktidarı sorunlu bir şekilde başlayan ve hâkimiyeti süresince birçok iç karışıklığın yaşandığı Emevi Devleti'nin yıkılışına birçok etken sebep olmuştur. Bu etkenlerden bazıları şunlardır:

Kabilecilik Anlayışı ve Asabiyet Duygusu

Emevilerin yıkılışını hazırlayan en önemli etkenlerden birisi kabilecilik anlayışı yani asabiyet duygusudur. Asabiyet duygusu kuruluşundan yıkılışına kadar Emevi Devleti'nin siyasal ve sosyal uygulamalarında belirleyici unsur olmuştur.[61] Kökleri Cahiliye Dönemi'ne kadar dayanan Haşimi-Emevi rekabeti, Hz. Ali ile Muaviye arasında başlayan hilafet mücadelesinde iyice körüklenmiş, sonrasında kabileler arası düşmanlığa kadar ilerlemiştir.[62] Emeviler tarafından Hz. Ali'nin akrabalarına karşı uygulanan düşmanca tavır Haşimilerin, Emevi karşıtı faaliyetlerde yer almalarına neden olmuştur. Yine Emeviler Dönemi'nde yaşanan Yemenî kabileler ile Mudarî kabileler arasındaki çekişmeler Emevi devletinin yıpranmasına sebep olmuştur. Arapların iki büyük kolu olan bu kabileler kendi menfaatleri doğrultusunda hareket eden yöneticileri desteklemiş, kabile menfaatlerinin gözetilmediği durumlarda isyan ederek devletin yıpranmasına sebep olmuşlardır.[63]

Mevaliye Karşı Uygulanan Baskıcı Politika

Arapların genelinde hâkim olan asabiyet duygusu Emeviler Dönemi'nde aşırı derecede belirgin hâle gelmiş, ilerleyen süreçlerde Arap milliyetçiliğine dönüşmüştür. Emevilerdeki bu milliyetçi bakış açısı Arap asıllı olmayan Müslümanların (mevali) ikinci sınıf insan muamelesi görmelerine sebep olmuştur. Emevi yöneticilerinin mevaliye karşı olan haksız ve adaletsiz uygulamaları doğal olarak mevalinin devlet aleyhine olan her harekete katılmaları ile sonuçlanmıştır. Netice itibari ile mevali, Abbasilerin başlatmış olduğu isyana verdikleri destekle Emevilerin yıkılışında aktif bir rol üstlenmiştir.[64]

Hilafetin Saltanata Dönüşmesi ve Veliahtlık Mücadeleleri

Emevi Devleti'nin yıkılışında etkili olan bir diğer husus da hilafet sisteminin saltanata dönüştürülmesi ve veliahtlık mücadeleleridir. Öncesinde seçim ve şura ile belirlenen halife, Emeviler Dönemi'nde veliaht tayin edilme yöntemi ile belirlenmiştir. Ehliyet ve liyakatine bakılmaksızın halifenin bir aile içerisinde tayin yolu ile belirlenmesi, İslam ahlakına uygun hareketleri olmayan kişilerin halife olmasına sebep olmuş, bu husus Müslümanlar arasında huzursuzlukların oluşmasına neden olmuştur.[65] İlerleyen dönemlerde Emevi hanedanı içerisinde veliahtlık mücadeleleri ve taht kavgaları başlamış, bunun sonucunda yaşanan iç çatışmalar devleti zafiyete uğratmıştır.[66]

Emevi Yöneticilerinin Halkın Tepkisine Neden Olan Siyaset ve Uygulamaları

Emevilerin yıkılışını hazırlayan nedenlerin en önemlilerinden birisi Müslüman tebaanın tam olarak desteğini alamamış olmalarıdır. Halkın tam anlamıyla desteğini alamamalarının sebebi ise Emevi yöneticilerinin Müslümanların tepkisine yol açacak siyasi uygulamalarıdır. Muaviye'nin Hz. Ali taraftarlarına baskı yapması, Yezid Dönemi'nde Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, Medine'nin Emevi orduları tarafından kuşatılarak yağmalanması, Mekke'nin kuşatılması ve tahrip edilmesi gibi hadiseler Müslüman tebaanın yüreklerini sızlatmış ve Emevilerin meşruluğunu her daim sorgulatmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak Emevi yöneticilerine karşı başlatılan isyanlarda taraftar bulmak hiç de zor olmamıştır.[67]

Siyasi İsyanlar

Emevi Devleti'nin hâkimiyeti boyunca farklı gruplar tarafından birçok isyan gerçekleştirilmiştir. Bu isyanları en genel anlamıyla üç grupta incelememiz mümkündür. Bunlar: Halifeliğin Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin hakkı olduğunu düşünen ve bunun için mücadele eden gruplar, hakem olayından sonra oluşan ve Emevi iktidarını meşru görmeyen Haricîler, Emevilerin son zamanlarında faaliyetlerini artırarak isyan eden ve Emevi Devleti'ne son veren Abbasilerdir. Genel olarak bu üç grup tarafından Emevi iktidarı boyunca çeşitli zamanlarda gerçekleştirilen isyan hareketleri zamanla Emevileri yıpratmış ve yıkılmasına zemin hazırlamıştır.[68]

Devletin Sınırlarının Genişlemesi

Emeviler Dönemi'nde gerçekleştirilen fetih hareketleri ile İslam Devleti en geniş sınırlarına ulaşmış, devletin sınırlarının gelişmesi beraberinde kontrol sorunlarının oluşmasına neden olmuştur. Başkente uzak bölgelerdeki kontrol sorunu ve yönetimdeki zafiyetler isyanları da beraberinde getirmiştir. Emevilerin yıkılış sürecindeki büyük ayaklanmalardan birçoğu devletin merkezine uzak olan bölgelerde gerçekleşmiştir.[69]

7 Emevilerin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi

661 yılında Muaviye'nin halifeliği ile kurulan ve 750 yılına kadar varlığını sürdüren Emeviler, İslam tarihinde önemli bir yere sahiptir. Yoğun bir şekilde fetih hareketlerinin gerçekleştirildiği Emeviler Dönemi'nde İslam Devleti en geniş sınırlarına ulaşmıştır.[70] Devletin sınırlarının genişlemesi yönetim anlamında yeni uygulamaların hayata geçirilmesini zorunlu hâle getirmiş, fethedilen topraklarda eyalet sistemine geçilmiştir. Ülke toprakları Mısır, Hicaz, Irak, El-Cezire/Ermenistan ve Kuzey Afrika (İfrikiyye) olmak üzere merkeze bağlı beş eyalet üzerinden yönetilmiştir.[71] Ayrıca bu dönemde fethedilen bölgelerde yürütülen tebliğ faaliyetleri ile İslam dininin yayılış süreci hızlanmıştır. Özellikle Ömer bin Abdülaziz ile birlikte oluşan huzur ve güven ortamında Kuzey Afrika, Horasan, Mısır halkları kitleler hâlinde İslamiyet'e girmiş; Maveraünnehir ve Hindistan hükümdarlarından birkaçı İslamiyet'i kabul etmiş, Türklerin İslam'ı kabul etme süreci hızlanmıştır.[72]

Emeviler Dönemi askerî alanda da gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Hz. Ömer Dönemi'nde oluşturulan askerî maaş divanı Emeviler döneminde geliştirilerek devletin asker ihtiyacı karşılanmıştır. Kale ve şehir kuşatmalarında mancınık kullanılmaya başlanmış, şehir ve kale fetihleri kolaylaşmıştır. Emeviler, denizcilik faaliyetlerine de önem vermişler, kurmuş oldukları tersanelerde ürettikleri savaş gemileri ile güçlü bir donanma oluşturmuşlardır. İlk defa Muaviye'nin Şam valiliği döneminde oluşturulan donanma iyice geliştirilmiş, birçok deniz seferi düzenlenerek Akdeniz kontrol altına alınmıştır.[73]

Emeviler Dönemi'nde idari ve askerî gelişmelerin yanında mimari alanda da bazı gelişmeler yaşanmıştır. Devletin sınırlarının genişlemesi ile farklı kültür ve medeniyetlerle ilişkiler kurulmuş, mimari alanda yapılan çalışmalarda Bizans, İran ve Hint asıllı ustaların teknik ve estetik bilgilerinden yararlanılmıştır. Emeviler Dönemi'nde mimari alandaki gelişmeler genel olarak cami ve mescitler üzerinde kendini göstermiştir. Fethedilen bölgelere yeni yapılan cami ve mescitlerde bölgenin mimari yapısından etkilenilmiş, Emevilerden önce camilerde bulunmayan minare ve mihrap bu dönemde yapılara eklenmiştir. Günümüze kadar varlığını koruyabilmiş, Mescid-i Aksa'nın içerisinde bulunan İslam âlemi için önemli yapılardan olan Kubbetüssahra Emeviler döneminde Abdülmelik bin Mervan tarafından inşa edilmiştir. Ayrıca İslam tarihinde ilk minareli cami olma özelliği ile öne çıkan Şam Emeviyye Camii de Emeviler döneminde yapılan eserlerdendir (Görsel 3.6).[74]

Görsel 3.6: Şam Emeviyye Cami

Emeviler Dönemi hem İslami ilimlerin hem de pozitif bilimlerin gelişmesi açısından önemli bir dönemdir. İslami ilimlerden tefsir, hadis, fıkıh, kelam ilimlerinin temelleri bu dönemde atılmış, Kur'an'ın harekelendirilmesi bu dönemde gerçekleştirilmiştir.[75] Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinin tedvini Ömer bin Abdülaziz'in emri ile devlet tarafından desteklenmiş, ilk defa Emeviler Dönemi'nde başlanan hadis tasnif çalışmaları Abbasiler Dönemi'nde tamamlanmıştır.[76] Fıkıh ilmi Emeviler Dönemi'nde müstakil bir ilim dalı olarak değerlendirilmiş, konularına göre ilk fıkıh kitapları bu dönemde kaleme alınmıştır.[77] Bunun yanında tıp ve kimya alanında tercüme faaliyetlerine bu dönemde başlanmış, yabancı kaynaklardan da yararlanılmaya çalışılmıştır. Ayrıca İslam topraklarındaki ilk hastanenin Emeviler Dönemi'nde kurulduğuna dair rivayetler de mevcuttur.[78]

Emeviler Dönemi'nin önemli gelişmelerinden bir diğeri ise iktisadi hayatla ilgilidir. İlk defa Abdülmelik bin Mervan tarafından İslam parası bastırılmış, İslam dünyasının para konusunda Bizans'a olan bağımlılığı sonlandırılmıştır.[79]

Değerlendirme Çalışmaları

A) Aşağıdaki açık uçlu soruların cevaplarını soruların altındaki boşluklara yazınız.

1 **Muaviye'nin, oğlu Yezid'i veliaht ilan ederek oğlu adına biat toplaması Müslümanlar arasında nasıl karşılanmıştır? Açıklayınız.**

2 **Müslümanların Yezid'i halife olarak görmeme ve ona biat etmeme gerekçeleri nelerdir? Yazınız.**

3 **Kerbela olayı Müslümanların Emevi yönetimine karşı olan tutumunu nasıl etkilemiştir? Yazınız.**

4 **Ömer bin Abdülaziz'i diğer Emevi halifelerinden ayıran özellikleri nelerdir? Yazınız.**

5 **Emeviler Dönemi'nde yaşanan iç sorunların başlıca nedenleri nelerdir? Yazınız.**

6 **Emeviler Dönemi'nin İslam tarihindeki önemi nedir? Açıklayınız.**

B) Aşağıdaki çoktan seçmeli soruların doğru seçeneklerini işaretleyiniz.

1 I. Emevi yöneticilerinin genelinde hâkim olan asabiyet duygusu,
II. Hilafetin saltanata dönüşmesi ve veliahtlık mücadeleleri,
III. Devletin sınırlarının genişlemesi,

Yukarıdaki maddelerden hangileri Emevilerin yıkılışını hazırlayan sebeplerdendir?

A) Yalnız I B) Yalnız III C) I ve II D) II ve III E) I, II ve III

2 "…Emevilerin ilk halifesi Muaviye ile beraber tekrar başlayan fetih hareketleri Anadolu, Endülüs, Orta Asya ve Kuzey Afrika bölgelerinde sürdürülmüştür. Daha önceden fethedilmesine rağmen Müslümanlar arasındaki iç karışıklıklar sebebiyle kontrolden çıkan bazı bölgelerde tekrar hâkimiyet sağlanmasının yanı sıra yeni fetihler de gerçekleştirilmiştir."

Paragrafta verilen bilgilere göre aşağıdakilerden hangisi Emeviler Dönemi'nde fethedilen bölgeler arasında <u>değildir</u>?

A) Trablus
B) İstanbul
C) Buhara
D) Semerkant
E) Kartaca

3 **Aşağıdakilerden hangisi Emeviler Dönemi'nde gerçekleşen iç sorunlardan birisi <u>değildir</u>?**

A) Kerbela hadisesi
B) Mekke'nin kuşatılması
C) Haricî isyanları
D) Sıffin Savaşı
E) Harre Savaşı

4 I. Abdullah bin Zübeyr
II. Hz. Hüseyin
III. Ubeydullah bin Ziyad

Yukarıdaki isimlerden hangileri Emevilere karşı hilafet mücadelesi veren isimler arasında yer almaz?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) Yalnız III D) I ve II E) I ve III

5 "Mute Savaşı ile başlayan Dört Halife Dönemi'nde sürdürülen Bizans ile mücadele Emeviler Dönemi'nde de devam etmiş hatta mücadelede en ileri düzeye ulaşılmıştır. Emeviler Dönemi'nde Bizans üzerine yapılan seferler başkente kadar ulaşmış, Bizans'ın başkenti İstanbul üç defa Müslümanlar tarafından kuşatılmıştır."

Verilen paragraftaki bilgilerden aşağıdaki yargılardan hangisine ulaşılabilir?

A) Bizans ile mücadele Emeviler Dönemi'nde başlamıştır.
B) Hz. Ömer zamanında Bizans üzerine beş sefer ordu gönderilmiştir.
C) Bizans ile ilk temaslar Hz. Osman Dönemi'nde gerçekleşmiştir.
D) İstanbul Emeviler Dönemi'nde fethedilmiştir.
E) Emeviler Dönemi Bizans ile mücadelenin en yoğun olduğu dönemdir.

6
- Halifeliği döneminde genel olarak dış politikadan ziyade devletin iç sorunları ile ilgilenmiştir.
- Toplumsal barışı sağlamaya yönelik çalışmalara ağırlık vermiştir.
- Yönetim muhalifli gruplara karşı adaletle muamelede bulunmuştur.
- Arap asıllı olmayan Müslümanlara karşı uygulanan adaletsiz vergilendirmelere son vermiştir.

Öncüllerde hakkında bilgi verilen Emevi halifesi aşağıdakilerden hangisidir?

A) Muaviye bin Ebu Süfyan
B) Abdülmelik bin Mervan
C) Velid bin Abdülmelik
D) Ömer bin Abdülaziz
E) Süleyman bin Abdülmelik

C) Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri parantez içinde verilen uygun kelimelerle doldurunuz.

Yezid bin Muaviye, Kerbela, asabiyet, mevali, Velid bin Abdülmelik, Tevvâbîn

a) Arap asıllı olmayan Müslümanlara ..... denir.

b) Hz. Hüseyin ve yakınları .....'nin halifeliği döneminde şehit edilmiştir.

c) Emeviler Dönemi'ndeki iç sorunların en önemli etkenlerinden birisi ..... düşüncesidir.

ç) .....'in halifeliğe geçmesi ile birlikte Ermenistan'ın tamamı kontrol altına alınmıştır.

d) Yezid'e karşı Hz. Hüseyin'i destekleyeceklerine dair söz verdikleri hâlde Hz. Hüseyin'i yalnız bırakan, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra ise pişmanlık duyarak intikam için ayaklananlar; tövbe edenler anlamına gelen ..... olarak isimlendirilmiştir.

Ç) Aşağıdaki cümlelerden doğru olanların başına "D", yanlış olanların başına ise "Y" yazınız."

a)..... Müslümanların İstanbul'u ilk kuşatmaları Muaviye'nin halifeliği döneminde gerçekleşmiştir.

b)..... İslam tarihinde veliaht olarak ilan edilen ilk kişi Yezid bin Muaviye'dir.

c)..... Hz. Hüseyin'in ve yakınlarının şehit edilmesi olayı Harre Vakası olarak isimlendirilmiştir.

ç)..... Emeviler genel olarak Arap asıllı olmayan Müslümanlara karşı adaletli ve hoşgörülü bir yönetim anlayışı sergilemiştir.

d)..... Mescid-i Aksa'nın içerisinde bulunan ve İslam âlemi için önemli yapılardan olan Kubbetüssahra, Emeviler Dönemi'nde inşa edilmiştir.

Daha fazla soru için verilen QR kod

SON NOT

[1] İsmail Yiğit, "Emeviler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/87-88.

[2] Adem Apak, Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 3/22-23.

[3] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/22-23.

[4] Mahfuz Söylemez, "Emevîler", *İslam Tarihi El Kitabı,* ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 327.

[5] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/25-32.

[6] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/22-23.

[7] İsmail Hakkı Atçeken, "Emeviler'in Siyasi Tarihi", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 40.

[8] Ünal Kılıç, "Yezîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/513.

[9] Kılıç, "Yezîd", 43/513-514.

[10] Kılıç, "Yezîd", 43/513.

[11] Ahmed Cevdet, *Kısas-ı Enbiya* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 2/208.

[12] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/76-77.

[13] Ünal Kılıç, "Kerbelâ Olayı", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 95.

[14] Kılıç, "Kerbelâ Olayı", 96.

[15] Kılıç, "Kerbelâ Olayı", 96-98.

[16] Kılıç, "Kerbelâ Olayı", 101.

[17] Kılıç, "Kerbelâ Olayı", 97-98.

[18] Kılıç, "Kerbelâ Olayı", 98-99.

[19] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi,* 3/90-91.

[20] Kılıç, "Kerbelâ Olayı", 102.

[21] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/92.

[22] Kılıç, "Kerbelâ Olayı", 103.

[23] Kılıç, "Kerbelâ Olayı", 104.

[24] Ahmet Önkal, "Abdullah bin Hanzale ve Harre Olayı", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 95.

[25] Önkal, "Abdullah bin Hanzale ve Harre Olayı", 180.

[26] Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah bin Zübeyr bin Avvâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/145-146.

[27] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi,* 3/74,82-83.

[28] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/101.

[29] Yıldız, "Abdullah bin Zübeyr bin Avvâm", 1/145.

[30] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi,* 3/105-106.

[31] Fatih Erkoçoğlu, "Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 163-164.

[32] Erkoçoğlu, "Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması", 167-170.

[33] Erkoçoğlu, "Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması", 164.

[34] Erkoçoğlu, "Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması", 166-174.

[35] Söylemez, "Emeviler", 329.

[36] Söylemez, "Emeviler", 329-331.

[37] Söylemez, "Emeviler", 329-330.

[38] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/60-64.

[39] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/192-195.

[40] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/69.

[41] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/155-158.

[42] Söylemez, "Emeviler", 337.

[43] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/65-66.

[44] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/169-175.

[45] İsmail Yiğit, "Ömer bin Abdülaziz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/53.

[46] Yiğit, "Ömer bin Abdülaziz", 34/53.

[47] Yiğit, "Ömer bin Abdülaziz", 34/54.

[48] Yiğit, "Ömer bin Abdülaziz", 34/54.

[49] Yiğit, "Ömer bin Abdülaziz", 34/54.

[50] Yiğit, "Ömer bin Abdülaziz", 34/53-55.

[51] İsmail Yiğit, "Mevali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/424-425.

[52] Yiğit, "Mevali", 29/424-426.

[53] Ünal Kılıç, "Muhalefetle İlişkiler ve Çatışmalar", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 71-78.

[54] Mahfuz Söylemez, "Ehli Beyt ve Taraftarları", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 80-92.

[55] İsmail Yiğit, "Tevvâbîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/49-50.

[56] Adnan Demircan, "Hâricîler", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 141.

[57] Casim Avcı, "Komşu Devletlerle İlişkiler ve Fetihler", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 209-216.

[58] Mevlüt Koyuncu, "Kafkasya ve Hazar Fetihleri", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 241-245.

[59] Nadir Özkuyumcu, "İfrîkiyye ve Endülüs'te Fetih Hareketleri", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 255-262.

[60] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/254.

[61] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/256.

[62] Ali Aksu, "Emevi Devletinin Yıkılışı ve Temel Özellikleri", *İslam Tarih ve Medeniyeti -3- Emeviler*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 531.

[63] Kılıç, "Muhalefetle İlişkiler ve Çatışmalar", 76-77; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*", 3/256-258;

[64] Söylemez, "Emevîler", 344; Kılıç, "Muhalefetle İlişkiler ve Çatışmalar", 75-76.

[65] Aksu, "Emevi Devletinin Yıkılışı ve Temel Özellikleri", 545-546.

[66] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/258; Kılıç, "Muhalefetle İlişkiler ve Çatışmalar", 77.

[67] Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 3/259-260.

[68] Aksu, "Emevi Devletinin Yıkılışı ve Temel Özellikleri", 543-544.

[69] Aksu, "Emevi Devletinin Yıkılışı ve Temel Özellikleri", 546.

[70] Atçeken, "Emeviler'in Siyasi Tarihi", 43-68; Ali Aksu, "Emevi Devletinin Temel Özellikleri", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*", ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 548-553.

[71] Fatih Erkoçoğlu, "Devletin Yeniden Yapılandırılması", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 484; Aksu, "Emevi Devletinin Temel Özellikleri", 553; Fatih Erkoçoğlu, "Emeviler Medeniyet Tarihi", *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 349.

[72] Atçeken, "Emeviler'in Siyasi Tarihi", 45-68; Yiğit, "Ömer bin Abdülaziz", 34/54.

[73] Erkoçoğlu, “Emeviler Medeniyet Tarihi”, 351-355.

[74] Fatih Erkoçoğlu, “Emevilerde İmar Faaliyetleri”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 505-506.

[75] İrfan Aycan, “Emevilerde İlmi Hayat”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 410-411.

[76] Aycan, “Emevilerde İlmi Hayat”, 414-415.

[77] Erkoçoğlu, “Emeviler Medeniyet Tarihi”, 367-368.

[78] Erkoçoğlu, “Emeviler Medeniyet Tarihi”, 378-379.

[79] Erkoçoğlu, “Emeviler Medeniyet Tarihi”, 358-359.

Ünitenin EBA içeriğine ulaşmak için verilen QR kod

ANAHTAR KAVRAMLAR

Endülüs, Mülûkü't-Tavâif, engizisyon, Morisko, medeniyet

Ünitenin özetine ulaşmak için verilen QR kod

ÜNİTE 4

ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİ

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Bir devletin sınırlarının genişlemesinin yönetim açısından ne gibi zorlukları olabilir? Açıklayınız.
2. İslam coğrafyasında birden fazla halife bulunmasının siyasi ve dinî sonuçları nelerdir? Araştırınız.
3. Farklı ırk ve inanışa mensup insanların bir arada yaşamasının bireysel ve toplumsal barışa ne gibi katkısı olabilir? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.
4. Bir toplumun kültürünü yaşatmasının millî benliklerini korumaya etkisi nedir? Açıklayınız.
5. Müslüman bilim adamlarının bilim dünyasına katkıda bulunduğu çalışmaları ile ilgili bilgilerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

1 Endülüs'ün Fethi ve Valiler Dönemi

Endülüs topraklarına ilk fetihler Emeviler Dönemi'nde başlamıştır. 710 yılında Velid bin Abdülmelik'in halifeliği döneminde Kuzey Afrika Valisi Musa bin Nusayr, fethetmek istediği Endülüs hakkında bilgi sahibi olmak için Halife'den izin alarak bölgeye 500 kişilik bir keşif birliği göndermiştir. Tarif bin Malik komutasındaki keşif birliğinin dönüşünden sonra Endülüs'ün fethi için hazırlıklara başlanmış, 711 yılının ilkbaharında harekete geçilmiştir. Musa bin Nusayr tarafından Tarık bin Ziyad komutasında 7.000 kişilik bir ordu görevlendirilmiş, sonrasında 5.000 kişilik takviye kuvvetle bölgedeki asker sayısı 12.000 kişiye çıkarılmıştır. 12.000 kişilik bir kuvvetle İspanya topraklarına giren Tarık bin Ziyad, daha sonra kendi adıyla anılacak olan Cebeli Tarık Dağı'nda karargâhını kurmuş ve yakınında bulunan bölgeleri kontrol altına almıştır (Görsel 4.1).

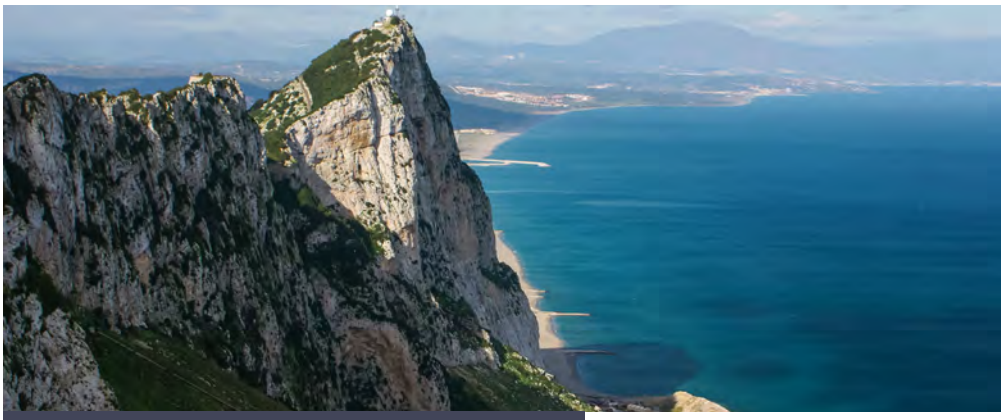

Görsel 4.1: Adını Tarık bin Ziyad'dan Alan Tarık Dağı

O zamana kadar bölgede hâkim olan Vizigotlar, Kral Rodrigo komutasındaki kalabalık bir ordu ile Tarık bin Ziyad'ı durdurmaya çalışsa da başarılı olamamış, iki taraf arasında yapılan savaşta Vizigot ordusu ağır bir hezimete uğratılmıştır. Vizigot ordusunun yenilgisinden sonra İspanya'nın fethi için Müslümanların önünde ciddi bir engel kalmamıştır. Bu savaş sonrasında Tarık bin Ziyad ve onun kumandanları tarafından kısa sürede Malaga, İlbîre, Kurtuba, İsticce ele geçirilmiş, Vizigotlar'ın başkenti Tuleytula (Toledo) fethedilmiştir. Bölgedeki fetihlerin tamamlanması için 712 yılında Musa bin Nusayr, 18.000 kişilik bir ordu ile İspanya'ya geçmiş, fetih hareketlerini Tarık bin Ziyad ile birlikte iki koldan yürütmüştür. İspanya'nın kuzeyine doğru sürdürülen fetihler İspanya ile Fransa'yı birbirinden ayıran ve Pireneler olarak isimlendirilen sıradağlara kadar ulaşmıştır. Bu sırada Halife Velid bin Abdülmelik'in Musa bin Nusayr ve Tarık bin Ziyad'ı hilafet merkezine çağırması üzerine fetihler durdurulmuş, iki komutan, elde ettikleri ganimetlerle Şam'a dönmüşlerdir. Musa bin Nusayr, Şam'a dönmeden önce İspanya'da fethettikleri bölgelerin idaresini oğlu Abdülaziz'e bırakmış, böylelikle Endülüs tarihinde 714 ile 756 yılları arasını kapsayan ve "Valiler Dönemi" olarak adlandırılan süreç başlamıştır.[1]

Bilgi Kutusu

Endülüs

İspanya topraklarında gerçekleştirilen fetih hareketlerinden sonra bu bölge Müslümanlar tarafından Endülüs olarak isimlendirilmiştir. Endülüs kelimesinin kökeni kesin bir şekilde tespit edilememekle beraber kelimenin kökeni ile ilgili; Vandalucia, Endelüş (Endeliş), Atlantis, Landahlouts kelimelerinin zamanla değişerek Endülüs'e dönüştüğü şeklinde farklı yaklaşımlar mevcuttur.

İsmail Hakkı Atçeken, 13.

Endülüs tarihinde Valiler Dönemi olarak adlandırılan ve Abdülaziz bin Musa bin Nusayr'ın valiliği ile başlayan bu süreç 42 yıl sürmüş, bu süre boyunca Endülüs'te Emeviler'e bağlı 21 vali görev yapmıştır. Valiler Dönemi'nde Endülüs'te bir yandan Müslüman varlığı sağlamlaştırılmaya gayret edilirken, diğer yandan fetih hareketleri Avrupa'ya doğru genişletilmeye çalışılmıştır.

Valiler tarafından Avrupa içlerine düzenlenen seferler ile Fransa'nın güneyinde bulunan bazı bölgeler ele geçirilmiş, bugünkü Paris'in bulunduğu bölgeye kadar ulaşılmıştır. Müslümanların Avrupa içlerine doğru devam eden seferlerini durdurmak isteyen Franklar harekete geçmiş, 732 yılında Fransa'nın Tours ve Poitiers şehirleri arasında bulunan ovada Müslüman ordusu ile karşı karşıya gelmişlerdir. Kaynaklarda Puvatya Muharebesi olarak yer alan bu savaş, Frankların zaferi ile sonuçlanmış, Müslümanlar ise çok sayıda şehit vermiştir. Müslümanların şehitlerinin çok olmasından dolayı Puvatya Savaşı'nın yapıldığı alana ve bu savaşa İslam tarihi kaynaklarında Belâtüşşühedâ (Şehitler Düzlüğü / Şehitler Yolu) ismi verilmiştir. Müslümanların bu savaşta vermiş olduğu ağır kayıplar Avrupa'ya yapılan fetihleri yavaşlatmış, sonraki yıllarda yaşanan iç karışıklar ise fetihleri durma noktasına getirmiştir.[2]

Endülüs Müslümanları arasında yaşanan ilk iç karışıklık Araplarla Berberiler arasında meydana gelmiştir. Berberiler, Arap yöneticilerin kendilerine gereken önemi vermedikleri gerekçesi ile 741 yılında ayaklanmışlardır. Uzun süre devam eden Berberi ayaklanmaları her iki taraftan da çok sayıda insanın ölümüne neden olmuş, Endülüs'te bulunan Emevi güçleri isyanı bastırmada yetersiz kalmıştır. Bölgedeki isyanlar ancak Kuzey Afrika'daki Berberi isyancılardan kaçan Suriyeli askerlerin (Şâmiyyûn) desteği ile bastırılmıştır. Sonrasında Suriye'den gelen askerler ile fetihten sonra Endülüs'e yerleşen Müslüman Araplar (Belediyyûn) arasında baş gösteren çarpışmalar, Müslümanlar arasında kanlı çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. İki taraf arasında başlayan bu kanlı mücadele Endülüs'e yeni vali olarak atanan Ebu'l-Hattar'ın gayretleri ile sona ermiştir.[3]

Endülüslü Müslümanlar arasında yaşanan bir diğer iç karışıklık ise asabiyet duygusunun etkisiyle başlayan ve kanlı savaşlar ile sonuçlanan kabileler arası çatışmalardır. 745 yılında Kayslı kabileler ile Yemenli kabileler arasında yaşanan ve yaklaşık olarak on yıl süren bu mücadele, o zamana kadar görülen kabile savaşlarının en şiddetlisi olarak tarihe geçmiş, İslam âleminde açmış olduğu manevi tahribat yönüyle Sıffin Savaşı'na benzetilmiştir.[4]

Endülüs'te Valiler Dönemi'nde Araplar ile Berberiler, yerli Araplar ile Suriyeli askerler, Kayslı kabileler ile Yemenli kabileler arasında yaşanan mücadele ve çatışmalar bir otorite boşluğunun oluşmasına sebep olmuştur. Oluşan otorite boşluğundan faydalanan Vizigot direnişçileri toparlanarak Müslümanlara karşı saldırıya geçmişler, bazı yerleşim yerlerini ele geçirmişlerdir. İspanya'nın kuzeyinde Müslümanlara karşı başlayan bu direniş hareketi, bölgede uzun bir süre Hristiyan direnişine öncülük edecek olan Asturias Krallığı'nın kurulması ile sonuçlanmıştır.[5]

Değerlendirelim

Endülüs'te Valiler Dönemi'nde yaşanan iç karışıklıkların Emevi iktidarının sona ermesindeki etkilerini değerlendiriniz.

2 Endülüs Emevi Devleti

Endülüs Emevi Devleti bugünkü İspanya toprakları olarak bilinen, ülkemizin batısında Afrika'nın kuzeyinde bulunan İberya Yarımadası'nda kurulmuş; 275 yıl boyunca varlığını sürdürmüş bir İslam devletidir (Harita 4.1).

8. yüzyılın ortalarında Müslümanlar arasında meydana gelen iç karışıklık ve iktidar mücadelelerinin yaşandığı tek yer Endülüs değildir. Emevilerin hâkimiyeti altında bulunan toprakların birçoğunda Abbasiler tarafından başlatılan isyanlar Emevi Devleti'ni yıkılma noktasına getirmiştir. 750 yılında Emevi iktidarına son veren Abbasiler yönetimi ele geçirmiş, Emevi hanedanı mensuplarını öldürmeye başlamışlardır. Abbasilerin sıkı takibinden kurtularak Mısır üzerinden Kuzey Afrika'ya kaçan Emevi hanedanından Abdurrahman bin Muaviye, 755 yılında Endülüs'e geçmiştir. Canını kurtarmanın ötesinde Emevi hanedanlığını yeniden kurmak isteyen Abdurrahman bin Muaviye, Endülüs'teki iç karışıklıklardan faydalanarak faaliyetlerine başlamıştır. Endülüs'teki Emevi yanlısı Arap ve Berberilerden aldığı destekle bazı yerleşim yerlerini kontrol altına almış, kendisini engellemek isteyen Endülüs Valisi Yusuf el-Fihri'yi hezimete uğratarak 756 yılında emîrliğini ilan etmiştir.[6]

Harita 4. 1: Endülüs Emevi Devleti

2.1. Emîrlik Dönemi

I. Abdurrahman'ın (Abdurrahman bin Muaviye) 756 yılında emîrliğini ilan etmesi ile Endülüs Emevi Devleti resmen kurulmuştur. Neredeyse üç asır boyunca varlığını sürdüren Endülüs Emevilerinin ilk sekiz devlet başkanı, emîr ünvanını kullanmış, Emîr III. Abdurrahman'ın halifeliğini ilan etmesinden sonraki devlet başkanları ise halife ünvanını kullanmıştır. Bundan dolayı Endülüs Emevi Devleti Emîrlik Dönemi ve Halifelik Dönemi olarak iki başlık altında incelenmektedir.

I. Abdurrahman'ın emîrliğini ilan etmesinden sonra Endülüs'te karşılaştığı ilk problem asabiyet mücadeleleri ve iç isyanlar olmuştur. Abdurrahman ile Endülüs'te iktidar mücadelesi içerisinde olan Kayslılar 758 yılında, Kayslılara karşı Abdurrahman'ı desteklemelerine rağmen sonrasında idareyi ele geçirmek isteyen Yemenliler ise 762 ve 769 yıllarında isyan etmişlerdir. Yine Kayslılara karşı Abdurrahman'ı destekleyen ancak sonrasında beklentilerinin karşılanmamasını gerekçe gösteren Berberiler, 769 yılında Abdurrahman'a olan bağlılıklarına son vererek isyan etmişlerdir. Bir hanedan üyesi olmanın verdiği tecrübe ile hareket eden Abdurrahman, yerinde ve zamanında uyguladığı hamlelerle bu isyanları bastırmayı başarmıştır. Bunun yanında iktidar süresi boyunca uyguladığı politikalarla kendisine muhalif olan isyancı grupların güçlü cepheler oluşturmasına engel olmuş, yeri geldiğinde para, mülk ve makam vererek bu grupları itaat altına almayı başarmıştır.[7]

Abdurrahman bin Muaviye dönemi boyunca devletin kurumsallaşması için birçok yenilik hayata geçirilmiştir. Haciplik ve vezirlik makamları oluşturulmuş, adalet sistemini güçlendirmek adına vezir kadar yetkileri bulunan başkadı (kâdılcemâa) tayin edilmiştir. Başlatılan imar faaliyetleri ile bakımsız durumda olan devletin başkenti Kurtuba'nın çehresi değiştirilmiş, şehrin eskimiş olan surları onarılmıştır. Saray, hükümet binası, cami, kışla gibi yapılar inşa edilmiş; artan nüfusun konaklama ihtiyacını karşılamak amacıyla yeni mahalleler kurulmuştur (Görsel 4.2).[8] Bütün bu faaliyetlerin yanında Abdurrahman, Endülüs'te Emevi nüfuzunu güçlendirmek amacıyla doğuda bulunan Emevi hanedanı mensuplarını ve taraftarlarını Endülüs'e davet etmiş, davetine icabet ederek Endülüs'e gelenlere idari kadrolarda görev vermiştir.[9]

Görsel 4.2: Kurtuba Camii (Günümüzdeki hâli.)

Yorumlayalım

Abdurrahman bin Muaviye tarafından hayata geçirilen yeniliklerin devletleşme açısından önemi nedir? Yorumlayınız.

Abdurrahman bin Muaviye, 32 yıllık emîrlik süresi boyunca Endülüs Emevi Devleti'ni dış tehditlere karşı korumuş, devletin kurumsallaşması için gerekli yenilik ve dönüşümleri gerçekleştirmiştir. 788 yılında ölen Abdurrahman; kendisinden sonra iç karışıklıkları asgari düzeye inmiş, gücü Abbasiler ve Bizanslılar tarafından kabul edilmiş bir devlet bırakmıştır.[10]

Abdurrahman bin Muaviye'den sonra yerine oğlu I. Hişam geçmiştir. Adaletli yönetim anlayışı ve dindar kişiliği ile Ömer bin Abdülaziz'e benzetilen I. Hişam, 8 yıllık emîrlik süresi boyunca ciddi bir iç isyan ile karşılaşmamıştır. İç huzurun büyük oranda sağlanmasından istifade eden I. Hişam, emîrlik dönemini, Endülüs'ün kuzeyinde bulunan Hristiyan krallıklara karşı cihat yapmakla geçirmiştir.[11]

Bilgi Kutusu

I. Hişam'ın adalet ve hoşgörülü yönetim anlayışı birçok gayrimüslimin İslam'ı kabul etmesine vesile olmuştur. I. Hişam halk tarafından "kendisinden razı olunan kişi" anlamında "er-Radi" lakabıyla anılmıştır.

Birsel Küçüksipahioğlu, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Emevîler,* 60.

I. Hişam'dan sonra devletin başına onun oğlu I. Hakem geçmiştir. I. Hakem Dönemi iç isyanların yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Bu isyanların çıkmasında yeni emîrin halktan fazla vergi alması, ulemanın beklediği değeri görememesi ve Hakem'in dinî vecibeleri tam olarak yerine getirmemesi gibi nedenler etkili olmuştur. I. Hakem, emîrliği döneminde gerçekleşen isyanları askerî güçle sert bir şekilde bastırarak düzeni sağlamaya çalışmıştır. Bu dönemde yaşanan iç isyanlardan faydalanan Franklar, 801 yılında harekete geçerek 90 yıldır Müslüman hâkimiyetinde olan Barselona'yı ele geçirmişlerdir. I. Hakem Dönemi, iç isyanlardan dolayı dış güçlerle mücadele konusunda istenilen düzeye ulaşılamayan bir dönemdir.[12]

I. Hakem'den sonra tahta onun oğlu II. Abdurrahman geçmiştir. II. Abdurrahman Dönemi, Endülüs Emevi Emîrliği'nin en parlak dönemidir. II. Abdurrahman, babası döneminde gerçekleşen iç karışıklıkları giderme konusunda gösterdiği kararlılıkla ülkede uzun süreli bir istikrar sağlamıştır. Ülkede istikrarın sağlanması iktisadi anlamda zenginleşmeyi de beraberinde getirmiş, devlet yönetiminin güçlenmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde Endülüs topraklarında yaşayan gayrimüslim tebaa arasında İslamiyet'in kabulü ve Arapçanın kullanımı hızla yayılmıştır. Tüm bu gelişmelerin yanında Endülüs topraklarına İspanyol krallıklar tarafından gerçekleştirilen saldırılar başarılı bir şekilde püskürtülmüş, Bizans İmparatorluğu ile Endülüs Emevi Devleti arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur.[13]

II. Abdurrahman'dan sonra yönetimi onun oğlu Emîr Muhammed devralmış, yönetimde bulunduğu 34 yıllık sürenin ilk yıllarında babasının başarılarını devam ettirmiştir. Endülüs topraklarında faaliyet yürüten Hristiyan Fedaileri hareketini kontrol altına almış, kuzeyde bulunan İspanyol krallıklarına karşı başarılı seferler düzenlemiştir. Emîrliğinin son on beş yılında genç ve tecrübesiz kimselere yöneticilik görevi vermesi devlet düzenini bozmuş, idareye karşı ayaklanmaların başlamasına neden olmuştur. Bu dönemde başlayan ayaklanmalar, kendisinden sonraki Emîr Münzir ve Emîr Abdullah döneminde de şiddetini artırarak devam etmiştir. Emîr Muhammed'in son on beş yılında başlayan sonraki iki emîr döneminde de devam eden iç karşılıklıklar; kuzeyde bulunan Hristiyanların saldırılarına karşı koyulamamasına, ayaklanma yaşanan bölgelerden vergi alınamadığından devlet hazinesinin boşalmasına sebep olmuştur.[14]

Bilgi Kutusu

Endülüs Emevi Emîrliği açısından son derece başarılı bir dönem olan II. Abdurrahman Dönemi, İslam tarihinde "eyyâmü'l-arûs" (düğün günleri) olarak adlandırılmıştır.

Mehmet Özdemir, *İslam Tarihi El Kitabı,* 406.

Neredeyse yıkılmaya yüz tutan Endülüs Emevi Emîrliği'ni içine düşmüş olduğu bu zor durumdan 912 yılında, 21 yaşında tahta geçen III. Abdurrahman kurtarmıştır. İlk olarak merkezî idareyi güçlendirerek kontrolü eline alan III. Abdurrahman, sonrasında siyasi birliği sağlamak amacıyla isyancıların üzerine yürümüştür. Gerek ikna gerekse askerî güç kullanarak isyancılarla kararlı bir şekilde mücadele eden III. Abdurrahman, Endülüs'te bozulan siyasi birliği yeniden tesis etmeyi başarmıştır. Yıkılma noktasına gelmiş bir devleti tekrar ihya ederek ülke içerisinde bütünlüğü sağlayan III. Abdurrahman, 929 yılında halifeliğini ilan etmiş, böylelikle Endülüs Emevi Emîrliği, Endülüs Emevi Halifeliği'ne dönüşmüştür.[15]

2.2. Halifelik Dönemi

III. Abdurrahman 929 yılında en-Nâsır Lidînillah (Allah'ın dinine yardım eden) ünvanıyla halifeliğini ilan etmiş, böylece Endülüs Emevi Devlet'nin 102 yıllık halifelik süreci başlamıştır. Abbasiler ile Fatımilerin halifelik iddiasından sonra Endülüs Emevi hükümdarının da halifeliğini ilan etmesi ile beraber İslam coğrafyasında üç halifenin hüküm sürdüğü bir dönem başlamıştır.[16]

Bilgi Kutusu

III. Abdurrahman, Endülüs Emevi Devleti'nde en uzun süre yönetimde kalan hükümdardır. III. Abdurrahman, 49 yıl süren iktidarının 17 yılını emîr ünvanı ile 22 yılını ise halife ünvanı ile tamamlamıştır.

Mehmet Özdemir, *İslam Tarihi El Kitabı,* 406.

Endülüs Emevilerinin ilk halifesi III. Abdurrahman, emîrliği döneminde hâkim olduğu topraklarda iç huzuru sağlamış, halifeliğini ilan ettikten sonra Fatımiler ile kuzeyde bulunan İspanyol krallıklarına karşı ciddi bir mücadele başlatmıştır. İspanyol krallıklarına karşı yürütmüş olduğu mücadelede başarılı sonuçlar almış, bazı Hristiyan krallıkları vergi ödemeyi kabul ederek Endülüs'e bağlılıklarını bildirmişlerdir. Kuzey Afrika'da kurulan Şii Fatımi Devleti'nin propagandalarını etkisiz hâle getirmek adına Kuzey Afrika'da bulunan kabilelerle ittifak kurmuş, bölgedeki Sünni âlimleri ve Maliki mezhebinin önderlerini harekete geçirerek onlara maddi destek sağlamıştır. Hükümdarlığı süresi boyunca eğitimin yaygınlaşmasına önem veren III. Abdurrahman, başkent Kurtuba'ya birçok mimari eser kazandırmış, refah ve huzurun sağlandığı bu dönemde devlet hazinesinin gelirleri görülmemiş bir şekilde artmıştır (Görsel 4.3).[17]

Görsel 4.3: Kurtuba Camii Minaresi

961 yılında III. Abdurrahman'ın ölümünden sonra yerine onun oğlu II. Hakem geçmiştir. 15 yıl boyunca devlet idaresinde bulunan II. Hakem, babasının döneminde sağlanan iç istikrarı devam ettirmiştir. Âlim kişiliği ve ilme düşkünlüğü ile tanınan II. Hakem Dönemi'nde Endülüs'te ilim ve sanat anlamında gelişmeler yaşanmış, Endülüs bu dönemde İslam medeniyetinin en faal merkezi hâline gelmiştir.[18]

976 yılında II. Hakem'in ölümünden sonra halifelik makamına onun henüz 12 yaşında olan oğlu II. Hişam geçmiştir. 12 yaşında bir çocuğun halifelik makamında bulunması idari anlamda bir otorite boşluğunu da beraberinde getirmiş, bu boşluğu doldurmak isteyen devlet adamları arasında bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Bu mücadele Yemen kökenli İbn Ebi Âmir'in haciplik (baş vezirlik) makamını eline geçirmesi ile neticelenmiş, bu dönemde her ne kadar hilafet makamında II. Hişam olsa da devleti fiilen yöneten İbn Ebi Âmir ve onun oğulları olmuştur.[19]

İbn Ebi Âmir; haciplik makamını ele geçirdikten sonra halife II. Hişam'ın devlet işleri ile ilgilenmesine fırsat vermemiş, kendisine rakip olarak gördüğü devlet adamlarını ortadan kaldırmıştır. Askerî gücü elinde tutmak için orduyu yeniden şekillendirmiş, kendisine bağlı askerlerin yoğun olduğu bir ordu kurmuştur. Halkın gözünde ve devlet idaresinde gücünü artırmak için Cuma hutbelerinde halifenin adıyla beraber kendi adını da okutturmuş, kendi adına para bastırmış, dışarıdan gelen heyetleri kendisi karşılamıştır. Bir yandan iç istikrarı sağlamak için adımlar atan İbn Ebi Âmir, diğer yandan kuzeyde bulunan Hristiyan krallıklarının Endülüs aleyhine girişimlerde bulunmalarını ve saldırıya geçmelerini engellemek amacıyla birçok sefer düzenlemiştir.[20]

Bilgi Kutusu

III. Abdurrahman'ın halifeliğini ilan etmesinin sebepleri:

1. Endülüs'te iç ve dış istikrarı sağlayarak kendi konumunu güçlendirmesi,
2. Halk ve din adamlarının halifelik noktasında kendisini teşvik etmeleri,
3. Fatımilerin halifelik iddiası ile ortaya çıkmaları,
4. Abbasilerin Fatımiler karşısındaki çaresizliğidir.

Birsel Küçüksipahioğlu, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Emevîler,* 91.

İbn Ebi Âmir ölmeden önce oğlu Abdülmelik'i haciplik makamı için veliaht tayin etmiş, öldükten sonra 1002 yılında haciplik makamına oğlu Abdülmelik geçmiştir. Abdülmelik'in haciplik makamında bulunduğu sürede de Halife, Amirilerin etkisinden kurtulamamıştır. Abdülmelik, babasının politikalarını devam ettirmiş, Amirilere karşı oluşturulan iç muhalefete fırsat vermemiştir. Hristiyan krallıklar üzerine düzenlediği seferlerden başarılı sonuçlar elde etmiş, seferlerden elde edilen ganimetlerle devlet hazinesinde önemli ölçüde artış sağlamıştır. İbn Ebi Âmir ve onun oğlu Abdülmelik'in fiili olarak devleti yönettikleri bu dönemde elde ettikleri başarılar, halkı Amiri ailesinin iktidarına bir nebze de olsa ısındırmıştır. Endülüs tarihindeki İbn Ebi Âmir ve onun iki oğlunun devleti fiilen yönettiği bu dönem, Amiriler Dönemi (976-1008) olarak isimlendirilmiştir.[21]

2.3. Yıkılışı

Endülüs'te III. Abdurrahman ile başlayıp II. Hakem ile devam eden istikrar ve refah düzeni İbn Ebi Âmir ve Abdülmelik'in fiili olarak devleti yönettiği dönemde de devam etmiştir. 1008 yılında Abdülmelik'in ölümü ile haciplik makamına kardeşi Abdurrahman geçmiş, aşırı derecede ihtiras sahibi olan Abdurrahman'ın yanlış uygulamaları ülkedeki istikrar ve refah düzenini bozmuştur. Bunun sonucunda Amirilerin halkın gözündeki itibarı zedelenmiş, bozulan devlet düzeni Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılış sürecini başlatmıştır.

Abdülmelik'ten sonra haciplik makamına geçen Abdülmelik'in kardeşi Abdurrahman'ın iyi bir idareci olmaması, Müslüman'a yakışmayacak bir yaşam tarzına sahip olması ve ileri düzeyde hırs ile hareket ederek gerçekleştirdiği yanlış uygulamalar; Endülüs'te bulunan tebaayı son derece rahatsız etmiştir. Abdurrahman, haciplik makamına geçer geçmez II. Hişam'a kendisi için "başhaciplik" diye daha önce olmayan bir makam ihdas ettirmiştir. Sadece bununla da yetinmeyen Abdurrahman, hacipliğinin henüz iki ayı dolmamışken II. Hişam'a, kendisinin halifenin veliahttı olduğunu belirten bir ferman imzalatmış, halife olması durumunda boşalan haciplik makamına oğlunu atayacağını ilan etmiştir.[22]

Abdurrahman'ın kendisini halifenin veliahttı olarak ilan etmesiyle Endülüs Emevi Devleti'nde Emevi hâkimiyetinin sona ereceği anlaşılmıştır. Bu durum, öncesinde Abdurrahman'ın babası ve abisine kızgın olan Emevi hanedanı mensuplarının kendisine karşı ayaklanmaları ile sonuçlanmıştır. Kurtuba halkının da desteğini alan Emeviler, "el-Mehdî" ünvanını alan kendi ailelerine mensup Muhammed bin Hişam'ı halife ilan ederek Abdurrahman'a isyan etmişler, Amiriler ve Amirilere bağlı devlet adamlarının bulunduğu "Medînetüzzâhire" sarayını yağmalayarak tahrip etmişlerdir. Çıkmış olduğu bir sefer esnasında isyan haberini alan Abdurrahman, geri dönerek isyanı bastırmaya çalışsa da başarılı olamamış, Muhammed bin Hişam'ın adamları tarafından yakalanarak öldürülmüştür. Abdurrahman'ın öldürülmesi ile halife II. Hişam kaçarak kayıplara karışmış, Endülüs Emevi tarihindeki Amiriler Dönemi sona ermiştir.[23]

Amirilerin hâkimiyetine son veren isyandan sonra Endülüs'te tam bir kriz ve kaos ortamı oluşmuştur. Ülkeye, çoğunluğu Amiriler tarafından getirilen Berberiler ile Kurtuba yerlileri arasındaki iktidar mücadeleleri uzun yıllar devam etmiş, bu süreçte halifelik birçok defa el değiştirmiştir. Endülüs'ün başkenti Kurtuba başta olmak üzere diğer şehirlerde farklı grupların hâkimiyet kurduğu dönemler yaşanmıştır.[24] 1008 yılında başlayarak uzun yıllar devam eden bu kaos ortamı, Kurtuba'nın ileri gelenleri ve halkın halifelik makamını lağvetmesi ile sonuçlanmıştır. Kurtuba'nın ileri gelenleri tarafından Kurtuba Ulu Camisi'nde yapılan bir istişare sonucunda işlevselliğini kaybeden halifelik makamının kaldırılmasına, Emevi hanedanının Kurtuba'nın dışına sürülmesine ve şehrin idaresinin oluşturacak bir meclis tarafından yürütülmesine karar verilmiştir. Böylece 756 yılında bağımsız bir emîrlik olarak kurulan Endülüs Emevi Devleti 1031 yılında yıkılmış, Endülüs Emevi Devleti'nden kalan topraklar üzerinde irili ufaklı birçok devlet kurulmuştur.[25]

3 Emeviler Sonrasında Endülüs

1008 yılında Amirilerin iktidardan uzaklaştırılmasından sonra Endülüs'te başlayan iç karışıklıklar, halifeliğin lağvedilerek Emevi hanedanının Endülüs'ten çıkarılması sürecine kadar devam etmiştir. 1031 senesinde Emevi halifeliğinin varlığına son verilmesiyle oluşan siyasi boşluk ortamı, Endülüs topraklarında kurulu olan mahalli yönetimlerin ve nüfuzlu ailelerin birer devletçiğe veya bağımsızlığını ilan etmiş birer emîrliğe dönüşmesi ile sonuçlanmıştır. 1031 yılından başlayarak 1090 yılına kadar devam eden bu süreç, İslam tarihi kaynaklarında "Mülûkü't Tavâif Dönemi" olarak isimlendirilmiştir.[26] Bu dönemde Endülüs topraklarında birbirinden bağımsız 24 emîrlik hüküm sürmüştür.[27] Bu emirliklerden en önemlileri Abbâdîler, Zîrîler, Cehverîler, Zünnûnîler, Eftasîler, Tucîbîler, Hûdîler, Sumadihîler'dir. Mülûkü't Tavâif Dönemi'nin en önemli siyasi olayları, kuzeydeki Hristiyan krallıkları ile güneydeki Fatımi tehditlerine rağmen Müslüman emîrliklerin birbirleri ile olan iktidar mücadeleleri ve savaşlardır. Müslüman emîrlikler arasındaki çatışma ortamı Hristiyan krallıklara Endülüs'ü Müslümanlardan geri alma fırsatı vermiştir.[28] Endülüs'ün en büyük şehirlerinden birisi olan Tuleytula'nın 1085 yılında Müslümanların elinden çıkması Mülûkü't Tavâif Dönemi'ni sona erdiren olayların başlangıcı olarak kabul edilmiştir.[29]

Bilgi Kutusu

Mülûkü't-tavâif

Tavâif-i Mülûk şeklinde de kullanılan tabir, Arapça tâife (fırka, bölük) ve melik (hükümdar) kelimelerinin çoğul şekillerinden oluşmuştur. Genelde büyük bir devletin yıkılmasından sonra ortaya çıkan irili ufaklı siyasal birimleri, özelde Endülüs Emevi Devleti'nden sonraki yirmi civarında küçük devleti ifade etmektedir.

Mehmet Özdemir, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31/552.

İşbiliye Emîrliği - Abbâdîler

Köken itibariyle Arap soyundan gelen Abbâdîler, 1023-1091 yılları arasında Endülüs topraklarının güney batısında bulunan İşbiliye şehrinde hüküm sürmüşlerdir.[30]

Gırnata Emîrliği- Zîrîler

Zîrîler, Amiriler Dönemi'nde Kuzey Afrika'dan getirilerek Endülüs'e yerleştirilen Berberilerdendir. 1013 yılından 1090 yılına kadar Gırnata bölgesinde hüküm sürmüşlerdir.[31]

Kurtuba Emîrliği - Cehverîler

Cehverîler, Endülüs Emevilerinin yıkılışı ve halifeliğin lağvedilmesinden hemen sonra 1031 yılında Kurtuba'da kurulmuştur. 1070 yılında Abbâdîlerin Kurtuba'yı ele geçirmeleri ile Cevherilerin varlığı sona ermiştir.[32]

Tuleytula Emîrliği - Zünnûnîler

1018 yılında Tuleytula merkezli olarak kurulan Zünnûnîlerin varlığı 1085 yılında Kastilya kralının Tuleytula 'yı ele geçirmesiyle sona ermiştir.[33]

K
B D
G

Görsel 4.4: Dünya haritası

Batalyevs Emîrliği – Eftasîler

Eftasîler, 1022 yılında Endülüs'ün batısında Batalyevs merkezli kurulan Berberi kökenli bir emîrliktir. 72 yıl süren hükümranlıkları, 1094 yılında hükümdarlarının Murâbıtlar tarafından öldürülmesi ile sona ermiştir.[34]

Sarakusta Emîrliği - Tucîbîler

Tucîbîler, Endülüs'ün kuzeyinde bulunan Sarakusta şehrinde kurulmuş Arap kökenli bir emîrliktir. 1011 yılında bağımsızlığını ilan eden Tucîbîlerin varlığı, 1039 yılında Hûdîlerin şehri ele geçirmesiyle sona ermiştir.[35]

Sarakusta Emîrliği - Hûdîler

Hûdîler, 1039 yılında Sarakusta emirliğini yöneten Tucîbîlerin varlığına son vermiş, Sarakusta merkez olmak üzere Endülüs'ün kuzey sınırında hüküm sürmüşlerdir. 1110 yılında Murâbıtlar'ın bölgeye hâkim olmaları ile Hûdîlerin varlığı sona ermiş, "Mülûkü't Tavâif" Dönemi'nin son emîrliği de ortadan kalkmıştır.[36]

Murâbıtlar Dönemi (1090-1147)

Murâbıtlar Devleti, 1060 yılında Kuzey Afrika'da kurulmuş, kısa bir süre sonra Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümüne hâkim olmuşlardır. 1090-1147 yılları arasında Endülüs'e hâkim olan Murâbıtlar, 1085 yılında Kastilya Krallığı'nın Tuleytula'yı ele geçirmesiyle Endülüs'te bulunan emîrlerin yardım isteği üzerine Endülüs'e geçmişlerdir. Murâbıtlar Devleti'nin kurucusu Yusuf bin Tâşfîn'in ordusu ile haçlı ordusu arasında gerçekleşen savaş, Murâbıtların zaferi ile sonuçlanmış; bu zafer ile Hristiyan krallıklarının Müslümanlar üzerine olan saldırıları bir süreliğine durdurulmuştur. Müslümanların üzerindeki saldırı tehditlerini ortadan kaldıran Yusuf bin Tâşfîn, Endülüslü emîrlere düşman karşısında bir olmalarını tavsiye ederek Kuzey Afrika'ya geri dönmüştür. İlerleyen süreçte Endülüslü emîrler arasındaki çatışma ve bu çatışma ortamından faydalanan Hristiyan krallıklarının tekrar saldırılara başlaması, Yusuf bin Tâşfîn'in Endülüs topraklarını hâkimiyeti altına alması ile sonuçlanmıştır. Yusuf bin Tâşfîn 1090-1104 yılları arasında gerçekleştirdiği harekâtlarla Sarakusta Emîrliği hariç Endülüs topraklarındaki tüm emîrliklere son vermiş ve Endülüs'ü hâkimiyeti altına almıştır.[37]

Muvahhidler Dönemi (1130-1250)

Muvahhidler Hareketi'nin kurucusu Ebu Muhammed bin Tûmert'tir. Ebu Muhammed, Bağdat'ta İmam Gazali'den ders almış ve onun görüşlerini Mağrib'de (Kuzey Afrika) yaymaya başlamıştır. Bir süre sonra kendisini mehdi ilan etmiş, kısa zamanda büyük bir taraftar kitlesine ulaşmıştır. Ebu Muhammed'in 1130 yılında ölümünden sonra hareketin başına öğrencisi Abülmümin bin Ali geçmiş, Muvahhidler Hareketi bu dönemde merkezi Kuzey Afrika olan bir devlete dönüşmüştür.[38]

Abdülmümin bin Ali, Muvahhidlerin başına geçtikten sonra Ebu Muhammed tarafından Murâbıtlara karşı açılan savaşı devam ettirmiştir. Murâbıtlar'ın hükmettiği toprakları ele geçirerek 1147 yılında Kuzey Afrika'daki Murâbıtlar Devleti'ne son vermiş, sonrasında Endülüs'e geçmiştir. Muvahhidler, Endülüs'te verdikleri mücadele ile önce İşbiliye ve Kurtuba'yı ardından da, Murâbıtların elinde bulunan Gırnata'yı ele geçirerek Endülüs'teki Murâbıt varlığını sona erdirmişlerdir.[39]

Muvahhidler, Endülüs topraklarında en büyük mücadeleyi Hristiyan krallıkları tarafından oluşturulan haçlı ordularına karşı vermiştir. Muvahhidlerin on birinci yüzyılın ikinci yarısında başlayan bu mücadeleleri, yıkılış tarihi olan 1250 yılına kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında haçlı orduları ile Muvahhidler arasında Endülüs topraklarına birçok sefer yapılmış, 1212'de yapılan İkâb Savaşı'nda Muvahhidler büyük bir yenilgiye uğramıştır. Bu yenilginin ardından Muvahhidler için yıkılış süreci başlamış, bu süreçte Endülüs ve Kuzey Afrika'da başlayan iç isyanlar sonucunda 1250 yılında Muvahhidler Devleti'nin varlığı sona ermiştir.[40]

Nasrîler Dönemi (1238-1492)

1212 yılında gerçekleşen İkâb Savaşı ile Muvahhidler'in Endülüs'teki hâkimiyeti zayıflamış, ortaya çıkan otorite boşluğunun sonucunda bazı şehirlerde bağımsızlığını ilan eden hanedanlar oluşmuştur. Nasrîler Hanedanlığı da 1228 yılında bağımsızlığını ilan eden hanedanlardandır. 1238 yılına kadar Abbasilere bağlı olan İbni Hûd'a tabi olan Nasrîler, 1238 yılında merkezi Gırnata olan Nasrîler Devleti'ni kurmuştur. Devletin kurucusu Muhammed bin Yusuf bin Ahmed bin Nasr'dır. Nasrîler küçük bir devlet olmalarına rağmen iki buçuk asır gibi uzun bir süre varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hâkimiyet süreleri boyunca iç çekişmelerin yaşandığı Nasrîler Dönemi; sanat, edebiyat, kültür alanında gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Dünyaca ünlü Elhamra Sarayı, Nasrîler Dönemi'nde inşa edilmiştir (Görsel 4.5).

Görsel 4.5: Elhamra Sarayı (Günümüzdeki hâli.)

Hristiyan Kastilya Krallığı ile Aragon Krallığı'nın birleşerek Endülüs'te Müslüman varlığına son vermek amacıyla başlattığı işgal girişimleri sonucunda, Gırnata hariç Nasrîlerin hâkimiyetinde olan şehirlerin tamamı ele geçirilmiştir. Kastilya-Aragon Krallığı tarafından 1491 yılında başlatılan Gırnata Kuşatması dokuz ay sürmüş, 2 Ocak 1492 tarihinde Gırnata'nın anlaşma yoluyla teslim edilmesiyle sonuçlanmıştır. Böylece hem Nasrîler Devleti'nin varlığı sona ermiş, hem de Müslümanların Endülüs'teki son kaleleri kaybedilmiştir.[41]

4 Endülüs'te Müslüman Varlığına Son Verilmesi

1492 yılında Gırnata'nın Kastilya-Aragon Krallığı tarafından ele geçirilmesiyle Endülüs'te Müslüman hâkimiyetine son verilmiştir. Anlaşma yoluyla Gırnata'yı teslim alan Hristiyanlar, Müslüman halkın can ve mallarının güvenliğinin sağlanacağını; dinlerini, dillerini, örf ve adetlerini özgür bir şekilde yaşayabileceklerini taahhüt etmişlerdir. İslami bir idarenin olmadığı bu topraklarda yaşayan Müslümanların bir kısmı Hristiyan hâkimiyeti altında yaşamayı reddederek Kuzey Afrika'ya göç etmiş, çoğunluğu ise Hristiyanlarla yapılan anlaşmaya güvenerek yerlerinde kalmayı tercih etmişlerdir.[42]

Bilgi Kutusu

1492 yılından sonra Endülüs'te Hristiyan hâkimiyeti altında yaşayan Müslümanlara, "bulunduğu şehre yerleşip kalmış, Hristiyanlara uyum sağlamış kimse" anlamında "müdeccenler" veya "müdecceller" denilmektedir.

Mehmet Özdemir, *Endülüs*, 159.

Gırnata Anlaşması'nda Müslümanların Endülüs'te özgürce yaşayabileceklerine söz verilmiş olsa da bu söz tam anlamıyla yerine getirilmemiştir. Endülüs'teki şehirlerin Hristiyan krallıklar tarafından işgal edilmesi ile birlikte Müslümanlar üzerinde uygulanan dinî baskılar Gırnata'nın işgalinden sonra da devam etmiştir. Endülüs'te Müslüman varlığından rahatsız olan İspanyol Kilisesi, Müslümanları ikna yolu ile Hristiyanlaştırmaya çalışmıştır. İkna yolu ile Müslümanların inançlarında bir değişiklik yapılamayacağı anlaşılınca, 1497 yılında Müslümanların sosyal yaşantılarına birtakım kısıtlamalar getirilmiştir. Bu kısıtlamalardan sonra 1502 yılında çıkarılan bir fermanla Müslümanlar ya Hristiyanlığı kabul etmeye ya da bölgeden göç etmeye zorlanmıştır. Hristiyanlar tarafından alınan bazı tedbirler ve getirilen sınırlamalardan dolayı bölgeyi terk edemeyen Müslümanlar, İslam'ı gizlice yaşayarak Hristiyanlığı kabul etmiş gibi görünmek zorunda kalmışlardır (Görsel 4.6). Müslüman oldukları hâlde Hristiyan gibi yaşamak zorunda kalan Müslümanlara "Moriskolar" denilmiştir.[43]

Görsel 4.6: 1500'lü yıllarda Endülüste'ki Müslümanlar ikna yoluyla Hristiyan yapılmaya çalışılmıştır. (Temsilî)

Bir süre sonra Moriskolar'ın Hristiyan gibi görünseler de gizlice Müslüman olarak yaşamaya devam ettiklerini fark eden Hristiyan idareciler, 1526 yılında çıkarılan bir ferman ile Moriskolar için yeni yasaklamalar getirmişlerdir. 1566-1567 yıllarında kraliyet ve kilise yetkilileri tarafından alınan yeni kararlar ile Moriskolar üzerindeki baskı iyice artırılmış, bu baskılara dayanamayan Moriskolar 1568 yılında isyan etmişlerdir. İspanyol idarecilere zor anlar yaşatan Moriskoların isyanı ancak iki yıl sonra 1570 yılında bastırılabilmiştir. Yıllardır uyguladığı Hristiyanlaştırma politikasından istediği sonucu alamayan İspanya Krallığı, 1609 yılında çıkardığı bir kanunla Moriskoların ülke dışına sürülmesine karar vermiştir.[44]

1609 yılında başlayarak 1614 yılına kadar devam eden bu süreçte yaklaşık beş yüz bin kişi sürgün edilmiştir. İspanya'dan çıkarılan Moriskolar, Kuzey Afrika başta olmak üzere Balkanlar, Anadolu, Fransa ve Hollanda'ya göç etmiştir.[45] Bu insanların bir kısmı yolculuk esnasında soğuk, hastalık, açlık ve çete baskınları gibi nedenlerden dolayı hayatını kaybetmiştir. Ziraat ve zanaat ehli olan Moriskoların sürgün edilmeleri İspanya'daki ekonomik hayatı olumsuz anlamda etkilemiştir. Ziraat ve sanayi alanında iş gücü kaybı yaşanmış dolayısıyla ticaret gerilemiş ve bu durum ülkenin rekabet gücünün zayıflamasına neden olmuştur.[46]

5 Osmanlı Endülüs - İspanya İlişkileri

Osmanlı Devleti ile Endülüs Müslümanları arasındaki ilk ilişkiler 1487 yılında son Nasrî sultanı Ebu Abdullah es-Sağir Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Gırnata Emîri Ebu Abdullah, 1487 yılında Osmanlı padişahı II. Bayezid'e bir elçi göndererek Nasrî Emîrliği'nin hâkimiyetinde bulunan şehirleri tek tek ele geçiren Hristiyan krallıklarına karşı yardım talebinde bulunmuştur. O yıllarda bir yandan taht mücadelesi içerisinde olan kardeşi Cem ile diğer yandan Memlükler ile uğraşan II. Bayezid, Endülüs'ten gelen yardım talebine olumlu bir cevap verememiş ve yardım gönderememiştir. Endülüslü Müslümanlara somut olarak yardım edemeyen II. Bayezid; Papa ve Kastilya Kralı II. Fernando'ya birer mektup yazarak Müslümanlara yönelik baskıların durdurulmasını rica etmiş ancak bu isteğine olumlu bir cevap alamamıştır.[47]

Gırnata Emîrliği'nin yıkılışından sonra Hristiyanlar tarafından Müslümanlara uygulanan baskı ve şiddet iyice artmış, maruz kaldıkları zorbalıklara dayanamayan Müslümanalar bir kez daha II. Bayezid'den yardım talebinde bulunmuşlardır. 1502 yılında II. Bayezid ile görüşen elçi, Endülüslü Müslümanlara uygulanan zorbalıkları anlatan bir ağıt ile durumun vahametini dile getirerek padişahtan yardım istemiştir. II. Bayezid, kendisinden ikinci defa yardım isteğinde bulunan Endülüslü Müslümanların bu talebine kayıtsız kalmamış, 1505 yılında Kemal Reis komutasındaki bir donanmayı Akdeniz'e göndermiştir. İspanya kıyılarını top ateşine tutan Kemal Reis, çok sayıda Endülüslü Müslümanı kurtararak onların Kuzey Afrika ve İstanbul'a yerleşmelerini sağlamıştır (Görsel 4.7).[48]

Görsel 4.7: Osmanlı Devleti, donanmasıyla Endülüslü Müslümanlara yatdım eli uzatmıştır. (Temsilî)

Osmanlı Devleti'nin Endülüslü Müslümanlara olan yardımları Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde de devam etmiştir. Sultan Süleyman Dönemi'nde Endülüslü Müslümanlar Osmanlı himayesine girmiş olan Cezayir Emîri Hızır Reis'ten yardım istemişlerdir. Bunun üzerine Hızır Reis, 1530 yılında otuz altı parçalık donanmasıyla İspanyol kıyılarına yedi sefer düzenlemiş ve 70.000 Müslüman'ı İspanyol zulmünden kurtararak Cezayir topraklarında iskân etmiştir. Yine Sultan Süleyman Dönemi'nde Osmanlı donanmasıyla Turgut, Piyale ve Salih Reisler tarafından İspanya kıyılarına seferler düzenlenmiş ve çok sayıda Müslüman Kuzey Afrika'ya nakledilmiştir (Görsel 4.8).[49]

Endülüslü Müslümanların Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri II. Selim Dönemi'nde de devam etmiştir. Endülüslü Müslümanlar 1568 yılında büyük bir isyan başlatarak II. Selim'den yardım talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine II. Selim, Cezayir Emîri Kılıç Ali Paşa'ya Endülüslü Müslümanlara yardım etmesini emretmiş, harekete geçen Osmanlı donanması İspanya'ya ulaşamadan çıkan bir fırtına sonucunda dağılmıştır. Ertesi yıl II. Selim Endülüs'e yardım için yeni bir sefer düzenlemiş ancak bu seferi idare eden komutanın yardım amacının dışına çıkması harekâtı olumsuz sonuçlandırmıştır. 1570 yılında II. Selim, Endülüs'e bir defa daha yardım taahhüdünde bulunmuşsa da 1571 yılında Osmanlı donanmasının İnebahtı Deniz Muharebesi'nde yakılması sonucunda vaat edilen yardım gerçekleştirilememiştir.[50]

Görsel 4.8. Osmanlı Devleti'nin düzenlediği seferler ile çok sayıda Endülüslü Müslüman kurtarılmıştır. (Temsilî)

II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde Endülüslü Müslümanları kurtarmak için düzenlenen seferler neticesinde çok sayıda Müslüman İspanya zulmünden kurtarılmıştır. Bu durum karşısında İspanya, hâlen topraklarında bulunan Müslümanlar üzerindeki baskı ve asimilasyon faaliyetlerini artırmış, kendilerine yardım edilmesi için dış dünya ile ilişki kuran Müslümanları engizisyon mahkemelerinde en ağır şekilde cezalandırmıştır. Endülüs'te Müslümanlara uygulanan baskı ve zorbalıklar 1609-1614 yılları arasında gerçekleştirilen sürgüne kadar devam etmiştir. Müslümanların Endülüs'ten sürgün edildikleri tarihlerde Osmanlı tahtında bulunan I. Ahmed, Avusturya ve İran seferleri ile uğraşması ve donanmanın yeterince güçlü olmaması sebepleriyle İspanya'ya karşı harekete geçememiştir. Bununla beraber I. Ahmed, İspanya'dan sürgün edilerek çeşitli bölgelere göç ettirilen Müslümanlardan, Osmanlı topraklarına gelmek isteyenlere kolaylık sağlanması hususunda girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler sonucunda çok sayıda Endülüslü Müslümanın Osmanlı topraklarına ulaşmaları sağlanmıştır.[51]

Sonuç olarak Osmanlı sultanlarının Endülüslü Müslümanlardan gelen yardım taleplerine imkânları ölçüsünde kayıtsız kalmadıkları görülmektedir. Yeri geldiğinde bürokratik ilişkilerini kullanarak yeri geldiğinde ise askerî harekâtlar düzenleyerek Müslümanların yardım çağrılarına cevap vermişler, çok sayıda Müslüman'ı Osmanlı topraklarına yerleştirmişlerdir. Osmanlı topraklarında iskân edilen Endülüslü Müslümanlara devlet tarafından barınma, beslenme ve iş imkânı başta olmak üzere çeşitli kolaylıklar sağlanmış; Endülüslü Müslümanlardan beş yıl süre ile vergi alınmamıştır.[52]

6 Hristiyanların Elinde Endülüslüler

Müslümanlar, Endülüs topraklarına ilk defa 711 yılında Emeviler Dönemi'nde girmiş, sonraki yıllarda neredeyse Endülüs topraklarının tamamına hâkim olmuşlardır. Mülûkü't Tavâif (bağımsız emirlikler) Dönemi'nde Müslümanlar arasında yaşanan çekişmeler Hristiyan krallıkların kaybettikleri toprakları geri almalarına imkân sağlamıştır. Hristiyan krallıkları Reconquista (rekonkuista) hedeflerine ulaşmak amacıyla 11. yüzyılın sonlarından itibaren Endülüs şehirlerini işgal etmeye başlamıştır.[53]

Bilgi Kutusu

Reconquista (rekonkuista), fethedilen yerleri geri alma anlamında İspanyolca bir kelimedir. Kavram olarak Müslümanların İspanya'yı fethetmelerinin ardından bir grup Hristiyan asker tarafından 718 yılında başlatılan, İspanya'yı Müslümanların elinden geri almayı hedefleyen harekâtın adıdır.

Lütfi Şeyban, *İslam tarih ve medeniyeti -4- Emevîler,* 184.

Hristiyan krallıkların Endülüs topraklarında Müslüman hâkimiyetine son vermeleri Hristiyanlar açısından nihai hedefe ulaşıldığı anlamını taşımamıştır. Birleşen İspanyol krallıklarının büyük bir imparatorluğa dönüşme isteği ve Kuzey Afrika'yı işgal ederek daha fazla yayılma arzuları iç güvenliklerini sağlamalarını gerekli kılmıştır. Bu anlamda dış dünya ile temas kurabilecek Endülüs'teki Müslümanların varlığı ciddi bir sorun teşkil etmiş, Müslümanların Endülüs'te özgürce yaşaması İspanyol kilisesi ve papalığı rahatsız etmiştir. 13. yüzyıldan itibaren zaman zaman papalar tarafından Kastilya-Aragon krallarından, hâkimiyetleri altında yaşayan Müslümanlara ya Hristiyanlığı kabul ettirmeleri ya da onları yerlerinden sürgün etmeleri istenmiş, bunu yapmadıkları zaman aforoz edilecekleri kendilerine bildirilmiştir.[54]

İlk olarak Müslümanlar ikna yolu ile Hristiyanlaştırılmaya çalışılmış, bu yöntem ile başarı elde edilemeyince zor kullanarak Hristiyanlaştırma uygulamasına geçilmiştir. Farklı zamanlarda çıkarılan kanunlar ve getirilen kısıtlamalarla Müslümanların dinî kimlikleri asimile edilmeye çalışılmıştır. Müslümanların silah taşımaları yasaklanmış, şehir idare meclisinin Müslüman üyelerinin görevlerine son verilmiştir. Şehir merkezinde oturanlar şehir dışına göç etmeye zorlanmıştır. Köylerde yaşayan Müslümanların toprak satmaları teşvik edilirken toprak almaları yasaklanmıştır. İbadetlerini özgür bir şekilde yerine getirmelerine engel olunmuş, şehir ve kasabalarda mescit yapmalarına izin verilmemiştir. Ezanın açıktan okunması ve İslam dininin tebliğ edilmesi yasaklanmıştır. Para ve makam vaatleri ile Müslümanların ileri gelenleri ve âlimleri ele geçirilmeye çalışılmış, Müslümanların İslam dini ile bağlantılarını kesmek için dinî eserler toplanarak yakılmıştır. Müslümanlara Arapça konuşma ve yazma yasağı uygulanmış, Arap isim ve ünvanlarının kullanılması yasaklanmıştır. Kadınların İslami kıyafet giymeleri ve çocukların sünnet ettirilmeleri yasaklanmıştır.[55]

Tüm bu yasaklamaların uygulanmasını sağlamak amacıyla engizisyon mahkemeleri kurulmuştur. Yasaklara uymayan Moriskolar, bu mahkemelerde yargılanmış, yargılanma sonucunda ya öldürülmüş ya da ömür boyu hapsedilmişlerdir. Engizisyon mahkemelerinde yargılanarak ölüme mahkûm edilenlerin sayısının 100.000'li sayıları bulduğu rivayet edilmektedir.[56]

Sonuç olarak Hristiyan krallıkların Endülüs'te Müslümanların hâkim olduğu şehirleri ele geçirmelerinden sonra başlattıkları Hristiyanlaştırma faaliyetleri, çeşitli şekillerde ve uzun bir süre devam etmiştir. Endülüslü Müslümanların çoğu sosyal, kültürel, siyasal, hukuki alanlarda kendilerine uygulanan tüm zorbalıklara direnerek dinî kimliklerini korumayı başarmışlardır.

Değerlendirelim

"Hiç kimse, Gırnata halkının döktüğü kadar acı gözyaşları dökmedi. Bizzat ben; karımı, üç oğlum ve iki kızımı kaybettim. Elimde tek teselli olarak yedi aylık şu ufacık kızım kaldı. Ben geçmiş için ağlamıyorum çünkü o artık geri dönmeyecek fakat ömrün olup bu topraklarda kalırsan senin göreceklerin için ağlıyorum. Eğer şu kısacık sürede karşılaştıklarımıza tahammül edemiyorsak senelerin getireceği öteki baskılar karşısında ne yapacağız? Kralın bizzat kendisi, bize verdiği taahhütleri bozuyorsa onun yerine geçeceklerden ne bekleyebiliriz?

Ey oğulcuğum! Devamlı söylediğim gibi başımıza gelen musibet, her geçen gün ağırlaşıyor."

Mehmet Özdemir, *Endülüs*, 163-164.

Gırnatalı bir çiftçinin kendisini ziyarete gelen Müslüman delikanlıya söylediği yukarıdaki sözleri ve Hristiyan krallıkların Müslümanlara karşı olan tutumlarını değerlendiriniz.

7 Endülüs İslam Devleti ve Batı Medeniyetine Etkisi

Endülüs topraklarında yaklaşık sekiz asır boyunca varlıklarını sürdüren Müslümanların bu topraklarda inşa ettikleri medeniyet, hem İslam coğrafyasını hem de üzerinde kurulduğu İspanya ve bütün Avrupa'yı büyük ölçüde etkilemiştir.[57] Endülüs medeniyeti, Ortaçağ boyunca Doğu İslam dünyası ve Hristiyan Avrupa dünyasını geride bırakmış,[58] özellikle II. Hakem zamanında ilim ve sanat alanındaki gelişmelerle İslam medeniyetinin en faal merkezi hâline gelmiştir.[59]

Endülüs; Müslüman ve gayrimüslim tebaanın her alanda yaptıkları çalışmalarla yüksek bir medeniyet oluşturma gayreti içerisindeyken Batı'da, Müslümanların kaydettikleri başarılardan habersiz, Hıristiyanlığa aykırı kabul edilen akli faaliyetlerin yasaklandığı, "Karanlık Çağ" olarak isimlendirilen bir dönem yaşanmıştır. Hristiyanlar, 11. yüzyıldan itibaren Endülüs topraklarına düzenledikleri haçlı seferleri ile Endülüs medeniyetini yakından tanıma fırsatı bulmuşlar, Endülüs medeniyetine duydukları hayranlık sebebiyle Arapça öğrenimini ve Arapça eserlerin Latinceye tercümesini teşvik etmişlerdir. 11. yüzyılda başlatılan tercüme faaliyetleri 12. yüzyılda daha sitemli bir hâle getirilmiş, Tuleytula başpiskoposu tarafından Bağdat'taki Beytülhikme'de yapılana benzeyen bir tercüme faaliyeti başlatılmıştır. Bu faaliyetler kapsamında değişik ilim dallarına ait yetmişten fazla Arapça eser Latinceye tercüme edilmiştir. 13. yüzyılda İspanya'nın birçok şehrinde yürütülen tercüme faaliyetleri ile Avrupa, Yunan felsefesini ve Aristo'yu ilk defa duyma fırsatı bulmuştur. İbni Rüşd'ün eserleri Paris Üniversitesi ve akademik kurumlarda okutulan ders kitapları arasına girmiş, 16. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'da etkili olan bir düşünce ekolü olarak etkinliğini sürdürmüştür.[60]

11. yüzyıldan itibaren Endülüs şehirlerini bir bir işgal eden Hristiyanlar, farklı inanç ve kültürden insanların bir arada yaşadığı, okuryazar seviyesi yüksek, ilim ve sanatta ilerlemiş, toprakları verimli bir şekilde işleyen, tıp ve eczacılıkta gelişmiş, sanayi ve teknik alanda başarılı çalışmalar yürüten, adil ve sistemli bir yönetim anlayışına sahip, modern bir mimari ve şehir kültürü oluşturmuş kendilerinden çok ileride bir medeniyet ile karşılaşmışlardır (Görsel 4.9). Bu medeniyet birikimini ülkelerine taşımak isteyen Hristiyan idareciler, insan kaynağı noktasında eğitimden yönetime, tarımdan mimariye, sanattan bilime kadar her alanda Endülüslülerden faydalanmışlardır. Fikir ve düşünce alanındaki gelişmelerden faydalanabilmek adına başlatmış oldukları tercüme faaliyetleri ile Endülüs medeniyetini İspanya üzerinden Avrupa'ya taşımışlardır.[61]

Görsel 4.9: Günümüzde Sevilla Katedrali Çan Kulesi olarak kullanılan İşbîliye Ulu Camii Minaresi

Yorumlayalım

"Görüyorum ki pek çok din kardeşim Araplara ait şiir ve kıssaları okumakta, Müslüman düşünür ve kelamcıların eserlerini incelemekteler. Daha acısı, bunu tenkit maksadıyla değil, düzgün ve akıcı bir Arapçaya sahip olabilmek için yapmaktalar. Onların arasında kutsal metinlerin Latince şerhlerini okuyabilecek tek bir kişi var mı? Onlardan hangisi İncilleri, nebileri ve havarileri araştırma konusu yapmaktadır? Yazık! Kabiliyetleriyle temayüz eden Hristiyan gençler, Arap dili ve edebiyatından başka bir şey tanımamakta, aşırı harcamalar yaparak kitaplıklar kurmakta, her yerde bu edebiyatın güzelliğini dile getirerek propagandasını yapmaktadırlar. Onlara Hristiyanların eserlerinden söz açınız. Size bu eserleri hafife alarak cevap vereceklerdir. Ne acı! Hristiyanlar kendi ana dillerini unuttular, o derecede ki ancak binde birimiz arkadaşının gönderdiği bir mektuba düzgün bir Latince ile cevap verebilir. Fakat Arapça yazmağa sıra gelince bu dili maharetle kullanan, tıpkı bir Arap gibi son derece güzel şiirler söyleyebilen çok sayıda insan bulabilirsiniz."

Lütfi Şeyban, *Endülüs*, 166.

İspanyalı Rahip Alvaro'ya ait yukarıdaki konuşma metninden hareketle Endülüslü Müslümanların Hristiyanlar üzerindeki etkilerini yorumlayınız.

TIP

Endülüslü tabip Ebülkasım Halef bin Abbas ez-Zehravi, Kitâbü't-Tasrif adlı eserinde 220'den fazla tıp aletini, aletinin kullanımını tarif edip çizimlerine yer vermiştir. Eser, 12. yüzyılda Latinceye tercüme edilmiş ve Avrupalı cerrahlar üzerinde güçlü bir etki bırakmıştır.

Cumhur Ersin Adıgüzel, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Emevîler,* 514.

FELSEFE

İbni Rüşd, görüşleriyle Batı'da da etkili olan Endülüs'ün en önemli filozoflarından birisidir. Aristoteles'in Batı dünyası tarafından tanınması çoğunlukla İbni Rüşd'ün şerhleri yoluyla gerçekleşmiştir. Batı'da pek çok filozof, kendi düşünce sistemini kurarken İbni Rüşd'ün görüşlerinden ve Aristoteles şerhlerinden faydalanmıştır.

Cumhur Ersin Adıgüzel, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Emevîler*, 518.

BOTANİK VE TARIM

İngiliz yazar John H. Harvey'in (Con H. Harviy) "Batı Avrupa, pek çok bitkiyi ve özellikle bahçe bitkilerinin yetiştirilmesiyle ilgili teknikleri İspanya'daki İslam hâkimiyetine borçludur." sözleri Endülüslülerin botanik ve tarım alanında Avrupa'yı ne denli etkilediklerini göstermektedir.

Cumhur Ersin Adıgüzel, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Emevîler*, 516.

MATEMATİK VE ASTRONOMİ

Astronomi alanında çalışmalar yapan Endülüslü bilim adamı İbrahim bin Yahya ez-Zerkali'nin eserleri Kopernik ve Kepler dönemi Avrupa'sında iyi bir şekilde bilinmiş, her iki bilim adamı da Zerkali'nin görüşlerini kendi teorilerinde kullanmışlardır.

Bathlı Adelard (Batlı Adelırd); Harizmi ve Mecriti'nin astronomik cetvellerini Latince'ye çevirmiş, Batı'ya sinüs ve tanjant fonksiyonlarının girişi de bu tercümeler yoluyla olmuştur.

Cumhur Ersin Adıgüzel, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Emevîler*, 513.

DİL VE EDEBİYAT

Arapça, Endülüs'te sadece Müslümanların değil Yahudi ve Hristiyanların da hem günlük hayatta kullandıkları bir dil hem de bir edebiyat ve bilim dili olmuştur. Endülüs'te Yahudiler, 12. yüzyıla kadar edebî eserlerini Arapça kaleme almışlardır.

Endülüs üzerinden Latince'ye tercüme edilen "Kelile ve Dimne" ile "Bin Bir Gece Masalları" gibi Doğu klasikleri, Batı edebiyatı üzerinde etkili olmuş, Batı'da aşk şiiri ve diğer yeni şiir tarzları Endülüs etkisiyle doğmuştur.

Cumhur Ersin Adıgüzel, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Emevîler*, 519.

Değerlendirme Çalışmaları

A) Aşağıdaki açık uçlu soruların cevaplarını soruların altında yer alan boşluklara yazınız.

1 **Endülüs topraklarına düzenlenen ilk fetih hareketleri ile ilgili kısaca bilgi veriniz.**

2 **II. Abdurrahman Dönemi'nin "eyyâmü'l-arûs" (düğün günleri) olarak isimlendirilmesinin nedenleri nelerdir? Yazınız.**

3 **Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılışını hazırlayan sebepler nelerdir? Yazınız.**

4 **Osmanlı Devleti, Endülüslü Müslümanlara yardım etmek için ne tür girişimlerde bulunmuştur? Yazınız.**

5 **Hristiyan krallıkların Endülüs şehirlerini işgal etmelerinden sonra Müslümanlara karşı tutumları nasıl olmuştur? Açıklayınız.**

B) Aşağıdaki çoktan seçmeli soruların doğru seçeneklerini işaretleyiniz.

1 **Endülüs tarihinde Valiler Dönemi ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?**

A) Valiler Dönemi 714-756 yılları arasını kapsamaktadır.

B) Emevilerin ilk Endülüs valisi Tarık bin Ziyad'dır.

C) Müslümanlar arasında iç karışıklıkların yaşandığı bir dönemdir.

D) Fetih hareketleri Avrupa'ya doğru ilerlemeye başlamıştır.

E) Endülüs'te Müslüman varlığı sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır.

2 I. Haciplik ve vezirlik makamları oluşturulmuştur.

II. Adalet sistemini güçlendirmek için başkadı tayin edilmiştir.

III. Eğitim faaliyetlerini sistemleştirmek için medreseler inşa edilmiştir.

IV. Emevi hanedanı mensuplarına idari kadrolarda görev verilmiştir.

Verilen bilgilerden hangisi ya da hangileri Endülüs Emevi Devleti'nin kurucusu Abdurrahman bin Muaviye Dönemi'nde hayata geçirilen uygulamalardan değildir?

A) Yalnız I B) Yalnız III C) Yalnız III D) III ve IV E) II, III ve IV

3 1031 senesinde Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılmasından sonra Müslümanlar tarafından Endülüs topraklarında birçok emîrlik kurulmuştur. 1031 yılından başlayarak 1090 yılına kadar devam eden bu dönem İslam tarihi kaynaklarında "Mülûkü't Tavâif Dönemi" olarak isimlendirilmiştir.

Mülûkü't Tavâif Dönemi ile ilgili aşağıdaki bilgilerden hangisi doğrudur?

A) Endülüs tüm yönleri ile altın çağını yaşamıştır.

B) Mülûkü't Tavâif Dönemi'nin en güçlü emîrliği Eftasîler'dir.

C) Muvahhidler, Tuleytula merkezli kurulmuş bir emîrliktir.

D) Müslüman emîrlikler arasında birliktelik sağlanmıştır.

E) Mülûkü't Tavâif Dönemi'nin en son emîrliği Nasrîler'dir.

4 "Görüyorum ki pek çok din kardeşim Araplara ait şiir ve kıssaları okumakta, Müslüman düşünür ve kelamcıların eserlerini incelemekteler. Daha acısı, bunu tenkit maksadıyla değil düzgün ve akıcı bir Arapçaya sahip olabilmek için yapmaktalar. Onların arasında kutsal metinlerin Latince şerhlerini okuyabilecek tek bir kişi var mı? Onlardan hangisi İncilleri, nebileri ve havarileri araştırma konusu yapmaktadır? Yazık! Kabiliyetleriyle temayüz eden Hristiyan gençler, Arap dili ve edebiyatından başka bir şey tanımamakta, aşırı harcamalar yaparak kitaplıklar kurmakta, her yerde bu edebiyatın güzelliğini dile getirerek propagandasını yapmaktadırlar…"

İspanyalı Rahip Alvaro'ya ait konuşma metninden çıkarılabilecek en genel yargı aşağıdakilerden hangisidir?

A) Arap dili ve edebiyatı Hristiyanları etkisi altına almıştır.

B) Hristiyan gençler iyi derecede Arapça bilmektedir.

C) Arapça Latinceden daha kapsamlı bir dildir.

D) Arap dili ve edebiyatı büyük bir birikime sahiptir.

E) Endülüslülerin tamamı Arapça konuşmaya başlamıştır.

5 I. Arapça eserler toplanarak yakılmıştır.

II. Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetleri başlatılmıştır.

III. Arapça, Hristiyanlar arasında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

IV. Müslüman kadınların İslami kıyafet giyinmeleri yasaklanmıştır.

V. Arapçadan Latinceye tercüme faaliyetleri başlatılmıştır.

Verilen bilgilerden hangisi ya da hangileri Hristiyan krallıkların Endülüslü Müslümanları Hristiyanlaştırmak için gerçekleştirdiği uygulamalar arasında <u>yer almaz</u>?

A) Yalnız I

B) Yalnız II

C) II ve III

D) III ve V

E) II, III ve IV

C) Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri parantez içinde verilen uygun kelimelerle doldurunuz.

(müdeccenler, Cehverîler, II. Bayezid, , Moriskolar, belâtüşşühedâ, III. Abdurrahman)

a) 732 yılında yapılan Puvatya Savaşı, İslam tarihi kaynaklarında Müslümanların şehitlerinin çok olmasından dolayı ..... olarak isimlendirilmiştir.

b) Endülüslü Müslümanlara yardım eden ilk Osmanlı padişahı ..... 'dir.

c) 1492 yılından sonra Endülüs'te Hristiyan hâkimiyeti altında kalan Müslümanlara ..... denilmiştir.

ç) Hristiyan kilisesi ve krallıkları tarafından Hristiyan olmaya zorlanan, Müslüman oldukları hâlde Hristiyan gibi yaşamak zorunda kalan Müslümanlara ..... denilmiştir.

d) Endülüs Emevi hükümdarlarından ..... 926 yılında halifeliğini ilan etmiştir.

Ç) Aşağıdaki cümlelerden doğru olanların başına "D", yanlış olanların başına ise "Y" yazınız.

a)..... II. Hakem döneminde Endülüs, İslam medeniyetinin en faal merkezi hâline gelmiştir.

b)..... Aristo'nun Batı dünyası tarafından tanınmasını sağlayan Müslüman filozof İbni Rüşd'dür.

c)..... Endülüs topraklarında ilk fetih gerçekleştiren Emevi komutanı Musa bin Nusayr'dır.

ç)..... 1492 yılında Gırnata Emîrliği'nin işgal edilmesinden sonra Endülüs'te Müslüman varlığı sona ermiştir.

d)..... Reconquista, İspanya'yı Müslümanların elinden geri almayı hedefleyen harekâtın adıdır.

Daha fazla soruiçin verilen QR kod

SON NOT

[1] Mehmet Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 399-400.

[2] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 400-401.

[3] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 401-402.

[4] İsmail Hakkı Atçeken, "Emevilere Kadar Endülüs", *İslam Tarihi ve Medeniyeti-4-Emevîler,* ed. Mehmet Özdemir (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 40.

[5] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 402.

[6] Mehmet Özdemir, *Endülüs* (İstanbul: İsam Yayınları, 2014), 41-42.

[7] Özdemir, *Endülüs,* 43-45.

[8] Özdemir, *Endülüs*, 43-46.

[9] Özdemir, *Endülüs*, 45.

[10] Lütfi Şeyban, *Endülüs* (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2014), 36.

[11] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 404.

[12] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 405.

[13] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 405-406.

[14] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 406-407.

[15] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 407-408.

[16] Şeyban*, Endülüs*, 41.

[17] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 408.

[18] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 409.

[19] Özdemir, *Endülüs*, 83-85.

[20] Özdemir, *Endülüs*, 86-87.

[21] Özdemir, *Endülüs*, 88-89.

[22] Özdemir, *Endülüs*, 91-92.

[23] Özdemir, *Endülüs,* 92-93.

[24] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 411.

[25] Özdemir, *Endülüs,* 103.

[26] Özdemir, *Endülüs*, 107-108.

[27] Şeyban, *Endülüs*, 51.

[28] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 412.

[29] Cumhur Ersin Adıgüzel, "Mülûkü't-tavâif Dönemi", *İslam Tarihi ve Medeniyeti-4-Emevîler,* ed. Mehmet Özdemir (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 167-168.

[30] Adıgüzel, "Mülûkü't-tavâif Dönemi", 153-161.

[31] Adıgüzel, "Mülûkü't-tavâif Dönemi", 144-148.

[32] Adıgüzel, "Mülûkü't-tavâif Dönemi", 129-131.

[33] Adıgüzel, "Mülûkü't-tavâif Dönemi", 164-168.

[34] Adıgüzel, "Mülûkü't-tavâif Dönemi", 161-164.

[35] Adıgüzel, "Mülûkü't-tavâif Dönemi", 169-171.

[36] Adıgüzel, "Mülûkü't-tavâif Dönemi", 171-176.

[37] Lütfi Şeyban, "Murâbıtlar ve Muvahhidler Dönemi", *İslam Tarihi ve Medeniyeti-4-Emevîler*, ed. Mehmet Özdemir (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 183-197.

[38] Şeyban, *Endülüs*, 61.

[39] Şeyban, *Endülüs*, 62.

[40] Şeyban, *Endülüs*, 62-66.

[41] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 417-420.

[42] Özdemir, *Endülüs*, 159.

[43] Özdemir, *Endülüs*, 160-164.

[44] Özdemir, *Endülüs*, 164-172.

[45] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 423-424.

[46] Özdemir, *Endülüs*, 171-172.

[47] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 424.

[48] Mehmet Özdemir, "Endülüs Osmanlı İlişkileri", *İslam Tarihi ve Medeniyeti-4-Emevîler*, ed. Mehmet Özdemir (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 324-325.

[49] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 424.

[50] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 425.

[51] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 424-425.

[52] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 425.

[53] Özdemir, *Endülüs*, 159-160.

[54] Özdemir, *Endülüs*, 160-162.

[55] Özdemir, *Endülüs*, 159-167.

[56] Özdemir, *Endülüs*, 165-167.

[57] Özdemir, *Endülüs*, 311.

[58] Şeyban, *Endülüs*, 183.

[59] Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", 409.

[60] Özdemir, *Endülüs*, 317-320.

[61] Özdemir, *Endülüs*, 313-317.

Ünitenin EBA içeriğine ulaşmak için verilen QR kod

ANAHTAR KAVRAMLAR

İhtilal, mihne, Beytülhikme, Emîrü'l-ümerâ, mezalim

Ünitenin özetine ulaşmak için verilen QR kod

ÜNİTE 5

ABBASİLER

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Hz. Muhammed'in (sav) amcası olan Hz. Abbas hakkında neler biliyorsunuz? Açıklayınız.
2. İslam tarihinde en uzun ömürlü olan hanedanların hangileri olduğunu biliyor musunuz? Açıklayınız.
3. Emevilerin, Müslümanların eşitliği ilkesini tanımayarak mevali ile Araplar arasında ayırım yapması ne gibi sonuçlar doğurmuş olabilir? Arkadaşlarınızla paylaşınız.
4. Abbasiler hakkında neler biliyorsunuz? Arkadaşlarınızla paylaşınız.
5. Geniş bir coğrafyada ve farklı etnik gruplar üzerinde hâkimiyet tesis etmenin zorlukları neler olabilir? Açıklayınız.

1 Abbasilerin Kuruluşu

İslam tarihinde önemli bir dönüm noktasını ifade eden Abbasi Devleti 750 yılında kurulmuştur (Görsel 5.1). İsmini Hz. Peygamber'in (sav) amcası Abbas bin Abdülmuttalib'ten alan Abbasiler, otuz iki yıl süren gizli faaliyetler sonucunda Emevi Devleti'ni ortadan kaldırmışlardır. Devlete ismini veren Abbas ve onun oğlu Abdullah, yaşadıkları devirde siyasi olaylara katılmamış, ilimle meşgul olmuşlardır. Emevi Halifesi I. Velid'in yönetime tehdit olarak gördüğü Abbasi ailesi, iktidarın baskıları sonucunda Suriye hac yolu üzerinde bulunan Humeyme'ye gitmek zorunda kalmıştır. Bu olaydan sonra Humeyme, Abbasilerin siyasi mücadelesinin başladığı merkez olmuştur.[1]

Harita 5.1: Abbasi Devleti'nin kurulduğu kent Kufe ve ulaştığı en geniş sınırlar

Emevilere karşı başlatılan Abbasi ihtilalinin sebeplerini oluşturan pek çok etmen bulunmaktadır. Bunlardan birisi mevalinin Araplarca küçümseniyor olmasıydı. Mevali, Müslüman olmasına rağmen gayrimüslimlerin verdiği vergileri ödemek zorunda kalıyor, üst düzey askerî görevlere getirilmiyordu. Kendilerine uygulanan ayrımcı politikadan rahatsız olan mevali, diğer Müslüman Araplarla eşitlik hakkı talep ediyordu. Mevaliye karşı yapılan bu farklı uygulamaların yanı sıra Horasan'a yerleşen Arap kabileleri arasında devletin gelirleri ve makamlarını paylaşmak konusunda siyasi ve ekonomik sürtüşmeler meydana geliyor, kabileler arası düşmanlık artıyordu. Ayrıca bazı Emevi halifelerinin eğlence, zevk ve lüks içinde yaşıyor olmaları toplumun geniş kesimlerinde onların İslami ilkelerin dışında bir hayat sürdürdükleri inancını oluşturmuştu. Bu inanç, Emevi iktidarına karşı duyulan öfkenin başka bir dayanağı olmuştu. Tüm bu sebeplerden dolayı Emeviler zamanla kendilerinden hoşnut olmayan grupların dinî ve siyasi ayaklanmalarıyla karşı karşıya kalmışlardı.[2]

Emevi yönetimine karşı oluşan bu yoğun memnuniyetsizlikten faydalanan Muhammed bin Ali, iktidarı ele geçirmek amacıyla ihtilal hareketine başlamıştı. Muhammed bin Ali ve ailesinin oturduğu küçük bir kasaba olan Humeyme, ihtilalin yürütüldüğü merkez görevi görmüştü. İhtilal lideri Muhammed bin Ali, ihtilalin sloganı olarak "er-rıza min âli-Muhammed"i belirlemişti. Yani Hz. Muhammed'in (sav) ailesinden kim halife seçilirse ona razı olunacaktı. Muhammed bin Ali, hilafet merkezinden uzak olan ve aynı zamanda muhaliflerin çoğunlukta yaşadığı Horasan'a ilk propagandacıları gönderdi.

Propagandacılar kendilerine tüccar süsü vererek faaliyetlerini sürdürüyor ve sadece güvendikleri kişilere davalarını anlatıyorlardı (Görsel 5.1). Zaman zaman Abbasi davetçileri, Emeviler tarafından yakalanıyor ve çeşitli cezalara çarptırılıyordu. Ancak hareket liderinin adı gizli tutulduğundan, ihtilal adım adım hedefine doğru ilerliyordu. Propagandacılar; Emevilerin zulmü ve Peygamber ailesinin hilafete daha layık olduğu söylemiyle muhalif kimseleri etraflarında toplamışlardı.[3]

Görsel 5.1: Propagandacılar güvenebildikleri insanlarla paylaşım yapıyorlardı. (Temsilî)

Yorumlayalım

Abbasiler ihtilal sloganı olarak neden "er-Rıza min Âl-i-Muhammed" tabirini seçmişlerdir? Yorumlayınız.

Muhammed bin Ali'nin, vefat etmesi üzerine yerine oğlu İmam İbrahim geçmiştir. Horasan'da gelişmekte olan ihtilal faaliyetinin kontrolünü eline alan İbrahim, genç yaşına rağmen yetenekleri ile çok dikkat çeken Ebu Müslim el-Horasanî'yi ailenin vekili olarak Horasan'a göndermiştir.[4] Ebu Müslim'in Horasan'a gitmesiyle ihtilal faaliyetinin seyrinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. O zamana kadar gizli sürdürülen Abbasi daveti İmam İbrahim'in emriyle artık açıktan yapılmaya başlanmış ve Emevilere karşı fiili mücadeleye girilmiştir. İmam İbrahim'in gönderdiği siyah bayrağı açan Ebu Müslim el-Horasanî, Abbasi taraftarlarını etrafında toplayarak ihtilali resmen başlatmıştır. Horasan'da kabile çatışmalarının sebep olduğu ortamdan istifade eden Ebu Müslim; rahatça hareket etmiş ve Emevi taraftarlarının toplanmasına fırsat vermeden eyaletin başşehri olan Merv'i işgal etmiştir. Bunun üzerine Emevilerin son Horasan valisi Nasr bin Seyyar, diğer bir önemli merkez olan Nişabur'a çekilmeye mecbur kalmıştır. İlerleyişini sürdüren Ebu Müslim, karşısına çıkan tüm Emevi kuvvetlerini mağlup ederek bölgenin önde gelen şehirlerini ele geçirmiştir. Vali Nasr bin Seyyar'ın Nişabur'u terk etmesi üzerine Horasan bölgesine tamamen hâkim olan Abbasi güçleri batıya doğru yönelmiş ve Emevi ordularına üstünlük sağlayarak 749 yılında Kufe'ye ulaşmıştır.[5]

Kufe'nin Abbasilerin kontrolüne girmesi üzerine Irak'ta propaganda faaliyetini sürdüren Ebu Seleme, Hz. Peygamber ailesinin veziri olarak biat almıştır. Diğer tarafta Horasan'da hareket hızla geliştiği bir sırada İmam İbrahim, Emevi halifesi Mervan tarafından tutuklanarak öldürülmüştür. İbrahim'in yerine kardeşi Ebulabbas geçmiş ve Abbasi taraftarları 749 yılında Kufe Camii'nde Ebulabbas es-Seffah'a halife olarak biat etmişlerdir.[6]

Abbasiler, Kufe'de devleti ilan etmiş olsalar da imparatorluğun her yerinde hâkimiyet sağlanması, Emeviler'in Musul'da Büyük Zap kenarında yenilgiye uğratılmasına kadar devam etmiştir. Bu hezimetten sonra Emevi Halifesi Mervan, kaçarak Mısır'a gitmiştir. Bûsîr adı verilen yerde ona yetişen Abbasi birlikleri 750 yılında Mervan'ı öldürmüştür. Böylelikle Emevi hilafeti tarihe karışmış ve Abbasi Devleti resmen kurulmuştur.[7]

Değerlendirelim

Abbasi liderlerinin ihtilalin başarıya ulaşması için kullandıkları yöntemi nasıl değerlendiriyorsunuz? Açıklayınız.

2 Abbasiler Yönetimde Mevali Ağırlığı

İlk İslam fetihlerinin ardından kendi isteğiyle Müslüman olan mevali, Hz. Muhammed (sav) ve Dört Halife Dönemi'nde diğer Müslüman Araplarla hiçbir ayrım gözetilmeksizin eşit bir konuma sahipti sahipti (Görsel 5.2). Ancak zamanla Araplar kendilerini diğer Müslüman milletlerden üstün görmeye başladılar. Emeviler Dönemi'nde, İslami ilkeleri yeterince algılayamamış olan ve Arap ırkçılığının etkisinde kalan bazı çevrelerde mevaliyi küçük gören bir bakış açısı yerleşmiş oldu. Emevi iktidarının mevaliye ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapması ve onları bazı haklardan mahrum bırakması, mevalinin Emevilere karşı tavrının sertleşmesine sebebiyet verdi. Emevilere yönelik muhalif bir tutum geliştiren mevali, iktidarı ele geçirmek isteyen bütün grupları destekleyerek pek çok isyana katıldı ve sonunda Abbasi ihtilal hareketine yaptığı büyük yardımla Emevilerin yıkılışında önemli rol oynadı.[8]

Görsel 5.2: İslam dininde hiçbir ırk diğerinden üstün tutulmamıştır. (Temsilî)

Abbasi ihtilalinin propaganda merkezi olan Horasan, Emevilere muhalif olan grupların ve mevalinin yaşadığı bir bölgeydi. Burada gizli olarak yürütülen Abbasi daveti ile halk; iktidara karşı örgütlenmiş ve yönetimi değiştirmek için ihtilal propagandacılarının etrafında toplanmıştı. Abbasi ihtilalinin temsilciliğini üstlenen Ebu Müslim'e, Horasan'ın her yöresinden, mevaliden ve Araplardan çokça katılım olmuştu. Emevi idaresinden hoşnut olmayan her kesimin verdiği destekle ihtilal hareketi başarıya ulaşmıştı.[9]

Araştıralım

Abbasi ihtilalinin başarıya ulaşmasında Ebu Müslim el-Horasanî'nin yürüttüğü faaliyetleri araştırarak arkadaşlarınızla paylaşınız.

Abbasiler, yönetimi ele geçirerek Irak'ı hilafet merkezi yapmışlardır. Bu değişim ile idarenin ağırlık merkezi birçok ticaret yollarının kavşağı olan Irak'a geçmiştir. Emevilerin yönetim merkezi olan Suriye yerine Irak'ın tercih edilmesi ile devlet idaresinde Bizans etkisi yerine İran tesiri yoğunluk kazanmış, böylelikle Arapların ve özellikle de Suriyelilerin hâkimiyet devri sona ermiştir. Abbasilerin yönetiminde Arap ve mevali arasındaki eşitsizlik ortadan kalkmış, mevali üstün bir konum kazanmıştır. İhtilalin başarıya ulaşmasında önemli bir fonksiyon gören Horasanlılar devletin yüksek makamlarındaki görevleri paylaşmıştır. İhtilal hareketinin Horasan lideri Ebu Müslim, başarılarıyla devlet içinde büyük bir itibar ve nüfuz kazanmıştır. Ebu Müslim'in bu konumundan rahatsız olan II. Abbasi Halifesi Mansur, Ebu Müslim'in devlet üzerindeki siyasi gücünü kırmak için onu öldürtmüştür.[10]

Ebu Müslim'in öldürülmesine rağmen devlet içindeki mevali nüfuzu uzun süre devam etmiş, Halife Mansur Devri'nden itibaren İranlı olan Bermekî ailesi vezirlik dâhil pek çok önemli makamda görev yapmıştır. Abbasi hilafetinde en etkili hanedan olan ve zamanla çok güçlenen Bermekî ailesi; kıskançlıklara sebep olmuş ve hiçbir ciddi neden yokken bir bahane ile Harun Reşid tarafından bertaraf edilmiştir.[11]

Bilgi Kutusu

Abbasiler Dönemi'nde başta İranlılar olmak üzere mevalinin yönetimde etkinlik kazanmasıyla siyasi, fikrî ve edebî bir hareket olan Şuûbiyye hareketi ortaya çıkmıştır. Şuûbiyye mensupları, diğer milletlerin Araplardan daha üstün olduğunu ileri süren eserler kaleme almışlardır. Buna karşılık olarak Araplar da kendilerini savunan eserler yazmıştır. Bu eserlerde taraflardan her biri, kendi üstünlüklerinin yanı sıra karşı tarafın kusurlarını dile getirmiştir.

Adem Apak, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39/ 245-246.

Halife Harun Reşid'in ölümünden sonra, oğulları Emin ve Memun arasındaki saltanat mücadelesi aynı zamanda Arap ve İranlı unsurların iktidar mücadelesine dönmüştür. Anne ve baba tarafından Abbasi ailesine mensup olan Emin'i Araplar, annesi İranlı olan Memun'u da İranlılar desteklemiştir. Memun'un, kardeşine üstünlük sağlamasıyla Araplar devlet idaresinden tamamen uzaklaştırılmıştır. Memun, hilafetinin ilk yıllarında İranlı unsurların tesirinde kalarak halkın tepkisine neden olan bazı faaliyetlerde bulunmuş ve olayların aleyhine gelişmesi üzerine politikasını değiştirmek zorunda kalmıştır. Yönetimde çıkan sorunlar üzerine Arap ve İranlılara karşı güveni sarsılan Memun, siyasi tecrübe ve askerî kabiliyet bakımından imparatorluk içinde bir denge unsuru olarak Türkleri uygun görmüştür. Memun'un halifeliğinin son yıllarında Türkler, askerî birlikler arasında yer almaya başlamıştır. Memun'un ölümünden sonra kardeşi Mutasım, Türklerin desteği sayesinde halife seçilebilmiştir.[12]

Halife Mutasım, Sâmerrâ şehrini kurarak Türk kuvvetleriyle birlikte yönetim merkezini buraya taşımıştır. Bu gelişmeden sonra Abbasi Devleti'nde Türk komutanlar yavaş yavaş idari kadrolarda da göreve gelmiş ve yönetimde büyük ölçüde söz sahibi olmuşlardır. Halife Mütevekkil'den itibaren Türkler, halifeler üzerinde bir baskı kurmuş; halifeleri göreve getirme, görevden azletme gibi kararlar almışlardır. Halifeler, Türklerin baskısından kurtulmak için çeşitli çarelere başvurmuş ve sonunda hilafet merkezini tekrar Bağdat'a taşımışlardır. Ancak bu değişiklik pek bir işe yaramamış bu sefer de Bağdat'ta devlet adamları arasındaki rekabet halifeliği yıpratmıştır. Abbasi İmparatorluğu bu sırada eski gücünü kaybetmiş, parçalanmış ve dağılmaya yüz tutmuştur.[13]

Yorumlayalım

Abbasilerin İranlılar ve Türkleri yönetimde önemli görevlere getirmesinin sebepleri neler olabilir? Yorumlayınız.

3 Abbasilerin Din Politikası

Abbasi hareketinin ilk lideri Muhammed bin Ali, mensubu olduğu Haşimoğullarının Hz. Peygamber'in ailesi olması dolayısıyla halk arasındaki itibarının bilincinde olarak Alioğulları ve Abbasoğullarından oluşan Haşimoğulları adına ihtilal hareketini başlatmıştır. Muhammed bin Ali, Abbasi davetini "Peygamber ailesinden razı olunacak kişi" şeklinde belirli bir kişinin ismini vermeden formülleştirmiştir. Böylece Hz. Peygamber'i (sav) sevenlerin, Alioğullarının ve onları destekleyen Şiilerin içinde bulunduğu daha geniş bir taraftar kitlesinin desteğini almayı hedeflemiştir.[14]

Abbasiler, propaganda faaliyetlerini yürütmek için on iki nakip (temsilci) ve yetmiş davetçi seçmiş, bu şekilde teşkilatlanmalarını Kur'an ve sünneti örnek alarak belirlemişlerdir. Ehlibeytin temsilcisi olarak Horasan'a gönderilen Ebu Müslim, ihtilal davetine uyanlardan "Allah'ın kitabına, resulünün sünnetine uymak, Hz. Peygamber'in ehlibeytine razı olmak üzere biat ediyorum." şeklinde bir biat almıştır. Abbasiler, kullanmış oldukları bu tarz yöntemlerle harekete dinî bir yön vermiş ve halkın dinî duygularına hitap unsurunu öne çıkarmışlardır.[15]

Abbasiler, devletlerinin kuruluşunu ilan ettikten sonra halkın sempatisini ve desteğini kazanmak için dini ve ehlibeyti öne çıkararak iktidarlarının kaynağını oluşturan unsurları dile getirmişlerdir. Halife Ebulabbas, Kufe Ulu Camii'nde halka yaptığı ilk konuşmasında Abbasilerin meşruiyet temellerini dine dayandırmıştır. O konuşmasının çerçevesini Allah'ın (cc) kendilerini Hz. Muhammed (sav) ile akrabalıkla yani Peygamber'in ehlibeyti olmakla onurlandırarak İslam'ın asıl sahipleri kıldığı düşüncesi etrafında oluşturmuştur. "...**Ey Peygamber'in ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.**"[16] ayetini bu düşüncesini savunmak için delil getirmiştir. Abbasiler, Kur'an-ı Kerim'den başka ayetleri de delil getirerek kendi üstünlüklerinin yanında onları sevmenin adeta bir ilahi emir olduğu anlamını içeren yorumlamalara da gitmişlerdir.[17]

Değerlendirelim

Abbasilerin kuruluş aşamasında uyguladığı dinî politikaların oluşturduğu siyasi ve sosyal etkileri nelerdir? Değerlendiriniz.

Görsel 5.3: Abbasiler İslami ilimlerin gelişmesini desteklemişlerdir. (Temsilî)

Abbasiler dinî uygulamalara dayanan bir yönetim şeklini esas alarak Emevilerden farklı olduklarını vurgulamaya çalışmışlardır. Halife, cuma namazlarında Hz. Peygamber'in (sav) Hırkayışerifini giymiş, çevresinde devlet işlerinde tavsiye ve görüşlerine başvurduğu fakihleri ve din âlimlerini bulundurmuştur. Emevilerin İslam dinini ihmal ettiklerini, kendilerinin ise İslami hükümleri hayata hâkim kılacağını iddia ederek hilafete gelen Abbasiler, İslami ilimlerin gelişmesini desteklemişlerdir (Görsel 5.3). Bu dönemde İslami ilimler müstakil bir disiplin hâline gelerek sistemleşmiş, bazı itikadî mezhepler kurulup gelişmiş ve bazıları da sönüp gitmiştir. Mutezile mezhebi, Halife Memun zamanında devletin resmî mezhebi hâline getirilmiş, bu mezhebin temel görüşlerinden biri olan "halku'l-Kur'an" yani Kur'an'ın yaratılmış olduğu düşüncesi halka zorla benimsetilmeye çalışılmıştır. Halku'l-Kur'an meselesine karşı çıkan içerisinde Ahmed bin Hanbel gibi isimlerin bulunduğu bazı âlimler; baskı, eziyet ve şiddete maruz kalmışlardır. Mihne olayı sebebiyle Müslüman halkın tepkisini üzerine çeken katı Mutezilî düşünce, Mütevekkil'in halife olmasıyla etkisini kaybetmiştir.[18]

Bilgi Kutusu

Abbasiler zamanında bazı âlimlerin Kur'an'ın mahluk olduğunu kabul etmemeleri sebebiyle sorguya çekilmesi ve bir kısmına eziyet edilmesine ilişkin olaylara "mihne" adı verilmiştir. Mihne olayı, Abbasi halifelerinden Memun tarafından başlatılmış, Mut'asım ve Vâsık dönemlerinde devam etmiştir.

Hayrettin Yücesoy, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30/26.

İlk dönem Abbasi halifeleri Sünniliğin temsilcisi konumunda olup İslam dışındaki dinlere ve Müslüman görünüşü altında bir takım sapkın inançlara sahip olan gruplara yönelik etkin bir politika izlemişlerdir. Abbasilerin gayrimüslimlere yönelik din politikaları ise halifeye göre zaman zaman değişiklik göstermiştir. Devlete cizye verme karşılığında koruma altına alınan gayrimüslimlere, hukuki çerçevesi tespit edilen gelenek üzere muamele yapılmıştır. Abbasiler Dönemi'nde genellikle farklı inanç mensupları dinlerini özgürce yaşamış ancak bazı halifeler zamanında Hristiyan ve Yahudiler baskılara maruz kalmışlardır.[19]

Abbasiler, kuruluşundan itibaren Müslüman halkların kardeşliği politikasını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Mevali ile Müslüman Araplara eşit haklar tanınması, Abbasi kontrolündeki bölgelerde İslam dininin tanınmasına zemin hazırlamıştır. Arap olmayan etnik unsurlara, yönetim kadrolarında yer verilmesi onların İslam'ı kabul etmelerine imkân tanımıştır. Böylelikle Abbasiler, uyguladıkları politikalarla İslam dininin tanınmasında ve yayılmasında son derece etkili olmuşlardır.[20]

4 İç Sorunlar

Abbasiler, kurulduğu andan itibaren siyasi, iktisadi, dinî ve sosyal sebeplere bağlı pek çok sorunla karşılaşmıştır. Abbasi iktidarının politikalarını onaylamayan bazı gruplar, valiler ve komutanlar yönetime karşı etkin bir muhalefet hareketi sürdürmüşlerdir. Abbasiler, kendilerine tehdit olarak gördükleri kişileri ve grupları sindirme ve yok etme politikası gütmüşlerdir. Emevilerin yaptığı zulmü gerekçe göstererek onlardan intikam almak isteyen Abbasiler, çok sayıda Emevi hanedanı mensubunu öldürmüştür. Bu olaylar Emevi taraftarları arasında tepki ile karşılanmış, Suriye ve Cezire bölgesinde yaşayan Araplar tarafından isyan hareketi başlatılmıştır. Abbasi güçleri bu isyanı hızlıca bastırmış ancak Emevi taraftarları, farklı zamanlarda Suriye'de pek tehlikeli boyutlara varmamakla birlikte isyanlar çıkarmaya devam etmişlerdir.[21]

Bilgi Kutusu

Emeviler gibi Abbasi halifeleri de daha hayattayken kendilerinden sonra hilafete gelmek üzere aile içinden birini veliaht ilan etme geleneğini devam ettirmişlerdir. Bunun sonucu olarak Abbasiler arasında pek çok siyasi mücadele yaşanmıştır.

Abbasilerin karşılaştığı sorunlardan biri de hilafete kimin geçeceği meselesi olmuş, devletin kuruluşundan yıkılışına kadar iktidar mücadeleleri Abbasilerin çözemedikleri bir konu hâline gelmiştir. İhtilalin başarıya ulaşmasında etkin rol oynayan gruplardan biri olan Şiiler ve Abbasi ailesinin bazı mensupları, hilafetin kendi hakları olduğu iddiasıyla isyanlarda bulunmuşlardır. Ebulabbas'ın ölümünden sonra halife olan Mansur'un hilafetini tanımayan Suriye valisi olan amcası Abdullah bin Ali, kendisini halife ilan ederek halktan biat almıştır. Durumdan haberdar olan Mansur, Ebu Müslim komutasında bir ordu göndererek amcasını bertaraf etmiş ve bölgede kontrolü sağlamıştır.[22]

Abbasi mensuplarının iktidar mücadelelerinden bir diğeri de Harun Reşid'in ölümü üzerine oğulları Emin ve Memun arasında yaşanmıştır. Harun Reşid'in ölümü üzerine halife olan Emin, kardeşinin pozisyonunu zayıflatmak için çalışmalara başlamış Memun'un adını hutbelerden ve paralardan kaldırarak onun yerine kendi oğlunun adını koydurmuştur. Bu gelişme Memun'u harekete geçirmiş ve iki kardeş arasında kanlı bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır. İç savaşa yol açan bu olay sebebiyle Halife Emin öldürülmüş, Bağdat harap hâle gelmiş ve pek çok insan hayatını kaybetmiştir.[23]

Horasan yöresinde Abbasi yönetiminden memnun olmayan kişiler devlete karşı ciddi bir muhalefet oluşturmuşlardır. Ebu Müslim'in giderek artan siyasi nüfuz ve gücünden endişe eden Mansur, hilafete gelince onun öldürülmesini emretmiştir. Ebu Müslim'in öldürülmesi Horasanlılar arasında muhalefetin şiddetini arttıran bir etki doğurmuş, onu çok seven halk tarafından birbiri ardına birçok isyan hareketine girişilmiştir. Abbasi İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinde özellikle de Horasan'da sükûnet tesis edilememiş, çeşitli grupların isyanları yönetimi uzun süre uğraştırmıştır.[24]

Görsel 5.4: Abbasilerde bazı dönemlerde saray erkânı halifeye denk otorite elde etmişlerdir. (Temsilî)

Abbasilerin bazı dönemlerinde saray erkânının halifeye denk bir kuvvet ve otorite elde etmesi devletin gücüne gölge düşüren bir sorun olmuş ve yönetimde iki başlılık ortaya çıkmıştır (Görsel 5.4). Abbasi hanedanına rakip olabilecek boyutta bir otoriteye kavuşan vezirler ve devlet adamları iktidarın gerçek temsilcisi olan halifeyi rahatsız etmiş ve bu kişiler ortadan kaldırılmıştır. Saray kadınlarının zaman zaman devlet işlerine müdahalede bulunmaları ve bağımsız hareket etmeleri yönetimde bir başka sorun oluşturmuştur. Halife Mehdi'nin eşi olan Hayzüran, devlet işlerine açıkça müdahale etmiş, istediği gibi emirler verip istemediği şeyleri yasaklamış veya verilen hükümleri bozmuştur. Halife olan oğlu Hadi ile girdiği siyasi rekabette Hayzüran, oğlu Hadi'yi öldürtmüş ve yerine diğer oğlu Harun Reşid'i geçirmiştir.[25] Abbasi yönetimine etki eden diğer bir güçlü kadın Ümmü'l-Muktedir adıyla da bilinen Şağab Hatun'dur. Küçük yaşta halife olan oğlu Muktedir-Billâh'in otorite kuramayacağından endişe eden annesi Şağab Hatun, idareyi tamamen kendi kontrolü altına almış; vezirlerin, valilerin, saray görevlilerinin tayin ve azlini gerçekleştirmiştir. Saray kadınlarının devlet işlerine karışmalarından rahatsızlık duyan bazı komutan ve idareciler, halifenin azledilmesine kadar varan birtakım eylemlerde bulunmuşlardır.[26]

4.1. Yönetim Karşıtı Dinî ve Siyasi Hareketler

Emevilere karşı yürütülen ihtilalin baş aktörlerinden olan Şiiler, Abbasi Devleti'nin kurulmasında etkin rol oynamışlardır. Abbasiler, hilafeti kendilerine has kılmış ve iktidarın tek sahibi olduklarını ilan ederek iş birlikçilerini saf dışı bırakmışlardır. Bu durum Abbasilerle iş birliği yapan pek çok grubun isyan etmesine sebep olmuştur.

İktidarın kendi hakları olduğuna inanan Ali oğulları, Halife Mansur Dönemi'nde yoğun bir baskıya maruz kalmışlardır. Hz. Hasan'ın soyundan gelen en-Nefsüzzekiyye lakaplı Muhammed bin Abdullah ve kardeşi İbrahim, gizli ve uzun bir hazırlık aşamasından sonra iktidarı ele geçirmek için isyan hareketine başlamışlardır. en-Nefsüzzekiyye ve kardeşi bu süreçte saklanarak halifenin takibinden kurtulmuş ancak aileleri hapsedilerek eziyet ve işkencelere tabi tutulmuşlardır. Bu gelişmeler üzerine gizlendikleri yerden çıkan en-Nefsüzzekiyye Medine'de, kardeşi İbrahim de Basra'da ayaklanarak Mansur'u zor durumda bırakmışlardır. Medine halkının biatını ve desteğini alan en-Nefsüzzekiyye'nin bu isyanı, âlimlerin birçoğu tarafından da desteklenmiştir. 762 yılında Mansur, Medine'deki isyanın bastırılması için Abbasi kuvvetlerini göndermiş ve iki grup arasında yaşanan mücadelede en-Nefsüzzekiyye ve taraftarları öldürülmüştür. Diğer tarafta Basra'da bulunan İbrahim, Kufe'ye doğru hareket alanını genişletmiştir. İsyanı bastırmak için harekete geçen Abbasi ordusu, İbrahim ve destekçilerini mağlup etmiş ve İbrahim'i öldürmüştür. Böylelikle Abbasiler, Ali oğullarının bu ayaklanmasını bastırmış ancak Şiiler fırsat buldukça isyan etmeye devam etmişlerdir.[27]

Şii isyanlardan bir diğeri Hz. Ali evladından olan Hüseyin bin Ali'nin, Halife Hâdî zamanında Medine'de başlattığı ayaklanmadır. Hüseyin bin Ali; kendi akrabalarından birkaç kişi ve bazı Medineliler arasında baş gösteren anlaşmazlıkta sorumluluğun kendisine yüklenmesi üzerine Medine'de isyan etmiştir. Akrabaları ve bazı Medinelilerin biatını alan Hüseyin bin Ali, daha fazla destek bulmak amacıyla taraftarlarıyla birlikte Mekke'ye gitmiştir. Mekke yakınlarında bulunan Fah Vadisi'nde Halife'nin ordusuyla karşı karşıya gelen Hüseyin bin Ali ve taraftarları, gerçekleşen savaş sonucunda öldürülmüştür. "Yevmü Fah" adıyla tarihe geçen bu olay, Şiiler tarafından Kerbela olayından sonra en acı gün olarak görülmüş ve bugünü Şiiler matem günü kabul etmişlerdir.[28]

Abbasilere yönelik başkaldırılardan biri de Hz. Ali'nin soyundan geldiğini iddia eden Ali bin Muhammed liderliğinde yürütülen, Zenc İsyanı adıyla bilinen ayaklanmadır. Basra bölgesinde çok zor şartlar altında yaşayan siyahi köleler; zenginlik ve hürriyet vaadiyle Ali bin Muhammed'in etrafında toplanarak Halife Mühtedî Dönemi'nde isyan etmişlerdir. Zenc İsyanı çevreden pek çok grubun katılmasıyla genişlemiş ve Abbasilerin önemli bölgeleri isyancılar tarafından hâkimiyet altına alınmıştır. Abbasileri yaklaşık yirmi yıl boyunca uğraştıran bu isyan uzun süren mücadeleler sonucunda güçlükle bastırılabilmiştir.[29] Ancak isyanının bastırılmasına rağmen etkileri devam etmiş, Şii İsmailî görüşe mensup Karmatîler adıyla bilinen grubun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Halk için büyük tehlike oluşturan Karmatîler; Suriye, Filistin ve Kufe gibi şehirleri yağmalamış ve büyük karışıklıklara sebebiyet vermişlerdir. Bölgede uzun süre istikrarsızlık hâkim olmuş, Karmatî varlığı XI. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir.[30]

Şii ayaklanmaların yanı sıra Abbasiler Dönemi'nde Haricîler de yönetime karşı isyan hareketine başvurmuşlardır. Kendi gibi düşünmeyen ve inanmayan herkese karşı cephe alan Haricîler, Emevi hilafetini meşru görmedikleri gibi aynı şekilde Abbasi hilafetini de tanımamışlardır. Haricî ayaklanmaları genellikle Abbasi yönetiminin İslam dışı uygulamalara başvurduğu iddiasıyla gerçekleşmiştir. Devlet başkanının Müslümanlar arasında şûra ve seçimle belirlenmesi ilkesini benimseyen Haricîler, özellikle Irak ve çevresi ile Kuzey Afrika'da isyanlar çıkarmışlardır. Abbasilerin kuruluş yıllarında Berberîlerin toplu olarak katılması ile güçlenen Haricîler, Kuzey Afrika'da çeşitli isyanlar çıkarmışlar ve Kayrevan'ı ele geçirmişlerdir. Kuzey Afrika'da, küçük devletçikler kuran Haricîler uzun süre Abbasi valileri ile mücadele etmişlerdir. Haricî tehlikesine karşı yürütülen mücadeleler sonucunda ayaklanmalar kontrol altına alınmış ancak fırsat buldukça Haricîler çeşitli bölgelerde isyanlara devam etmişlerdir.[31]

Araştıralım

Abbasi Dönemi'nde ortaya çıkan Şii ve Haricî isyanlarının dinî ve siyasi sebeplerini araştırınız.

Abbasiler, devlete karşı gerçekleştirilen isyanlarla mücadelede azim ve sabırla hareket etmiş, devlet hazinesinden büyük miktarlarda paralar harcayarak isyancılara karşı mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Abbasi halifeleri, seçkin komutanları isyancılar üzerine göndererek devletin otoritesini tekrar tesis etmişlerdir. Haricîler, Kuzey Afrika'da kurdukları küçük devletçikler hariç istedikleri başarıya ulaşamamış ve zamanla bölgede bir tehlike olmaktan çıkmaya başlamıştır.[32]

4.2. İslam Karşıtı Dinî ve Siyasi Hareketler

Abbasi ihtilalinin başarıya ulaşmasında büyük pay sahibi olan Ebu Müslim halk nazarında büyük bir kahraman olarak görülüyordu. Ebu Müslim'in öldürülmesinden sonra onun soyundan geldiğini iddia eden hatta onun ilah olduğuna inanan bazı kişiler ve gruplar siyasi ve dinî isyanlar başlatmışlardı. İslam karşıtı fikirler yayan bu gruplar Ebu Müslim'in intikamını almak amacıyla harekete geçmişlerdi. Özellikle Horasan'da yoğunlaşan bu isyan hareketlerinin temelinde bölge halkının İslam öncesinde sahip olduğu Mazdekî, Zerdüşt ve Maniheist inançlarını yeniden canlandırmak istemesi yer almıştır.

Ebu Müslim'in intikamını almak bahanesiyle ilk ayaklanan kişi Sünbaz adlı Mecusi'dir. Eski İran dinlerini canlandırma, Arapları ülkelerinden kovma gibi isteklerle ortaya çıkan Sünbaz, İslam karşıtı söylemleriyle pek çok taraftar toplamıştır. Ebu Müslim'in ölmediğini, uygun vakitte döneceğini yandaşlarına telkin eden İshak et-Türkî ise adalet ve eşitliği tesis edeceğini söyleyerek taraftarlarıyla birlikte yönetime başkaldırmıştır. Her iki isyan da Abbasi kuvvetlerinin hareket liderlerini öldürmesiyle son bulmuştur.[33] İslam'a aykırı düşüncelere sahip olan gruplardan biri de Râvendîyye ismiyle ortaya çıkan ve Halife Mansur'u ilah olarak kabul eden oluşumdur. Mansur, düşünceleri sebebiyle bu grubun elebaşlarını hapsedip cezalandırmış, bu sefer de Râvendîler onun ilahlığını reddetmiş kendisini imamet ve hilafeti gasp etmekle suçlamışlardır. Düşmanlıklarını daha da ileri götüren Râvendîler, Mansur'a bir suikast düzenlemiş ancak başarılı olamamışlardır.[34]

Horasan'daki başkaldırılardan bir diğeri Mukanna adıyla bilinen isyan hareketidir. Mukanna, ilk önce peygamberlik daha sonra da ilahlık iddiasında bulunmuş, onun başlattığı isyan hareketi eski İran dinleri mensuplarınca desteklenmiştir. Buhara, Semerkant bölgelerine kadar ilerleyen isyancılar, her tarafı yağmalamış ve pek çok kişiyi öldürmüşlerdir. Uzun süren mücadeleler neticesinde Abbasi güçleri tarafından isyan hareketine son verilmiştir.[35]

Abbasi Devleti'ne yönelik isyanların en tehlikelisi geniş bir alana yayılan ve uzun bir müddet yönetimi uğraştıran Bâbek İsyanı'dır. Azerbaycan bölgesinde isyan eden Bâbek, pek çok taraftar toplayarak Müslüman halka saldırmış; kadın, çocuk demeden binlerce insanı katletmiştir. Durumun gittikçe kötüleşmesi üzerine Halife Memun, Bâbek ile mücadele edilmesi için komutanlar görevlendirmiş ancak Bâbek tehlikesi ortadan kaldırılamamıştır. Halife Mutasım zamanında daha da büyüyen isyan Türk komutan Afşin sayesinde bastırılmış ve yirmi yıl süren ayaklanma Bâbek'in idam edilmesiyle sona ermiştir.[36]

Araştıralım

Abbasiler Dönemi'nde ortaya çıkan Bâbek İsyanı'nın nedenini ve sonuçlarını araştırıp arkadaşlarınızla paylaşınız.

İslami görünüşler altında birtakım sapkın inançlar taşıyan ve yönetime karşı zararlı eylemlerde bulunan gruplardan biri de zındık adı verilen kimselerin hareketidir. Zerdüşt, Mazdekî ve Maniheist görüşlere sahip zındıklar, iktidarı ele geçirmek amacıyla isyan hareketine girişmişlerdir. Bu hareketin mensupları, İslam'a yeni giren, buna bağlı olarak da İslam öncesi sahip oldukları eski inançlarını korumaya devam eden genellikle İran kökenli kişilerden oluşmuştur. Abbasiler, zındıklık hareketini devlet otoritesine ve bütünlüğüne yönelik bir hareket olarak algılamışlar ve bunlara karşı sistemli bir mücadele yürütmüşlerdir. Zındıkların faaliyetlerinin engellenmesi için Mehdi Dönemi'nde Divanü'z-Zenâdıka isimli bir müessese kurulmuş ayrıca zındıkların görüşlerine karşı bilginlerden reddiyeler yazmaları istenmiştir. Abbasiler, zındıklara karşı aldıkları önlemlerle büyük oranda başarılı olmuşlardır (Görsel 5.5).[37]

Görsel 5.5: Abbasiler zındıklara karşı çeşitli önlemler almışlardır. (Temsilî)

5 Merkezî İdareden Kopmalar

Emeviler Dönemi'nde İslam imparatorluğunun sınırları muazzam derecede genişlemiştir. Emevilerden sonra iktidara gelen Abbasiler bu geniş sınırlarda hâkimiyet kurmayı başarmış, tarihin en büyük imparatorlukları arasında yer almıştır. Ancak bu genişlikte bir imparatorluğu ayakta tutmak kolay olmamış, Abbasiler devletin otoritesini bu geniş coğrafyada tesis etmekte zorlanmışlardır. Abbasi hanedanı arasında yaşanan iktidar mücadeleleri, yönetime muhalif birtakım hareketler; Şii, Zenc, Karmati ve Bâbek gibi uzun süren yıkıcı isyanlar, merkezî otoriteyi zayıflatmıştır (Görsel 5.6). Tüm bu yaşananlara birtakım iç ve dış sorunlar da eklenince halifeler yaşanan problemlere çözüm üretmekte başarılı olamamışlardır.

Görsel 5.6: Abbasiler Dönemi'nde çıkan isyanlar merkezi otoriteyi zayıflatmıştr. (Temsilî)

Bilgi Kutusu

Abbasilerden koparak devletlerin kurulduğu bu dönemde bir tarafta siyasal parçalanmışlık hızla devam ederken diğer tarafta Müslüman toplumun yayılışı ve birliği gelişmiş, uluslararası bir medeniyet ve toplum tesis edilmiştir. Siyasi parçalanmaya rağmen sosyoekonomik ve kültürel alanda İslam dünyası birliğini ve gelişimini sürdürmüştür.

İsmail Hakkı Atçeken-Mustafa Demirci, *İslam Tarihi ve Medeniyeti-7- Abbâsîler Döneminde Kurulan Devletler*, 16.

Abbasilerin siyasi ve askerî otoritesini kaybetmesine bağlı olarak merkezî idareden kopmalar başlamış ve bir dizi mahalli devlet kurulmuştur. Abbasilerin iktidara geldiği ilk yıllarda Emevilerden Abdurrahman bin Muaviye, Endülüs'ün içinde bulunduğu karışık durumdan faydalanarak 756 yılında Endülüs Emevi Devleti'ni kurmuştur. Endülüs'ün bağımsızlığını kazanmasından sonra bütün Kuzey Afrika'da bağımsız ve yarı bağımsız devletler kurulmaya başlanmıştır.[38] Abbasi iktidarını tehdit eden bu bölünmeler karşısında Halife Harun Reşit, sınır bölgelerinin güvenliğini tesis etmek için Tunus'un idaresini İbrahim bin Ağleb'e vermiştir. Fakat bu hamle daha sonra Ağlebiler Devleti'nin (800-909) ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[39]

Abbasi yönetimindeki zafiyet nedeniyle valiler idare ettikleri vilayetlerde bağımsız olarak hareket etmeye başlamıştır. Türk asıllı Tolunoğlu Ahmet Bey, Mısır'a vali olarak atanmış daha sonrasında bağımsızlığını sağlayarak Tolunoğulları Devleti'ni (868-905) kurmuştur (Harita 5.2). 935 yılında bir Türk kumandanı olan Muhammed bin Tuğç, Mısır ve Suriye'nin yönetimini elde ederek bölgede İhşidiler Dönemi'ni (935-969) başlatmıştır. Abbasilerin doğusunda ise ilk ayrılık İranlı Tahir bin Hüseyin'in 821 yılında Horasan'a vali olmasıyla gerçekleşmiştir. Hilafet merkeziyle iyi ilişkiler kuran Tahiriler, halifeye bağlı olmakla beraber uygulamada bağımsız hareket etmişlerdir. 867 yılında Sîstan bölgesinde ortaya çıkan Saffârîler, Yakup bin Leys es- Saffâr tarafından kurulmuştur. Saffârîler'in egemenliğine son veren Samânîler, Horasan ve Maveraünnehir'de hüküm sürmüşlerdir. Hamdânîler Suriye ve el-Cezîre bölgelerinde 905 tarihinden itibaren bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Hazar'ın güneydoğusunda bulunan topraklarda ise Merdâvic bin Ziyâr öncülüğünde Ziyarîler hâkimiyet sağlamışlardır.[40]

Bilgi Kutusu

Abbasi sanatının ayakta kalan en önemli eserlerinden biri Tolunoğlu Ahmet'in yaptırdığı Tolunoğlu Camii'dir. Türk ve İran mimarisine ait özellikleri taşıyan bu eser Mısır'da bulunmaktadır.

Hakkı Dursun Yıldız vd., Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, 3/562.

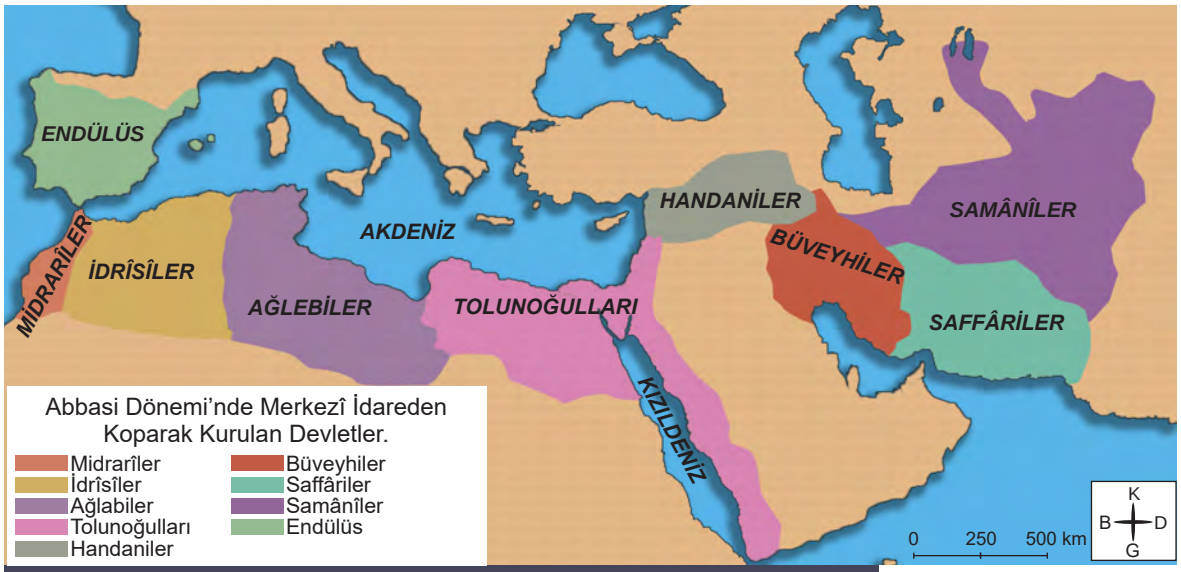

Harita 5.2: Abbasi Dönemi'nde merkezî idareden koparak kurulan bazı devletler.

Değerlendirelim

Abbasi Dönemi'nde merkezî idareden koparak kurulan devletlerin genellikle kısa ömürlü olmasının sebepleri neler olabilir? Değerlendiriniz.

6 Askerî ve Siyasi İlişkiler

Hüküm sürdüğü dönemde dünyanın sayılı güçlerinden biri olan Abbasiler, iktidarı ele geçirdiklerinde öncelikli olarak kurdukları devleti güçlendirme politikası gütmüşlerdir. Çok geniş sınırlara sahip olan Abbasiler, bu sınırları daha da genişletmek yerine ülke içinde refahı sağlama ve emniyeti tesis etme yolunu tercih etmişlerdir. Bununla birlikte Bizans'a karşı yaz ve kış akınları düzenlemişler, devletin en tehlikeli rakiplerinden biri olan Hazarlar ile zaman zaman mücadelelerde bulunmuşlardır.[41]

Abbasiler, çağdaşı olan diğer devletler ile çok yönlü ilişkiler gerçekleştirmişlerdir. Halife Mansur, 756 yılında Bizans İmparatoru ile bir fidye anlaşması yapmıştır. Bizans ile yapılan bu ilk anlaşmayla esirlerin fidye karşılığında serbest bırakılmaları sağlanmıştır. Bizans'tan gelen elçileri diplomatik kurallar dâhilinde kabul eden Mansur, onlarla çeşitli sohbetlerde bulunmuş, bazı konularda görüşlerini sormuş ve kendisi de Bizans'a elçi göndermiştir. Emeviler Dönemi'nde başlayan İstanbul seferleri Abbasiler zamanında da devam etmiş, Halife Mehdi dönemin ünlü kumandanlarıyla birlikte ordusunu İstanbul üzerine göndermiştir. Anadolu yakasına kadar ilerleyen Abbasi orduları, Bizans'ın barış teklifini vergi ödemeleri koşuluyla kabul etmiştir. Harun Reşid'in yönetiminde Abbasi-Bizans ilişkilerinde önceki yıllara oranla daha canlı bir dönem yaşanmıştır. Bizans üzerine hemen her sene seferler düzenlenmiş, bazen orduyu bizzat Halife kumanda etmiştir. Harun Reşid, sınır bölgelerini tahkim ederek Bizans'tan gelecek saldırıları engellemeye çalışmıştır. Karşılıklı esir değişimi, fidye anlaşmaları ve mektuplaşmalar yanında diplomasi alanında ciddi bir kriz de Harun Reşid Dönemi'nde yaşanmıştır. Bizans'ın Malatya ve Erzurum'u kuşatması ve ardından İmparator'un Halife Mutasım'a tehditkâr bir mektup göndermesi Bizans ve Abbasiler arasında yeni bir savaşın fitilini ateşlemiştir ateşlemiştir (Görsel 5.7). Bizans'ın İstanbul'dan sonra ikinci büyük şehri olan Amûriyye; Abbasiler tarafından ele geçirilmiş ve bu zafer İslam topraklarında büyük bir yankı uyandırmıştır. Abbasiler ve Bizanslılar arasında çok sayıda diplomatik faaliyet gerçekleştirilmiş; bu faaliyetlerin içeriğini savaş öncesi ve sonrası görüşmeler, esir değişimini sağlamak, sosyal, kültürel ve bilimsel alanlarda iş birliği yapmak gibi hususlar oluşturmuştur. Karşılıklı gerçekleşen elçilikler sırasında her iki taraf birbirlerine hediyeler sunmuş, elçilerin olumlu izlenimlere sahip olması için gayret gösterilmiştir.[42]

Görsel 5.7: Abbasi ve Bizans devletleri arasında siyasi ilişkilerin bozulmasına neden olan Erzurum ve kalesi (Günümüzdeki hâli.)

Değerlendirelim

İdeal bir hükümdar olmak isteyen Bizans İmparatoru, Harun Reşid'i örnek alarak tebdilikıyafetle şehirde dolaşır, güçsüz ve fakirlerle konuşur, halkın şikâyetlerini dinleyerek suçluları rütbe ve makamına bakmaksızın cezalandırırdı.

Bu metne göre Abbasi İmparatorluğu'nun diğer devletler üzerinde oluşturduğu etkiyi değerlendiriniz.

Casim Avcı, *İslam Tarihi ve Medeniyeti-6- Abbâsîler II*, 376.

Abbasiler, Kafkaslar ve Doğu Avrupa'da varlığını sürdüren Hazarlarla stratejik konumları ve ticaret yollarına hâkim olmaları sebebiyle iyi ilişkiler kurmaya gayret etmişlerdir. Halife Mansur, Hazarlar ile barışın korunmasına özellikle önem vermiş, bu amaçla Ermeniyye valisinden Hazar hakanı ile evlilik yoluyla akrabalık kurmasını istemiştir. Ancak bu iyi niyet girişimleri olumlu sonuç vermemiş, Hazarlar Abbasi topraklarına saldırarak (765) çok sayıda Müslümanı öldürmüşlerdir. Sonraki yıllarda Araplar ile Hazarlar arasında sınır çatışmaları niteliğinde hafif savaşlar meydana gelmiştir. Her iki devlet arasındaki son büyük savaş Harun Reşid iktidarında yaşanmış, bu büyük savaştan sonra ticari ve kültürel münasebetlerin ağırlık kazandığı barışçıl bir ortam sağlanmıştır. İslam dininin Hazarlar arasında yayılmaya başlamasıyla tarihî düşmanlık dostane bir görünüme kavuşmuştur.[43]

Abbasi Devleti, dönemin güçlü devletlerinden olan Franklarla iyi ilişkiler kurmuş, bu yakınlık iki devletin ortak menfaatleri etrafında şekillenmiştir. Franklar, Abbasileri Bizans'a karşı bir müttefik olarak görürken Abbasiler ise onları Endülüs Emevilerine karşı kullanmak istemişlerdir. Harun Reşid hilafeti devraldıktan sonra Frank Kralı ile diplomatik temaslar yeni bir boyut kazanmıştır. Her iki taraf arasında ilişkileri kuvvetlendirmek üzere elçi ziyaretleri yapılmış, Frank Kralı'na Batı'da pek bilinmeyen hediyeler sunularak onun Halife'ye karşı hayranlık duyması sağlanmıştır. Yürütülen karşılıklı diplomasi sayesinde Abbasilerle Frank Devleti arasındaki siyasi ilişkiler sürekli hâle getirilmiştir.[44]

Abbasi halifeleri uyguladıkları dinî politikalar sayesinde sünni Müslümanlar tarafından dinî lider ve manevi bir otorite olarak görülmüştür. Abbasilerin dinî otoritesinin geçerli olduğu bölgelerde hâkimiyet kurma gayesi taşıyan devletler siyasi ve askerî hedefleri nedeniyle Abbasilerle yakınlaşmışlardır. Halife kendisine bağlılığını bildiren bir devleti tanıma kararı verdiğinde yeni sultanın adını hutbede okutarak hükümdarlığını ilan etmiş, Abbasileri temsil eden siyah renkli sancakla birlikte bu yeni Sultan'a çeşitli ünvan ve lakaplar vermiştir. Halife, Sultan'ın diğer emîrlik ve devletlerle yaşadığı anlaşmazlıkların çözümünde hakemlik ve arabuluculuk yapmıştır. Abbasi halifeleri Gazneli, Samânî ve Büveyhî gibi devletleri kendilerini düşmanları karşısında himaye eden, halifeliğin varlığı ve birliği için çalışan bir ortak olarak görmüşlerdir. Bu devletlerin amaçlarının dışına çıktıklarını veya tehlikeli olmaya başladıklarını fark ettikleri anda ise siyasi tavırlar geliştirebilmiş ve onların yerine yeni bir müttefik arayışına girmişlerdir.[45]

Abbasiler, hilafeti elde ettikten sonra askerî politikalarını hayata geçirmiş, ordularında farklı etnik unsurlara yer vermişlerdir. Abbasiler ordularını komşu bölge insanlarından seçtikleri ücretli asker ve kölelerden oluşturmuştur. Mansur Dönemi'nden itibaren küçük yaştaki Türkler; askerî ve idari hizmetlerde yetiştirilmek üzere Yakındoğu'ya getirilmişlerdir. İlerleyen yıllarda Arap ve İranlıların nüfuzuna karşı çıkabilecek bir kuvvet olarak görülen Türklere orduda ve saray muhafızlığında yer verilmiştir. Memun'un halifeliğinde Türkler, komuta kademesine kadar yükselmiş, Mutasım halife olduktan sonra Türklerden oluşan bir ordu oluşturulmuştur. Ülke içinde çıkan isyanların çoğu Türk birlikleri sayesinde bastırılabilmiştir.[46]

7 Moğol İstilası ve Abbasilerin Yıkılışı

Abbasi Devleti'nde ortaya çıkan siyasi, sosyal ve dinî boyutlu isyanlar ve siyasi kopmalar merkezî otoriteyi zayıflatmış; hanedan içi iktidar mücadeleleri ve ekonomik krizler gibi sebepler İmparatorluğun çöküşünü hızlandırmıştır. Devletin bütünlüğünü sarsan bu şartlar altında Abbasiler, yaklaşan Moğol tehdidine karşı güçlü bir direniş gösterememişlerdir.

Hâkimiyet alanlarını genişletmek isteyen Moğollar, Cengiz Han liderliğinde Çin'e karşı yaptıkları başarılı akınlardan sonra 1218 yılından itibaren İslam dünyasına yönelmişlerdir. Harizmşahlar Devleti'ni ortadan kaldırmasının ardından İran ve Irak'ta Moğolların karşısında duracak güçlü bir kuvvet kalmamıştır. Semerkant, Buhara, Taşkent gibi şehirleri yerle bir ederek batıya doğru ilerleyen Moğollar, pek çok insanı katlederek istilalarını sürdürmüşlerdir.[47]

Görsel 5.8: Moğolların Bağdat'ı kuşatması. (Temsilî)

Abbasi halifeliğine ait merkezlere saldırılar düzenleyen Moğollar, şehirlerde büyük yağma ve katliam yapmışlardır. Musul'a doğru ilerleyen Moğol tehlikesi karşısında Halife, seferberlik ilan ederek bütün halk kesimlerinden asker toplamaya çalışmış, hazırlanan bu orduyu Moğollar üzerine göndermiştir. Ancak Moğol kuvvetlerinin bölgeyi terk etmesi üzerine ordu Bağdat'a geri dönmüştür. Moğolların Erbil'e tekrar saldırması üzerine Halife Müstansır, savunma tedbirlerini artırarak Bağdat surlarını tahkim ettirmiş ve kendisine tabi Müslüman hükümdarlardan yardım istemiştir. Abbasi ordusu yardıma gelen birliklerle beraber Bağdat yakınlarında karşılaştığı Moğollar tarafından ağır bir yenilgiye uğramış ve zor durumda kalan Halife ateşkes antlaşması yapmak zorunda kalmıştır (Görsel 5.8).[48]

Paylaşalım

Abbasi halifelerinin Moğol tehlikesine karşı almış olduğu önlemleri yeterli buluyor musunuz? Görüşlerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Moğol İmparatoru Mengü Han tarafından Irak, Suriye, Mısır, Anadolu ve Ermenistan'ı ele geçirmekle görevlendirilen Hülagu, Müstasım'dan İsmâilîler'e karşı giriştiği harekâta askerî destek vermesini istemiştir. Halife, bu isteğin Bağdat'ın savunmasını zayıflatmaya yönelik bir taktik olduğunu düşünmüş, asker yerine değerli hediyeler ve bir dostluk mektubu göndermiştir. Hülagu, Halife'ye ikinci bir mektup daha yollayıp, şehrin surlarını yıkmasını ve hendekleri doldurduktan sonra ülkenin yönetimini oğluna bırakarak derhal huzuruna gelmesini emretmiştir. Müsta'sım, Hülagu'nun bu mektubuna doğudan batıya bütün sultanların ve tebaalarının kendisinin askerleri olduğunu, ordusuyla harekete geçtiği takdirde yeryüzünün sarsılacağını belirten bir cevap vermiştir. Ondan cesaret alan adamları da Moğol elçilerine kötü davranmış ve ağır hakaretlerde bulunmuşlardır. Çılgına dönen Hülagu, kendisine gelen elçilere gözdağı vermiş, bu gelişmeler karşısında Müstasım endişelenmeye başlamıştır. Moğolların gücünü kabul ederek değerli hediyelerle Hülagu'nun gönlünü almak isteyen Halife, son aşamada bunu başaramamıştır.[49]

Görsel 5.9: Moğol işgali sırasında Bağdat yıkıma maruz kalmıştır. (Temsilî)

Hülagu, ordusuyla beraber Bağdat'a doğru harekete geçmiş ve şehri çepeçevre kuşatmıştır. Moğollara direnecek güçte olmayan Halife Müsta'sım, 1258 yılında kayıtsız şartsız teslim olmuş ve bir süre sonra üç oğluyla birlikte öldürülmüştür. Moğollar, Bağdat'ı günlerce yağma ve tahrip etmiş, halkı da kılıçtan geçirmişlerdir. Bağdat'ın işgali ve Abbasi halifeliğinin son bulması İslam tarihi ve medeniyeti açısından bir dönüm noktası olmuş, burada tarihte eşine az rastlanır bir katliam yapılmıştır. Camiler ve kütüphaneler tahrip edilmiş, kitaplar yakılmış, kitapların kalanları ise Dicle'ye atılmıştır. Öyleki nehir günlerce mürekkep renginde akmıştır. 750-1258 yılları arasında hüküm süren Abbasi Devleti, Moğolların Bağdat'ı işgaliyle tarihe karışmıştır (Görsel 5.9).[50]

Bilgi Kutusu

Son Abbasi halifesi olan Müsta'sım'ın ölümünden sonra İslam tarihi boyunca Müslümanlar ilk defa üç yıl boyunca halifesiz bir dönem yaşamıştır. Müsta'sım'ın, vefat etmesiyle Bağdat'taki Abbasi hilafeti sona ermiştir. Memlük Sultanı Baybars, Abbasi soyuna mensup olan şehzade Ahmed'i Kahire'ye getirerek onun halifeliğini ilan etmiştir. Böylece Abbasi hilafeti üç yıllık bir aradan sonra Mısır'da yeniden kurulmuştur.

Hakkı Dursun Yıldız, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1/38.

8 Abbasilerin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi

Abbasi Devleti, İslam tarihinde olduğu kadar dünya tarihinde de çok önemli bir yere sahip olmuştur. İslam tarihinin en uzun ömürlü hanedanlarından biri olan Abbasiler, beş asır boyunca varlıklarını devam ettirmişlerdir. Uzun bir süre siyasi sahada hâkimiyeti ellerinde tutan Abbasiler, İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır (Görsel 5.10).[51] Hz. Peygamber (sav) ile aynı soydan gelen Abbasiler, hilafetlerinin hem siyasi hem ilahi boyutta olduğuna vurgu yapmışlar ve böylelikle güçsüz oldukları dönemlerde bile İslam âleminin manevi liderliğini sürdürmüşlerdir.[52]

Görsel 5.10: Abbasiler Dönemi'nde İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkı sağlayan ilim insanları yetişmiştir. (Temsilî)

Abbasiler Devri'nde halifelik, verasete dayalı bir hükümdarlık şeklinde devam etmiştir. Dört Halife ve Emeviler Dönemi'nden farklı olarak Abbasiler, halifeliğin kudret ve kuvvetinin kaynağını ilahi bir temele dayandırmışlardır. Abbasi halifeleri "Halifetü Resulillah" yerine "Halifetullah" ve "Zıllullah fi'l-arz" ünvanlarını kullanmışlardır. Önceki İslam halifelerine adlarıyla hitap edilir ve huzurlarına rahatlıkla girilebilirken Abbasi halifeleri bir saray hiyerarşisinin gösterişiyle halktan ayrılmışlardır. Abbasi idaresi birçok yönüyle Sâsânî kültürünün esaslarına göre şekillenmiştir. Abbasilerle birlikte devlet idaresinde bazı yeni müesseseler ortaya çıkmış, ilk defa İslam devlet teşkilatı içinde Sâsânîlerden alınan vezirlik kurumu tesis edilmiştir. Halifeden sonra gelen en önemli karar merci olan vezir, geniş yetkilerle donatılmış, gerektiğinde mezalim mahkemelerine başkanlık etmiş, savaşlara karar vermiş, vali tayin ve azillerini gerçekleştirmiş ve hazineden gerekli gördüğü harcamaları yapmıştır. Abbasilerde halifeyi suikastlara karşı korumak ve halkın önemli işlerle uğraşan halifeyi meşgul etmelerini önlemek için haciplik kurulmuş, şehirlerin güvenliği ve emniyeti ise şurta teşkilatı tarafından sağlanmıştır.[53]

Bilgi Kutusu

Abbasilerin çözülme döneminde ihtiyaç üzerine ortaya çıkan kurumlardan biri de Emîrü'l-Ümerâlıktır. Bu müessese halifelerin siyasi otoritelerinin zayıflaması üzerine devlet erkânı arasında ortaya çıkan iktidar mücadelesine son vermek amacıyla 936 yılında kurulmuştur. Emîrü'l-Ümerâ geniş yetkilere sahip olup adı hutbe ve sikkelerde halifenin isminden sonra yer almıştır.

Hakkı Dursun Yıldız, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1/39.

Abbasi ordusu, nizami ve daimî statüdeki ücretli muvazzaf askerlerden oluşmuştur. Bu askerler devlet bütçesinden maaş almış ve her türlü ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır. Bunların yanında, cihat davetine uyarak kendi istekleriyle orduya katılan gönüllüler de olmuştur. Araplar, İranlılar, Türkler, Zencîler ve Berberîlerden teşekkül eden Abbasi ordusunun etnik yapısında zamanla büyük değişiklikler olmuş, Halife Memun Devri'nden itibaren ordudaki üstünlük yavaş yavaş Türklerin eline geçmeye başlamıştır. Kara kuvvetlerine olduğu kadar deniz kuvvetlerine ve denizciliğe de büyük önem veren Abbasiler, çeşitli şehirlerde kurdukları tersanelerde Bizans gemilerinden daha büyük gemiler yapmışlar ve deniz savaşları için lüzumlu her türlü araç, gereç ve mühimmatı temin etmişlerdir. Abbasilerde adliye teşkilatı; mahkeme, mezalim mahkemeleri ve hisbe teşkilatından teşekkül etmiştir. Halifeler merkezde veya eyaletlerde görev yapacak kadıları fakihler arasından seçmiş ve her vilayete dört mezhebi temsilen kadılar tayin etmişlerdir. Harun Reşid Devri'nden itibaren ise kâdılkudâtlık (başkadılık) müessesesi ihdas edilmiştir.[54]

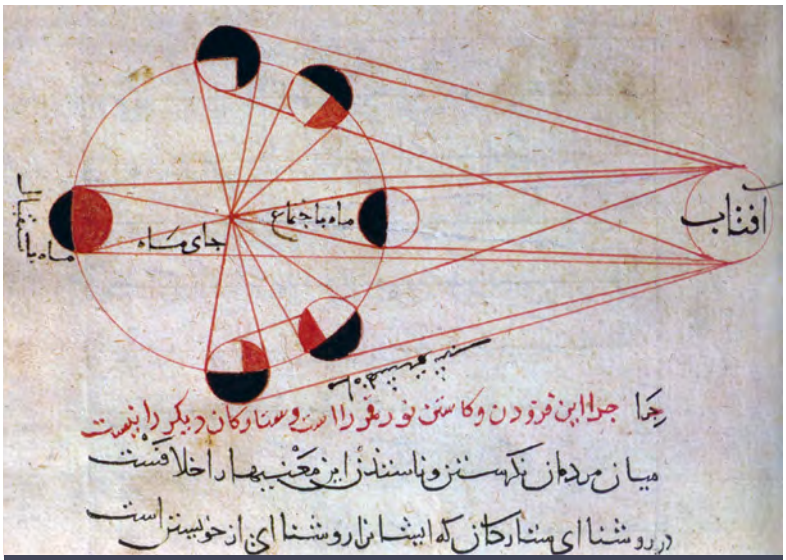

Görsel 5.11. Bîrûnî'nin ayın farklı hâllerini gösteren bir çizimi.

Abbasiler Dönemi, bilim ve düşüncenin gelişimi açısından Batılı yazarlar tarafından Müslümanların altın çağı olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde hem İslam din bilimleri hem doğa bilimleri hem de felsefe, astronomi, matematik, kimya ve coğrafya gibi alanlarda önemli gelişmeler olmuştur. İslam dünyasında filoloji, din, sosyal ve doğa bilimleri sahasındaki ilk çalışmaların bir kısmı Emeviler zamanında başlamış olmakla birlikte, bu çalışmaların sistemli bir şekilde ele alınarak müstakil birer ilim dalı hâline gelmesi Abbasiler Devri'nde olmuştur olmuştur (Görsel 5.11). Bağdat şehri kurulduktan sonra bilim ve kültür merkezi hâline gelmiş her taraftan bilginler buraya akın etmeye başlamışlardır.[55] Fethedilen topraklardaki entelektüel ve tarihsel birikimi kendi medeniyetlerine aktarmada oldukça başarılı olan Abbasiler; kültür, felsefe ve sanata verdikleri özel önemle büyük gelişim göstermişlerdir. Eski Hint, İran, Mısır ve Türklerin kadim kültür mirasından faydalanan Abbasiler, tercüme faaliyetleri ile bu gelişimi hızlandırmışlardır. İslam toplumunda Halife Mansur Dönemi'nde başlayan tercümeler, Memun zamanında Bağdat'ta Beytülhikme'nin kurulmasıyla kurumsal bir hâl almıştır. Burada yapılan tercümelerle Yunan felsefesi, Sâsânî ve Hint düşüncesi, Mısır ve Mezopotamya bilimi İslam düşüncesine intikal etmiştir. Orta Çağ'ın en zengin kütüphanesine sahip olan Beytülhikme, yoğun ilmi araştırmaların yapıldığı bir merkez hâline gelmiş ve burada yapılan tercümelerle Kindi, Farabi, İbni Sina, Biruni ve Gazali gibi büyük filozofların ortaya çıkmasını sağlayacak kültürel ortam ve ilmî birikim oluşmuştur.[56]

Bilgi Kutusu

Harun Reşid'in zamanında Bağdat, dünyanın en görkemli şehirlerinden biri hâline gelmiş, burası ilmî ve kültürel faaliyetleri ile dikkat çekmiştir. Bu sebeple Harun Reşid'in adı Bin Bir Gece Masalları ile birlikte anılmıştır. Abbasiler Dönemi'nde ilgi çeken ve hâlâ ilgiyle okunan Bin Bir Gece Masalları ve bu tarzdaki eserler birer şaheser olarak günümüze ulaşmıştır. Bin Bir Gece Masalları, Abbasilerin hüküm sürdüğü bölgelerdeki ve Bağdat'taki hayat hakkında bilgiler içermesi açısından önem arz etmektedir.

Mehmet Vural, *İslam Tarihi ve Medeniyeti-6- Abbâsîler II*, 252.

Görsel 5.12: Abbasi Dönemi'nde dinleri ve ırkları farklı insanlar bir arada yağşamışlardır. (Temsilî)

Abbasiler Dönemi'nde İslam toplumu çeşitli din, dil, ırk ve renge mensup insanlardan oluşmakla birlikte toplumun çekirdeği Araplar, İranlılar, Horasanlılar, Mağripliler ve Türkler'den meydana gelmiştir (Görsel 5.12). İnanç ve ibadet özgürlüğüne sahip olan gayrimüslimler, Abbasi devlet kademelerinde görev almışlardır. Halk genel olarak et-Tabakatü'l-Hassa ve et-Tabakatü'l-Amme adı verilen iki ana gruba ayrılmıştır. Tabakatü'l-Hassa; halife, ailesi, devlet ricali ve Haşimlerin diğer fertlerinden oluşmuştur. Halkın çoğunluğunu teşkil eden et-Tabakatü'l-Amme ise sanatkârlar, ustalar, tüccarlar, çiftçiler, askerler ve kölelerden meydana gelmiştir. Bu dönemde kadınlar geniş bir serbestliğe sahip olmuş, idari ve siyasi yönden ağırlıklarını hissettirmişlerdir. Abbasi toplumunun yaşam standardı ise insanların makam, mevki, maddi durumları, dinî, etnik yapıları ve sosyal statülerine göre farklılık göstermiştir.[57]

Abbasiler, üretime dayalı bir ekonomi politikası gütmüşler, bir yandan uzak Batı'ya Endülüs'e ve Doğu Afrika'ya, diğer yandan Rusya ve Baltık Havzası'na, bir yandan da Hindistan, Çin ve Kore'ye kadar uzanan ticari faaliyetler geliştirmişlerdir. Ticaret yollarının güvenliğini ve işlerliğini sağlamak amacıyla kervansaraylar inşa ettiren Abbasi halifeleri, ticaretin gelişmesine özel önem vermişlerdir.[58]

Abbasi halifeleri, İslam birliğini sağlamak ve korumak açısından da kritik bir rol oynamışlardır. Emeviler Dönemi'nde ortaya çıkan ayrımcı politikaları terk eden Abbasiler, Müslümanların eşitliği ilkesini benimseyerek birleştirici bir yönetim anlayışı geliştirmişlerdir. Müslümanlar arasında dini ve kültürel bağları güçlendiren Abbasiler, İslam dünyasının merkezi bir otorite etrafında birleşmesine çalışmışlardır. Abbasi Devleti'nde merkezi otoritenin zayıfladığı çeşitli dönemlerde bile halifeliğin otoritesi tanınmış, Müslüman toplumun yayılışı ve birliği gelişerek uluslararası bir medeniyet ve toplum tesis edilmiştir.

Değerlendirme Çalışmaları

A) Aşağıdaki açık uçlu soruların cevaplarını altlarındaki boşluklara yazınız.

1 **Emevi yönetimine karşı başlatılan Abbasi ihtilalinin sebeplerini açıklayınız.**

2 **Abbasilerin kuruluş ve idaresinde mevalinin etkinliği hakkında bilgi veriniz.**

3 **Abbasilerin Bizans Devleti ile yürüttüğü diplomatik ilişkiler hakkında bilgi veriniz.**

4 **Abbasiler Dönemi'nde ortaya çıkan Şii isyanların sebep ve sonuçlarını değerlendiriniz.**

5 **Abbasi Devleti'nde bazı bölgelerin merkezî idareden ayrılarak mahalli devletler şeklinde kurulma nedenleri nedir? Açıklayınız.**

6 **Moğol İstilası'nın İslam kültür ve medeniyetinde ne gibi tahribatlar meydana getirmiştir? Yazınız.**

B) Aşağıdaki çoktan seçmeli soruların doğru seçeneklerini işaretleyiniz.

1 Abbasiler, devletlerinin kuruluşunu ilan ettikten sonra halkın sempatisini kazanmak için Ehlibeyt kavramını öne çıkarmışlardır. Allah'ın kendilerini Hz. Muhammed (sav) ile akraba olmakla onurlandırdığına sık sık vurgu yapan Abbasiler, Hz. Peygamber'in (sav) en yakın akrabaları olarak yönetme hakkının kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca Halifeler, cuma namazlarında Hz. Peygamber'in (sav) Hırkayışerif'ini giymiş, devlet yönetiminde din alimlerinin görüş ve tavsiyelerine başvurmuşlardır.

Bu parçaya göre aşağıdakilerden hangisi Abbasi yönetiminin özelliklerinden biri <u>değildir</u>?

A) Devlet yönetiminde teokratik unsurlara ağırlık vermişlerdir.

B) İslam dünyasının siyasi ve sosyal birliğini hedeflemişlerdir.

C) Dinî söylemlerle toplumun desteğini almak istemişlerdir.

D) Hilafetin kendilerine ait bir hak olduğuna vurgu yapmışlardır.

E) Abbasiler, meşruiyetlerini dinî temellere dayandırmışlardır.

2 Abbasi ihtilalinin propaganda merkezi olan Horasan, Emevilere muhalif olan grupların yaşadığı bir bölgeydi. Burada halk Abbasi daveti ile iktidara karşı örgütlenmiş ve yönetimi değiştirmek için ihtilal propagandacılarının etrafında toplanmıştı. Abbasi ihtilalinin temsilciliğini üstlenen Ebu Müslim'e Horasan'ın her yöresinden, mevaliden ve Araplardan çokça katılım olmuştu. Emevi yönetiminden hoşnut olmayan her kesimin verdiği destekle ihtilal hareketi başarıya ulaşmıştı.

Bu bilgilerden hareketle aşağıdaki yargılardan hangisine ulaşılabilir?

A) Emevi idaresinden memnun olmayan çeşitli kesimler ihtilal hareketine destek vermişlerdir.

B) Mevali, Emevi yönetimine karşı gerçekleştirilen tüm isyanlara katılmıştır.

C) Abbasi davetçileri gizli yürüttükleri propagandalarını mevali sayesinde başarıya ulaştırmıştır.

D) Hareketin Horasan lideri Ebu Müslim, halkın gözünde başarılarıyla büyük bir itibar ve nüfuz kazanmıştır.

E) Horasan'da kabile çatışmalarının sebep olduğu ortam ihtilal propagandacılarının rahatça hareket etmesini sağlamıştır.

3 Abbasiler Dönemi, İslam tarihinde ilk kez gerçekleştirilen uygulamalar yanında kültür ve medeniyet açısından da önemli gelişmelerin yaşandığı bir devir olarak kabul edilmiştir.

Aşağıdakilerden hangisi bu dönemde ilk kez yapılan çalışmalardan biri <u>değildir</u>?

A) Kâdılkudâtlık (başkadılık) müessesesi kurulmuştur.

B) Vezirlik kurumu tesis edilmiştir.

C) Divan teşkilatı oluşturulmuştur.

D) Beytülhikme adlı bir ilim merkezi kurulmuştur.

E) Emîrü'l-Ümerâlık sistemi tesis edilmiştir.

4 Abbasi Devleti siyasi, iktisadi, dinî ve sosyal sebeplere bağlı pek çok sorunla karşılaşmıştı. Bu sorunların başında Abbasi iktidarının uzun bir süre uğraştıran İslam karşıtı isyanlar gelmekteydi. Özellikle Horasan'da yoğunlaşan bu hareketlerin temelinde bölge halkının İslam öncesinde sahip oldukları Maniheist, Mazdekî ve Zerdüşt gibi inançları yeniden canlandırma istekleri vardı.

Aşağıdakilerden hangisi parçada sözü edilen isyanlardan biri <u>değildir</u>?

A) Bâbek İsyanı

B) Râvendîyye Hareketi

C) Mukanna İsyanı

D) Zenc İsyanı

E) Zındıklık Hareketi

5 Abbasiler; idari ve askerî alanda mevaliye yüksek makamlarda görevler vermişlerdi. Siyasi tecrübe ve askerî kabiliyet bakımından dikkat çeken Türkler, ilerleyen zamanlarda idari kadrolarda da göreve gelmiş ve yönetimde söz sahibi olmuşlardı.

Parçaya göre aşağıdakilerden hangisi bu durumun göstergesi olabilir?

A) Abbasilerde merkezî kopmaların yaşanması

B) Halifelerin siyasi gücünü yitirmesi

C) Mevaliye Araplarla eşit hakların tanınması

D) Türklerin ileride bağımsız devletler kurması

E) Etnik unsurların devletin çöküşünü hızlandırması

C) Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri parantez içinde verilen uygun kelimelerle doldurunuz.

(Tolunoğulları, Sünbaz, Şuûbiyye, Harizmşahlar, Ebu Müslim, Mukanna, Muhammed bin Ali)

a) Abbasi ihtilali ..... liderliğinde başlamış ve onun öncülüğünde örgütsel bir yapılanma oluşturularak dört bir yana davetçiler gönderilmiştir.

b) Abbasiler Devri'nde başta İranlılar olmak üzere mevalinin yönetimde etkinlik kazanmasıyla siyasi, fikrî ve edebî bir hareket olan ..... hareketi ortaya çıkmıştır.

c) Türk asıllı Ahmet Bey, Abbasi valisi olarak Mısır'a atanmış daha sonrasında bağımsızlığını ilan ederek ..... kurmuştur.

ç) İslam karşıtı söylemleriyle pek çok taraftar toplayan ..... Ebu Müslim'in intikamını almak bahanesiyle ilk ayaklanan kişidir.

d) Cengiz Han liderliğinde 1218 yılından itibaren İslam dünyasına yönelen Moğollar ..... Devleti'ni ortadan kaldırmış ve Abbasilere ait merkezlere saldırılar düzenlemeye başlamışlardır.

Ç) Aşağıdaki cümlelerden doğru olanların başına "D", yanlış olanların başına ise "Y" yazınız."

a)..... Bizans'ın İstanbul'dan sonra ikinci büyük şehri olan Amûriyye, Abbasiler tarafından ele geçirilmiş ve bu zafer İslam topraklarında büyük bir yankı uyandırmıştır.

b)..... Basra bölgesinde yaşayan siyahi köleler; zenginlik ve hürriyet vaadiyle Ali bin Muhammed'in etrafında toplanarak Zenc İsyanı'yla bilinen ayaklanmayı başlatmışlardır.

c)..... Abbasi hilafetinde en etkili hanedan olan Karmatî ailesi, Halife Mansur Devri'nden itibaren vezirlik dâhil pek çok önemli makamda görev yapmıştır.

ç)..... Son Abbasi halifesi olan Müstasım'ın ölümünden sonra Müslümanlar, Osmanlı Devleti kuruluncaya kadar halifesiz bir dönem yaşamıştır.

d)..... Abbasi halifeleri uyguladıkları politikalar sayesinde sünni Müslümanlar tarafından dinî lider ve manevi bir otorite olarak görülmüştür.

Daha fazla soru için verilen QR kod

SON NOT

[1] Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/31.

[2] Nahide Bozkurt, "Abbasiler", *İslam Tarihi El Kitabı,* ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 460.

[3] Hakkı Dursun Yıldız vd., *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1993), 3/21-22.

[4] Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2007), 4/391-392.

[5] İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't- Tarih*, çev. Yunus Apaydın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1986), 5/296-319.

[6] Bozkurt, "Abbasiler", 461.

[7] Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/403-406.

[8] İsmail Yiğit, "Mevâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/ 425.

[9] Nahide Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali* (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1999), 80.

[10] Yıldız, "Abbâsîler", 1/34.

[11] Mehmet Vural, "Abbasiler Döneminde Bilim, Kültür ve Felsefe", *İslam Tarihi ve Medeniyeti-6- Abbâsîler II,* ed. Nahide Bozkurt-Mustafa Demirci (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 264.

[12] Yıldız, "Abbâsîler", 1/34-35.

[13] Yıldız, "Abbâsîler", 1/34-35.

[14] Nahide Bozkurt, "Giriş: Sosyal Kökler ve Sonuçlarıyla Abbasi İhtilali", *İslam Tarihi ve Medeniyeti-5- Abbâsîler I,* ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 26.

[15] İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't- Tarih*, 5/314.

[16] *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011) Ahzâb 33/33.

[17] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 10/75.

[18] Yıldız, "Abbâsîler", 1/34-43.

[19] Bozkurt, "Abbasiler", 474.

[20] Hasan Kurt, "Abbasiler Döneminde Maveraünnehir'de İslamlaşma Süreci", *İslam Tarihi ve Medeniyeti-6- Abbâsîler II*, ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 53-69.

[21] İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't- Tarih*, 5/350-354.

[22] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/110-111.

[23] Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/472-484.

[24] Yıldız vd., *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 3/89-90.

[25] Kasım Kırbıyık, "Hayzürân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/106.

[26] Abdülkerim Özaydın, "Ümmü'l-Muktedir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/326.

[27] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/143-160.

[28] Ethem Ruhi Fığlalı "Fah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/73-74.

[29] Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 4/332-337.

[30] Yıldız, "Abbâsîler", 1/36.

[31] Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/172.

[32] Cem Zorlu, "Abbâsî Devleti'ne Karşı İlk Silahlı Hareketler", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 1/1 (2001), 119.

[33] Nahide Bozkurt, *Abbasiler* (Ankara: İsam Yayınları, 2014), 77.

[34] Mustafa Öz, "Keysâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/363.

[35] Mehmet Azimli, "Abbasîlerin İlk Döneminde Farisi Karakterli İsyanlar", *İslam Tarihi ve Medeniyeti-5- Abbâsîler I*, ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 238.

[36] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/451-480.

[37] Bozkurt, *Abbasiler,* 75.

[38] Yıldız, "Abbâsîler", 1/35.

[39] Yıldız vd., *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 3/138.

[40] Bozkurt, *Abbasiler,* 137-141.

[41] Yıldız vd., *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 3/95.

[42] Casim Avcı, "Abbasîler Döneminde Bizansla İlişkiler", *İslam Tarihi ve Medeniyeti-6- Abbâsîler II,* ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 360-384.

[43] Mehmet Çog, "Emeviler ve Abbasiler Dönemi Hazar-Arap İlişkileri", *Türkoloji Araştırmaları*, 2 (2007), 157-159.

[44] Taner Yıldırım, "Abbasîlerin İlk Asrında Frank Krallığı ile İlişkiler", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (2021), 190-191.

[45] Abdurrahman Acar, "Selçuklu-Abbâsî Halifeliği İlişkilerine Genel Bir Bakış", *İslam Tarihi ve Medeniyeti-6- Abbâsîler II*, ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 449-464.

[46] Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasilerde Kölelik", *İslam Tarihi ve Medeniyeti-6- Abbâsîler II*, ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 135-137.

[47] Yıldız, "Abbâsîler", 1/37.

[48] İsmail Yiğit, "Müstansır-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/118.

[49] H. Ahmet Özdemir, "Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı (656/1258)", *İslam Tarihi ve Medeniyeti-5- Abbâsîler I,* ed. Nahide Bozkurt-Mustafa Demirci (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 469-470.

[50] Abdulkadir Yuvalı, "Hülâgû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/474.

[51] Yıldız, "Abbâsîler", 1/37.

[52] W. Barthold-M. Fuad Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi* (Ankara: DİB Yayınları, 1984), 138.

[53] Mehmet Aykaç, "Abbasi Devletinin İdari Yapısı", *İslam Tarihi ve Medeniyeti-6- Abbâsîler II*, ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 14-22.

[54] Yıldız, "Abbâsîler", 1/37.

[55] Bozkurt, *Abbasîler*, 195-198.

[56] Vural, "Abbâsîler Döneminde Bilim, Kültür ve Felsefe", 255-260.

[57] İhsan Arslan, "Muktedir Dönemi'nde Abbasiler'de Sosyal Hayat", *İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi,* 9/17 (2011), 153.

[58] Mustafa Hizmetli, "Abbâsîler Dönemi Ticaret Hayatı", *İslam Tarihi ve Medeniyeti-6- Abbâsîler II,* ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 155-220.

Ünitenin EBA içeriğine ulaşmak için verilen QR kod

ANAHTAR KAVRAMLAR

Maveraünnehir, iskân, Haçlı Seferleri, ihtida, cihat

Ünitenin özetine ulaşmak için verilen QR kod

ÜNİTE 6

İSLAMİYET VE TÜRKLER

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce hangi dini inanışlara sahiptiler? Araştırınız.
2. Türklerin toplum ve birey olarak özelliklerini göz önünde bulundurarak İslamiyeti kabul etme sebepleri sizce neler olabilir? Arkadaşlarınızla paylaşınız.
3. Tarihî süreç içerisinde kurulmuş Müslüman Türk devletleri hangileridir? Araştırınız.
4. Haçlı Seferleri ile ilgili neler biliyorsunuz? Arkadaşlarınızla paylaşınız.
5. Selçuklu ve Osmanlıların Anadolu'da bırakmış oldukları eserlerden hangilerini biliyorsunuz? Arkadaşlarınızla paylaşınız.

1 Türk-Arap İlişkileri

Türkler ile Araplar arasındaki ilk temaslar 5. yüzyılda Sâsânî Devleti ile Akhun Devleti arasındaki siyasi çekişmeler ile başlamıştır. Sâsânî Devleti ile başlayan Türk-Arap ilişkilerinin izlerine Cahiliye Devri Arap şiirinde rastlamak mümkündür. Birçok Arap şair şiirlerinde, Türklerin askerî yönlerinden ve kahramanlıklarından bahsetmişlerdir. İslamiyet öncesi dönemde Araplarla Türklerin birbirlerini tanıdıklarını gösteren bir diğer unsur da ticari faaliyetlerdir. Araplar, Türklerin yaşadığı coğrafyalara yakın bölgelerde kurulan panayır ve pazarlara katılarak içerisinde Türklerin de bulunduğu farklı milletlerden birçok kişi ile ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır.[1]

1.1. Emeviler Öncesi

Hz. Peygamber'in (sav) bir millet olarak Türklerin varlığından haberdar olduğu bilinmekle beraber, yaşadığı dönemde ne kendisinin ne de Müslüman Arapların Türklerle doğrudan temaslarının olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.[2] Müslüman Araplar ile Türklerin doğrudan temasları Hulefayıraşidin Dönemi'nde gerçekleşen fetih hareketleri ile başlamıştır.[3] Bu temaslar ilk olarak Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, Kafkasya toprakları ile Horasan ve Maveraünnehir topraklarına düzenlenen fetihler aracılığı ile gerçekleşmiştir. Müslüman Arap orduları; Azerbaycan ve Ermenistan'ın fethinden sonra Kafkasya topraklarında Hazar Türkleri ile karşılaşmışlardır. Hz. Ömer Dönemi'nde Kafkasya'daki Türklerle başlayan askerî mücadeleler uzun süre devam etmiştir.[4]

Hz. Ömer Dönemi'nde başlayan Müslüman Türk ilişkilerinin bir diğer durağı ise Horasan ve Maveraünnehir topraklarıdır. Bu dönemde İran topraklarına birçok sefer düzenlenmiştir. Ahnef bin Kays komutasında sürdürülen fetih hareketleri ile Horasan bölgesinde Türklerin yoğun olarak yaşadığı Merv, Merverrûz ve Belh şehirleri ele geçirilmiştir. Fetihler İranlılar ile Türkler arasında doğal bir sınır olan Ceyhun Nehri'ne (Amuderya) kadar ulaşmıştır.[5] 642 yılında gerçekleşen Nihavend Savaşı sonucunda İran kesin bir şekilde Müslümanların eline geçmiş, İran orduları komutanı III. Yezdicerd son bir direniş için Müslümanlara karşı Türklerden yardım istemiştir. Müslüman akınlarını kendisi ve ülkesi için bir tehdit olarak gören Türk Hakanı, Müslümanlara karşı Yezdicerd ile birlikte hareket etmeye karar vermiştir. 644 yılında harekete geçen Türk ordusu Ceyhun Nehri'ni geçerek Belh'e doğru ilerlemiş, Merv önlerinde Müslüman orduları ile karşı karşıya gelmişse de savaş gerçekleşmeden iki tarafın kuvvetleri geri çekilmiştir.[6]

O zamana kadar İranlılar ile Türkler arasında doğal bir sınır olan Ceyhun Nehri, İran'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra Müslümanlar ile Türkler arasında da aynı işlevi görmüştür. Hz. Ömer'in vefatından sonra Hz. Osman Dönemi'nin ilk yıllarında da Türklerin yaşadıkları Horasan bölgesine akınlar devam etmiş, Taberistan fethedilerek Cürcan Türk Hükümdarı cizyeye bağlanmıştır. Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde Türklerle kurulan bu ilişkiler sadece askerî düzeyde kalmış, Müslümanların Türkler üzerinde herhangi bir etkileri olmamıştır. Ceyhun Nehri'nin diğer yakasına geçilerek Türklerin hâkim oldukları Maveraünnehir fetih hareketleri ise Emeviler Dönemi'nde gerçekleşmiştir.[7]

1.2. Emeviler Dönemi

Müslümanlar ile Türklerin Hulefayıraşidin Dönemi'nde fetih hareketleri ile başlayan temasları Emeviler Dönemi'nde de devam etmiştir. Hulefayıraşidin Dönemi'nin son yıllarında İslam âleminde yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle durma noktasına gelen fetih hareketleri, Muaviye'nin halifeliği ile beraber iç istikrarın sağlanmasından sonra yeniden başlamıştır.[8] Bu dönemde Müslümanlar; Hazar Türklerinin bulunduğu Kafkasya, Türklerin yoğun olarak yaşadığı Horasan ve Türklerin hâkimiyetinde bulunan Maveraünnehir topraklarına sık sık seferler düzenlemiştir.

Horasan bölgesinde gerçekleştirilen düzenli seferler 665 yılında Basra valiliğine atanan Ziyad bin Ebih ve kendisine bağlı valiler tarafından başlatılmıştır. Ziyad bin Ebih'in uyguladığı planlı fetih hareketleri neticesinde Horasan ve Tohoristan'ın büyük bir kısmı Müslümanların eline geçmiş, bölgede Müslüman Arapların hâkimiyeti sağlamlaştırılmıştır.[9] Fetih hareketlerinin kalıcılığının sağlanması için Ziyad bin Ebih'in emri ile fethedilen bölgelere Müslüman Araplar iskân edilerek bölgedeki Müslüman nüfusu artırılmıştır artırılmıştır (Harita 6.1).[10]

Horasan bölgesinde hâkimiyet sağlamlaştırıldıktan sonra Türklerin hâkimiyeti altında olan Maveraünnehir bölgesine yönelik seferler gerçekleştirilmiştir. Bu bölgeye ilk ciddi sefer Horasan Valisi Ubeydullah bin Ziyad tarafından 674 yılında düzenlenmiştir. Ubeydullah bin Ziyad'ın başlatmış olduğu Maveraünnehir seferlerini kendisinden sonra 675, 680, 681 yıllarında gerçekleştirilen Semerkant ve Buhara seferleri takip etmiştir. Bu seferler ile Maveraünnehir bölgesindeki bazı şehirler anlaşma yoluyla kontrol altına alınmış olsa da bu şehirlerin fethedilmeleri Velid bin Abdülmelik Dönemi'nde Horasan valiliğine atanan Kuteybe bin Müslim tarafından gerçekleştirilmiştir. Kuteybe bin Müslim'in 705 yılında başlattığı seferler neticesinde Beykent, Buhara, Talakan, Semerkant, Şaş (Taşkent) ve Fergana şehirleri fethedilmiştir.[11]

Harita 6.1: Horasan - Maveraünnehir Bölgesi

715 yılında Kuteybe bin Müslim'in ölümünden sonraki Emevilerin Horasan valileri de aynı fetih stratejisini sürdürerek Maveraünnehir bölgesine akınlar düzenlemişlerdir. Bu süre zarfında Müslümanlar ile Türkler arasındaki hâkimiyet mücadelesi devam etmiş, 738 yılında Horasan valiliğine atanan Nasr bin Seyyar'ın Türgiş Hakanı Kur-Sûl'ü öldürtmesiyle Maveraünnehir bölgesinde Müslümanların üstünlüğü kesinleşmiştir.[12]

Emeviler Dönemi'nde Müslümanlar ile Türklerin ilişki kurdukları bir diğer bölge Kafkasya'dır. Bölgedeki ilk temaslar Hz. Ömer Dönemi'nde gerçekleştirilen Azerbaycan ve Ermeniye'nin fethi sırasında gerçekleşmiş, iki tarafın da kesin bir üstünlük sağlayamadığı mücadeleler 737 yılına kadar devam etmiştir. Bölgedeki Müslümanların üstünlüğü 737 yılında Azerbaycan ve Ermeniye Valisi Mervan bin Muhammed'in Hazarlar'ın başkenti İtil'i kuşatması ile mümkün olmuştur.[13]

1.3. Abbasiler Dönemi

Hz. Ömer Dönemi'nde başlayarak Emeviler Dönemi'nde yoğunlaşan Müslüman Araplar ile Türklerin doğrudan temasları, Abbasiler Dönemi'nde de devam etmiştir. Emeviler Dönemi'nde Müslüman Araplarla Türkler arasındaki ilişkiler çoğunlukla savaş hukuku üzerine kurulmuştur. Horasan ve Maveraünnehir fetihleri sonucunda Müslüman Arapların bölgede kalıcı olduklarını anlayan Türkler, zamanla İslamiyet'i kabul etmeye başlamışlardır. Emevilerin Arap olmayan Müslümanları ikinci sınıf Müslüman olarak görmeleri, henüz İslam'ı benimseyememiş Türklerin Emevi karşıtı hareketlerde etkin rol almalarına sebep olmuştur. Emeviler ile Türkler arasındaki dostane olmayan bu ilişkiler, Türklerin Emevi iktidarına son veren Abbasi ihtilaline destek olmaları ile sonuçlanmıştır.[14]

Bir asırdan beri siyasi ve askerî mücadeleler şeklinde devam eden Müslüman Arap-Türk ilişkileri Abbasiler Dönemi'nde yeni bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde Müslüman Araplarla Türkler arasında barış ve yardımlaşma temeline dayalı ilişkiler kurulmuştur. Emevilerin Arap olmayan Müslümanlara karşı uyguladıkları mevali politikası ve adaletsizliklere son verilmiş, Arap olmayan Müslümanlardan alınan cizye vergisi kaldırılmıştır.[15]

Abbasilerin Türklere karşı uyguladıkları ılımlı siyaset neticesinde Müslüman Arap-Türk ilişkileri rekabet zemininden refakat ve dayanışma zeminine taşınmıştır. Bir kısmı Müslüman olan Türkler, siyasi birliklerinin bozulmasını fırsat görerek Batı Türkistan topraklarını işgal etmek üzere harekete geçen Çin ordusuna karşı Abbasilerden yardım istemişlerdir. Türklerin yardım taleplerine olumlu cevap veren Abbasiler, 751 yılında gerçekleşen Talas Savaşı'nda Türklerle beraber hareket ederek Çin ordusunu hezimete uğratmıştır. Müslüman Araplarla aynı safta mücadele eden Türklerin Talas Savaşı sonrasında hem İslamiyet'i kabul süreçleri hızlanmış hem de Abbasi halifeliğine olan bağlılıkları artmıştır.[16]

Değerlendirelim

Talas Savaşı'nın Müslüman Arap ve Türk kuvvetleri tarafından kazanılmasının Türk İslam tarihi açısından önemini nedir? Değerlendiriniz.

Kitleler hâlinde Müslümanlığı kabul ederek İslam devletinin hizmetine giren Türklere hilafet ordusunun ve devlet yönetiminin üst kademelerinde görevler verilmiştir. Ordudaki Türk askerlerinin sayıları artırılmış, bir süre sonra ordunun kontrolü tamamıyla Türklerin eline geçmiştir.[17] Abbasi topraklarında çıkan isyanların bastırılmasında, sınırların güvenliğinin sağlamasında ve Anadolu'ya düzenlenen seferler esnasında ciddi başarılar gösteren Türkler, ilerleyen süreçte siyasi ve idari alanlarda da söz sahibi olmuş, devletin en önemli unsuru hâline gelmişlerdir.[18]

2 Türklerin İslam Dinine Girişi

Türklerin İslamiyet ile ilişkileri, Müslüman Arap ordularıyla ilk defa karşılaşarak onları tanımaları ve bir din olarak İslamiyet'i benimsemeleri şeklinde iki aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşamada Türkler; çeşitli savaşlar vasıtasıyla İslamiyet ile değil Müslüman Arap orduları ile karşılaşmışlar, İkinci aşamada ise doğrudan İslamiyet'i tanıma, benimseme ve İslam dinine hizmet etme gayreti içerisinde olmuşlardır.[19]

Emeviler Dönemi, Türklerin Müslümanlarla yoğun ilişki içerisinde oldukları bir dönemdir. Türklerin yaşadıkları bölgelere Hz. Ömer zamanında başlatılan fetih hareketleri bu dönemde artarak devam etmiştir. Emeviler, fethettikleri bölgelerde Müslümanlığın yayılması için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Fethedilen şehirlere Müslüman Araplar iskân edilmiş; Buhara, Semerkant ve Beykent şehirlerine camiler inşa edilmiştir. Özellikle Ömer bin Abdülaziz Dönemi'nde bölgeye yapılan akınlar durdurulmuş, Arap olmayan Müslümanlara karşı uygulanan mevali politikası ve adaletsiz vergilendirmelere son verilmiştir. Ömer bin Abdülaziz tarafından yürütülen tebliğ faaliyetleriyle İslamiyet Türkler arasında yayılmaya başlamıştır. Ömer bin Abdülaziz'den sonra yeniden mevali politikasının yürütülmesi, Türklerin İslam'a olan ilgilerinin azalmasına neden olmuştur. Genel olarak Emeviler Dönemi, Emevilerin Müslümanlığı yayma çabalarının yanında yürütmüş oldukları mevali politikası nedeniyle Türklerin İslamiyet'e karşı mesafeli davranmalarına sebep olmuştur. Bu dönemde Türklerin İslamiyet'i kabulü, büyük gruplar hâlinde değil küçük toplulukların Müslüman olması şeklinde gerçekleşmiştir.[20]

Emeviler Dönemi'nde küçük gruplar hâlinde Müslümanlığı kabul eden Türkler, Abbasiler Dönemi'nde kitleler hâlinde İslam dinine girmişlerdir. Abbasilerin Talas Savaşı'nda Çinlilere karşı kendilerinden yardım isteyen Türklerin yanında yer almaları, Türklerin İslamiyet'i kabul etme süreçlerini hızlandırmıştır.[21] Abbasiler Dönemi'nde Türklerin büyük gruplar hâlinde İslamiyet'i kabul etmelerinde Abbasi halifelerinin Türklerle kurmuş oldukları iyi ilişkiler önemli derecede etkili olmuştur. Abbasiler, Emevilerin mevaliye karşı uyguladıkları adaletsizlikleri sonlandırmış, Türklere orduda ve devlet yönetiminde üst düzey görevler vermişlerdir. İslam'ı kabul edenlere maaş bağlanacağını vadetmişler, bölgedeki yerel Türk hakanlarına İslam'a davet mektubu göndermişlerdir.[22]

Türklerin İslamlaşma sürecinde Abbasilerin yönetim anlamında oluşturdukları ılımlı atmosferle birlikte başka etkenlerin de katkısı olmuştur. Müslüman tüccarların uğradıkları ticari merkezlerde ibadetlerini yerine getirmek için inşa ettikleri camiler, Türklerin İslamiyet'i tanımalarına imkân sağlamıştır. Müslümanların Horasan ve Maveraünnehir topraklarında kurdukları medreseler de Türklerin Müslüman olmalarına etki eden değişkenlerdendir. Bu topraklarda inşa edilen medreseler, İslamiyet'in kabul edilmesinde etkin bir rol üstlenmiştir. İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında sufi ve dervişlerin de önemli bir etkisi olmuştur. Sufi ve dervişlerin çabalarıyla İslamiyet Türk topraklarına ulaşmış, bazı yerel hükümdarlar sufilerin tebliğ faaliyetleri neticesinde Müslüman olmuşlardır.[23] Başlangıçta sınır boylarının güvenliğini sağlamak amacıyla inşa edilen ribatlar (sınır karakolları), ilerleyen süreçte İslamiyet'in öğretildiği kurumlara dönüşmüş, bulundukları bölgenin İslamlaşmasına katkı sağlamıştır. Türklerin İslamiyet'e girmelerini kolaylaştıran etkenlerden bir diğeri ise kendi soydaşlarının İslamiyet'i kabul etmiş olmalarıdır. Karluklar[24] ve Samânîlerin toplu hâlde Müslüman olmaları diğer Türk boyları üzerinde de olumlu bir etki bırakmış, Türk boylarının İslamiyet'i kabul etmelerini kolaylaştırmıştır.[25]

Bilgi Kutusu

- Türklerdeki savaşçılık ruhu ile İslamiyet'teki cihat mefkûresinin birbirlerini tamamlar nitelikte olması,
- İslam'daki ahiret inancı ile Türklerdeki ölümden sonraki hayat inancının benzer yanlarının olması,
- Türk töresi ile İslam dininin ahlaki meselelerde büyük benzerlik göstermesi gibi Türklerde hakim olan Gök Tanrı inancı ile İslam dini arasındaki benzerlikler, Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerini kolaylaştırmıştır.

Hakkı Dursun Yıldız, "İslâmiyet ve Türkler", 302

Tartışınız

Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerini kolaylaştıran sebepler neler olabilir? Arkadaşlarınızla tartışınız.

3 Müslüman Türk Devletleri

7. yüzyılın ilk yıllarında İslamiyet'i kabul etmeye başlayan Türkler, ilerleyen süreçte büyük gruplar hâlinde İslamiyet'e girmişlerdir. İslam dinini benimseyen Türkler, hilafet ordusu başta olmak üzere Abbasi Devleti'nin çeşitli kademelerinde görev alarak İslam dinine hizmet etme fırsatı bulmuşlardır. Bu görevlerde elde ettikleri başarılar ve tecrübeler Müslüman kimlikli Türk devletlerinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu devletlerin birçoğu bağımsız bir yapıya sahip olmakla beraber Abbasiler Dönemi'nde kurulan Tolunoğulları, Sacoğulları ve İhşidiler gibi yarı bağımsız Türk devletleri de bulunmaktadır.[26]

1

İdil Bulgar Hanlığı (7-15. YY)

Kuruluş ve yıkılış tarihi ile ilgili net bilgiler mevcut değildir. Günümüzde Rusya sınırları içerisinde yer alan İdil (Volga) Nehri'nin orta havzasında kurulmuştur. İslamiyet'i resmî din olarak kabul eden ilk Türk devletidir.[27]

2

Karahanlılar (840-1212)

Bilge Kül Kadir Han tarafından kurulmuş, Maveraünnehir ve Doğu Türkistan bölgesinde hüküm sürmüş Türk İslam devletidir. Orta Asya'da kurulan ilk Müslüman Türk devleti olarak kabul edilmektedir.[28]

3

Gazneliler (963-1186)

Devletin kurucusu Alptegin'dir. Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan bölgelerinde hüküm sürmüş, Hindistan'da İslamiyet'in yayılmasında önemli katkıları olmuştur.[29]

4

Büyük Selçuklu Devleti (1040-1157)

Horasan bölgesinde kurulan Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey'dir. Türklerin İslamiyet'i kabullerinden sonra kurmuş oldukları iki büyük imparatorluğun ilkidir. Sultan Alparslan zamanında kazanılan Malazgirt Savaşı sonucunda Anadolu'nun kapıları Türklere açılmıştır.[30]

5

Harizmşahlar (1097-1231)

Hanedanın kurucusu Kutbüddin Muhammed'dir. Günümüz Özbekistan, Türkmenistan ve İran topraklarında hüküm süren Türk İslam devletidir. Selçuklu hanedanına bağlı olarak kurulan Harizmşahlar, Sultan Atsız Dönemi'nde bağımsızlığını ilan etmiştir.[31]

6

Eyyübiler (1171-1462)

Kudüs Fatihi Selahaddin Eyyubi tarafından kurulmuştur. Ortadoğu, Mısır, Hicaz, Yemen ve Kuzey Afrika'da hüküm süren Türk İslam devletidir. Müslümanların ilk kıblesinin bulunduğu Kudüs, Selahaddin Eyyübi tarafından fethedilerek İslam topraklarına dâhil edilmiştir.[32]

7

Delhi Türk Sultanlığı (1206-1526)

Muizzüddin Muhammed bin Sâm tarafından Hindistan'ın Delhi şehrinde kurulmuş Müslüman Türk devletidir.[33] Hindistan'da kurulan ilk Müslüman Türk devleti olan Delhi Türk Sultanlığının bölgede İslamiyet'in yayılmasında önemli katkıları olmuştur.[34]

Memlükler (1250-1517)

8 Devletin kurucusu İzzeddin Ayberk'tir. Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm süren Müslüman Türk devletidir. 1517 yılında yapılan Ridaniye Savaşı'nı kaybederek yıkılma sürecine girmiş, toprakları Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir.[35]

Osmanlı Devleti (1299-1922)

9 1299 yılında Osman Bey tarafından Anadolu topraklarında kurulmuştur. Türk-İslam dünyasının en uzun ömürlü devletidir. Müslümanlar tarafından birçok defa kuşatılan ancak fethedilemeyen İstanbul, Osmanlı padişahlarından Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmiştir.[36]

Akkoyunlular (1340-1514)

10 Tur Ali Bey tarafından kurulmuş, Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak'ta hüküm sürmüşlerdir.[37]

Karakoyunlular (1351-1469)

11 Bayram Hoca tarafından kurulan Karakoyunlular Devleti; Doğu Anadolu, Azerbaycan, İran ve Irak'ta hüküm sürmüştür. Azerbaycan'ın Türkleşmesinde önemli katkıları olmuştur.[38]

Timurlular Devleti (1370-1507)

12 Timur tarafından kurulan, Orta Asya ve İran'da hüküm süren Türk İslam devletidir. Ankara Savaş'ında Osmanlı Devleti'ni yenerek Osmanlı Devleti'nin fetret dönemine girmesine neden olmuştur.[39]

Babürlüler (1526-1858)

13 Babür Şah tarafından Gazneliler ve Delhi Türk Sultanlığı'ndan sonra Hindistan'da kurulan en büyük Türk İslam devletidir. Bölgede İslam'ın yayılmasına katkı sağlamışlardır. Dünyanın yedi harikası arasında olan Taç Mahal, Babürlüler döneminde inşa edilmiştir.[40]

Grafik 6.1: Müslüman Türk devletleri

4 Türklerin İslam Dünyasındaki Faaliyetleri

Emeviler Dönemi'nde kısmi olarak İslam dinini kabul etmeye başlayan Türkler, Abbasiler Dönemi'nde büyük gruplar hâlinde Müslüman olarak İslam'ın hizmetine girmişlerdir. Abbasiler Dönemi'nde ordu ve devletin çeşitli birimlerinde başlamış oldukları İslam dinine hizmet görevini, ilerleyen süreçte kurmuş oldukları bağımsız devletler ile sürdürmüşlerdir. Zaman içerisinde hâkimiyetlerini güçlendiren Müslüman Türk devletleri, halifelik makamı dâhil olmak üzere İslam coğrafyasının siyasi liderliğini üstlenmişler; özellikle Selçuklu ve Osmanlı hanedanları, Haçlı Seferleri karşısında elde etmiş oldukları başarılar ile tüm Müslümanların koruyucusu olma misyonunu yüklenmişlerdir. Siyasi ve askerî alanlardaki başarılarının yanında Müslüman Türk devletleri; bilim, sanat, edebiyat, mimari gibi alanlarda yürütmüş oldukları faaliyetler ile de İslam medeniyetinin oluşmasına büyük katkı sunmuşlardır.[41]

4.1. Selçuklular ve Abbasi Halifeliğinin Korunması

Selçuklular, 1040 yılında Gaznelilere karşı gerçekleşen Dandanakan Savaşı'nı kazanmalarından sonra Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler tarafından kurulmuştur.[42] Kuruluşlarından sonra Tuğrul Bey tarafından Abbasi Halifesi'ne gönderilen bir mektupla Abbasi Halifeliği 'ne sadakatle bağlı olacağını bildirmişlerdir.[43] İlk hükümdarı Tuğrul Bey olan Selçuklular, kısa zamanda hâkimiyet alanlarını genişleterek İslam dünyasını iç ve dış tehlikelere karşı korumaya başlamışlardır.[44]

11. yüzyıl, Selçuklular ile birlikte İslam coğrafyasında uzun soluklu bir Türk hâkimiyetinin başlangıcına zemin oluştururken Abbasiler için durum aynı yönde gelişmemiştir. Abbasi Devleti'nin hâkim olduğu bölgelerde 10. yüzyılda başlayan siyasi parçalanma, 11. yüzyılda Abbasi iktidarını tamamen güçten düşürmüştür. İçeride ve dışarıda yaşanan dinî ve siyasi olaylar devletin temellerini sarsmaya başlamış, 945 yılında Abbasi Devleti'nin başkenti Bağdat'ı işgal eden Şii Büveyhiler, Abbasi halifelerini tamamen kontrol altına almıştır.[45]

Büveyhi tahakkümü altında zor zamanlar yaşayan Abbasi Halifesi Kâim Biemrillah, Büveyhilere karşı Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'den yardım istemiştir. Bunun üzerine harekete geçen Tuğrul Bey, 1055 yılında Bağdat'a girerek 110 yıldır Abbasi Halifeliği üzerinde hüküm süren Büveyhi hâkimiyetine son vermiştir. Abbasi Halifesi'nin yıpranan itibarını güçlendiren Tuğrul Bey, Büveyhilerin işgalinde bakımsız kalan Bağdat'ta çeşitli imar faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Abbasi Halifeliği ile Selçuklu Devleti arasındaki dostane ilişkiler, Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan ile Abbasi Halifesi Kâim Biemrillah'ın evlenmesi sonucunda akrabalık ilişkilerine dönüşmüştür.[46]

Paylaşalım

Abbasi Halifesi'nin Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'den yardım istemesini nasıl değerlendiriyorsunuz? Arkadaşlarınızla paylaşınız.

13 ay boyunca Bağdat'ta kalan Tuğrul Bey, Bağdat'tan kaçarak Fatımilerin yardımını alan Şii kuvvetlerinin üzerine yürümek için şehirden ayrılmıştır. Yaklaşık bir yıl süren seferin ardından Ocak 1058'de yeniden Bağdat'a dönmüş, Abbasi Halifesi tarafından hilafet sarayında kabul edilmiştir. Halife tarafından yanında bulunan tahta oturtulan Tuğrul Bey'e taç giydirilmiş, beline kılıç takılmış, hilat, sancak ve bazı hediyeler verilmiştir. Yine halife tarafından Tuğrul Bey'e "Doğunun ve batının hükümdarı, halifenin ortağı, dinin direği" ünvanları verilmiş, hutbelerde Abbasi Halifesi ile birlikte Tuğrul Bey'in de ismi okutulmuştur. Böylelikle dünyevi yetkilerinin tamamını Tuğrul Bey'e devreden Abbasi Halifesi'nin otoritesi, sadece dinî boyutta kalmıştır.[47]

Tuğrul Bey'in Bağdat'ta bulunduğu sırada Selçuklu topraklarında kardeşi tarafından isyan başlatılmış, isyanı bastırmak için harekete geçen Tuğrul Bey bir kez daha Bağdat'tan ayrılmak zorunda kalmıştır. Durumu fırsat bilen Şii Fatımiler 1058 yılında Bağdat'ı ele geçirerek Abbasi Halifesi'ni tutuklamışlardır. Hutbeler Fatımi Halifesi adına değiştirilmiş, ezanlar Şii kaidelerine göre okunmuş, Bağdat Selçuklu hâkimiyetinden çıkmıştır. Kardeşinin başlattığı isyanı bastırarak iktidarını güçlendiren Tuğrul Bey, Bağdat'a yönelerek şehri Fatımi işgalinden kurtarmış, tutuklanan Abbasi Halifesi'ni yeniden makamına oturtmuştur.[48]

Görsel 6.1: Tuğrul Bey türbesi (İran)

1063 yılında Tuğrul Bey'in vefat etmesi üzerine devletin başına yeğeni Alparslan geçmiş, Abbasi Halifesi tarafından okutulan hutbe ile Alparslan'ın sultanlığı halife tarafından da tasdik edilmiştiredilmiştir (Görsel 6.1). Sultan Alparslan, bir yandan Anadolu seferleri düzenlerken diğer yandan İslam birliğinin sağlanmasına engel olan Şii Fatımilerle mücadele etmiştir. Mekke ve Medine'de Halife Kâim Biemrillah adına hutbe okunmasını sağlamış, bu sebeple halife tarafından kendisine "Burhânü Emîri'l-mü'minîn" (halifenin delili, halifenin halife olduğunu ispat eden) ünvanı verilmiştir.[49]

4.2. Haçlı Seferleri Karşısında Anadolu Selçukluları

1040 yılında Horasan'da kurulan Selçuklular doğu ve batıda sürdürdükleri fetih hareketleri ile kısa zamanda büyük bir güç hâline gelmişlerdir. Elde ettikleri başarılar ile İslam dininin hizmetkârı konumuna gelen Selçuklular, Müslümanların en mühim düşmanı olan Bizans'ı baskı altında tutmak, Anadolu topraklarında İslamiyet'i yaymak ve orta Asya'dan göçen Türk boylarını yerleştirebilecekleri yeni yerler bulmak amacıyla Anadolu'ya yönelmişlerdir.[50] 1071 yılında Bizans'a karşı kazanılan Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun kapıları Türklere açılmıştır. Gerçekleştirilen planlı fetih hareketleri ile Anadolu'nun yurt edinme süreci hız kazanmış, Türkler Marmara kıyılarına kadar ilerlemişlerdir.[51]

Yorumlayalım

Anadolu'nun bir Türk yurdu hâline gelmesinde **Malazgirt Zaferi**'nin etkileri nelerdir? Yorumlayınız.

Selçukluların Anadolu'daki varlıklarına son vermek isteyen Bizans İmparatoru, papalıktan asker talebinde bulunmuştur. İmparatorun yardım talebi Papa II. Urbanus tarafından olumlu karşılanmış, 1095 yılında Papa tarafından yapılan çağrı ile Haçlı Seferleri harekâtı başlamıştır. Batı'nın şövalyeleri, toprağı olmayan köylüler ve sefalet içerisinde bulunan herkes doğuya düzenlenecek olan askerî harekâta katılmaya teşvik edilmiştir. Mümkün olduğu kadar fazla insan toplayabilmek için dinî unsurlar kullanılarak harekâta katılanların günahlarının affedileceği vadedilmiştir. Ağır ekonomik sorunlar içerisindeki Avrupa toplumuna Doğu'nun zenginlikleri anlatılmış, harekâta katılanlara para ve toprak sahibi olacakları düşüncesi aşılanmıştır. Papa önderliğinde yürütülen haçlı seferi çağrısına Avrupa'nın birçok yerinden her kesimden insan büyük ilgi göstermiştir. Böylece Hristiyan dünyası ile Müslümanlar arasında uzun süre devam edecek olan Haçlı Seferleri başlamıştır.[52]

1096 yılında başlayan Haçlı Seferleri yaklaşık iki yüz yıl boyunca devam etmiş, bu süre zarfında haçlılar tarafından dokuz büyük sefer düzenlenmiştir.[53] Türkler hâkim oldukları topraklarda karşılaşmış oldukları haçlı tehlikesine karşı başlangıçta ağır kayıplar vermiş olsalar da Anadolu Selçuklularının kararlı direnişi sonucunda bu tehlikeyi atlatmayı başarmışlardır. Özellikle Anadolu Selçuklu sultanlarından I. Kılıç Arslan, I. Mesud ve II. Kılıç Arslan haçlılara karşı olan mücadeleyi bizzat kendileri sürdürmüşlerdir. Etkili savunma stratejileri uygulayan Selçuklu sultanları, nüfus imkânları ile coğrafi şartları da verimli bir şekilde kullanarak haçlılara karşı önemli başarılar elde etmişlerdir.[54] Batı dünyasında 11. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'dan Türkiye diye bahsedilmesi, bir bakıma bölgenin Türk yurdu olarak kabullenildiğini göstermektedir.[55]

4.3. İslam Coğrafyasının Korunmasında Osmanlıların Rolü

Paylaşalım

"Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan yıkılışına kadar İslam kuvvet ve imanının ilerlemesine veya savunmasına adanmış bir devlet idi…"

"…Osmanlı Türkleri kendilerini Müslümanlık ile bir görmüşler, diğer herhangi bir Müslüman milletinden çok daha büyük ölçüde hüviyetlerini İslamiyet içinde eritmişlerdi…"

Hakkı Dursun Yıldız, "Türkler'in İslâm'a Hizmetleri", 19-20.

Prof. Bernard Lewis'in (Bernard Luvis) Osmanlılar ile ilgili yukarıdaki ifadeleri hakkındaki yorumlarınız nelerdir? Arkadaşlarınızla paylaşınız.

Anadolu Selçuklu Devleti, Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'yu yurt edinmeye başlayan ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerine hâkim olan Türk beylikleri arasında siyasi birliği sağlamayı başarmıştır. Türk beylikleri arasında sağlanan siyasi birlik, 13. yüzyılda başlayan Moğol İstilası sonucunda Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılması ile sona ermiştir. Anadolu topraklarındaki Türkler arasında siyasi bir birliğin olmadığı bu dönemde birbirinden bağımsız hareket eden birçok beylik ortaya çıkmıştır.[56] Bu beyliklerden birisi de Batı Anadolu'nun kuzeyinde bulunan, ilerleyen süreçte üç kıtada hüküm sürerek Türk İslam dünyasının en uzun ömürlü devleti olacak olan Osmanlı Beyliği'dir.[57]

Bizans sınırında faaliyet gösteren Osmanlı Devleti, Anadolu'da bulunan Türk beylikleri arasında küçük bir beylik olmasına rağmen 1300'lü yıllarda bağımsızlığını ilan ederek Bilecik-Bursa-İznik bölgesinde kuruluşunu tamamlamıştır. Balkanlarda gerçekleştirilen fetih hareketleri ile bölgeyi hâkimiyeti altına alan Osmanlı Devleti, Türk beylikleri ile kurduğu ilişkiler sonucunda Anadolu'da siyasi birliği sağlamıştır.[58]

Batıya doğru yapılan fetihler sonucunda 1453 yılında, Müslümanların defalarca deneyip başarılı olamadıkları, Hz. Muhammed (sav) tarafından fethedileceği müjdelenen İstanbul fethedilmiştir. İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesiyle dokuz asırdan beri İslam dünyasının en büyük düşmanı olan Bizans İmparatorluğu'na son verilmiştir. İstanbul'un fethedilesinden sonra Osmanlılar, İslam coğrafyasının en kuvvetli devleti hâline gelmiş, Hristiyanlar karşısında İslam'ın savunucusu olmuşlardır.[59]

Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Mısır topraklarına düzenlenen sefer sonucunda halifelik makamı Emeviler ve Abbasilerden sonra Osmanlı Devleti'ne geçmiş, kutsal emanetler İstanbul'a getirilmiştir.[60] İlerleyen süreçte Orta Doğu'ya düzenlenen seferlerle bölgenin tamamına hâkim olan Osmanlı Devleti, 11. yüzyılda bozulan İslam birliğini yeniden tesis etmiştir. Tüm İslam coğrafyasının koruyuculuğunu üstlenen Osmanlı Devleti, Mısır'ın fethinden sonra Hindistan Müslümanlarını tehdit eden Portekiz ile mücadele etmiş, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Hindistan'daki Portekiz tehlikesinin bertaraf edilmesi için bölgeye dört sefer düzenlemiştir.[61] Yine Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Hint Okyanusu'nda faaliyet gösteren Portekiz tehlikesine karşı koruma sağlamak için Endonezya'da bulunan Açe Sultanlığı ile geniş iş birliği ve yakın dostluk kurulmuştur.[62]

Bilgi Kutusu

KUTSAL EMANETLER

Mısır'ın fethinden sonra Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul'a getirilen kutsal emanetler, günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenmektedir.

Bu eserler arasında Hz. Muhammed'in (sav) hırkası, iki adet kılıcı, sakal-ı şerifleri, dişi, ayak izleri, sancak-ı şerifi, su kasesi, Hümeze, Tekâsür, Kadr ve Tebbet sûrelerinin vahiy kâtipleri tarafından deri üzerine yazılmış ilk nüshaları, Hz. Muhammed'in (sav) çeşitli hükümdarlara gönderdiği İslâm'a davet mektupları, na'l-i şerifler, ilk halifelerin kılıçları, padişahların çeşitli dönemlerde Mekke ve Medine'ye vakfettikleri objeler yer almaktadır.

Hilmi Aydın, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41/262-263.

Araştıralım

Osmanlı Devleti'nin halifelik yönetimine geçmesi dinî ve siyasi açıdan ne gibi sonuçlar doğurmuştur? Araştırınız.

İslam coğrafyasının korunması adına Osmanlı Devleti'nin aktif rol üstlendiği bir diğer bölge ise Kuzey Afrika ve Endülüs topraklarıdır. Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde, toprakları İspanyollar tarafından işgal edilen Kuzey Afrika sahillerindeki Müslümanlara donanma ve asker desteği sağlanmış, Cezayirli Müslümanların talebi üzerine bölge halkı Osmanlı Devleti'nin himayesine alınmıştır.[63] II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde Endülüslü Müslümanlar Osmanlı Devleti'nden yardım istemiş, çeşitli zamanlarda gerçekleştirilen harekâtlarla binlerce Müslüman İspanyol zulmünden kurtarılarak Kuzey Afrika ve Osmanlı topraklarına yerleştirilmiştir.[64]

Sonuç olarak Osmanlılar, bir cihan devleti olarak hüküm sürdükleri uzun yıllar boyunca sadece hâkimiyetlerinde olan topraklardaki Müslümanları değil tüm dünya Müslümanlarını himaye etmeye çalışmışlar, bu uğurda devletin bütün imkânlarını seferber etmişlerdir.

4.4. Osmanlıların Kutsal Topraklara Hizmetleri

15 ve 16. yüzyıllarda tüm dünyadaki Müslümanların koruyuculuğunu üstlenen Osmanlı Devleti, Hz. Peygamber'in (sav) doğup yaşadığı ve vefat ettiği kutsal topraklara ve bölge ahalisine büyük bir önem vermiştir. Osmanlı Devleti bu bölgeye, o zamana kadar kurulan Müslüman devletlerin tamamından fazla saygı ve hürmet göstermiş, hiçbir devlete nasip olmayacak düzeyde Kâbe ve Harameyn'e (Mekke ve Medine'ye) hizmet etmeye gayret etmiştir.[65] Kutsal topraklara hizmet etmeyi düstur edinen Osmanlı sultanları, Yavuz Sultan Selim'in halifeliği alması ile birlikte bölgenin siyasi kontrolünü de ele almışlar, kendilerini oranın hâkimi değil hadimi (hizmetçisi) olarak kabul etmişler, kendilerine "Hadimu'l-Haremeyn-i Şerîfeyn" (Mekke ve Medine'nin hizmetkârı) ünvanı ile hitap edilmesinden memnun olmuşlardır.[66]

Osmanlı Devleti'nin Mekke ve Medine'ye ve bölgenin sakinlerine karşı olan hizmet ve hürmetlerinin en önemli göstergelerinden birisi surre alayları yolu ile kutsal topraklara yapmış olduğu yardımlardır. İlk defa Yıldırım Bayezid Dönemi'nde gönderilen surre alayları, 1918 yılına kadar gönderilmeye devam etmiş, Yavuz Sultan Selim Dönemi'nden sonra her sene surre alayı göndermek neredeyse bir kanun hükmüne geçmiştir. Surre alayları ile mukaddes beldelere gönderilen ayni ve nakdî yardımlarla bölgenin ve bölge insanının kalkınmasına yardımcı olunmaya çalışılmıştır. Bölgenin henüz Osmanlı idaresinde olmadığı dönemlerde dahi Anadolu'nun birçok yerinde gelirleri Harameyn bölgesine gönderilmek üzere faaliyet yürüten birçok vakıf kurulmuş, bu vakıflar 1587 yılında kurulan "Harameyn Evkaf Nezaretine" bağlanarak kutsal topraklara yapılan yardımlar sistemli hâle getirilmiştir.[67]

Bilgi Kutusu

SURRE ALAYLARI

Surre, her yıl hac döneminden önce genellikle Mekke ve Medine halkına dağıtılmak için gönderilen para, altın ve diğer eşyaları ifade etmektedir. İlk defa Abbasi halifeleri tarafından gönderilen surre alayları, Osmanlı padişahları döneminde de gönderilmeye devam etmiştir.

Ş. Tufan Buzpınar, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37/567-568.

Osmanlı Devleti'nin Mekke ve Medine'ye yapmış oldukları hizmetlerden bir diğeri ise bu şehirlerde gerçekleştirmiş oldukları imar faaliyetleridir. Hicaz Bölgesi Osmanlı idaresine geçtikten sonra her Osmanlı hükümdarı bölgede bir eser bırakmak istemiş, inşa ettikleri eserlerle kutsal toprakları ihya etmek için gayret sarf etmişlerdir. Zamanın tahribatına maruz kalarak sel ve doğal afetlerle zarar gören Kâbe, birçok sefer Osmanlı hükümdarları tarafından tamir edilmiştir.[68] Özellikle IV. Murat zamanında Mekke'de meydana gelen sel felaketinden sonra büyük bir kısmı tahrip olan Kâbe, temellerine kadar yıkılarak yeniden inşa edilmiştir. II. Selim Dönemi'nde sel ve yangınlardan hasar gören Mescid-i Haram tamamıyla yenilenmiş, bu vazife için hükümdar tarafından Mimar Sinan görevlendirilmiştir. Mescid-i Haram'da II. Selim Dönemi'nde başlatılan bu külli tamirat sırasında mescit etrafında medrese ve yurt gibi sosyal amaçlı binalar da inşa edilmiş, tavaf sahası yeniden düzenlenmiştir. Yine Osmanlı hükümdarları tarafından Medine'de Mescid-i Nebi'nin tamiratının yanında birçok yeni mescit ve kütüphane inşa edilerek imar faaliyetleri sürekli devam etmiştir.[69]

Mekke ve Medine'de gerçekleştirdiği imar faaliyetlerinin ardından Osmanlı Devleti'nin bu şehirlere yapmış olduğu en önemli hizmet, tamamen bozulmuş olan su şebekesini eskisinden daha iyi şekilde tamir ettirerek Mekke ve Medine'nin içme suyuna kavuşmasını sağlamak olmuştur.[70]

II. Abdülhamid Dönemi'nde kutsal topraklarla olan bağı kuvvetlendirmek ve ulaşım süresini kısaltmak amacıyla tamamen millî kaynaklar kullanılarak Hicaz Demir Yolu inşa edilmiştir (Görsel 6.2). İleride Bağdat'a bağlanması planlanan bu demir yolunun Şam'dan başlayıp önce Medine ardından Mekke'ye ulaşması planlanmıştır. Tüm İslam âlemini umutlandıran Hicaz Demir Yolu'nun 1908 yılında Medine'ye kadar olan bölümünün yapımı tamamlanmış, Medine'ye haftada üç gün sefer yapılmıştır.[71]

Görsel 6.2: Hicaz Demir Yolu Osmanlı Devleti'nin büyük projelerinden biriydi.

4.5. Selçuklu ve Osmanlıların İslam Medeniyetine Katkıları

7. yüzyılda Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan İslam medeniyeti, Selçuklu ve Osmanlı eliyle Maveraünnehir, Anadolu ve Balkanlara ulaşarak bu bölgelerde yayılma imkânı bulmuştur.[72] Emeviler ve Abbasilerden sonra uzun süre İslamiyet'in sancaktarlığını üstlenen Selçuklu ve Osmanlı Devletleri, hükmettikleri topraklarda ve dünyada İslam medeniyetini temsil etmişler, her alanda sunmuş oldukları katkılarla İslam medeniyetine en çok hizmet eden devletlerden olmuşlardır.[73]

Selçuklular Dönemi, İslam medeniyetinin eğitim öğretim alanındaki en önemli dönüm noktalarından birisidir. Selçuklulardan önce dağınık ve bireysel olarak yapılan eğitim öğretim faaliyetleri, ilk defa Selçuklu Sultanı Alparslan Dönemi'nde sistemli bir programla devlet kontrolünde gerçekleştirilmiştir. Alparslan'ın talimatı ile Nizamülmülk tarafından Nizamiye Medreseleri olarak isimlendirilen, günümüz yükseköğrenim kurumlarına benzeyen, ileri düzeyde ilmi faaliyetlerin yürütüldüğü medreseler kurulmuştur. İlki Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medreseleri, ilerleyen yıllarda ülkenin önemli kültür merkezlerinde de inşa edilmiştir (Görsel 6.3). Nizamiye Medreselerinde dinî ilimlerin yanında fennî ilimler de okutulmuş, sonraki süreçte kurulan İslam devletlerinin dinî ve idari kadrolarına nitelikli eleman yetiştirilmiştir.[74]

Görsel 6.3: Sivas Gökmedrese

Nizamiye Medreseleri

Nizamiye Medreseleri;

- Mimari özellikleri ile sonraki dönemde inşa edilen medreselere örneklik teşkil etmesi,
- Medrese sistemine yenilikler getirmesi,
- Bilim ve kültürün gelişme ve yayılmasına katkı sunması,
- Yeni medreselerin açılmasına öncülük etmesi,
- Ehlisünnet inancını korunması ve onun yayılmasını sağlaması,
- Devletin ihtiyaç duyduğu bürokratları yetiştirmesi,
- Çok sayıda ilim adamını yetiştirmesi,
- İslam kültür mirasını koruması,
- Müslümanlar arasında birliğin korunmasına yardımcı olması gibi etkenlerle İslam kültür ve medeniyetine katkı sağlamıştır.

Abdurrahman Acar, "Selçuklu Medreseleri ve İslam Kültür ve Medeniyetine Kazandırdıkları", 355-362.

12. yüzyılda Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra İslam dünyasında giderek sönmeye yüz tutan bilimsel heyecan Osmanlılar sayesinde yeniden ayaklanmıştır. Selçuklular ile birlikte eğitim öğretim hayatına giren medreselerin yaygınlaştırılması Osmanlılar Dönemi'nde de devam etmiştir. Osmanlı sultanları tarafından 13, 14 ve 15. yüzyıllarda Osmanlı topraklarında elli adet medrese inşa edilmiş; Bursa, Edirne, İstanbul, Üsküp, Saraybosna şehirleri de İslam dünyasının bilim merkezleri hâline gelmiştir. Bunun bir neticesi olarak 16. yüzyılda İslam bilimi en zirve dönemini yaşamıştır.[75] İslami ilimler ve pozitif bilimler alanında yapmış oldukları çalışmalarla, İslam medeniyetine ve dünyanın bilimsel birikimine katkı sunan birçok ilim ve bilim insanı[76] Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin ilim havzasında yetişmiştir.[77]

Selçuklu ve Osmanlı devletleri geliştirmiş oldukları vakıf kültürü ile İslam medeniyetine önemli katkılar sunmuşlardır. Kurmuş oldukları vakıflar aracılığı ile çeşitli kamu hizmetlerini yürüterek toplumda sosyal sorumluluk bilincinin oluşmasını sağlamışlardır. Vakıflar aracılığıyla kurulan imarethane ve aşevleri ile yoksul, kimsesiz ve yolda kalmışların beslenme ihtiyaçlarını gidermiş; hastane, cami, medrese, mektep, kütüphane gibi kurumların giderlerini vakıflar aracılığı ile karşılamışlardır. İnşa ettikleri kervansaray ve hanlarla önemli ticaret güzergâhlarını nitelikli hâle getirmişlerdir. İç ve dış ticareti geliştirmek için yeni yollar yapmışlar, kervan ve tüccarların konaklama ve dinlenmeleri için yeni hanlar ve kervansaraylar inşa etmişlerdir. Din, dil, ırk ayrımı yapmaksızın tüm hastaların tedavi edildiği hastaneler inşa etmiş; hastanelerde tıp bilimini öğretmek ve geliştirmek için eğitimler vermişlerdir. Selçuklular Dönemi'nde kurularak Osmanlılar Dönemi'nde de faaliyetlerini sürdüren Ahilik Teşkilatı ile esnaf ve sanatkârların faaliyetlerini düzenlemişler, meslek erbabı yetiştirilmesini sağlamışlar, ticaretin her alanıyla ilgili İslami hassasiyetlerin hâkim olduğu bir sistem geliştirmişlerdir.[78]

Ahilik

Görsel 6.4: Ahîler (Temsilî)

13. yüzyılda Anadolu'da görülmeye başlayan Ahilik;

- Temel prensipleri Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in (sav) sünnetine dayanan,
- Tasavvufi geleneğe sahip,
- İslam ahlakı ile usta çırak ilişkisi içerisinde meslek erbabı yetiştirmeyi amaç edinen,
- İslam'ın ticaret hukukuna uygun olarak ticari hayatla ilgili düzenlemeler gerçekleştiren dinî, siyasi, içtimai, iktisadi alanlarda faaliyet yürüten bir esnaf teşkilatlanmasıdır (Görsel 6.4).

Ziya Kazıcı, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 1/540-542.

Selçuklu ve Osmanlılar sanat alanındaki birikimleri ile de İslam medeniyetine katkı sunmuşlar; mimari, hat, tezyinat, musiki alanlarında önemli gelişmelerin yaşanmasına katkı sağlamışlarıdır. Dinî, sivil ve askerî mimaride şaheserler meydana getirmiş, Mimar Sinan ile birlikte bu alanda muazzam bir gelişme kaydetmişlerdir (Görsel 6.5). Hat sanatı Şeyh Hamidullah ile en yüksek seviyeye ulaşmış, tezyinatta ulaşılan merhale ve musikide ortaya konulan makamlar ile Osmanlı Devleti İslam sanatlarına yeni boyutlar kazandırmıştır.[79]

Görsel 6.5: Süleymaniye Camii (Mimar Sinan'ın Eserlerinden)

5 İslam Dininin Yayılma Sürecinde Türklerin Rolü

Emevilerin halifeliği döneminde Türk yurtlarının fethedilmesiyle başlayan Türklerin Müslüman olma süreçleri, İslam dinini daha yakından tanımaları ile hızlanmış, 10. yüzyılın ilk yarısından itibaren Müslüman Türk devletleri ortaya çıkmaya başlamıştır. İlerleyen süreçte kitleler hâlinde İslam'ı kabul eden Türkler, 13. yüzyılda tamamen Müslüman olarak İslam âleminde her bakımdan üstünlüklerini kabul ettirmişlerdir.[80] Yaklaşık on asır boyunca İslam'ın bayraktarlığını yapan Türkler, samimiyetle İslam dinini yayma gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu süre boyunca İslam'ın hem kılıcı hem de kalkanı olan Türkler, Hindistan'dan Balkanlara kadar İslam dininin yerleşmesini ve kökleşmesini sağlamışlardır.[81]

5.1. Orta Asya'da İslam Dininin Yayılma Süreci

İslamiyet Orta Asya'ya ilk defa 7. yüzyılın ikinci yarısında Emeviler Dönemi'nde Horasan ve Maveraünnehir bölgesine düzenlenen seferler ile ulaşmıştır. Orta Asya'nın hâkim gücü olan Türkler, İslamiyet ile erken devirlerde tanışmış olmalarına rağmen genel olarak Türkler arasında ve Orta Asya'da İslamiyet'in yayılması, Emeviler tarafından yürütülen mevali politikası ve yanlış uygulamalar sebebiyle epey zaman almıştır. Başlangıçta Emevilerle uzun süre mücadele eden Orta Asya Türkleri, İslamiyet hakkında bilgi edinerek İslam'ın kendilerine uygun bir din olduğunu gördükten sonra Müslüman olmaya başlamışlardır. Bu topraklarda İslamiyet ilk defa 8. yüzyılın ilk yıllarında Maveraünnehir bölgesinde yayılmıştır.[82]

Yorumlayalım

Emeviler tarafından uygulanan mevali politikası Orta Asya'da İslamiyet'in yayılmasını nasıl etkilemiştir? Yorumlayınız.

750 yılında Abbasilerin iktidara gelmesiyle Emeviler Dönemi'nde Arap olmayan Müslümanlara uygulanan ayrımcı politikanın terk edilmesi, Orta Asya'da İslamiyet'in yayılmasına hız kazandırmıştır. 751 yılında gerçekleşen Talas Savaşı'nda Türkler ile Müslümanların aynı safta yer almaları Türklerin Müslümanlarla yakınlaşarak İslamiyet'i benimsemelerine zemin hazırlamış, Talas Savaşı'ndan sonra Türkler büyük gruplar hâlinde İslam'ı kabul etmeye başlamışlardır.[83] Talas Savaşı'ndan sonra Türklerin Müslüman olmaları ile birlikte İslamiyet, Orta Asya'da Pamir ve Tanrı Dağları'na kadar uzanarak kabul görmüş, Buda ve Maniheizm dini kesin olarak bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır.[84]

Orta Asya'da İslamiyet'in yayılmasına katkı sunan en önemli etkenlerden birisi de Samânî Devleti tarafından gerçekleştirilen fetih hareketleridir. Türkler arasında İslamiyet'in yayılması için yoğun çaba sarf eden Samânîler, Türk ülkelerine yapmış oldukları seferlerle Türklerin Müslümanlığı tanıyarak İslamiyet'i kabul etmelerinde etkili olmuşlardır. 9. yüzyılın ikinci yarısında hâkimiyet altına aldıkları Talas ve İsficab şehirlerinin halkının çoğunluğu İslamiyet'i kabul etmiştir. Yine Samânîlerin Maveraünnehir bölgesinden göç eden kavimlerle iyi ilişkiler kurarak bu kavimleri Müslüman şehirlerinde iskân etmeleri, Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasına katkı sağlamıştır. Samânîlerin Orta Asya'da belirli şehirleri fethetmelerinden sonra Müslüman tüccarlar ile Türkler arasında ticari ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Gerek ticaret kervanları gerek bireysel olarak Türk ülkelerine giden Müslüman din adamları, derviş ve sufilerin gerçekleştirmiş oldukları tebliğ faaliyetleri, Türkler arasında İslam'ın tanınıp yayılmasında etkili olmuştur.[85]

Orta Asya'da İslamiyet'in yayılmasına etki eden en önemli olaylardan bir diğeri ise Karahanlıların Müslüman olmasıdır. Samânî şehzadelerinden birisi Karahanlı hanedanına mensup Satuk'un İslamiyet'i kabul etmesine sebep olmuş, Satuk'un İslamiyet'i kabul etmesiyle beraber Karahanlılar arasında İslamiyet yayılmaya başlamıştır. Müslüman olduktan sonra Buğra Han ünvanını alan Satuk, amcasına karşı girişmiş olduğu hâkimiyet mücadelesini başarıyla sonuçlandırarak hükümdarlığı ele almış, Karahanlı Devleti'nin batı kısmında İslam dininin kabul edilmesini sağlamıştır. Satuk Buğra Han'nın ölümünden sonra oğlu Musa, Karahanlı ülkesinin doğu kısmını da hâkimiyet altına alarak bütün Karahanlı ülkesinde İslamiyet'in kabul edilmesini sağlamıştır.[86] Karahanlılar Dönemi'nde yaşadığı bilinen ilk Türk mutasavvıfı Ahmed Yesevi'nin tebliğ faaliyetleri de Orta Asya Türkleri arasında İslamiyet'in yayılmasında etkili olmuştur.[87]

Bilgi Kutusu

Karahanlılar Dönemi, Türk İslam edebiyatının ilk ürünlerini vermeye başladığı dönemdir. İlk Türkçe mealler bu dönemde yazılmıştır. Karahanlılar Dönemi'nde yazılan Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lügati't-Türk adlı eseri ile Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eseri Türk İslam edebiyatının ilk ürünleridir (Görsel 6.6).

Görsel 6.6: Yusuf Has Hacip Türbesi (Kaşgar)

İsmail Safa Üstün, "Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılması ve Türklerin İslamiyet'i Benimsemeleri Üzerine Bazı Mülahazalar", 626.

Samânîler ile Karahanlılar tarafından sürdürülen İslamiyet'i yayma çabası ilerleyen süreçte etkilerini göstermiş; Orta Asya'da yaşayan Karluk, Yağma, Çigil, Tuhsi ve Oğuz gibi Türk boyları İslamiyet'i kabul etmişlerdir. İlerleyen yıllarda İslam'ın sancaktarlığını üstlenecek olan Selçuklu Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen Selçuk'un da İslamiyet'i kabul etmesi bu dönemlerde gerçekleşmiştir. Oğuz Yabgu Devleti'nin hizmetinde iken bazı anlaşmazlıklar soncunda Oğuzlardan ayrılarak büyük bir grup ile Cend şehrine yerleşen Selçuk ve beraberindeki Oğuzlar, burada İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Selçuk'un torunu Tuğrul Bey tarafından kurulan Selçuklular, Orta Asya'da gerçekleştirmiş oldukları fetih hareketleri ve tebliğ faaliyetleri ile bölgenin İslamlaşmasına katkı sağlamışlardır.[88]

5.2. Hint Yarımadası'nda İslam Dininin Yayılması

Hint Yarımadası şeklinde ifade ettiğimiz coğrafyada bugün Hindistan, Pakistan (Sind), Afganistan, Bangladeş, Myanmar ve kısmen de İran yer almaktadır. Hindistan topraklarına İslamiyet'in girişi Emeviler zamanında başlamış, bu coğrafyadaki Müslüman hâkimiyeti 19. yüzyıla kadar Müslüman Türk devletleri aracılığıyla sağlanmıştır. Bölgedeki dinî, ilmî, mimari, kültürel ve sosyal faaliyetlerin neredeyse tamamı, süreç içerisinde bölgeye hâkim olan Müslüman Türk devletleri tarafından yapılan çalışmalar neticesinde gelişmiştir.[89]

Müslümanlar tarafından Hint Yarımadası'na düzenlenen ilk seferler Hulefayıraşidin Dönemi'nde başlamıştır. Hulefayıraşidin Dönemi'nde başarıya ulaşamayan Hint bölgesi seferleri Emeviler Dönemi'nde de devam etmiştir. Muaviye'nin halifeliği zamanında sürdürülen Hint Yarımadası seferleri, Velid bin Abdülmelik Dönemi'nde bölgede bulunun Sind (Pakistan) topraklarının fethedilmesi ile neticelenmiştir. 711 yılında Muhammed bin Kasım komutasında düzenlenen bir sefer sonucunda Sind bölgesi ele geçirilmiş ve Emevi topraklarına dâhil edilmiştir. Muhammed bin Kasım'ın Sind fetihleriyle bölgede yayılmaya başlayan İslam dininin kalıcılığı Gazneliler eliyle sağlanmış, Delhi Sultanlığı ile devam eden bu süreç, 19. yüzyılda Babürlüler Devleti'nin bölgenin hâkimiyetini İngilizlere bırakmasına kadar devam etmiştir.[90]

Hindistan'da Müslüman Türk hâkimiyeti ilk defa Gazneliler ile başlamıştır. Gazneliler İslam dinini yayma düşüncesiyle Hint topraklarına birçok sefer düzenlemişlerdir. Özellikle Gazneli Mahmud tarafından Hindistan bölgesine 17 sefer düzenlenmiş, bu seferler sonucunda İslamiyet, Hindistan topraklarında yayılarak kalıcı hâle gelmiştir. 1000 ile 1027 yılları arasında Gazneli Mahmud tarafından gerçekleştirilen Hindistan fetihleri neticesinde, Müslümanların bölgeye girişleri kolaylaşmış, Hindistan-Horasan ticaret yolu gelişmiş, bölgedeki birçok yere camiler yapılarak hocalar tayin edilmiştir (Görsel 6.7). Tüm bu faaliyetler neticesinde İslamiyet, Gazneli Mahmud'un seferleri sırasında Hindistan topraklarında en güçlü şekilde kabul edilmiştir.[91]

Görsel 6.7: Türk İslam Medeniyeti eserlerinden Kutup Minar (Hindistan)

Hindistan topraklarında İslamiyet'in yayılmasında etkili olan sebeplerden birisi de Arap-Hint ticari ilişkileridir. Müslüman Araplar ticaret için gittikleri Hindistan'ın sahil şeridindeki şehirlerinde Hint halkına İslam dinini anlatmış, uğradıkları her limanda mescitler inşa etmişlerdir. İslam'ın Allah inancındaki açıklık ve berraklığı; hak ve adalet ölçüsüne dayanan, kast ayrımını reddeden, insanlar arasında eşitliği esas alan, takvadan başka üstünlük tanımayan, sultan ile köle arasında fark görmeyen esasları Hinduları İslam dinini kabul etmeye yöneltmiştir.[92]

Gerçek anlamda Müslüman-Hint toplumunun oluşması Kuzey Hindistan'ın Gurlular tarafından fethedilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Fethedilen yerlerde yapılan camiler, bölgede İslam'ın yayılmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Müslüman derviş ve sufilerin fethedilen bölgelerdeki tebliğ faaliyetleri ile İslamiyet tanıtılmış, Hintliler hiçbir zorlama ve baskı altında kalmadan gönüllü olarak İslamiyet'i kabul etmişlerdir.[93]

Görsel 6.8: Babürlüler Dönemi eserlerinden Tac Mahal (Hindistan)

Gaznelilerden sonra Hindistan topraklarında hüküm süren Delhi Sultanlığı ile Babürlüler Devleti de bölgede İslamiyet'in yayılmasına katkı sağlamıştır. Delhi Sultanlığı Dönemi'nde Orta Asya'dan göç ederek Hindistan'a yerleşen Müslüman ailelere devletin idari kadrolarında görevler verilmiştir. Hemen hemen Hindistan'ın tüm önemli yerleşim merkezlerine iskân edilen bu aileler, bulundukları bölgelerde inşa ettikleri cami, medrese, tekke ve zaviyeler ile bölge halkının İslamiyet'i kabul etmesinde etkin rol oynamışlardır (Görsel 6.8).[94]

5.3. Anadolu'nun İslamlaşma Süreci

İslamiyet'in 7. yüzyılda Arap Yarımadası'nda ortaya çıkmasından Müslümanların Anadolu'ya kalıcı olarak geldikleri 11. yüzyıla kadar Anadolu'da, halkının neredeyse tamamı Hristiyan olan Bizans Devleti hüküm sürmüştür.[95] Müslümanlar Anadolu'ya ilk defa Hz. Ömer zamanında düzenlenen akınlar aracılığı ile gelmiş, Emeviler Dönemi'nde de bu bölgeye düzenli olarak seferler düzenlemişlerdir. Müslümanların Anadolu topraklarına kalıcı olarak girişleri, Müslüman Türklerin Anadolu'daki fetihleri ile gerçekleşmiştir. 1040 yılında Horasan'da kurulan Büyük Selçuklu Devleti, İslamiyet'i batı istikametinde yayma şuuru ile Anadolu topraklarına yönelmiştir. 1071 yılında Sultan Alparslan'ın Malazgirt Zaferi sonrasında Anadolu'nun kapıları Müslüman Türklere açılmış, Türkler yoğun bir şekilde Anadolu'ya yerleşmeye başlamışlardır. Özellikle 11 ve 12. yüzyıllarda Selçuklu Devleti; İran, Horasan ve Azerbaycan'dan getirdiği Müslüman Türkleri fethedilen şehirlerdeki Müslüman nüfusunu artırmak, ticaret ve kültür hayatını canlandırmak, gayrimüslim yerli halka İslam'ın hayata tatbik şeklini göstermek amacıyla Anadolu topraklarına yerleştirmiştir. Anadolu'da Danişmendliler, Saltuklular, Mengücüklüler ve Artuklular gibi Türk devletleri kurularak Anadolu Türkler ve Müslümanlar için vatan yapılmaya çalışılmıştır. Böylelikle 11. yüzyılda Selçuklular tarafından başlatılarak planlı olarak sürdürülen iskân faaliyetleri ile Anadolu'nun İslamlaşma süreci başlamış ve bu süreç 14. yüzyıla kadar devam etmiştir.[96]

Bilgi Kutusu

İSTİMÂLET

İstimâlet sözlükte "kalbini kazanma, meyletme, gönül alma" gibi anlamlara gelmektedir. Tarihi metinlerde ise "halkı ve özellikle gayrimüslim tebaayı gözetme, onlara karşı hoşgörülü davranma, onların kalplerini İslam'a ısındırma ve raiyyetperverlik" anlamlarında kullanılmıştır. Selçuklular ile başlayan istimâlet politikası Osmanlılar ile devam etmiş, Anadolu ve Balkanlarda fetihleri kolaylaştırıcı en önemli etkenlerden birisi hâline gelmiştir.

Sönmez Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru* 85.

Anadolu'nun bütününü kapsayacak şekilde bir İslamlaşma Selçuklu fetihleri sonrasında gerçekleşmiştir (Görsel 6.9). Selçuklu Devleti Anadolu'da fethettikleri bölgelerin idaresini kendisine bağlı şehzade ve komutanlara bırakmış, Selçukluların bu teşkilatlanma yapısı Anadolu'nun İslamlaşmasını hızlandırmıştır. Selçuklular, Anadolu fetihleri sonrasında fethedilen bölge insanlarıyla iyi ilişkiler kurmuş, onları himaye etmiş, onların can ve mal güvenliklerini sağlamış, inançlarını özgür bir şekilde yaşamalarına müsaade etmiş, vergilendirme konusunda kendilerine kolaylık göstererek bölge halkının kalplerini İslam'a ısındırmaya çalışmıştır. Selçukluların bu adalet ve hoşgörülü tutumu İslamiyet'in Anadolu topraklarında yayılmasını sağlamıştır. Tüm bunlarla beraber Anadolu'da Müslüman Türk kimliğinin oluşması büyük oranda, Kutalmış Oğlu Süleyman Şah'ın kurduğu Anadolu Selçuklu Devleti tarafından gerçekleştirilmiştir.[97]

Görsel 6.9: Selçuklu eserlerinden Çifte Minareli Medrese (Erzurum)

Değerlendirelim

Anadolu'nun Müslüman Türk yurdu hâline gelme sürecinde Selçukluların rolünü nedir? Değerlendiriniz.

11. yüzyıl öncesinde ve sonrasında Orta Asya'dan Anadolu'ya göçen Maveraünnehir medreselerinde yetişmiş âlim ve dervişler, Anadolu'nun İslamlaşması için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Hem mutasavvıf hem savaşçı olan bu dervişler; yol kenarları ve boş topraklar üzerine ribat, han, tekke ve zaviyeler inşa etmişlerdir. Terkedilmiş köy ve mahallelere yerleşerek kendi dergâhlarını kurmuşlar, din farkı gözetmeksizin hasta ve yoksullara yardım etmişler, Anadolu'yu manen fethetme gayreti içerisinde olmuşlardır. İslamiyet'i yumuşak bir ruh ve mana ile yorumlayan bu dervişler, Anadolu'nun İslamlaşmasına önemli oranda katkı sağlamışlardır.[98]

Görsel 6.10: Osmanlı eserlerinden Sultan Ahmet Camii (İstanbul)

Anadolu'da İslam'ın yayılmasına katkı sunan kurumlardan birisi de Ahilik Teşkilatıdır. Ahilik 13. yüzyılda Anadolu topraklarında görülen; dinî, sosyal, askerî, ticari ve siyasi alanlarda etkin olan İslami hassasiyetleri yüksek tasavvufi bir yapıdır. Ahmed Yesevi dervişleri ve Horasan Erenleri içinden çıkan Ahiler, Anadolu'da kurumsal bir yapı oluşturmuşlar, Osmanlı Devleti'nin kurulmasında önemli derecede etkili olmuşlardır. Bilinçli bir şekilde hareket ederek Anadolu'nun her yerine yayılan Ahiler, Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli rol oynamışlardır.[99]

Yine Anadolu'nun İslamlaşmasında Müslüman vakıf kültüründe yer alan vakıf eserlerinin de önemli oranda etkisi olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinde Anadolu'da inşa edilen han, kervansaray, cami, medrese, hastane gibi vakıf eserleri; Anadolu şehirlerini birer medeniyet merkezine dönüştürmüştür (Görsel 6.10). Anadolu'da Osmanlılar tarafından oluşturulan adalet ve hoşgörünün hâkim olduğu, din ve ırk ayrımının yapılmadığı, yardımlaşma temeline dayanan İslami değerlerin hâkim olduğu sosyal düzen; Hristiyan tebaanın İslam dinine sempati duymasına sebep olmuş, ilerleyen süreçte Hristiyan tebaanın Müslüman olmasını sağlamıştır.[100]

5.4. Balkanlarda İslam Dininin Yayılması

Ana yurtları Orta Asya olan Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra Allah'ın adını yüceltme ve daha ötelere götürme düşüncesi ve 13. yüzyılda başlayan Moğol istilaları sebebiyle daima batıya doğru ilerlemişler; Orta Asya'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Balkanlara doğru hareket etmişlerdir. Anadolu'nun fethi sırasında sınır boylarında kurmuş oldukları tekke ve zaviyeler ile İslamiyet'in yayılmasına katkı sunan sufi ve gazi dervişler, Anadolu'nun fethinden sonra Balkanlara yönelmişlerdir. Anadolu Türklerinin Balkanlara ilk yerleşmesi, 1263 yılında Sarı Saltuk öncülüğündeki bir grup Türkmen obasının Dobruca bölgesine yerleşmesi ile gerçekleşmiştir. Sarı Saltuk ve dervişlerinin bu bölgedeki faaliyetleri, Balkanların İslamlaşması ve bu coğrafyada Türk nüfusun yayılmasının en önemli adımlarından biri olarak tarihe geçmiştir. Balkanlarda İslamiyet'in yayılması genel olarak Müslüman Türk derviş ve sufilerin eliyle gerçekleşmiştir.[101]

Sarı Saltuk

Sarı Saltuk, Anadolu ve Balkanlarda gazalara katılan, cengâverliği ve velayeti ile efsanevi bir şahsiyet hâline gelen, 13. yüzyılda, Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde Balkanlara göç ederek bu topraklarda İslamiyet'in yayılmasının ilk adımlarını atan Müslüman Türk dervişi ve kahramanıdır.

Şükrü Haluk Akalın, "Balkanlarda İslam'ın ve Türklüğün Yayılmasında Bir Öncü: Sarı Saltuk", c. 2, 55-62.

13. yüzyılda Osmanlı Devleti Balkanlara gelmeden önce bölgeye ulaşan Türk dervişler, Balkanları İslamiyet'le tanıştırmışlar, burada tekkeler inşa etmişler, gerçekleştirmiş oldukları tebliğ faaliyetleri ile bölgede İslam'ın yayılmasını sağlamışlardır. Müslüman Türk dervişlerin İslam'ı yayma gayretleriyle birlikte yerleştikleri toprakları işleyerek imar etmeleri, tekkelerin bulunduğu yerleşim yerlerini birer cazibe merkezi hâline getirmiştir. Bununla birlikte tasavvuf anlayışındaki engin insan sevgisi, yüksek hoşgörü ve karşılıksız hizmet anlayışı ile hareket etmeleri; dinî, sisyasi ve sosyal anlamda bir parçalanma ve kargaşa içerisinde olan Hristiyan halkın dikkatini çekmiş, bir anlamda gönüllerini fethetmiştir. Balkanlarda tasavvufi öğretiler üzerinden yürütülen tüm bu iskân, imar, ihya ve tebliğ faaliyetleri; Hristiyanların kalplerini İslam'a ısındırmış, zamanla bölgede İslamiyet'in yayılmasını sağlamıştır (Görsel 6.11).[102]

Görsel 6.11: Osmanlı eserlerinden Üsküp Taş Köprü (Makedonya)

Kuruluşundan kısa bir süre sonra büyük bir gelişme göstererek sınırlarını genişleten Osmanlı Devleti, 14. yüzyılda hızlı fetihlerle Balkanları etkisi altına almıştır. Osmanlı Devleti, fethettiği topraklarda hâkimiyeti altında bulunan herkese din, dil, ırk ve mezhep ayrımı yapmadan hizmet etmiş, hiçbir fert veya zümreye imtiyaz tanımamış, herkesi kanun nazarında eşit tutmuştur. Devletin siyasi ve idari anlayışında hiçbir zaman, sömürü, asimilasyon ve yok etme gibi görüşler yer almamış; daima halkın refahını ve huzurunu en iyi şekilde sağlayacak tedbirler uygulanmıştır. Hristiyanlar Osmanlı Devleti'nin adil ve insani uygulamaları sayesinde köle muamelesi görmekten kurtulmuş, insanların refah düzeyleri yükselmiş, Balkan toplumunda huzur ve barışın egemen olduğu dönemler yaşanmıştır. Osmanlı Devleti tarafından Balkanlarda sergilenen bu adaletli ve insani yönetim anlayışı, Hristiyan tebaanın İslamiyet'i kabul etmesini kolaylaştırmıştır.[103]

14. yüzyılda Balkanlara gelen Osmanlı Devleti, bölgeye önceden gelip yerleşen gönüllü sufi ve dervişlerden de azami derecede istifade etmiştir. Seferler sırasında Osmanlı güçlerine yardımcı olan sufiler, zafer gerçekleştikten sonra fethedilen bölgelere yerleşerek İslam'ı yayma gayreti içerisine girmişlerdir. Osmanlılar Balkanlarda fethettikleri bölgelerde zaman kaybetmeden cami, medrese, mektep, imaret gibi yapılar ile beraber bir de tekke inşa etmiş, önceden inşa edilmiş tekkeler varsa bunlar için de vakıflar tayin etmişlerdir. Zaman içerisinde fethedilen bölgelerde inşa edilen tekkeler ile tüm Balkanlara yerleşen sufi ve dervişler Balkanlarda İslamiyet'in yayılmasına ciddi anlamda katkı sağlamışlardır.[104]

Değerlendirme Çalışmaları

A) Aşağıdaki açık uçlu soruların cevaplarını altındaki boşluklara yazınız.

1 **Türklerin Müslümanlarla ilişkilerini ve İslamiyet'i kabul etme süreçlerini maddeler hâlinde yazınız.**

2 **Osmanlı Devleti'nin kutsal topraklara yapmış olduğu hizmetler nelerdir? Yazınız.**

3 **Müslüman Türk devletlerinin İslamiyet'in yayılmasındaki rolü nedir? Yazınız.**

4 **Selçuklular Dönemi'nde inşa edilen Nizamiye Medreselerinin İslam kültür ve medeniyetine katkıları nelerdir? Yazınız.**

5 **İslamiyet'in farklı coğrafyalara yayılmasında sufi ve dervişlerin ne gibi katkıları olmuştur? Yazınız.**

B) Aşağıdaki çoktan seçmeli soruların doğru seçeneklerini işaretleyiniz.

1 **Aşağıdakilerden hangisi Nizamiye Medreselerinin özelliklerinden <u>değildir</u>?**

A) Nizamiye Medreselerinde çok sayıda ilim adamı yetiştirilmiştir.

B) Nizamiye Medreselerinde yalnızca dinî ilimlerin öğretimi yapılmıştır.

C) Nizamiye Medreseleri, İslam kültür ve mirasının korunmasını sağlamıştır.

D) Nizamiye Medreseleri, bilim ve kültürün gelişmesine katkı sunmuştur.

E) Nizamiye Medreseleri, ehlisünnet inancının korunmasını sağlamıştır.

2 I. Türkler ile Araplar arasındaki ilk temaslar 5. yüzyılda başlamıştır.

II. Cahiliye Devri Arap şiirinde Türk-Arap ilişkilerinin izlerine rastlanmaktadır.

III. İslamiyet'ten önce Araplarla Türkler arasında çeşitli ticari faaliyetler yaşanmıştır.

Yukarıdakilerden hangisi veya hangileri Türk-Arap ilişkileri ile ilgili doğru bilgidir?

A) Yalnız I B) Yalnız III C) I ve III D) II ve III E) I, II ve III

3 **Aşağıdakilerden hangisi Balkanlarda İslamiyet'in yayılmasına katkı sağlayan etkenlerden biri <u>değildir</u>?**

A) Halifelik makamının Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçmesi

B) Osmanlı Devleti'nin fethedilen bölgelerde ılımlı bir politika izlemesi

C) Sufi ve dervişler tarafından Balkanlarda yürütülen tebliğ faaliyetleri

D) Osmanlı Devleti tarafından planlı olarak uygulanan iskân faaliyetleri

E) İmar çalışmaları ile fethedilen yerlerin refah düzeylerinin yükseltilmesi

4 "Emeviler döneminde kısmi olarak İslam dinini kabul etmeye başlayan Türkler, Abbasiler Dönemi'nde büyük gruplar hâlinde Müslüman olarak İslam'ın hizmetine girmişlerdir. Abbasiler Dönemi'nde ordu ve devletin çeşitli birimlerinde başlamış oldukları İslam dinine hizmet görevini, ilerleyen süreçte kurmuş oldukları bağımsız devletler ile sürdürmüşlerdir."

Yukarıdaki metinden hareketle

I. Türkler, Emeviler Dönemi'nde İslamiyet'i kabul etmeye başlamışlardır.

II. Türklerin tamamı Abbasiler Dönemi'nde İslamiyet'i kabul etmiştir.

III. Müslüman Türkler kurdukları devletler ile İslamiyet'e hizmet etmişlerdir.

ifadelerinden hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I B) Yalnız III C) I ve III D) II ve III E) I, II ve III

5 I. Gazneliler

II. Karahanlılar

III. Babürlüler

IV. Delhi Türk Sultanlığı

V. Memlüklüler

Yukarıdaki Müslüman Türk devletlerinden hangileri Hindistan'da İslamiyet'in yayılmasında etkili olan devletlerdendir?

A) I ve II

B) II ve IV

C) II, III ve IV

D) III, IV ve V

E) I, III ve IV

C) Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri parantez içinde verilen uygun kelimelerle doldurunuz.

(Karahanlılar, IV. Murat, Osmanlılar, İdil Bulgar Hanlığı, Sarı Saltuk, Selçuklular)

a) İslamiyet'i resmî din olarak kabul eden ilk Türk devleti ……. dır.

b) …….. Dönemi'nde Kâbe temellerine kadar yıkılarak yeniden inşa edilmiştir.

c) ……. Balkanlarda İslamiyet'in yayılmasında büyük rol oynamıştır.

ç) Türk İslam dünyasının en uzun ömürlü devleti ……. dır.

d) Orta Asya'da kurulan ilk Müslüman Türk devleti ……. dır.

Ç) Aşağıdaki cümlelerden doğru olanların başına "D", yanlış olanların başına ise "Y" yazınız."

a)..... Dandanakan Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun kapıları Türklere açılmıştır.

b)..... Abbasiler Dönemi'nde Türkler kitleler hâlinde İslamiyet'i kabul etmişlerdir.

c)..... Selahaddin Eyyubi, Kudüs'ü Haçlıların elinden alarak İslam topraklarına dâhil etmiştir.

ç)..... Türklerle Müslüman Araplar ilk defa Hz. Ömer Dönemi'nde karşılaşmıştır.

d)..... Kutsal topraklara ilk surre alayları Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde gönderilmiştir.

Daha fazla soru için verilen QR kod

SON NOT

[1] Ali Dadan, "Arap-Türk Münasebetleri", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -8- Müslüman Türk Devletleri-1*, ed. Muhammet Hanefi Palabıyık-Osman Çetin (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 18-23.

[2] Dadan, "Arap-Türk Münasebetleri", 22-23.

[3] Dadan, "Arap-Türk Münasebetleri", 30.

[4] Dadan, "Arap-Türk Münasebetleri", 30.

[5] Dadan, "Arap-Türk Münasebetleri", 30-31.

[6] Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 32-33.

[7] Dadan, "Arap-Türk Münasebetleri", 31-33.

[8] Dadan, "Arap-Türk Münasebetleri", 34.

[9] Nesimi Yazıcı, "Türk-İslam Devletleri", *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 555.

[10] Dadan, "Arap-Türk Münasebetleri", 35-37.

[11] Yazıcı, "Türk-İslam Devletleri", 555.

[12] Yazıcı, "Türk-İslam Devletleri", 555-556.

[13] Yazıcı, "Türk-İslam Devletleri", 556.

[14] Kemal Taşçı, "Abbasiler Döneminde Türkler", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -8- Müslüman Türk Devletleri-1*, ed. Muhammet Hanefi Palabıyık-Osman Çetin (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 118-120.

[15] Yazıcı, "Türk-İslam Devletleri", 556-558.

[16] Taşçı, "Abbasiler Döneminde Türkler", 120-121.

[17] Yazıcı, "Türk-İslam Devletleri", 560-561.

[18] Taşçı, "Abbasiler Döneminde Türkler", 123-124.

[19] Sönmez Kutlu, *Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 16.

[20] Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi,* 59-61; Yazıcı, "Türk-İslam Devletleri", 563.

[21] Taşçı, "Abbasiler Döneminde Türkler", 120-121.

[22] Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, 61-62.

[23] Yazıcı, "Türk-İslam Devletleri", 563-564.

[24] Taşçı, "Abbasiler Döneminde Türkler", 121.

[25] Yazıcı, "Türk-İslam Devletleri", 563-564.

[26] Yazıcı, "Türk-İslam Devletleri", 566.

[27] Ahmet Taşağıl, "İdil Bulgar Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/472-474.

[28] Eyüp Baş, "Türk-İslam Devletleri/Karahanlılar", *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 595-597.

[29] Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/480-484.

[30] Faruk Sümer, "Selçuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/365-371.

[31] Aydın Taneri, "Harizmşahlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/228-231.

[32] Ramazan Şeşen, "Eyyûbiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/20-31.

[33] Naımur Rahman Farooqı, "Delhi Sultanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/130-132.

[34] Şengül Demirel, "Hindistan'daki Türk-İslam Mührü: Kutub Minâr", Hindistan ve Türk Tarihi-Kültürü Araştırmaları, ed. H. Hilal Şahin (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020), 55-58.

[35] İsmail Yiğit, "Memlükler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/90-97.

[36] Feridun Emecen, "Osmanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/487-496.

[37] Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/270-274.

[38] Faruk Sümer, "Karakoyunlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/434-438.

[39] İsmail Aka, "Timurlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/177-180.

[40] Enver Konukçu, "Babürlüler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/400-404; M. Hanefi Palabıyık, "Hindistan Tarihinde ve Hindistan'ın İslamlaşmasında Türklerin Rolü ve Katkıları", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu,* ed. İsmail Hakkı Göksoy-Nejdet Durak (Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007), 91-94.

[41] Hakkı Dursun Yıldız, "İslâmiyet ve Türkler", *Diyanet İlmi Dergi: Diyanet Dergisi*, Hicret Özel Sayısı, (1981), 303-314.

[42] Emin Bilgiç, "Türkler ve İslâmiyet", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi,*10/110-111 (1971), 227.

[43] Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, 211-212.

[44] Salim Koca, "Türkler ve İslâmiyet", *Türk Yurdu*, 95 (1995), 15-16.

[45] Koca, "Türkler ve İslâmiyet", 15-16.

[46] Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, 213-214.

[47] Cihan Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklular Devleti", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -10- Selçuklular*, ed. Yusuf Ayönü-Mehmet Ersan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 51-53.

[48] Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklular Devleti", 52-53.

[49] İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/526-528.

[50] Osman Turan, "Türkler ve İslâmiyet", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 4 (1946), 470; Bilgiç, "Türkler ve İslâmiyet", 227-228.

[51] Ebru Altan, "Selçuklu-Haçlı İlişkileri", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -10- Selçuklular*, ed. Yusuf Ayönü-Mehmet Ersan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 291.

[52] Altan, "Selçuklu-Haçlı İlişkileri", 292.

[53] Işın Demirkent, "Haçlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/525.

[54] Altan Çetin, "Haçlı Seferleri ile Mücadele Aşamasında Selçukluların Siyaseti", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2014), 19-36.

[55] Ebru Altan, "Haçlı Seferleri ve Anadolu (1097-1190): Türkiye Selçukluları Tarihinde Haçlı Seferlerinin Yeri ve Önemi", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi [Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi],* 12 (2020), 35-50.

[56] Yıldız, "İslâmiyet ve Türkler", 307-308.

[57] Emecen, "Osmanlılar", 33/487.

[58] Mustafa Alkan, "Osmanlı Devleti'nin "İslam Birliği" Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması", *Gazi Akademik Bakış*, 9/18 (2016), 30.

[59] Yıldız, "İslâmiyet ve Türkler", 308-309.

[60] Yıldız, "İslâmiyet ve Türkler", 309.

[61] Alkan, "Osmanlı Devleti'nin "İslam Birliği" Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması", 30.

[62] Nisar Ahmed Asrar, "Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devleti'nin Dinî Siyaseti ve İslam Âlemi (1520-1566)", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 4/2-4 (1971), 88.

[63] Abdulcelil et-Temîmî, "XVI. Yüzyılda Kuzey Afrika'daki Osmanlı-İspanyol Mücadelesinin Dini Arka Planı", çev: Mehmet Özdemir, *İslâmî Araştırmalar*, 12/2 (1999), 186.

[64] Mehmet Özdemir, "Batı Emevîleri (Endülüs)", *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 424-425.

[65] Yusuf Ziya Kazıcı, "Osmanlıların Kâbe'ye Hizmetleri", *Hz. İbrahim [1. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri],* ed. Ali Bakkal (2007), 214-216.

[66] Ziya Kazıcı, "Osmanlılar'ın Harameyn'e Bakışları", *İslâmî Araştırmalar*, 12/3-4 (1999), 238.

[67] Kazıcı, "Osmanlıların Kâbe'ye Hizmetleri", 215; Kazıcı, "Osmanlılar'ın Harameyn'e Bakışları", 239; Sadık Eraslan, "Osmanlıların Haremeyn-i Şerifeyn Hizmetleri", *Diyanet İlmi Dergi*, 35/1 (1999), 220.

[68] Kazıcı, "Osmanlılar'ın Harameyn'e Bakışları", 240.

[69] Eraslan, "Osmanlıların Haremeyn-i Şerifeyn Hizmetleri", 216-219.

[70] Eraslan, "Osmanlıların Haremeyn-i Şerifeyn Hizmetleri", 221,224.

[71] Yusuf Kılıç, "Osmanlı Devleti'nin, Ortadoğu'nun Refah ve Kalkınmasına Katkıları", *İslâmî Araştırmalar*, 12/3-4 (1999), 280-281.

[72] Cahit Baltacı, "Osmanlılar Döneminde İslam Medeniyeti", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler,* (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2000), 53.

[73] Tahsin Ünal, "İslâm Medeniyetinde Türkler", *İslâm Medeniyeti*, 2/19 (1969), 21-22.

[74] Yıldız, "İslâmiyet ve Türkler", 313-314.

[75] Mefail Hızlı, "Osmanlılarda Eğitim Öğretim", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -15- İslam Medeniyeti 2(Osmanlı Dönemi),* ed. Seyfettin Erşahin (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 179-181.

[76] Gazali, Sühreverdi, Cüveyni Şirazi, Hatibi, İbn Arabi, Bağdadi, Molla Cami, Ömer Hayyam, Molla Fenari, Kadızade Rumi, Piri Reis, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Ali Kuşçu, İbrahim Müteferrika, Katip Çelebi.

[77] Refik Turan, "Selçuklu Medeniyeti ve Müesseseleri", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -14-İslam Medeniyeti 1*, ed. Mefail Hızlı-Ziya Kazıcı (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 660-661; Yavuz Unat, "Osmanlılarda Fen Bilimleri ve Teknoloji", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -15- İslam Medeniyeti 2(Osmanlı Dönemi*), ed. Seyfettin Erşahin (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 559-581;181; Acar, "Selçuklu Medreseleri ve İslam Kültür ve Medeniyetine Kazandırdıkları", 362.

[78] Turan, "Selçuklu Medeniyeti ve Müesseseleri", 662-668; Hasan Basri Öcalan, "Dini-Sosyal-Ekonomik Kurumlar", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -15-İslam Medeniyeti 2(Osmanlı Dönemi*), ed. Seyfettin Erşahin (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 510-513.

[79] Yıldız, "İslâmiyet ve Türkler", 314; Baltacı, "Osmanlılar Döneminde İslam Medeniyeti", 53.

[80] Yıldız, "İslâmiyet ve Türkler", 301.

[81] Salim Koca, "Türkler ve İslâmiyet", *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi [Erdem: İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,* 8/ 22 (1996), 282.

[82] Abdülkerim Özaydın, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü", *Türkler* (2002), 253.

[83] Yıldız, "İslâmiyet ve Türkler", 292-296.

[84] Ali Osman Coşkun, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü ile Gelişen Tarihi ve Sosyal Olaylara Genel Bakış", *Milli Kültür,* 40 (1983), 32.

[85] Yıldız, "İslâmiyet ve Türkler", 294-296.

[86] Yıldız, "İslâmiyet ve Türkler", 298-299.

[87] İsmail Safa Üstün, "Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılması ve Türklerin İslamiyet'i Benimsemeleri Üzerine Bazı Mülahazalar", Kazakistan ve Türkiye'de Din-Devlet İlişkisi (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 629.

[88] Yıldız, "İslâmiyet ve Türkler", 299-300.

[89] M. Hanefi Palabıyık, "Hindistan'da Türk-İslam Kültür ve Medeniyeti", *Hindistan ve Türk Tarihi-Kültürü Araştırmaları* (2020), 28.

[90] Palabıyık, "Hindistan'da Türk-İslam Kültür ve Medeniyeti", 30-32.

[91] M. Hanefi Palabıyık, "Hindistan Tarihinde ve Hint Kültüründe Müslüman Türkler", *EKEV Akademi Dergisi,* 11/33 (2007), 70-75.

[92] Palabıyık, "Hindistan'da Türk-İslam Kültür ve Medeniyeti", 28-41.

[93] Palabıyık, "Hindistan Tarihinde ve Hint Kültüründe Müslüman Türkler", 76.

[94] Palabıyık, "Hindistan Tarihinde ve Hindistan'ın İslamlaşmasında Türklerin Rolü ve Katkıları", 94.

[95] Nazif Velikahyaoğlu, "Anadolu'nun İskanı ve İslamlaşmasında Dervişlerin Rolü (XIII-XV. Y. Yıllarda)", *İlim ve Sanat*, 13 (1987), 40.

[96] Sönmez Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru* (Ankara: İsam Yayınları, 2018), 85-86; Velikahyaoğlu, "Anadolu'nun İskanı ve İslamlaşmasında Dervişlerin Rolü (XIII-XV. Y. Yıllarda)", 41.

[97] Kutlu, "Türkler ve İslam Tasavvuru", 86; Ali Hatalmış, "Anadolu'nun İslamlaşmasında Ahîlerin Rolü", Turkish Studies: Comparative Religious Studies, 14/2 (2019), 312.

[98] Velikahyaoğlu, “Anadolu’nun İskanı ve İslamlaşmasında Dervişlerin Rolü (XIII-XV. Y. Yıllarda)”, 43-47.

[99] Hatalmış, “Anadolu’nun İslamlaşmasında Ahîlerin Rolü”, 314-322.

[100] Ziya Kazıcı, “Vakıflar ve Anadolu’da İslâmiyet’in Yayılmasındaki Hizmetleri”, *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet’e Katkıları Sempozyumu,* ed. İsmail Hakkı Göksoy-Nejdet Durak *(*Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları*,* 2007), 346.

[101] Mehmet Demirci, “Balkan Müslümanlığında Gazi-Dervişlerin Rolleri ve Sarı Saltuk Örneği”, Balkanlar’da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, ed. Ali Çaksu (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2002), 75-77; Şükrü Haluk Akalın, “Balkanlarda İslam’ın ve Türklüğün Yayılmasında Bir Öncü: Sarı Saltuk”, Balkanlarda İslâm, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, (Ankara: Karınca Creative Ajans, 2016), 2/55.

[102] Metin İzeti, “Balkanlarda İslam ve Tasavvuf Anlayışı”, *Tarih Boyunca Rumeli Coğrafyasında İlim, İrfan ve Hikmet*, ed. Sıddık Ağçoban (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2022), 510-512.

[103] Raif Vırmıça, “Balkanların İslamlaşmasında Osmanlı Devleti’nin Siyasi ve İdari Anlayışı-Yapısı”, *Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut*, 2 (2016), 381-384.

[104] Reşat Öngören, “Balkanlar’ın İslamlaşmasında Sufilerin Rolü”, *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Ali Çaksu (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2002), 47-58.

Ünitenin EBA içeriğine ulaşmak için verilen QR kod

ANAHTAR KAVRAMLAR

azınlık, sömürgecilik, misyonerlik, soykırım, teşkilatlanma

Ünitenin özetine ulaşmak için verilen QR kod

ÜNİTE 7

GÜNÜMÜZ İSLAM DÜNYASI

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Günümüzde hangi kıtalarda Müslüman nüfus mevcuttur? Araştırınız.
2. Dünya üzerinde Müslüman nüfusunun en yoğun olduğu ülkeler hangileridir? Araştırınız.
3. Müslüman devletler tarafından kurulan uluslararası kuruluşlar hakkında neler biliyorsunuz?
4. Türkiye'nin günümüz İslam dünyasındaki siyasi konumu hakkında neler söyleyebilirsiniz?
5. Günümüzde İslam ülkelerinin ekonomik ve teknolojik gelişmişlik düzeyleri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

1 Asya Kıtasında Müslümanlar

Asya Kıtasında Yer Alan ve Müslüman Nüfusa Sahip Olan Ülkeler.

Harita 7.1: Asya kıtasında yer alan ve Müslüman nüfusa sahip olan ülkelerin konumları.

Asya kıtası doğuda ve güneyde yer alan adaları ile birlikte yeryüzünün en büyük kara konumundadır (Harita 7.1). Dünya nüfusunun yarısından fazlasının yaşadığı Asya kıtası; dünya ekonomisi ve ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Belirli zirai ürünlerin (pirinç, çay, pamuk, şeker kamışı, kauçuk) üretiminde dünya birincisi olan Asya kıtası, yer altı kaynakları (petrol, maden kömürü, krom, kalay) bakımından da zengin yataklara sahiptir. Asya kıtasında İslamiyet, Hristiyanlık, Yahudilik gibi semavi dinlere inanlarla beraber Hinduizm, Budizm, Taoizm, Şintoizm ve Konfüçyüsçülük gibi çok tanrılı dinleri kabul edenler de bulunmaktadır. Kıtanın toplam nüfusunun yüzde yirmi beşini Müslümanlar oluşturmaktadır. Asya kıtasında bulunan 43 ülkede Müslüman nüfusu yaşamakta, ülkelerin nüfuslarına oranla halkının yüzde ellisinden fazlasının Müslüman olduğu 20 ülke bulunmaktadır. Diğer ülkelerdeki Müslümanların nüfus oranları yüzde yirminin altında iken bazı Asya ülkelerindeki Müslüman nüfusu ise yok denecek kadar azdır.[1]

Asya kıtasında Müslümanların en kalabalık olduğu ülkeler Endonezya başta olmak üzere Pakistan, Hindistan, Bangladeş, İran ve Türkiye'dir. Asya kıtası'nın batı ve kuzeyinde bulunan Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan'da kendi nüfuslarına oranla, Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu ülkeler arasında yer almaktadır. Asya'nın güneyinde bulunan Malezya'nın ise nüfusunun yüzde ellisinden fazlası Müslüman'dır. Diğer Asya ülkeleri olan Rusya, Çin, Güney Kore, Japonya, Filipinler'de ise Müslümanlar azınlık konumundadır.[2]

Araştıralım

Rusya, Çin, Güney Kore, Japonya ve Filipinler'de Müslümanların diğer Asya ülkelerine göre sayıca daha az olmalarının sebepleri nelerdir? Araştırınız.

Asya kıtasında en kalabalık Müslüman azınlığın yaşadığı ülke Hindistan'dır. Hindistan nüfusunun %80'i Hinduizm dinine mensup iken Müslümanların oranı ise %15'tir. Sekizinci yüzyıldan günümüze kadar Hindistan topraklarında bulunan Müslümanlar, bölgenin hâkim dinî unsuru Hindular ile zaman zaman uyum içerisinde yaşamış olsalar da genel olarak Hinduların baskılarına maruz kalmışlardır. Hinduların hâkim olduğu siyasi otorite tarafından Müslümanların dinî, ekonomik ve kültürel varlıkları çeşitli faaliyetlerle yok edilmeye çalışılmıştır. Müslümanlara ait ev, dükkân, cami ve külliyeler sürekli olarak tahrip edilmiştir. Hindistan'da Müslümanlara uygulanan bu baskılar zaman zaman fiziki şiddet ve toplu saldırı boyutuna ulaşarak binlerce Müslümanın katledilmesi ile sonuçlanmıştır. Uzun süre devam eden bu zulme sessiz kalmayan Müslümanlar, Hindulara karşı başlatmış oldukları direniş sonucunda 1947 yılında bağımsız Pakistan Devleti'ni kurmuşlardır. Pakistan'ın kuruluşundan sonra buraya göç eden Müslümanlar olduğu gibi Hindistan topraklarında yaşamaya devam eden Müslümanlar da olmuştur. Hindistan topraklarında yaşayan Müslümanlara uygulanan baskılar günümüzde de devam etmektedir.[3]

Asya kıtasında Hindistan'dan sonra Müslüman azınlığın en yoğun olarak yaşadığı ülke Çin'dir. Günümüzde Çin sınırları içerisinde yer alan Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan Uygur Türkleri, 10. yüzyılın ortalarında İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Tarihî süreç içerisinde Uygur Türkleri ile Çin arasında devam eden hâkimiyet mücadelesi 1949 yılında Çin'in Doğu Türkistan'ı işgal etmesiyle sonuçlanmıştır. 1966 yılından sonra Çin Devleti tarafından Doğu Türkistan'da yaşayan Müslüman Uygur Türklerine karşı uygulanan zulüm ve asimilasyon süreci günümüzde de devam etmektedir. Özünde tüm dinî inanışlara karşı olan komünist yönetim anlayışına sahip Çin Devletinin amacı, hâkim olduğu topraklarda İslamiyet'i yok ederek Uygur Müslümanlarını asimile etmektir. Bu bağlamda Müslümanların camilere girmeleri, ibadet etmeleri, oruç tutmaları yasaklanmış, dinî eğitim almaları engellenerek dinî kitaplar yakılmıştır. Uygur Müslümanları teröristlikle suçlanmış, erkeklerin sakal bırakmalarına, kadınların başörtüsü takmalarına izin verilmemiştir. Uygur Türklerinin Müslüman isimleri takmaları, İslam'ı çağrıştıran kıyafet giymeleri ve semboller kullanmaları; dinî nikâh, cenaze namazı, toplu dua ve benzeri dinsel faaliyetleri yerine getirmeleri yasaklanmıştır.[4] Çin yönetiminin 1966 yılından itibaren Uygur Müslümanlarına karşı uygulamış olduğu asimilasyon politikası günümüzde de şiddetli bir şekilde sürdürülmektedir. Tüm bu zulüm ve zorbalıklara rağmen Uygur Müslümanları; dinî ve millî kimlikliklerini korumak için direnmeye devam etmektedir.

Asya Kıtasında her türlü psikolojik ve fiziki şiddete maruz kalan bir diğer Müslüman ülkesi ise Filistin'dir. 1948 yılında Filistin topraklarında kurulan İsrail, yerleşimci Yahudi toplulukları ile birlikte günümüze kadar gelen süreçte Filistin topraklarını işgal etmek için birçok saldırı gerçekleştirmiştir. Bu saldırılar sonucunda binlerce Müslüman katledilmiş ve binlerce kilometreyi bulan Filistin toprağı işgal edilmiştir.[5] İsrail'in 1948 yılından itibaren yürüttüğü işgal süreci günümüzde de devam etmektedir. İsrail 7 Ekim 2023 tarihinde başlatmış olduğu saldırlarda kullanmış olduğu kimyasal silahlarla içerisinde kadın, çocuk, hasta ve yaşlıların da bulunduğu binlerce Filistinli Müslümanı katletmiştir. Adeta bir açık hava hapishanesine dönüştürülen Gazze şehrine dışarıdan gelen yardımların ulaşması engellenmekte, iki milyon Filistinli Müslüman açlık ve susuzluğa maruz bırakılmaktadır. Dünyadaki birçok ülkenin, farklı din ve millete mensup milyonlarca insanın üst düzey tepki ve eylemlerine rağmen İsrail, Filistin topraklarında işlediği insanlık suçunu sürdürmeye devam etmektedir.

2 Afrika Kıtasında Müslümanlar

Afrika Kıtasında Yer Alan ve Müslüman Nüfusa Sahip Olan Ülkeler.

Harita 7.2. Afrika kıtasında yer alan ve Müslüman nüfusa sahip olan ülkelerin konumları.

Afrika, Asya kıtasından sonra dünyanın en büyük yüz ölçümüne sahip olan ikinci kıtasıdır (Harita 7.2). Kıtada ellinin üzerinde bağımsız ülke bulunmakta, bir milyardan fazla insan yaşamaktadır. İslamiyet'in Afrika kıtası'na girdiği 7. yüzyıldan günümüze kadar gelen süreçte Müslümanlar; Afrika'nın kuzey, doğu ve batı bölgelerinde nüfusun çoğunluğunu oluştururken Güney Afrika ve Madagaskar Adası'nda ise azınlık konumundadır.[6]

Afrika kıtasında İslamiyet'in yayılış süreci Hz. Muhammed (sav) Dönemi'nde başlamış, bu topraklara İslamiyet ilk defa 615 yılında Mekke'den Habeşistan'a hicret eden Müslümanlar aracılığı ile ulaşmıştır. Mekkeli Müslümanların Habeşistan'da yürütmüş oldukları tebliğ faaliyetleri sonucunda çok sayıda Habeşli İslamiyet'i kabul etmiştir. İlerleyen süreçte Hz. Muhammed (sav) tarafından gönderilen davet mektupları ile Afrika kıtasındaki kral ve kabile reislerinden de İslamiyet'i kabul edenler olmuştur.[7]

639 yılında başlatılan Afrika fetih hareketleri Kuzey Afrika bölgesinde İslamiyet'in yayılmasına zemin hazırlamış, Mısır'daki Kıptilerin bir kısmı ile Kuzey Afrika'daki Berberilerin tamamına yakını İslamiyet'i kabul etmiştir. Afrika fetihlerinin öncesi ve sonrasında Müslüman tüccarların ve tarikatlara mensup olan kişilerin bölgede yürütmüş oldukları tebliğ faaliyetleri de Afrika kıtasının İslamlaşmasında önemli oranda etkili olmuştur. Miladi 11. yüzyıl sonuna kadar kıtanın büyük bir kısmını meydana getiren Mısır, Mağrip, Sudan ve Hint Okyanusu'nun batı sahilinde yaşayanların neredeyse tamamı İslamiyet'i kabul etmişlerdir.

Afrika fetih hareketlerinden sonra yaklaşık sekiz asır boyunca kıtada çok sayıda Müslüman sultanlıklar kurulmuş bunlar hâkimiyet alanlarını genişleterek kıtadaki putperest kabilelerin büyük bir kısmını idareleri atına almışlardır. Süreç içerisinde Müslümanlığı kabul eden bu putperest kabilelerin İslamlaşması 16. yüzyıla kadar devam etmiştir.[8]

16. yüzyılda Avrupalı devletlerin dikkatini çeken Afrika, 20. yüzyıla kadar bu devletler tarafından işgal edilerek sömürge hâline getirilmiştir. Başlangıçta seyyah ve misyonerler aracılığı ile bölgeyi tanıyan Avrupalı devletler, ilk olarak Afrikalıları köleleştirmek suretiyle sömürmüşler, ilerleyen yıllarda Afrika'da kurdukları koloniler ile bölgenin yer altı ve yer üstü zenginliklerini Avrupa'ya taşımışlardır. Afrika'nın insan ve doğal kaynaklarını kendi toplumlarını kalkındırmak ve ekonomik refahlarını artırmak için kullanmışlardır. Batılı devletlerin Afrika'da yürüttükleri sömürgecilik faaliyetlerine Afrika'daki misyonerlik çalışmaları da yardımcı olmuştur. 17. yüzyıldan itibaren Afrika'ya gönderilen misyonerler özellikle Kuzey ve Batı Afrika'da bulunan Müslümanlara yönelmişler, bölgede Hristiyanlığın yayılması için çeşitli faaliyetler gerçekleştirmişlerdir.[9]

Bilgi Kutusu

Sömürgecilik: Bir devlet veya milletin, başka bir devlet ya da millet üzerinde siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda hakimiyet kurarak, bunların her türlü imkân ve kaynaklarını kendi çıkarları için yağmalamasıdır.

Ahmet Kavas, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 37/394.

Misyonerlik: Katolik kilisesinin sömürge durumunda olan ülkelerin yerlileri arasında Hristiyanlığın yayılmasını sağlamak amacıyla görevlendirdiği kilise temsilcilerine misyoner, bunların gittikleri ülkelere misyon ülkeleri, gerçekleştirmiş oldukları Hristiyanlaştırma faaliyetlerine ise misyonerlik faaliyetleri denilmektedir.

Şinasi Gündüz, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 30/193.

İslamiyet, Afrika topraklarında görülmeye başlandığı 7. yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinin sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetlerine başladığı 16. yüzyıla kadar kıtanın neredeyse tamamına ulaşmıştır. İslamiyet, Müslümanlığı kabul eden bölge insanının sadece inançlarını değiştirmemiş; sosyal, ekonomik ve iktisadi düzenlemeleri ile Afrikalıların refah sevilerini de artırmıştır. Afrika tarihte yaşamış olduğu tüm asimilasyon faaliyetlerine rağmen günümüzde dahi Müslüman nüfus oranının diğer kıtalara nispetle en yüksek olduğu kıtadır.[10]

3 Balkanlarda Müslümanlar

Balkanlar Avrupa kıtasının güney doğusunda yer alan bir yarımadadır. Bu büyük yarımadaya Doğu Avrupa veya Rumeli de denilmektedir. Günümüzde Balkan ülkeleri denilince aklımıza daha çok Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye (Trakya bölümü), Yunanistan ve Yugoslavya gibi ülkeler gelmektedir. Ancak 1992-1995 yılları arasında Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Hırvatistan, Bosna-Hersek, Makedonya, Karadağ, Kosova ve Sırbistan bağımsızlığını kazanmış; Balkanlardaki devlet yapısı son şeklini almıştır. Balkan nüfusunun %80'ini Hristiyanlar, %13'ünü ise Müslümanlar oluşturmaktadır.[11]

Balkanların büyük bir bölümü 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yaklaşık 500 yıl boyunca Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalmıştır. İlk defa 12. yüzyılda dervişler aracılığı ile Balkanlara ulaşan İslamiyet, 1356 yılında Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda başlatmış olduğu fetih hareketleri ve iskân faaliyetleri ile hızlıca yayılmıştır. Osmanlılar Balkanlarda fethettikleri yerlerdeki halkın dinî inançlarına saygı göstermiş, inanç konusunda kimseye baskı uygulamamışlardır. Osmanlılardan önce uzun süre Romalıların idaresinde baskı ve din savaşları ile yıpranan Balkan halkları, Osmanlı Dönemi'nde huzur ve refaha ulaşmıştır.[12]

Osmanlıların 19. yüzyılın sonlarında Balkanlardan çekilmeye başlaması, Rusya'nın desteği ile bölgeye hâkim olan komünist rejimin etkisindeki ülkelerin (Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk gibi) din karşıtı uygulamaları Balkanlarda yeni bir kaos sürecini başlatmıştır. Yaklaşık yarım asır boyunca devam eden komünizm rejimi döneminde din eğitimi veren medrese ve mektepler kapatılmış, bölgede bulunan vakıf eserlerinin bir bölümü yıktırılmış, bir bölümünün ise mülkiyetine el konulmuştur. Ezan okumak, ramazan ayında oruç tutmak, hac ibadetini yerine getirmek, zekât vermek, kurban kesmek, dinî geleneklere göre nikah kıymak, çocukları sünnet etmek, doğan çocuklara Müslüman ismi koymak gibi dinî eylemlerin yerine getirilmesi engellenmiştir. Yüz binlerce Müslüman, her şeylerini bırakıp, içinde doğup büyüdükleri evlerini terk ederek İstanbul ve Anadolu'ya göç etmek zorunda bırakılmıştır.[13]

Balkanlarda Müslümanlara yönelik saldırılar 20. yüzyılın son yıllarında da devam etmiştir. 1992 yılında Bosna-Hersek bağımsızlığını ilan etmiş, Bosna'nın bağımsızlığını tanımayan Sırplar, 1992 yılında Boşnak ve Hırvatlara karşı savaş açmışlardır. 1995 yılına kadar devam eden bu savaş tam bir felakete dönüşmüş, Boşnak şehirlerinin mülteci kamplarında pek çok insan öldürülmüş, işkence ve tecavüz olayları yaşanmıştır. Özellikle Birleşmiş Milletler tarafından güvenli bölge olarak ilan edilmesine rağmen Srebrenitsa'ya gerçekleştirilen Sırp saldırıları ile Bosnalı Müslümanlar tam bir soykırıma uğramıştır.[14]

Srebrenitsa Soykırımı

Srebrenitsa Soykırımı 1995 yılı Temmuz ayında Bosna Hersek'in Srebrenitsa şehrinde kısa bir süre içerisinde en az 8000 Bosnalının Sırplar tarafından katledilmesi olayıdır. Dünya siyasi tarihine "Srebrenitsa Soykırımı" olarak geçen bu fiili gerçeklik, 2007 yılında Uluslararası Adalet Divanı'nın kamuoyu ile paylaştığı gerekçeli kararında da teyit edilmiş, fiili olanın hukuken de "soykırım" olduğu tescillenmiştir.

Haydar Karaman-Burak Güneş, "Srebrenitsa Soykırımı ve Sırbistan'ın Uluslararası Sorumluluğu", 824-830.

4 Avrupa Ülkelerinde Müslümanlar

Avrupa'ya İslamiyet ilk defa 8. yüzyılda Emeviler Dönemi'nde gerçekleştirilen İber Yarımadası (İspanya) fetihleri ile ulaşmıştır. Emevilerin yıkılışından sonra kurulan Endülüs Emevi Devleti ve sonrasındaki Emîrlikler Dönemi ile İslamiyet İber Yarımadası'nın neredeyse tamamına yayılmıştır. 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarında Hristiyan krallıklar tarafından uygulanan zorunlu göç ve asimilasyon politikası ile İber Yarımadası'ndaki Müslüman varlığına son verilmiştir. Osmanlıların 16. yüzyılda Doğu Avrupa'daki bazı bölgeleri ele geçirmesiyle Müslümanlar, Emevilerden sonra ikinci defa Avrupa'ya yerleşmişlerdir.[15]

Harita 7.3. Avrupa kıtasında yer alan ve Müslüman nüfusa sahip olan ülkelerin konumları.

Günümüzde Avrupa kıtasında yaşayan Müslümanların sayısı milyonlara ulaşmış durumdadır. Bütün Avrupa'daki Müslümanların sayısı, Avrupa nüfusunun %5'ini oluşturmaktadır. Avrupa kıtasında yaşayan Müslümanların çoğu bu bölgeye 1960'lı yıllarda yaşanan işçi göçleri ile gelmişlerdir. 1960'lı yıllarda başlayan bu göç dalgasını 1990'lı yıllarda yaşanan mülteci göçleri takip etmiştir (Harita 7.3).[16]

Avrupa'daki Müslüman nüfusunun en yoğun olduğu ülkeler İngiltere, Fransa ve Almanya'dır. Mülteci göçlerinin yoğunlaştığı bölgeleri Avrupalı devletlerin sömürgeci tarihleri belirlemiştir. Bu bağlamda Fransa'daki mültecilerin çoğunluğunu bir zamanlar sömürdüğü Kuzey Afrika ülkelerinden gelen Müslümanlar, İngiltere'deki Müslüman çoğunluğunu ise İngiltere tarafından sömürülen Pakistan ve Bangladeş'ten gelen Müslümanlar oluşturmuştur. Kısacası günümüzde Avrupa'da yaşayan Müslümanların bir kısmı bir zamanlar bu ülkelerin sömürgesi olan ülkelerden diğer kısmı ise Avrupa ülkeleri ile sıkı bir iş birliği içerisinde olan ülkelerden gelmişlerdir. Avrupa'nın hemen hemen her ülkesinde bulunan Türk nüfusunun en yoğun olduğu ülke ise Almanya'dır. Türklerin Almanya'ya gelişleri büyük oranda 1961'de Türkiye ile Almanya arasında imzalanan işçi göçü anlaşması ile gerçekleşmiştir.[17]

1960'lı yıllarda geçici olarak Avrupa'ya gelen Müslüman göçmenlerin ilerleyen süreçte kalıcı olarak Avrupa'ya yerleşmeleri, başlangıçta Avrupalıların göçmen varlığına yönelik zayıf düzeyde olan direnişlerini artırmıştır. Müslüman göçmenlerin Avrupa'daki varlıklarına yönelik direnişlerin merkezinde İslam karşıtlığı anlayışı bulunmaktadır. Yerel halkın çoğu sahip oldukları Avrupa kimliğinin İslam'ın varlığı ile tehdit altında olduğunu düşünmüşlerdir. Avrupalılar İslam'ı Batı medeniyetine kıyasla geri kalmış, barbar, akıl dışı, gelişmemiş, şiddet yanlısı olarak görmüşlerdir. Müslümanlar gerçek yaşamda horlanmış, en kirli ve yorucu işlerde çalıştırılmış, sosyal ve kültürel hayattan dışlanmışlardır. Avrupalılar Müslümanlardan rahatsız olmuşlar, Müslümanları kendilerine denk görmeyi ve yönettikleri insanlarla eşit olmayı kabullenememişlerdir. Avrupa'nın birçok ülkesinde çeşitli din ve milletlere karşı yapılan ayrımcılık yasaklanırken Müslümanlara yönelik negatif ayrımcılık bu kapsama alınmamıştır. Din ve kutsal değerlere küfrü yasaklayan yasalar sadece Hristiyanlıkla sınırlandırılmış, İslami değerlerin korunmasına yönelik yasal bir düzenleme yapılmamıştır.[18]

Avrupa ülkelerindeki bu Müslüman karşıtlığı; Müslümanlara karşı sözel ve fiziksel şiddet, camilere ve Müslüman kuruluşlara karşı saldırılar, iş ve istihdam alanında ayrımcılık, Müslümanların dinî ve kültürel taleplerine duyarsızlık gibi sosyal ve siyasal problemlerin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Avrupa'da Müslümanlara karşı ilk aşamada Müslüman karşıtlığı olarak başlayan bu süreç günümüze kadar devam ederek islamofobinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika'da ikiz kulelere gerçekleştirilen saldırılardan sonra Avrupa'da Müslümanlara karşı olan saldırılar artmış, islamofobi tarihindeki en zirve noktasına ulaşmıştır. İslamofobi bugün Batı'da, İslam'a ve Müslümanlara karşı biriktirilen öfkeyle bir insan hakları ihlali ve nefret suçu olma sürecine girmiş bulunmaktadır.[19]

Bilgi Kutusu

İSLAMOFOBİ

İslam'dan ve Müslümanlardan duyulan kaygı ya da korku sonucunda oluşan tepkisel yaklaşıma İslam korkusu, İslam karşıtlığı ya da İslamofobi denmektedir. Daha çok korkudan kaynaklanan İslam karşıtlığı/İslamofobi, öteden beri Müslümanlara yönelik sürdürülen kin, nefret ve önyargıya dayalı görüş ve tutumları ifade eden bir kavramdır.

Hüseyin Yılmaz, "İslam Korkusunun / İslamofobi'nin Oluşmasında 'Cihad' Algısının Rolü", 168.

Tuba Er- Kemal Ataman, "İslamofobi ve Avrupa'da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine", 749-755.

5 Amerika Kıtasında Müslümanlar

Günümüzde dünya nüfusunun beşte biri Müslüman'dır. Hemen hemen her ülkede Müslüman varlığından söz etmek mümkündür. Aynı şekilde Amerika kıtasında da Müslümanlar bulunmaktadır. Bu kıtada yaşayan Müslüman nüfus hakkında net bir tespit yapmak oldukça zordur. Zira Amerika'daki dinî toplulukların nüfusları hakkında resmî bir kayıt bulunmamakta, ayrıca bu kıtaya geçici amaçlarla gelen kişiler de olduğundan bu tespit daha da zor hâle gelmektedir.[20]

Amerika'nın keşfiyle birlikte İspanyolların başlattıkları deniz aşırı sömürge döneminde birçok Müslüman bu yeni kıtaya yerleşmiştir. 15. yüzyılda Gırnata'nın düşmesinin ardından İspanyolların zulüm ve baskılarına maruz kalan çok sayıda Müslüman, dinî inançlarını serbestçe yerine getirmek için Amerika'ya göç etmiştir. 17 ve 18. yüzyılda Afrika'dan Amerika'ya götürülen kölelerin önemli bir kısmını da Müslümanlar oluşturmuştur. Amerikalı köle tacirleri, daha çok kadın ve küçük çocukları Amerika kıtasına götürmüş ve bu insanlar İslami konularda yeterli bilgi ve şuura sahip olmamaları sebebiyle zamanla dinî ve millî kimliklerini kaybetmişlerdir.[21] Amerika'da içinde bulundukları ağır hayat şartları yüzünden dinî kimliklerini yitiren siyahi Müslümanlar zorla Hristiyanlaştırılmışlardır. Ancak yine de ikinci sınıf insan muamelesi görmekten kurtulamamışlardır.[22]

İslam dini bütün dünyada olduğu gibi Amerika'da da en hızla yayılan din olmuştur. Amerika'nın kuruluşundan bu yana Müslüman varlığını göçmenler, öğrenciler, yerli Amerikalılar oluşturmuş; yeni doğumlar ve din değiştirmeler yoluyla da Müslüman sayısı artmıştır. Amerika'ya ilk Müslüman göçmenler genelde Avrupa ve Arap ülkelerinden daha sonraları da Hindistan ve Pakistan'dan gelmişlerdir. Bu göçlerin sebebi genellikle kendi ülkelerindeki politik baskılardan kaçmak ve yeni dünya düzeninde ekonomik fırsatlar yakalamaktır. Amerika'ya ilk göç dalgası 19. yüzyılın sonlarında başlamış olsa da en ciddi göç hareketi II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Bu savaştan sonra önemli sayıda Müslüman göçmen Kuzey Amerika'ya yerleşmiştir.[23]

Kunta-Kinte

Görsel 7.1: Özgürlük Heykeli (Temsilî)

Amerika'da çiftliklerde ve maden ocaklarında çalıştırılmak üzere on binlerce Afrikalı siyahi, köle olarak yeni kıtaya götürülmüşlerdir (Görsel 7.1). Bunlardan biri de Gambiya'da Ömer ve Binta Kime'nin çocuğu olarak dünyaya gelen Kunta-Kinte isimli siyahi Müslüman'dır. Amerika'da bütün hayatını köle olarak geçiren Kunta-Kinte, ömrü boyunca namazlarını kılmaya ve domuz eti yememeye özen göstermiştir. Hayatı meşhur yazar Alex Halley tarafından kitaplaştırılmış ve "Kökler" adıyla Türkçeye de çevrilmiştir. Bu kitap, televizyon dizisi hâline getirildikten sonra bütün dünyada, özellikle de İslam ülkelerinde büyük ilgi odağı olmuştur.

Mehmet Özdemir, İslam'a Giriş: Evrensel Mesajlar, 409.

Amerika kıtasının kuzeyinde bulunan Kanada'da, Müslüman topluluğun oluşması, II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında meydana gelen iki göç dalgasıyla gerçekleşmiştir. Bu ülkedeki Müslüman çoğunluğunu Hindistan, Pakistan ve Arap menşeliler oluşturmaktadır. İslami teşkilatlanmalar bakımından Kanada; ABD, Brezilya ve Arjantin'e göre daha iyi durumdadır. Ülkede elli kadar bölgesel cemiyet faaliyet sürdürmüş ve daha sonra bu cemiyetler ülke çapında birleşerek 1973 yılında Kanada İslam Cemiyetleri Konseyini oluşturmuşlardır. Konsey; eğitim, gençlik, kadın, din, halkla ilişkiler ve yayıncılık alanlarında faaliyet göstermekte ayrıca Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Müslüman öğrenci teşkilatlarıyla da ortaklaşa çalışmalar yapmaktadır.[24]

Güney Amerika'da en fazla Müslüman sırasıyla Brezilya, Arjantin, Venezuela, Surinam ve Kolombiya'da bulunmaktadır. Afrika'dan esir alınarak Güney Amerika'ya getirilen Müslümanlar bu bölgedeki ilk Müslüman topluluğunu oluşturmuştur. Sonrasında Güney Amerika'ya gelen Endülüs göçmenleri baskı ve zulüm nedeniyle Müslümanlıklarını gizledikleri ve çocuklarını eğitemedikleri için bu göçmenlerin sonraki nesilleri Hristiyan olmuşlardır. Suriye, Lübnan, Filistin, Hindistan gibi ülkelerden gelen Müslümanlar çeşitli Güney Amerika ülkelerinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1980'li yıllarda Güney Amerika ülkelerinden Avrupa ve Amerika'ya eğitim için giden öğrencilerin bir kısmı Müslüman öğrencilerin İslam'ı tebliğ faaliyetleri sayesinde Müslüman olmuştur. Ülkelerine döndüklerinde İslami faaliyetlere girişen bu gençler eliyle bölgede İslam dini daha fazla yayılmıştır. Kimliklerini koruyan göçmen Müslümanlar ve özellikle de yeni Müslüman olmuş gençler birlikte hareket ederek Güney Amerika ülkelerinde birçok İslami teşkilat kurmuş; camiler ve okullar açmışlardır. Güney Amerika'da hemen hemen her ülkede ticaretle uğraşan Müslümanlar bulunmakta, bunların büyük çoğunluğu gıda sektöründe faaliyet göstermektedirler.[25]

Günümüzde ABD'de Müslümanlara ait muhtelif teşkilatların cami ve mescitleri bulunmaktadır. Bu camiler ibadet yeri olmalarının yanında çeşitli derslerin, dil ve spor kurslarının verildiği merkez; diğer eğitsel faaliyetlerin gerçekleştirildiği, toplu yemeklerin yendiği, bayram ve düğün kutlamalarının yapıldığı mekân olarak da hizmet vermektedir. İslam dünyasının genelinde olduğu gibi camilerde Kur'an öğrenme ve öğretme geleneği burada da devam ettirilmektedir.[26]

Etnik köken itibariyle Amerika'daki Müslümanlar zengin bir mozaik oluşturmuşlardır. Bütün İslam devletlerinden ABD'de göçmen bulmak mümkündür. Müslümanlar arasında yerel kimliğe dayalı gruplaşmalar görülmekte; Arap, Türk, Özbek ya da Pakistanlılar farklı cemaatler oluşturmaktadır. Bu durum Müslümanlar arasında kaynaşmaya ihtiyaç olduğunu göstermekte, ümmet ve İslam kardeşliği anlayışına dayalı ortak bir bakış açısı oluşturmanın zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Tüm bunlara rağmen Müslümanlar farklı ırkları kaynaştırma konusunda diğer din ve gruplarla mukayese edilmeyecek derecede iyi durumdadır. Amerika'da, siyah-beyaz ayrımının üstesinden gelinemediğinden beyazlar ve siyahlar ayrı kiliselere giderken camiler tüm insanlara açıktır.[27]

Görsel 7.2: Amerika'nın en büyük çift minareli camisi olan Diyanet Merkezi 2016 yılında Türkiye tarafından yapımı tamamlanmıştır.

Geçmiş yıllarda Amerika kıtasında yaşayan Müslümanlar; kendi dinini yeterince öğrenememek, fabrika ve kamu kurumlarında helal yiyecek ve namaz kılmak için uygun mekân bulamamak, Müslüman teşkilatlar arasındaki bölünmeler ve ABD'deki Müslümanların temsil edilmesi gibi belli başlı sorunlar yaşamışlardır (Görsel 7.2). I. Körfez Savaşı ve özellikle de 11 Eylül 2001'de ABD'de Dünya Ticaret Merkezine gerçekleştirilen intihar saldırıları, zikredilen sorunları geri plana iterek Müslüman azınlıkların varlığını öncelikli sorun hâline getirmiştir. Bu sorundan daha tehlikeli olan bir başka gelişme ise ABD kökenli "Yeni Sağ" siyaset anlayışının, ırkçılığı yeniden canlandırma teşebbüsünde bulunmasıdır.[28]

6 Avustralya Kıtasında Müslümanlar

Tamamı Güney Yarım Kürede bulunan Avustralya; dünyanın en büyük adası, toprak genişliği itibari ile de dünyanın altıncı büyük devletidir.[29] Avustralya topraklarına İslamiyet ilk defa 10. yüzyılda bölgede ticari faaliyetler yürüten Arap tüccarlar aracılığı ile ulaşmıştır. Kalıcı bir yerleşimin olmadığı bu ticari faaliyetleri 16. yüzyılda Endonezyalı seyyah ve balıkçıların ziyaretleri takip etmiştir. Avustralya topraklarına yerleşen ilk Müslümanlar ise 19. yüzyılın ikinci yarısında sömürgeci İngilizler tarafından kıtanın iç bölgelerini keşfetmek için develeriyle birlikte bölgeye getirilen Afganlı deve sürücüleridir. Sonraki süreçte Endonezya ve Malezya'dan gelen Müslümanlar da ülkenin kuzeybatı bölgelerine yerleşmeye başlamışlardır. İlerleyen zamanlarda Güney Asya ve Çin coğrafyasından gelen sınırlı sayıda Müslüman'la birlikte 20. yüzyılın başlarında ülkedeki Müslüman nüfusu 6000'in üzerine çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra Yunanistan ve Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Türklerden de Avustralya'ya göç edenler olmuştur.[30]

Dinî inanış bakımından Avustralya nüfusunun büyük çoğunluğunu Hristiyanlar oluşmaktadır. Bu topraklarda İslamiyet; Hristiyanlık ve Budizm'den sonra en çok mensubu olan üçüncü dindir. Müslümanların Avustralya topraklarına yoğun olarak göç etmeleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Türkiye, Mısır, Suriye, Lübnan ve Balkanlar bölgesi Avustralya'ya Müslüman göçü veren ülkelerdendir. Avustralya'daki Müslüman nüfusunu oluşturan birçok etnik unsur içerisindeki en kalabalık grubu Türkler oluşturmaktadır.[31]

Avustralya'ya göç eden Müslümanlar etnik kökenlerine göre kurdukları dernekler aracılığı ile teşkilatlanmışlar, ilerleyen süreçte tüm Müslüman derneklerini çatısı altında toplayan konfederasyon ile Müslümanlar arası birlikteliği sağlamaya çalışmışlardır. İlkleri 1953 ve 1958 yıllarında kurulan Müslüman dernekleri günümüzde ülkenin her tarafına yayılmıştır.[32]

7 İslam Dünyasındaki Siyasi ve İktisadi Gelişmeler

İslam, milattan sonra 6. yüzyılda Arabistan'da ortaya çıkmıştır. İslam, insan kitlelerini arkasına alarak medeniyetin gelişmesine katkıda bulunmuş ve kendine ait bir coğrafya oluşturmuştur. Bu coğrafya; Kuzey Afrika, Güney Asya, Güney Avrupa ve Asya'ya yayılmış ve Fas'tan Endonezya'ya, İngiltere'den Çin'e, Rusya'dan Nijerya'ya kadar büyük bir alanda, toplamda yaklaşık 19 milyon km² lik bir alanda hüküm sürmüştür.

İslam kültürü, farklı bölgelerdeki Müslümanların İslam'ı yaşama biçimiyle zenginleşmiştir. Bu süreç, İslam'ın hem isim olarak duyulmasını sağlamış hem de gerçek anlamda yayılmasına olanak tanımıştır. Ticaret, dinî kurumların kurulması ve siyasi merkezî yapının dağılması İslam'ın hızlı bir şekilde yayılmasını sağlamıştır.

İslam Dünyası, I. Dünya Savaşı sonrası özellikle 19. yüzyıl Osmanlı topraklarını ve sömürülen İslam bölgelerini ifade etmekle birlikte, geniş anlamda Müslümanların yoğun yaşadığı ülkeler ve toplulukların bulunduğu coğrafyaları kapsar. İslam ülkeleri, aynı coğrafi konum üzerinde tek bir çatı altında değildir. Bununla birlikte aynı coğrafyada birçok ülkenin varlığından bahsedilebilir. Günümüzde İslam ülkeleri Asya ve Afrika başta olmak üzere diğer kıtalarda da yer almaktadır.[33]

> *"Dünya çeşitli kültürlerden oluşuyor ama bunların çoğunluğu geçmişte mutlaka Avrupalı bir güç tarafından sömürülmüştür."*
>
> *John McCormick*
>
> John McCormick, Avrupa Birliğini Anlamak, 59.

Türk ve Müslüman dünyası üzerinde de önemli etkileri olan II. Dünya Savaşı, Müslüman dünyasında ciddi kayıplara yol açmıştır. Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya'da yaşayan Müslüman toplumlar savaşan güçlerin hedefi hâline gelmiş, Kırım Tatarları ve Ahıska Türkleri başta olmak üzere pek çok Müslüman ve Türk sürgün edilerek yerlerinden edilmiştir.

II. Dünya Savaşı'na kadar çoğunluğu İngiltere ve Fransa'nın sömürge yönetimi altında bulunan özellikle Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkeleri, savaşın ardından bağımsızlıklarını kazanmıştır. Ancak Batılılar tarafından suni bir şekilde tanımlanan sınırlara sahip olan ve yönetimleri kabilelere, mezheplere ve aşiretlere dayanan bu devletler, kısa sürede bölgeyi şiddet sarmalına döndürmüştür. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri önderliğinde kurulan uluslararası sistem içinde idari ve ekonomik yapıları şekillenen Müslüman ülkelerin çoğunda, sömürge dönemini aratmayan anlayış ve uygulamalar sürdürülmüştür. Devam eden çatışmalar, küresel güçlerin bölgenin kaynaklarına nüfuz etmesine yol açarken İslam coğrafyasında kan ve gözyaşının artarak devam etmesine sebep olmuştur.[34]

Orta Doğu, tarih boyunca küresel güçlerin dikkatini çeken bir bölge olmuştur. Petrol politikaları, bu coğrafyanın önemini artıran temel faktörlerden biridir. Petrol kaynakları bakımından zengin olan Orta Doğu ülkelerinden birisi Irak'tır. Irak sahip olduğu petrol kaynaklarından uzun bir süre tam anlamıyla faydalanamamıştır. 1972'den sonra millîleşen Irak petrolü, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesinden sonra yeniden yabancı güçlerin, Amerikan ve İngiliz petrol şirketlerinin kontrolüne geçmiştir.[35]

Sahip olduğu doğal kaynakalar bakımından Orta Doğu'nun önemli ülkelerinden bir diğeri de İran'dır. İran'da bulunan petrol ve doğal gaz yatakları ülkenin jeopolitik ve stratejik önemini artıran temel faktörlerdendir. Bu nedenle İran dünya gündeminde sürekli yer almaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kendi enerji kaynaklarını kontrol etmek isteyen İran, 1979 yılında sahip olduğu petrolü millîleştirmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası; Libya, Cezayir, Nijerya, BAE, Yemen, Sudan ve Suriye gibi bölgelerdeki petrol rezervleri üretime açılmıştır. Petrolün millîleştirilmesi ve bu coğrafyadaki enerji politikaları, Orta Doğu'nun tarihini şekillendiren önemli olaylardan biri olmuştur.

Filistin

Filistin, 20. yüzyıl boyunca İsrail ile yaşanan çatışmaların merkezinde yer almıştır. Bölge, 1917'den 1947'ye kadar İngilizlerin kontrolünde kalmış, 1947'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen 181 numaralı kararla Yahudilerle yerli halk arasında paylaştırılmıştır. İsrail'in kuruluşu ve sonrasında yaşanan çatışmalar, Filistinlilere yönelik yapılan adaletsiz uygulamalar ve baskıcı politikalarla devam etmiştir. İsrail'in son yıllarda soykırıma varan askerî müdahaleleri neticesinde Filistin halkı toplumsal olarak insani ihtiyaçlarını karşılayamaz hâle gelmiştir. Bu sorun dil, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin vicdan ve erdem sahibi her yüreğin sızlamasına neden olmaktadır.

Orta Asya ve Kafkasya, İslamiyet'in ilk dönemlerinde İslam'la tanışmıştır. Çeşitli tarihsel süreçlerin ardından Ruslar bölgedeki devletleri 19. yüzyılda kendi topraklarına katmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasının ardından Orta Asya'da Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan, Kafkasya'da Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan etmiştir.

ABD'de gerçekleşen 11 Eylül saldırıları bahane edilerek 2001 yılında Afganistan'ın, benzer gerekçelerle 2003 yılında Irak'ın işgal edilmesi; 2010 yılında başlayan Arap Baharı sonrası Libya'da çıkan iç çatışmalar bahane edilerek Libya'ya yapılan müdahale, yine Arap Baharı sonrası Suriye'de çıkan iç çatışmanın ardından Rusya, ABD ve koalisyon güçlerinin Suriye'deki güç rekabeti gibi olaylar Orta Doğu'daki güven ve istikrarı ortadan kaldırmıştır. Güç tahakkümleri karşısında İslam dünyasında BM'den sonra dünyadaki en büyük kuruluş olan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) dahi bu olaylara karşı açıklama ve bildiri yayınlamaktan öteye geçememiştir.[36]

Bilgi Kutusu

İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT): Üye devletler arasında işbirliğini ve dayanışmayı güçlendirmek ve İslam dünyasının hak ve çıkarlarını korumak amacıyla 25 Eylül 1969 tarihinde Cidde/Suudi Arabistan merkezli kurulan bir teşkilattır. Toplam 57 üyesi bulunmaktadır.

(TC. İçişleri Bakanlığı, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, "İslam İş birliği Teşkilatı (İİT)" Erişim:18 Mart 2024).

Türkiye Cumhuriyeti tarih boyunca birçok önemli dönem ve olaya tanıklık etmiş bir ülkedir. Cumhuriyetle birlikte Atatürk, ülkeyi modernleştirmek için bir dizi reform gerçekleştirmiş, bu dönemde Türkiye, Batı'ya yönelik bir politika izlemiştir. Ülkemiz bir çok alanda (askeri, iktisadi, ekonomi, enerji vb.) yenilikçi bir anlayışla komşu ülkelere rol model olmuştur (Görsel 7.3). Türkiye, İslam coğrafyası ile ilişkilerini geliştirmek isteyerek diğer İslam devletleriyle bazı ekonomik ve siyasi faaliyetler yürütmüştür.[37]

Görsel 7.3: Ülkemiz son yıllarda yaptığı sondaj faaliyetleriyle bir çok ülkeye rol model olmuştur.

Günümüzde Müslüman ülkeler gerek jeostratejik bakımdan gerekse doğal gaz ve petrol gibi enerji kaynakları açısından önemli bir konumda bulunmasına rağmen mevcut kaynakları ve stratejik imkânları gerektiği şekilde kullanamamaktadır. Batılı sömürgeci güçlerin İslam coğrafyasını doğrudan veya dolaylı yollarla işgal etmeleri; ticari faaliyetlerin sınırlandırılmasına, ülkeler ve bölgeler arası çatışmaların başlamasına, ham madde kaynaklarının sömürgeci merkez ülkelere aktarılmasına ve bu bölge halkının yoksullaşmasına sebep olmuştur. Nitekim zengin doğal ve beşerî kaynaklara, yüksek ticari potansiyele sahip olmalarına rağmen İslam ülkelerinin ortalama gelir düzeyi, dünya ortalamasının hayli altındadır. Müslüman ülkeler mevcut sosyal yapılarını ülke halkının dünya görüşü ve değer ölçülerine göre yeniden şekillendirirlerse bugün sahip oldukları beşerî ve doğal kaynaklarını daha verimli kullanabilir ve iktisadi gelişmelerini sürdürebilirler.[38]

8 İslam Dünyasının Ekonomik Yapısı ve Doğal Zenginlikleri

İslam dünyası, yaklaşık 30 milyon km² yi bulan bir yüzölçümü üzerinde 1 milyarı aşkın nüfusun yaşadığı 60'a yakın devlet ve 80'den fazla Müslüman topluluğu içermektedir. Bu toplulukların büyük bir bölümü Endonezya, Bangladeş, Nijerya, Pakistan, Türkiye, Mısır, İran, Cezayir, Sudan ve Fas gibi ülkelerde yaşamaktadır.

İslam ülkelerinde tarım sektörü ekonominin itici gücü olmasıyla birlikte bu ülkelerde ham madde üretimi de oldukça yüksektir. Ayrıca petrol ve doğalgaz rezervleri, İslam ülkelerinin dünya ekonomisine katkı sağlayan önemli kaynaklarıdır. Bu anlamda İslam ülkeleri dünya ticaretinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak, İslam ülkelerinde toprakların büyük bir bölümü işlenememekte, madenlerin önemli bir kısmı çıkarılamamaktadır.

İslam ülkelerini, ihracat potansiyelleri ve kişi başına düşen millî gelirlerine göre üç gruba ayırmak mümkündür. Bunlar:

Az ve orta derecede gelişmiş İslam ülkeleri

Bu gruptaki ülkelerde kişi başına düşen millî gelir bin doların altındadır. Afganistan, Bangladeş, Burkina Faso, Cibuti, Gambia, Maldivler, Nijer, Pakistan, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan ve Uganda bu gruptaki ülkeler arasında yer alır.

Petrol zengini İslam ülkeleri

Bunlar OPEC üyesi olarak bilinen petrol ihracatçısı ülkelerdir. Kişi başına düşen millî gelirleri oldukça yüksektir. OPEC üyesi İslam ülkeleri oldukça büyük petrol rezervlerine sahiptir. Bu gruptaki ülkelerin bir diğer önemli ihraç ürünleri ise kakao, kauçuk ve kahve gibi ham maddelerdir. Suudi Arabistan, Irak, Birleşik Arap Emîrlikleri, Kuveyt, İran, Katar, Umman ve Bahreyn bu gruptaki ülkeler arasında yer alır.[39]

Milletlerarası verilere dayanarak yapılan hesaplamalara göre dünya petrol rezervlerinin %64.51'i sekiz körfez ülkesinde bulunmaktadır. Batı Avrupa'nın petrol ihtiyacının %75'i ve Japonya'nın petrol ihtiyacının %90'ı Orta Doğu ülkeleri tarafından karşılanmaktadır. Bu durum, güçlü ülkelerin dikkatini çekmekte, Orta Doğu'nun bir rekabet alanına dönüşmesine sebep olmaktadır.[40]

Sanayileşmiş İslam ülkeleri

Bu grupta bulunan ülkeler ise zengin petrol kaynaklarına sahip olmamakla birlikte birinci ve ikinci gruptaki İslam ülkelerine göre daha fazla sanayileşmişlerdir. Ekonomik faaliyetler dünyadaki yeni gelişmelere paralel olarak tarımdan sanayi ve hizmet sektörüne kaymış, böylece üretimde tekdüzelik yerini giderek çeşitliliğe bırakmıştır. Türkiye, Malezya, Mısır, Suriye, Tunus ve Ürdün bu gruptaki ülkeler arasında gösterilebilir.

Ayrıca Azerbaycan ve diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de doğal kaynaklarıyla dünya ekonomisine ciddi oranda katkıda bulunmaktadır. Günümüzde Azerbaycan'da yılda 13 milyon ton civarında petrol ve 11 milyon ton civarında da doğal gaz üretilmektedir. Yine Türkmenistan ve Kazakistan ise 3 milyon tondan fazla petrol üretmektedir. Bu zengin kaynaklarıyla Orta Asya Türk Cumhuriyetleri dünya petrol rezervinin önemli bir kısmını elinde bulundurmaktadır.

Bölgenin en büyük yüzölçümüne sahip olan ülkesi Kazakistan; fosfat, petrol, doğal gaz, kömür, demir cevheri, altın, gümüş, çinko, bakır, kurşun, magnezyum, krom ve boksit rezervleri bakımından oldukça zengin bir ülkedir.

Kırgızistan'da hayvancılığa dayalı bir ekonomi hâkimdir. Ayrıca bol miktarda şeker pancarı, mısır, tütün, sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Yetiştirilen bitki ve ağaç çeşidi yaklaşık 4 bindir. Kırgızistan aynı zamanda zengin yer altı kaynaklarına da sahip bir ülkedir. Demir cevheri rezervi 10 milyon tonu bulmaktadır. Bunun yanında petrol ve gaz yatakları bakımından da zengindir. 31 milyon tonu bulan kömür yatakları rezervi ile Orta Asya'da ilk sırada yer almaktadır.

Özbekistan'ın yüzölçümü Türkiye'den daha küçük ve topraklarının büyük bir kısmı çöl olmasına rağmen ekilebilir arazisi Türkiye'den daha fazladır. Pamuk üretiminde dünyada üçüncü olan ülke, Sovyetler Birliği Dönemi'nde ülkenin pamuk ihtiyacının %61'ini karşılamaktaydı. Petrol bakımından da zengin bir ülke olan Özbekistan çıkardığı altın madeniyle de dikkatleri çekmektedir.

Türkmenistan'ın büyük bir bölümü çöl olmasına rağmen burası pamuk, petrol, doğal gaz, kükürt ve potasyum bakımından zengindir. Ülkede yıllık olarak 5.5 milyon tonun üzerinde sülfür ve 250 bin tonun üzerinde sodyum sülfat elde edilebilirken üretilen elektrik 15 milyar kilowatt saate yakındır.[41]

İslam ülkeleri, günümüzde gücün simgesi hâline gelmiş olan uranyum açısından da oldukça zengindir. Bu ülkeler dünya uranyum üretiminin %52'sini gerçekleştirmektedir.

İslam ülkelerinin yer altı ve yer üstü kaynaklarının çok olması İslam coğrafyasını ekonomik açıdan güçlü kılmaktadır. Sadece petrol yataklarının varlığı bile küresel güçlerin gözlerini bu coğrafyaya dikmesine sebep olmaktadır. İslam ülkeleri farklı yöntemlerle sömürülmesine, petrolden elde edilen gelirlerin Batı finans sistemi içinde öğütülmesine rağmen yine de bu kaynaklardan uzun zamandır istifade etmektedir. İslam ülkelerinin tesir ve tasarruf açısından zayıf olmasına rağmen belirli ölçüde istifade ettiği bu ve benzeri zenginlikleri etkin ve akıcı politikalarla işletilmesi, dolaylı da olsa İİT ülkelerini olumlu etkilemektedir.[42]

9 İslam Dünyasında İlmî ve Fikrî Gelişmeler

Geçmişten günümüze kadar Müslümanlar, Kur'an'ın ilk emri olan okumayı sadece yüzeysel anlamda değil ilimin, bilimin ve zihniyetin gelişmesi olarak anlamış ve bu yönde çalışmalar yapmışlardır. İslam'ın ilk zamanlarından itibaren Müslümanlar dinî ve pozitif ilimlere ilgi göstermiş ve İslam medeniyetinin yükselmesine katkıda bulunmuşlardır. İslam'ın çok geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla farklı etnik, dinî ve kültürel unsurlarla karşılaşan Müslümanlar buradaki entelektüel ve tarihsel birikimi de İslam medeniyetine aktarmışlardır.

İslam devletinin kurulmasından itibaren Müslümanlar; Sâsânî, Roma ve sonrasında Bizans İmparatorluğu'yla yakın temas kurmuşlardır. Fetih hareketleriyle bu devletlerin bilim merkezi olan şehirlerinde hâkimiyet kurmuş, onların bilimlerinden ve teknik bilgilerinden yararlanmasını bilmişlerdir. Özellikle Dört Halife Dönemi'nin sonlarından itibaren pozitif bilimlere ilişkin tercüme ve araştırmalar yapmışlardır. İslam'ın ilk yüzyılında ve ikinci yüzyılın geçiş döneminde tıp, kimya ve astroloji bilimi ile ilgili eserler Arapça'ya çevrilmiştir. İslam toplumunun ilk yüzyılda nispeten çabuk ulaştığı bilim alanındaki başarısı, sadece kitap çevirileri yoluyla sınırlı kalmamış, Müslümanlar felsefi problemlerle de ilgilenmeye başlamışlardır.[43]

Görsel 7.4: Müslüman bilginlerin çalışmalarından olan, içerisinde sıvı bulunan ve günü 12 eş zaman bölmesi ile ölçeklendiren saat

İslam toplumunun pozitif bilimlere ilişkin çalışmaları kısa zamanda sonuç vermeye başlamış; matematik, coğrafya, fizik, mekanik, biyoloji, zooloji ve botanik gibi farklı alanlara duyduğu ilgi gittikçe artmıştır. Özellikle Abbasi halifelerinin, ilme verdiği büyük destekle bilimsel çalışmalar ve kültürel alandaki gelişmeler hız kazanmış, Beytülhikme'nin kurulmasıyla birlikte ilmî hayatta önemli bir çığır açılmıştır.[44] İslam dünyasına çeviriler yoluyla geçen bilimlerin başında matematik gelmiştir. İslam matematikçileri; geometri, cebir ve trigonometri gibi alanlarda bilim dünyasına katkılar sunmuşlardır (Görsel 7.4). Örneğin 11. yüzyıl bilim adamlarından Harezmî matematik konusundaki başarılarıyla adını dünyaya duyurmuştur. Cebir konusunda ilk bağımsız eseri telif eden Harezmi; birinci ve ikinci dereceden denklemleri çözmeye yarayan cebirsel bir sistem kurmuştur. Astronomi bilimiyle de ilgilenen Müslümanlar dünya tarihinde ilk gözlemevini kurmuşlardır. Müslüman astronomlar, gök cisimlerine dair araştırmalar yapmış ve 12. yüzyıldan sonra Batlamyus'un yer merkezli kuramını tartışmaya açmışlardır. Tüm bu tartışmalar ilerde Kopernik tarafından ortaya atılacak olan güneş merkezli kurama temel oluşturmuştur.[45]

Astronomideki en büyük isimlerden olan Türk asıllı Fergani, Abbasiler Dönemi'nde yer ölçüm çalışmalarına katılmış, yerin gerçek değerine oldukça yakın bir tespitte bulunmuştur. Ayın ve gezegenlerin nispi hacimlerini de bulan Fergani'nin ölçümleri; Kopernik ve Kristof Kolomb tarafından kullanılmıştır. Birçok ilim dalıyla ilgilenen Biruni, en çok matematik ve astronomi sahasında kendisini göstermiştir. Küresel trigonometri alanında yazılan ilk müstakil eseri yazan Biruni, dünyanın yuvarlak olduğunu düşünmüş ve Galile'den altı asır önce dünyanın kendi çevresinde döndüğünü iddia etmiştir.[46]

Görsel 7.5: 9. yüzyılda Halife el-Memun'un emriyle inşa edilmiş dünya haritası

Müslümanların yoğun çalışmalar yaptıkları bilim dallarının en yaygınlarından biri de coğrafya olmuştur. Abbasiler zamanında bir dünya haritası çizilmiş ve bu haritayla meşhur astronom Batlamyus'un dünya üzerinde karaların denizleri kuşattığı tezinin aksi iddia edilerek günümüzde kabul edildiği gibi denizlerin karaları kuşattığı net bir şekilde gösterilmiştir. Bu haritanın çizimi İslam dünyasında önemli bir geleneği başlatmış, İslam âlimleri bu alana yönelik önemli çalışmalar yapmıştır (Görsel 7.5). Piri Reis haritası bu noktada zirveyi teşkil etmektedir. Müslümanların büyük başarılar elde ettiği bilimlerin başında gelen fizik alanında ise özellikle ışık ile ilgili tespitleriyle tanınan İbnülheysem, çok önemli buluşlara imza atmıştır. İbnülheysem'in "Karanlık Oda" şeklinde tabir edilen bir icadı günümüz dünyasında yaygın bir şekilde kullanılan kameraların ilk örneğini teşkil etmiştir.[47]

Astronom ve matematikçi kimliğiyle tanınan ilk İslam filozofu Kindi, fizik alanında ışığın yansımasıyla ilgilenen, optiğin öncüsü olan aynı zamanda müzikal sesler teorisini de geliştiren ilk insan olmuştur. Dünya tarihinin en büyük hekimlerinden olan Ebu Bekir Razi, çiçek ve kızamık hastalıklarına dair ilk çalışmaları yapmıştır. Yazdığı birkaç tıp ansiklopedisi Arapçadan Latinceye tercüme edilmiş ve uzun yıllar Batı'da tıp eğitiminde kullanılmıştır. Batı üniversitelerinde XVII. yüzyılın sonun kadar kitapları okutulan İbni Sina tıp ilminin Orta Çağ'da ulaştığı zirveyi temsil etmektedir. Onun "Kanun fi't-Tıb" adlı kitabı bütün kadim tıp ile Müslüman tıp ilminin tamamını içermektedir.[48]

Yorumlayalım

"Ben her kişinin kendi çalışmasında yapması gerekeni yaptım: Öncellerinin başarılarını minnettarlıkla karşılamak, onların yanlışlarını ürkmeden doğrultmak, kendisine gerçek olarak görüneni gelecek kuşağa ve sonrakilere emanet etmek."

Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, 1,1.

Türk-İslam ve dünya tarihinin en tanınmış ilim adamlarından olan Biruni'nin yukarıda nakledilen sözleri kendi çalışmalarınızla ilgili size nasıl bir rehberlik sunmaktadır? Yorumlayınız.

Müslüman bilim adamları 12. yüzyıla kadar klasik bilimlerin her alanında ve felsefede geniş çapta çalışmalar yapmışlardır. Ancak daha sonraki yüzyıllarda bilimsel alanda gerilemeler baş göstermiş ve özellikle 19. yüzyılda geri kalmışlık ciddi bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. 19. yüzyılda İslam ülkelerinde başlayan yenilenme çabalarıyla bilimsel alanda da önemli gelişmeler yaşanmıştır.[49] Ülkemizde de bu çabalar sonuç vermiş, özellikle son yüzyılda çok önemli bilim insanları yetişmiştir. Örneğin Cahit Arf, "Hasse-Arf" teoremi ve dünya literatürüne "Arf Invaryantı" adıyla geçen çalışmasını matematik bilimine kazandırmıştır. Aziz Sancar, DNA onarım mekanizmaları konusunda yaptığı buluşlar nedeniyle 2015 Nobel Kimya Ödülü'ne layık görülmüştür.[50] Ömrünü İslam bilim tarihi alanına adayan Fuat Sezgin ise İslam medeniyetinin bilimsel geçmişini ortaya koyan çalışmalar yapmıştır. "İslam Bilimleri Tarihi' adlı eseri ile tüm dünyada tanınan Fuat Sezgin, çeşitli ülkeler tarafından çok sayıda ödüle layık görülmüştür.[51]

Araştıralım

Bilim tarihçimiz olan Fuat Sezgin'in hayatını ve İslam bilim tarihine sağladığı katkıları araştırınız, yaptığınız araştırmaları arkadaşlarınızla paylaşınız.

10 İslam Dünyasında Medeniyetler Arası İlişkiler ve Kültürel Gelişmeler

Dünya tarihinde ortaya çıkan pek çok medeniyetten bazıları evrensel nitelik kazanarak tarihte izler bırakmış, bazıları ise silinip yok olmuşlardır. Medeniyetler, kendilerinden önce yaşayan uygarlıklardan etkilenmişler ve kendilerinden sonraki medeniyetleri de etkilemişlerdir. İslam medeniyeti de doğduğu coğrafyanın çevresinde bulunan Bizans ve İran medeniyetlerinden kurumsallaşma, bilim ve yönetim alanlarında birikimler almıştır. Esnek bir anlayışa sahip olan İslam medeniyeti, İslam'ın tevhid ilkesine ters düşmeyen söz konusu medeni ve kültürel birikimleri alarak kendine özgü bir forma kavuşturmayı başarmıştır. İslam medeniyeti, doğduğu günden bugüne kadar insanı merkeze alarak onun hak, hukuk ve yaşam hakkı gibi temel ilkelerini ön planda tutmuş; dil, ırk, renk ve coğrafya ayrımı yapmadan beşeriyeti mutluluğa ulaştıracak prensipler doğrultusunda tüm insanlığı kucaklamıştır.[52]

İslam medeniyeti, tarih sahnesine çıkarken Antik Yunan, Helen, Roma, Hint ve Çin medeniyetleriyle temasa geçmiş ve bunlara ait değerleri kendi bünyesine katmıştır. Diğer medeniyetlerin ürettikleri değerlerin iskeleti üzerine yeni değerler bina eden İslam medeniyeti, zamanı gelince de bu değerleri başka toplumlara devretmiştir. Eski medeniyetlerin bilim, fikir ve medeni birikimlerinden tercümeler yoluyla haberdar olan Müslümanlar, birçok klasik eseri Arapçaya çevirmişlerdir. Bu çeviriler sonunda bir uyanış devri başlamış ve Müslümanlar pozitif ilimlerde çağının ötesinde bir ilerleme kaydetmiştir.[53]

İslam aleminde yürütülen bilimsel ve felsefi çalışmalar özellikle Endülüs ve Sicilya üzerinden Avrupa'ya geçmiştir. 8. yüzyılda Endülüs'te medeniyet kuran Müslümanlar buradaki medreselerde 12. yüzyıl Rönesans'ı olarak bilinen uyanış döneminin oluşmasında önemli roller oynamışlardır.[54] İslam dünyasında fikrî ve ilmî alanda yaşanan gelişmeler, XI. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa'da Doğu'ya karşı bir ilgi uyandırmıştır. Batılılar; eğitim ve ilim sisteminin yetersizliği nedeniyle İslam âlemi ile temasa geçmek zorunda kalmıştır. İlk defa rahipler arasında ilmi hareketler gelişmeye başlamış; İtalya, İspanya ve Güney Fransa'dan birçok kimse İslam medreselerine tahsile gelmiştir. Sonrasında Batı'da İslam medreseleri taklit edilerek ilk üniversiteler kurulmuş ve artık İslam ilmi Batı ülkelerine girmeye başlamıştır.[55]

Değerlendirelim

İslam medeniyetinin kültürel ve bilimsel anlamda Batı'ya nasıl bir katkısı olmuştur? Değerlendiriniz.

Yaklaşık 200 yıl süren Haçlı Seferleri de İslam medeniyetinin Batı'ya geçişinde aracı olmuştur. Haçlılar Müslümanlarla karşılaştıklarında onlardan etkilenmişler ve Avrupa'ya yeni düşünce ve görüşlerle geri dönmüşlerdir. Arapça öğrenen ve kendilerini yetiştiren Batılılar, Müslümanların yaşam anlayışlarını ve dünya görüşlerini de taklit etmeye başlamışlardır.[56] Diğer yandan Müslümanlar ticarette etkilerini artırmış; Endülüs ve Sicilya'ya hâkim olduktan sonra diğer İslam ülkeleri ile ticaret yapmaya başlamışlardır. Doğu'nun Avrupa ile ticari münasebetleri Akdeniz üzerinden Suriye, Mısır sahilleriyle İtalyan liman şehirlerinin arasındaki deniz yolu ve İspanya'dan Avrupa içlerine kadar uzanan kara yoluyla olmuştur. Akdeniz yoluyla Avrupa'yla geliştirilen ticari faaliyetler neticesinde dokuma endüstrisi Arap ülkelerinden İspanya'ya geçmiştir. Bunun yanı sıra ipek, gümüş ve altın işlemeli Doğu kumaşları Avrupa'nın uzun süre hayranlığını kazanmış; kralların, prenslerin elbiseleri, Doğu'dan getirilen bu kumaşlarla yapılmıştır. Kültür ve medeniyetlerin gelişmesinde önemli bir araç olan kâğıdın yaygınlaşmasında da Müslümanlar aktif rol oynamıştır. Arapların Semerkand'ı ele geçirdikleri sırada öğrendikleri kâğıt, Avrupa'da Müslümanlar vasıtasıyla tanınmıştır. Müslümanların bir diğer hizmeti de pusulayı Batı'ya tanıtmak olmuştur. Bu sayede Avrupa'da denizcilik tekniği belli bir düzeye ulaşmış ve dünyayı deniz yoluyla dolaşmak mümkün olmuştur.[57]

İslam kültür ve medeniyetinin Batı'ya aktarılmasında Türklerin de önemli bir etkisi olmuştur. Selçuklulardan beri Türklerle Avrupalılar arasında fikir ve kültür alışverişi olmuştur. Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa içlerine kadar ilerlemiş ve buralarda uzun bir müddet hâkimiyet sağlamıştır. Bu sırada Balkan dillerine çok sayıda Türkçe kelime geçmiştir. Mimari ve sanat dallarında da kültürel geçişler yaşanmış, özellikle İran ve Türk çinileri birçok Avrupa çinisine örnek olmuş, Avrupa halıcılığı da ilhamını yine İran ve Türkiye'den almıştır.[58]

11 İslam Dünyasının Siyasi ve Uluslararası Teşekkülleri

19. yüzyılda sanayileşme sonrası meydana gelen sömürgecilik hareketleri ve sömürülen ülkeleri paylaşma mücadelesi I. Dünya Savaşı'na yol açmış ve savaş sonucunda Osmanlı Devleti'nin varlığı sona ermiştir. Osmanlının yıkılmasıyla Ortadoğu'da hâkimiyet sağlamak isteyen devletler Arapların çoğunlukla yaşadıkları topraklarda manda rejimi kurmuşlardır. Arapların bağımsızlık yolunda uğradığı bu hayal kırıklığının yanında Filistin meselesi de başlı başına bir sorun olmuştur. Filistin, Suriye'den ayrılarak İngiltere'nin mandası altına alınmış ve Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasının önü açılmıştır.[59]

İslam dünyasının içinde bulunduğu bu zorlu şartlar; siyasi, askerî ve ticari alanlarda iş birliğini geliştirmiş ve yaptırım gücüne sahip olan teşekküllerin kurulmasını zorunlu hâle getirmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönem, milletlerarası alanda bloklaşma faaliyetleri ile dikkat çekmiş; Doğu ve Batı ülkeleri içerisinde başlayan bloklaşma girişimlerini üçüncü dünya ülkeleri de izlemişlerdir.

Bağımsızlıklarını yeni elde eden bu genç ülkeler birbirine benzer sosyal, siyasal ve ekonomik problemleri çözebilmek için iş birliği ve dayanışmaya gitme zorunluluğu duymuşlardır. Bu sebeplerle bazı İslam ülkeleri 1960'lı yıllara gelinceye kadar Müslümanlar arasında birliği ve dayanışmayı geliştirmeye yönelik çeşitli teşkilatlar kurmuşlardır.[60] Bu teşkilatlardan biri Arap ülkeleri tarafından 1945'te kurulan Arap Devletleri Ligi (AL) olarak da bilinen Arap Birliği'dir. Arap Birliği, bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan Müslüman ülkelerin İngiltere, İtalya ve Fransa gibi devletlerin sömürgeci siyasetlerini sürdürmeleri karşısında bağımsızlık ve hâkimiyetlerini korumak, siyasi, askerî ve ekonomik güçlerini birleştirmek gayesiyle kurulmuştur. Filistin meselesine çözüm bulmak için de gayret gösteren birliğin kurucu üyeleri Mısır, Suudi Arabistan, Irak, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Yemen'dir.[61]

Bütün Müslümanları aynı çatı altında toplayacak bir kuruluş fikri ise ilk defa 1965 yılında ortaya atılmış ve bu öneriyle milletlerarası ilişkilerde İslam dünyasının etkin olması ve İslam birliği kurulması amaçlanmıştır.[62] 1969 tarihinde Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'nın kundaklanması sonrasında İslam dünyasında oluşan tepkiler üzerine Rabat'ta düzenlenen İslam Zirve Konferansı'nda alınan bir kararla İslam Konferansı kurulmuştur. Kuruluşun ismi 2011 tarihinde Astana'da düzenlenen toplantıda İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) olarak değiştirilmiştir. Türkiye'nin de aralarında olduğu 57 üyesi bulunan İslam İşbirliği Teşkilatının amacı üye devletler arasında iş birliği ve dayanışmayı güçlendirmek, İslam dünyasının hak ve çıkarlarını korumak olarak açıklanmıştır.[63]

Değerlendirelim

Müslümanların uluslararası teşekküller aracılığıyla bir araya gelerek örgütlenmeleri dünya siyaseti açısından hangi faydaları sağlamış olabilir? Değerlendiriniz.

Bölgesel bir örgüt olan Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK), Basra Körfezi'ne kıyısı bulunan ve ortak tarihî, coğrafi, kültürel, dinî ve sosyal özelliklere sahip olan ülkeleri bir araya getiren bir kuruluştur. 1981 yılında kurulan örgüt, üye ülkeler arasında bütünleşmeyi sağlamak, üye ülkelerin ekonomik ve siyasi güçlerini bir araya getirerek bölgesel bir güç oluşturmak amacı taşımaktadır. Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Suudi Arabistan, Umman, Katar, Kuveyt; KİK'in üye ülkeleri arasında bulunmaktadır.[64]

1989'da kurulan Mağrip Arap Birliği (MAB) örgütü Mağrip ülkeleri arasındaki diyaloğun artırılması ve bu ülkelerin bağımsızlıklarının pekiştirilmesi, üye ülkeler arasında kişilerin, malların ve sermayenin serbest dolaşımının sağlanması, ortak ekonomi, tarım, ticaret ve sanayi politikasının tesis edilmesi gibi amaçlarla kurulmuştur. Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Moritanya MAB üyesi olan ülkelerdir.[65]

Türkiye, Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya ve Pakistan'ın üye olduğu Gelişen Sekiz Ülke (D-8) Teşkilatı 1997 yılında ülkemizin öncülüğünde, İstanbul'da yapılan Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi ile kurulmuştur. D-8 Teşkilatı, kalkınma yolundaki ülkelerin dünya ekonomisi içindeki konumlarını iyileştirmek, ticari ilişkilerini çeşitlendirmek ve ticaret alanında üye ülkelere yeni imkânlar sağlamak, uluslararası seviyede karar verme mekanizmalarına güçlü biçimde katılımlarını sağlamak amaçları taşımaktadır. D-8 Teşkilatı üyesi ülkeler ticari potansiyelleri ve nüfusları itibariyle önde gelen ülkeler arasında yer almaktadır.[66]

Araştıralım

İslam dünyasında dayanışma ve iş birliği için kurulan teşkilatlardan birini seçerek uluslararası alanda yaptığı faaliyetleri araştırınız.

12 Türkiye ile Diğer İslam Ülkeleri Arasındaki İlişkiler

İslam dünyasının önemli bir bölümü yüzyıllar boyunca Osmanlı hâkimiyeti altında bulunmuştur. Osmanlı, hâkim olduğu bu ülkeleri koruma altına almış, onların ekonomik, kültürel, dinî anlayışlarına müdahale etmemiş ve ortak değerlerine gereken saygıyı göstermiştir. Osmanlı'nın devamı niteliğinde olan Türkiye, tekrar şekillenen İslam dünyasıyla ilişkilerini yeni ve kurumsal bir aşamaya taşımıştır.[67]

Dünyanın en stratejik güzergâh ve geçiş yollarına sahip coğrafyalarında yaşayan Müslümanlar; petrol ve doğalgaz nakliyatı için stratejik önemi olan Kızıldeniz, Süveyş, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının yanında Basra Körfezi'ne de hâkim durumdadır. Yer altı zenginlikleri bakımından da büyük avantajlara sahip olan İslam dünyası, küresel güçlerin baskı kurduğu, dış müdahalelerin ve çatışmaların eksik olmadığı zor bir bölgedir. Böylesine zorlu koşullarda bölgede yükselen bir güç olan ülkemiz, İslam dünyası ile ilişkilerinde barışçıl, bağımsız, iş birlikçi ve çözüm odaklı bir politika geliştirmektedir.[68]

Türkiye'nin çok boyutlu ilişkiler kurduğu ve yakından takip ettiği bölgelerin başında Orta Doğu gelmektedir. Ülkemiz bölge halklarıyla hem mevcut tarihî, kültürel ve sosyal yakınlık bakımından hem de bu bölgedeki gelişmelerin doğrudan veya dolaylı etkileri nedeniyle Orta Doğu'yla yakından ilgilenmektedir. Orta Doğu'da barış, istikrar ve refahın egemen olması için çaba gösteren Türkiye, bu hedefle yürütülen çalışmalara destek vermektedir. Türkiye bölgedeki sorunların diyalog yoluyla çözülmesi; bölge ülkeleri arasında ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda ilişkilerin güçlendirilmesi için gayret göstermektedir.[69]

Filistin halkıyla yüzyıllar öncesine dayanan ortak bir tarihe, kültürel ve sosyal ilişkilere sahip olan Türkiye, Filistin Devleti'ni kurulduğu ilk gün tanıyan ülkeler arasında yer almıştır. 7 Ekim 2023 tarihinde İsrail ve Filistin'de başlayan gerilim sonucunda İsrail savaş ilanında bulunmuş ve Gazze'de yakın tarihte örneği görülmeyen boyutta sivil can kayıpları yaşanmıştır. Türkiye, şiddetin sonlanması ve çatışmaların yayılmaması amacıyla krizin ilk gününden itibaren yoğun diplomasi trafiği gerçekleştirmektedir. Türkiye, Filistin-İsrail arasında yaşanan ihtilaflara iki devletli bir çözüm getirilmesini ve bu çerçevede 1967 sınırları temelinde başkenti Doğu Kudüs olan, coğrafi bütünlüğe sahip, bağımsız ve egemen Filistin Devleti'nin kurulmasına yönelik çabaları desteklemektedir. Türkiye'nin Filistin'e yönelik yardımları, Türk İşbirliği ve Koordinasyonu Ajansı (TİKA) eş güdümünde sürdürülmekte; Batı Şeria, Gazze Şeridi ve Doğu Kudüs'teki insani yardım projelerine destek sağlanmaktadır. TİKA ve Türk Kızılay'ı sağlık, tarım, teknik yardım, kültürel mirasın korunması, su temini, okul ve hastane inşası ve polis eğitimi gibi alanlara yoğunlaşmakta, Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD) ise BM Filistinli Mültecilere Yardım Ofisi (UNRWA) aracılığıyla gıda yardımı faaliyetlerine devam etmektedir.[70]

En uzun kara sınırımızın olduğu Suriye'de 2011 yılında başlayan iç savaş, bölgedeki güvenlik ve istikrarı yakından etkilemiştir. Suriye'deki iç savaş neticesinde çok sayıda masum insan hayatını kaybetmiş ve milyonlarca Suriyeli yaşadıkları topraklardan ülkemiz de dâhil diğer ülkelere kaçmış ve sığınmıştır. Suriye'nin toprak bütünlüğünün ve birliğinin korunması, Suriye topraklarından kaynaklanan terör örgütleriyle mücadele ile ulusal güvenliğimize yönelik her türlü tehdidin bertaraf edilmesi ülkemizin izlediği politikanın temelini teşkil etmektedir. Türkiye; Suriye'den gelen mültecilerin güvenli, gönüllü ve onurlu bir şekilde geri dönüşlerinin sağlanmasını ve bu yöndeki istikrarlaştırma faaliyetlerini desteklemektedir.[71]

Sınır komşularımızdan bir diğer ülke Irak'ta istikrarın ve güvenliğin sağlanması, ülkemiz açısından kritik önem taşımaktadır. Türkiye, bu nedenle Irak'ın demokratik bir sisteme kavuşmasını, toprak bütünlüğünü, siyasi birliğini ve egemenliğini desteklemektedir. Ülkemiz 2014 yılında Irak topraklarının yaklaşık üçte birini işgal eden terör örgütlerine karşı Irak'ın mücadelesine büyük katkı sağlamıştır. Terör örgütlerinin işgali sonrası Türkiye, Irak'ta kurtarılan bölgelerin yeniden imarına, yerlerinden edilenlerin geri dönüşlerine destekte bulunmuştur (Görsel 7.6). İki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK), oluşturulmuş ve bu iş birliğiyle çok sayıda ortak proje geliştirilmiştir. Türkiye, ikili ilişkilerin her alanda geliştirilmesi ve terörle mücadelede iş birliğini sürdürme hususlarında Irak ile mutabık kalmıştır.[72]

Görsel 7.6: Ülkemiz yardıma muhtaç olanlara kardeşlik elini uzatmaktadır.

Dört yüz yıla yakın süredir sınır paylaşımı yaptığımız komşumuz İran ile ilişkiler karşılıklı saygı ve iyi komşuluk ilkeleri zemininde geliştirilmektedir. Özellikle karşılıklı olarak düzenlenen üst düzey ziyaretlerle bölgesel konularda ilişkilerin ilerletilmesi yönünde çaba gösterilmektedir. İran'la ilişkiler Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi mekanizmasıyla kurumsal bir çerçeveye oturmuş ve bu kapsamda çeşitli faaliyetler sürdürülmüştür.[73]

Ülkemiz için çok önemli bir bölge olan Balkanlar ile ilişkilerimiz kapsayıcılık ve bölgesel sahiplenme ilkeleri ön planda tutularak şekillenmektedir. Türkiye; kökleri tarihe dayanan siyasi, ekonomik, kültürel ve insani bağlarının bulunduğu Balkanlar'da barış ve istikrar ortamının korunması için ikili, bölgesel ve çok taraflı platformlarda çaba göstermektedir. Bölge genelinde yaşayan soydaş ve akraba topluluklarıyla eğitim ve kültür başta olmak üzere gerekli her alanda çalışmalar yürüten Türkiye, Ukrayna'daki savaşla birlikte bölgenin genelinde hissedilen gergin atmosferin barış ve istikrarı bozmaması için aktif bir diplomasi izlemektedir. Ülkemiz bölgedeki ecdad yadigârı kültürel ve tarihî mirasın korunması ve gerektiğinde restore edilmesi için ilgili ülkelerle birlikte çalışmalar da yürütmektedir.[74]

Aliya İzzetbegoviç

İlmî ve fikrî birikimi, entelektüel kapasitesi ve Müslüman kimliğiyle tarihte iz bırakan bir isim olan Aliya İzzetbegoviç, İslami bakış açısıyla dile getirdiği düşünceleriyle sadece Boşnaklar üzerinde değil eski Yugoslavya'daki farklı etnik gruplara mensup Müslümanlar üzerinde de etkili olmuştur. Siyasi bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi nedeniyle defalarca hapis cezasına çarptırılan Aliya İzzetbegoviç, İslam ülkelerinin girişimleri sonucunda serbest bırakılmıştır. Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde siyasete giren Aliya, 1990'da yapılan seçimleri kazanmış ve Bosna-Hersek cumhurbaşkanı olmuştur. 1992'de gerçekleşen referandumla Bosna-Hersek bağımsızlığını ilan etmiş ancak Bosna, Sırpların saldırısına uğramıştır. Dirayetli ve temkinli bir siyaset izleyip silahlı çatışmaları sona erdirmeye çalışan Aliya İzzetbegoviç'in bu mücadelesi, üç yıl devam eden kanlı savaşa son veren ve Bosna-Hersek'in bağımsız bir devlet olarak tanınmasını sağlayan Dayton Antlaşması'yla neticelenmiştir. Aliya, savaş sırasında ve savaşın ardından uluslararası baskılara maruz kalsa da Bosna'nın bağımsızlığı için çok güçlü diplomatik ve askerî çabalar sarf eden önemli bir devlet adamı ve düşünürdür (Görsel 7.7).

Görsel 7.7: Aliya İzzetbegoviç

Admır Mulaosmanović, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* , Ek-1/ 685-686.

1992'de bağımsızlığını kazanan Bosna-Hersek ile iyi ilişkiler geliştiren Türkiye; Bosna'nın egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve çok etnikli yapısına saygı çerçevesinde, ülkedeki reform sürecini takip etmekte ve atılan adımlara katkı sağlamaktadır. Türkiye, 1995'ten bu yana Bosna-Hersek'e TİKA başta olmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türk Kızılayı, Yunus Emre Enstitüsü, Türk Temsil Heyeti ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) kurumları aracılığıyla kalkınma yardımları sağlamaktadır.[75]

Türkiye'nin, Kuzey Afrika ülkeleriyle güçlü bağlara dayanan ilişkileri karşılıklı yarar çerçevesinde gelişmektedir. Bölgenin istikrar ve refahına katkı sağlamaya devam eden Türkiye, Libya'nın siyasi birliğini ve toprak bütünlüğünü tesis etme yönündeki çabalara katkıda bulunmayı sürdürmektedir. Mısır ile ilişkilerde yeni bir döneme giren Türkiye iki ülkenin ve bölgenin yararına olacak şekilde adımlar atmaktadır. Ülkemiz, Filistin meselesi başta olmak üzere bölgesel konularda Mısır ile iş birliklerini ilerletmektedir.[76]

Komşu bölgemiz Güney Kafkasya'da "Tek Millet İki Devlet" anlayışı temelinde bina edilen ilişkilere sahip olduğumuz Azerbaycan ile her alanda yakın iş birliğimiz bulunmaktadır. Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey ve Karma Ekonomik Komisyon gibi platformlar aracılığıyla ilişkiler geliştirilmekte ve aynı zamanda Güney Kafkasya'da kalıcı barış ve istikrarın tesisi amacıyla Azerbaycan ile dayanışma içerisinde hareket edilmektedir. Karabağ'ın Ermenistan işgalinden kurtarılan bölgelerinde yeniden imar ve ihya seferberliğinde Türkiye, kamu ve özel sektörleriyle Azerbaycan'ın yanında yer almayı sürdürmektedir (Görsel 7.8).[77]

Görsel 7.8: Türk Kızılayı sadece ülkemizde değil tüm Dünyada yaraları sarmaktadır.

Türkiye ortak dil, tarih ve kültürel bağlarının bulunduğu Orta Asya ülkeleriyle pek çok alanda ilişkiler ve iş birliği geliştirmektedir. Ülkemiz, Orta Asya ülkelerinden Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'a ekonomik destek sağlamakta ve bu ülkelerin bağımsız, siyasi ve ekonomik istikrara sahip devletler olarak varlıklarını sürdürmelerini desteklemektedir. Türkiye, TİKA aracılığıyla eğitim programları, projeler ve teknik yardımlarla bölgede aktif bir rol oynamaya devam etmektedir. Ayrıca Türkiye, bölgede Millî Eğitim Bakanlığının açtığı okullar, Türkiye Bursları programı, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi ve Türk-Kırgız Manas Üniversitesi ile eğitim faaliyetleri sürdürmektedir.[78]

Güney Asya ülkeleriyle tarihî ve kültürel ilişkilere sahip olan Türkiye, Afganistan'da kalıcı barış ve istikrarın sağlanabilmesi, Afganların yaşam koşullarının iyileştirilmesi için Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı yardım programını uygulamaktadır. Afganistan'a yardımlar; kız çocukları başta olmak üzere eğitimin yaygınlaştırılması, halkın sağlık hizmetlerine erişimi ve Afgan güvenlik güçlerinin eğitiminin desteklenmesi doğrultusunda sürdürülmektedir. Türkiye; Pakistan'la ilişkilerini güvenlik ve istikrarın temini, terör ve aşırılık ile mücadele başta olmak üzere güçlendirmekte ve bölgesel iş birliğine yönelik adımlar atmaktadır.[79]

Türkiye geçmişten beri dostane ilişkiler geliştirdiği Endonezya ile İslam İşbirliği Teşkilatı, G20, D-8 ve MIKTA (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye ve Avustralya arasında gayrıresmi istişare ve eşgüdüm platformu) gibi çok taraflı platformlarda iş birliği gerçekleştirmektedir. Türkiye, Güneydoğu Asya'daki en büyük ekonomi olan Endonezya ile ticari ilişkilerin daha da geliştirilmesi için çalışmalar yapmaktadır.[80] Türkiye, Güneydoğu Asya bölgesinde önemli bir ortak olan Malezya ile eğitim, ekonomi ve ticari alanlarda iş birliği içerisindedir. Ülkemizde havalimanı işletmeciliği, sağlık ve perakendecilik sektörleri başta olmak üzere önemli yatırımlara sahip olan Malezya, savunma sanayinde de iş birliği bakımından önemli bir ortak olarak görülmektedir.[81]

13 İslam Ülkeleri ve Bunların Uluslararası Teşekküllerle İlişkisi

Uluslararası ilişkilerin hiçbir çağda olmadığı kadar gelişmiş olduğu günümüzde, bu ilişkileri düzenleyen temel esasların, kuralların ve milletlerarası kuruluşların önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Uluslararası ilişkilerin ve anlaşmaların amacı, farklı inanç ve kültürlere mensup insanların çeşitli nedenlerle korkmadan barış içinde yaşayabilmeleri için yeryüzünde bir düzen oluşturmaktır. İslam dini de insanların dünyada barış, huzur ve güven içinde yaşamasını emretmektedir. Bu bağlamda İslam, Müslüman devletlerin de diğer devletlerle dostça ilişkiler kurmasını, antlaşmalar yapmasını, karşı taraf resmen bozmadıkça Müslümanların da anlaşmaları bozmamaları gerektiğini ve alınan kararlara uymalarını emretmektedir.[82]

20. yüzyılda dünyanın gördüğü en büyük felaketlerden biri olan II. Dünya Savaşı yaşanmış ve bu savaşın ardından yıkıcı savaşlara tekrar maruz kalınmaması için uluslararası bir mekanizma olarak Birleşmiş Milletler (BM) kurulmuştur. Geniş yetkilerle donatılmış evrensel bir örgüt olan Birleşmiş Milletlerin günümüzde 200'e yakın üyesi bulunmaktadır. Bu örgütün amacı uluslararası barış ve güvenliği korumak; uluslararası dostça ilişkiler geliştirmek, ekonomik, sosyal, kültürel gelişmeyi sağlamak ve insan haklarını korumaktır. Örgütün ilkeleri ise bütün üyelerin egemen eşitliği, uluslararası anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümü, uluslararası ilişkilerde devletlerin toprak bütünlüğüne karşı kuvvet kullanmaktan kaçınma olarak sıralanmaktadır.[83] BM'nin çeşitli alt grupları olmakla birlikte karar alma yetkisi yalnızca Güvenlik Konseyine aittir. Konseyde daimî üyelik ve daha da önemlisi veto yetkisi Amerika, Rusya, İngiltere, Fransa ve Çin olmak üzere beş kurucu ülkenin elindedir. Bu durum pek çok sorunu beraberinde getirmekte ve BM'nin daimî beş üyesinin dünya üzerinde hâkimiyet kurmasını meşrulaştıran bir kurum olarak görülmesine sebep olmaktadır. Nitekim Türkiye yönetimi birkaç yıldır "Dünya Beşten Büyüktür" sloganı ile BM platformundaki eşitsizliğe dikkat çekmeye çalışmaktadır.[84]

İslam dünyasına ait sorunlarda özellikle Müslüman bir devletin başka aktörlerce mağdur edildiği durumlarda BM, sorunu çözmede ciddi bir çaba gösterememiştir. Örneğin ABD'nin önce Afganistan'ı (2001) sonra Irak'ı (2003) işgali karşısında BM herhangi bir tepki vermemiş, İsrail'in Filistin topraklarını işgali karşısında, ateşkes çağrıları yapmanın dışında dengeleri değiştirici nitelikte kararlar alamamıştır.[85] Yaptırım gücü çok yüksek olan bu örgütün demokratik ilkelere uygun şekilde dönüştürülüp daha etkin hâle getirilmesi için İslam ülkelerinin birlikte ve güçlü bir şekilde iradesini ortaya koyması gerekmektedir. İnsan hakları, eğitim, barış, güvenlik, adalet ve refah için Müslüman ülkelerin uluslararası kuruluşlara aktif katkı sağlamasına, yapıcı ve uzlaştırıcı rol almasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Günümüz dünyasında ülkeleri güçlü kılan en önemli etmenlerden biri büyük bir ekonomiye sahip olmaktır. Ekonomik olarak güçlü olan bir ülke, uluslararası arenada daha fazla itibar ve etkinliğe sahip olmakla birlikte diğer ülkelerle yapılan ticaret, anlaşmalar ve diplomatik ilişkilerde de daha güçlü bir konumdadır. Dünya ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla kurulan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD); ekonomik büyümeyi ve istihdamı gerçekleştirecek üye ülkelerde hayat standardını yükseltecek bir örgüt olarak 1961'de kurulmuştur. Otuz yedi üyesi bulunan OECD'nin tek Müslüman üyesi Türkiye'dir. Ekonomik konularda uzmanlaşmış bir istişare kuruluşu görünümünde olan OECD'yi dünya ekonomisinin yönetimine alt yapı oluşturan ve önemli küresel konuları inceleyen bir örgüt olarak nitelemek mümkündür.

OECD, üye ülkeler tarafından gündeme getirilen veya dünya ekonomisinde güncel hâle gelen konularda yaptığı incelemelerin sonuçları doğrultusunda üye ülkelere tavsiyelerde bulunmaktadır. Türkiye, OECD'nin yirmi kurucu üyesinden biri olarak örgütün çalışmalarına aktif şekilde katılmaya ve katkı sağlamaya devam etmektedir.[86]

Üye ülkelerin özgürlüklerinin ve güvenliklerinin sağlanması amacıyla 1949 yılında kurulan NATO, Soğuk Savaş'ın sonuna kadar olası bir SSCB saldırısına karşı Avrupa'nın ortak savunulmasına odaklanmıştır.[87] 1990'lı yıllardan itibaren NATO; uluslararası terör, Orta Doğu'dan gelebilecek askerî tehditler, kitle imha silahlarının yaygınlaşması gibi yeni tehdit unsurları tespit etmiştir. Aynı zamanda bu dönemde Bosna-Hersek ve Kosova'da yaşanan krizler de yeni uluslararası güvenlik ortamı oluşturulmasını gerekli kılmıştır. NATO'nun bu yeni stratejisinin Türkiye için çok önemli sonuçları olmuştur. Yeni tehdit unsurlarının Türkiye'nin bulunduğu coğrafyaya yakınlığı Türkiye'nin jeopolitik önemini net bir şekilde ortaya koymuştur. Türkiye, demokratik rejime sahip tek Müslüman NATO ülkesi olarak Batı ile Müslüman dünyası arasında bir köprü olma potansiyeli olduğunu da göstermiştir. İslam ülkelerinde faaliyetlerde bulunan NATO; Bosna-Hersek ve Kosova'da meydana gelen krizlerden sonra üye ülkelerin siyası istikrarının ve güvenliklerinin korunmasını sağlamıştır. Örgüt, Afganistan'da yaşanan krizlere de müdahalede bulunmuş, diğer Orta Asya ülkelerini Afganistan'ın yeniden yapılandırılması sürecine dâhil etmek için uğraşmıştır. Afganistan'daki durumun tüm bölgeyi istikrarsızlaştırma potansiyelinin farkında olan bazı İslam ülkeleri; iş birliği yapma, siyasi desteğin yanında hava sahalarını kullandırma ve topraklarında askerî tesis kurulmasına izin vermek gibi NATO'ya lojistik destek sağlamışlardır.[88]

Çağımızda İslam ülkelerinin yaşadığı zorluklar, krizler, savaşlar, mezhepsel ayrılıklar ve terör olayları Müslümanların gelişmesinin ve bütünleşmesinin önündeki en büyük engellerdendir. Dünyadaki bütün Müslümanlar; renkleri, dilleri ve ırkları farklı olmasına rağmen iman ve kardeşlik bağlarıyla birbirine bağlı bir ümmettir. Hiçbir coğrafi sınır, ulusal menfaat veya bağlılık onları bölecek, yardımlaşma ve dayanışma içinde olmalarını engelleyecek boyutta olamaz. Nitekim kutsal kitabımız bunu açıkça vurgulamakta ve **"Müminler ancak kardeştirler…"**[89] ayetiyle ayrım gözetmeksizin bütün müminleri manevi bir bağ ile birleştirmektedir. Allah'a inançları ve O'nun kanunlarına itaatlerinin doğal bir sonucu olarak iki Müslüman ülke arasındaki ilişkide de barış ve iş birliği esastır. İslam dini, Müslümanların toplu hareket etmelerini ve her zaman yardımlaşma ve dayanışma içinde olmalarını teşvik etmekte ve birbirlerine kardeşlik şefkati ve merhameti ile davranmalarını istemektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber (sav) de şunları söylemektedir: *"Birbirini sevmede, birbirine merhamette, birbirine şefkatte, müminlerin bir beden gibi olduğunu görürsün. Bir uzvu rahatsızlandığında, diğer uzuvları ateşlenerek, uykusuz kalarak ona katılır."*[90] Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi İslam ülkeleri birbirleri ile olan ilişkilerinde adaletin, hakkın, sevginin, merhametin barışın ve yardımlaşmanın hâkim olması için çaba sarf etmeli; muhabbet, dostluk uyum içinde güçlü bir dayanışma meydana getirmelidir.[91]

Araştıralım

Müslümanların birlik ve beraberliğine vurgu yapan ayetleri araştırarak, İslam ülkelerinin birlik ve beraberlik içinde olmalarının gerekliliğini anlatan bir sunum hazırlayınız.

Değerlendirme Çalışmaları

A) Aşağıdaki açık uçlu soruların cevaplarını altlarındaki boşluklara yazınız.

1 **Günümüzde Avrupa kıtasında yaşayan Müslümanların temel problemleri nelerdir? Yazınız.**

2 **Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda Balkanlarda bazı bölgeleri kaybetmesi bölgedeki Müslümanların nüfusunu nasıl etkilemiştir? Yazınız.**

3 **20. Yüzyılda Müslüman ülkelerin kurdukları uluslararası kuruluşlar ve bunların görevleri nelerdir? Yazınız.**

4 **İslam kültür ve medeniyetinin Batı'ya aktarılmasında Türklerin rolü ne olmuştur? Açıklayınız.**

5 **Orta Doğu ülkelerinde barış ve istikrarın sağlanmasında Türkiye'nin rolü ne olmuştur? Yazınız.**

B) Aşağıdaki çoktan seçmeli soruların doğru seçeneklerini işaretleyiniz.

1 **Aşağıdaki Müslüman ülkelerden hangisinin sanayisi diğerlerine göre geri kalmıştır?**

A) Mısır B) Somali C) Malezya D) Tunus E) Türkiye

2 I. Afrika'da İslamiyet Hz. Muhammed (sav) Dönemi'nde yayılmaya başlamıştır.
II. Güney Afrika ve Madagaskar Adası'nda Müslümanlar azınlık konumundadır.
III. Avrupalı devletlerin Afrika'yı sömürme süreçleri 15. yüzyılda başlamıştır.
IV. Cezayir ve Fas, Afrika'da Müslüman nüfusun en yoğun olduğu ülkelerdendir.

Afrika kıtası ile ilgili yukarıdaki bilgilerden hangileri doğrudur?

A) I ve II B) II ve III C) III ve IV D) I, III ve IV E) I, II ve IV

3 **Aşağıdakilerden hangisi II. Dünya Savaşı'ndan sonra Müslüman devletler tarafından kurulan uluslararası teşkilatlardan birisi <u>değildir</u>?**

A) Arap Devletler Ligi (AL)
B) Mağrip Arap Birliği (MAB)
C) İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)
D) Gelişen Sekiz Ülke teşkilatı (D-8)
E) Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)

4 Çağımızda İslam ülkelerinin yaşadığı zorluklar, krizler, savaşlar, mezhepsel ayrılıklar ve terör olayları, Müslümanların gelişmesinin önündeki en büyük engellerdendir. Dünyadaki bütün Müslümanlar; renkleri, dilleri ve ırkları farklı olmasına rağmen iman ve kardeşlik bağlarıyla birbirine bağlı bir ümmettir. Hiçbir coğrafi sınır, ulusal menfaat veya bağlılık onları bölecek, yardımlaşma ve dayanışma içinde olmalarını engelleyecek boyutta olamaz. Nitekim kutsal kitabımız bunu açıkça vurgulamakta ve "**Müminler ancak kardeştirler…**" (Hucurât 49/10.) ayetiyle ayrım gözetmeksizin bütün müminleri manevi bir bağ ile birleştirmektedir.

Paragraftan çıkarılabilecek en kapsamlı yargı aşağıdakilerden hangisidir?

A) Günümüz İslam ülkeleri birçok zorluk ile karşı karşıyadır.

B) Mezhepsel ayrılıklar Müslümanların gelişmelerini engellemektedir.

C) Günümüz Müslüman ülkelerinin birçoğunda iç savaş yaşanmaktadır.

D) İslamiyet tüm Müslümanların farklılıklarına rağmen kardeş olduklarını bildirir.

E) Dünyadaki Müslüman ülkeler arasında tam bir birlik ve beraberlik sağlanmıştır.

5 **Aşağıdakilerden hangisi Amerika kıtasındaki Müslümanlarla ilgili yanlış bir bilgidir?**

A) En kalabalık Müslüman nüfusunu Türkler oluşturmaktadır.

B) Müslüman teşkilatlara ait cami ve mescitler bulunmaktadır.

C) Bütün İslam devletlerinden Müslüman göçmenler bulunmaktadır.

D) Güney Amerika'da en fazla Müslüman nüfusu Brezilya'da yaşamaktadır.

E) ABD'ye ilk Müslüman göçmenler Avrupa ve Arap ülkelerinden gelmişlerdir.

C) Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri parantez içinde verilen uygun kelimelerle doldurunuz.

(Fuat Sezgin, Pakistan, Srebrenitsa, Aziz Sancar, Avustralya, Endonezya)

a) ..... 1947 yılında Hindistan'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanmıştır.

b) ..... topraklarına İslamiyet 10. yüzyılda bölgede ticari faaliyetler yürüten Arap tüccarlar aracılığı ile ulaşmıştır.

c) ....., DNA onarım mekanizmaları konusunda yaptığı buluşlar nedeniyle 2015 Nobel Kimya Ödülü'ne layık görülmüştür.

ç) "İslam Bilimleri Tarihi" adlı eseri ile tüm dünyada tanınan ....., çeşitli ülkeler tarafından çok sayıda ödüle layık görülmüştür.

d) 1995 yılında ..... binlerce Müslüman, Sırp kuvvetler tarafından katledilmiştir.

Ç) Aşağıdaki cümlelerden doğru olanların başına "D", yanlış olanların başına ise "Y" yazınız."

a)..... İslam İşbirliği Teşkilatına 57 ülke üye konumundadır.

b)..... Asya kıtasında Müslüman azınlığın en yoğun olduğu ülke Çin'dir.

c)..... İslamiyet ilk defa Abbasiler Dönemi'nde Avrupa topraklarına ulaşmıştır.

ç)..... TİKA ve Türk Kızılayı ülkemizin yardım amaçlı faaliyet gösteren kuruluşları arasındadır.

d)..... Müslüman bilim adamları yapmış oldukları bilimsel çalışmalarla Batı dünyasını önemli oranda etkilemişlerdir.

Daha fazla soru için verilen QR kod

SON NOT

[1] T. Ahmet Ertek, "Asya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/506-511.

[2] Ertek, "Asya", 506-511.

[3] Ahmed Asrar, "Hint Alt Kıtası", *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar,* ed. Azmi Özcan (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998), 287-300.

[4] Alimcan İnayet, "Doğu Türkistan'da İslam ve Uygur Müslümanları", *Yeni Türkiye,* 23/96 (2017), 317-324.

[5] Ramile Behlül Kızı Dadaşova, "Filistin Sorunu", *Yeni Türkiye*, 23/97 (2017), 619-620; Hasan Karaköse, "Filistin ve Kudüs Meselesine Genel Bir Bakış (XIX. Yüzyılın Ortasından XX. Yüzyıl Ortalarına Kadar)", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 4/2 (2018), 152.

[6] Ahmet Kavas, "Afrika", *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar,* ed. Azmi Özcan (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998), 132; Cevat Rüştü Gürsoy, "Afrika", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/414.

[7] Ahmet Kavas, "Afrika'da İslam Yayılışı", *Afrika'da İslâmiyet: -Dünü, Bugünü, Yarını- Millerlerarası İlmî Toplantısı* (2017), 149.

[8] Kavas, "Afrika'da İslam Yayılışı", 147-150.

[9] Erdal Aksoy, "Afrika'da Misyonerlik Çalışmaları ve Sömürgecilik", *AKAF: Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi,* 1 (2019), 46-51.

[10] Davut Dursun, "Afrika", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/429-430.

[11] Fikret Karaman, "Balkan Ülkelerinin Tarihi Akışında Dinlerin Rolü ve Özgürlükler", *Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Yıllığı*, 4 (2012), 55-61.

[12] Karaman, "Balkan Ülkelerinin Tarihi Akışında Dinlerin Rolü ve Özgürlükler", 56-61.

[13] Karaman, "Balkan Ülkelerinin Tarihi Akışında Dinlerin Rolü ve Özgürlükler", 56-59, 82-86.

[14] Karaman, "Balkan Ülkelerinin Tarihi Akışında Dinlerin Rolü ve Özgürlükler", 80.

[15] Tuba Er- Kemal Ataman, "İslamofobi ve Avrupa'da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2 (2008), 748-751.

[16] Er, "İslamofobi ve Avrupa'da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine", 752-753.

[17] Er, "İslamofobi ve Avrupa'da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine", 752-753; Faruk Şen, "Avrupa Birliği Sınırları İçinde İslâm'ın Gelişmesi ve Sorunları*", III. Din Şûrası: Tebliğ ve Müzakereleri*, ed. Mehmet Bulut (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 3/842; Abdulvahap Taştan, "Avrupa'da İslam: Geleneğin Yeniden İnşası", *EKEV Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler-,* 6/13 (2002), 47-48.

[18] Peter Antes, "Avrupa'da İslam", çev. Süleyman Turan, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim],* 5/2 (2005), 206; Taştan, "Avrupa'da İslam: Geleneğin Yeniden İnşası", 50.

[19] Er, "İslamofobi ve Avrupa'da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine", 754-767; Şaban Ali Düzgün, "Avrupa'da İntifada: İslamofobi ve Batı'da İslam'ın Geleceği Üzerine", *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi,* 6 (2017), 110.

[20] "Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Müslüman-Hristiyan İlişkileri", çev. İbrahim Görener, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1998), 287-288.

[21] Rıza Kurtuluş, "Amerika", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/37-38.

[22] Mehmet Özdemir, "Müslüman Azınlıklar", İslam'a Giriş: Evrensel Mesajlar, ed. Mehmet Paçacı (Ankara: DİB Yayınları, 2010), 409.

[23] "Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Müslüman-Hristiyan İlişkileri", 288-289.

[24] Kurtuluş, "Amerika", 3/39.

[25] Halid Selman, "Güney Amerika Ülkelerinde İslam ve Müslümanlar-I", *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi [Eskiyeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi],* 10 (2008), 92-93.

[26] Özdemir, "Müslüman Azınlıklar", 415.

[27] Recep Şentürk, "Amerika", *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar [III. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı]* (1998), 89-90.

[28] Özdemir, "Müslüman Azınlıklar", 416-417.

[29] T. Ahmet Ertek, "Avustralya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/167-170.

[30] Davut Dursun, "Avustralya-3.Ülkede İslamiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/170-172.

[31] Ali Kürşat Turgut, "Çokkültürlü Bir Ülke ve Müslümanlar: Avustralya Örneği", *Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu*, ed. Muhiddin Okumuşlar vd. 2(Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2016), 500; Dursun, "Avustralya-3.Ülkede İslamiyet", 170; Ertek, "Avustralya", 169.

[32] Dursun, "Avustralya-3.Ülkede İslamiyet", 172.

[33] Muhammed Yılmaz İleri, *İslam Dünyası'ndaki Siyasal Bütünlük ve İslam Ülkelerinin İş Birliği Çabalarında Türkiye Pakistan Örneği* (Ankara: Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 4.

[34] Süleyman Seydi, "İkinci Dünya Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/631-634.

[35] İleri, *İslam Dünyası'ndaki Siyasal Bütünlük ve İslam Ülkelerinin İş Birliği Çabalarında Türkiye Pakistan Örneği,* 4.

[36] İleri, *İslam Dünyası'ndaki Siyasal Bütünlük ve İslam Ülkelerinin İş Birliği Çabalarında Türkiye Pakistan Örneği,* 4; Hüseyin Yıldırım, *İslâm Dünyası'nda Yapısal Sorunların Çözümünde Uluslararası Kuruluşların Rolü*, (İzmir: Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017), 4-16.

[37] Yıldırım, *İslâm Dünyası'nda Yapısal Sorunların Çözümünde Uluslararası Kuruluşların* Rolü, 15-16.

[38] T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, İslam Ülkeleri ve Ekit (Eco) Raporu, (Erişim 18 Mart 2004).

[39] İleri, *İslam Dünyası'ndaki Siyasal Bütünlük ve İslam Ülkelerinin İş Birliği Çabalarında Türkiye Pakistan Örneği*, 35-44; T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, İslam Ülkeleri ve Ekit (Eco) Raporu, (Erişim 18 Mart 2004).

[40] İleri, *İslam Dünyası'ndaki Siyasal Bütünlük ve İslam Ülkelerinin İş Birliği Çabalarında Türkiye Pakistan Örneği*, 7; Yıldırım, *İslâm Dünyası'nda Yapısal Sorunların Çözümünde Uluslararası Kuruluşların Rolü,* 89.

[41] T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, İslam Ülkeleri ve Ekit (Eco) Raporu, (Erişim 18 Mart 2004).

[42] Yıldırım, *İslâm Dünyası'nda Yapısal Sorunların Çözümünde Uluslararası Kuruluşların Rolü*, 73-77.

[43] Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, çev. Abdurrahman Aliy (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2015), 1/2-5.

[44] Yavuz Selim Göl, "İslam Medeniyetinde Pozitif İlimlerin Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme", *ATEBE: Dini Araştırmalar Dergisi*, 8 (2022), 142.

[45] Yavuz Unat, "Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Batıya Etkileri", *Keşf-i Kadîmden Vaz'-ı Cedîde: İslâm Bilim Tarihi ve Felsefesi* (2019), 142-147.

[46] Etem Çalık, "İslam Medeniyetinin İlmî Kaynakları", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* II/ 5 (2013), 64-55.

[47] Göl, "İslam Medeniyetinde Pozitif İlimlerin Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme", 147.

[48] Çalık, "İslam Medeniyetinin İlmî Kaynakları", 66-69.

[49] Bkz. Şakir Kocabaş, "İslam ve Bilim", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 1/1 (1996), 69-80.

[50] Ahmet Süslü, "Türklerin Bilim Tarihine Katkıları", *Akademia Disiplinler Arası Bilimsel Araştırmalar Dergis*i, 1/1 (Haziran 2015), 8.

[51] Hacı Ömer Özden, "Prof. Dr. Fuat Sezgin ve Geçmişten Geleceğe Türk-İslam Bilimine Katkıları", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 2019/39 (2019), 27.

[52] Yasin Yılmaz, "İslam Medeniyetinin Ortaya Çıkışı, Temel Özellikleri ve Gerilemesiyle İlgili Bir Değerlendirme", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/22 (2021), 591.

[53] Edip Akyol, "İslâm Medeniyeti'nin Batı'ya Etkileri ile İlgili Bazı Değerlendirmeler", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 4/7 (2006), 117-119.

[54] Unat, "Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Batıya Etkileri", 162.

[55] İsmet Kayaoğlu, "İslâm Medeniyetinin Batı'ya Etkileri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (1987), 215-221.

[56] Unat, "Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Batıya Etkileri", 163.

[57] Kayaoğlu, "İslâm Medeniyetinin Batı'ya Etkileri", 217-220.

[58] Akyol, "İslâm Medeniyeti'nin Batı'ya Etkileri ile İlgili Bazı Değerlendirmeler", 125-132.

[59] Nurgün Koç, "İslâm Dünyasında Birlik Arayışları: İslâm Konferansı-İslâm İş birliği Teşkilatı ve Türkiye", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 14/28 (2019), 262-263.

[60] Davut Dursun, "İslam Konferansı Teşkilâtı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/ 50.

[61] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Arap Birliği", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/ 325.

[62] Dursun, "İslam Konferansı Teşkilâtı", 23/ 50.

[63] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz, "İslam İş birliği Teşkilatı (İİT)", (Erişim 14 03 2024).

[64] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz, "Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi (KİK)", (Erişim 14 03 2024).

[65] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz, "Mağrip Arap Birliği (MAB)", (Erişim 14 03 2024).

[66] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz, "Gelişen Sekiz Ülke (D-8) Teşkilatı", (Erişim 14 03 2024).

[67] M. Said Yazıcıoğlu- U. Yasin Asal, "Türk Dış Politikası ve İslam Dünyası İlişkilerinin Seçilmiş Ülkeler Üzerinden Analizi: Mısır, İran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri Örneği", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9/1 (2021),213.

[68] Yazıcıoğlu-Asal, "Türk Dış Politikası ve İslam Dünyası İlişkilerinin Seçilmiş Ülkeler Üzerinden Analizi", 215-216.

[69] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Bölgeler, "Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile İlişkiler", (Erişim 17 03 2024).

[70] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Bölgeler, "Türkiye-Filistin Siyasi İlişkileri", (Erişim 17 03 2024).

[71] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Bölgeler, "Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri", (Erişim 17 03 2024).

[72] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Bölgeler, "Türkiye-Irak Siyasi İlişkileri", (Erişim 17 03 2024).

[73] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Bölgeler, "Türkiye-İran Siyasi İlişkileri", (Erişim 17 03 2024).

[74] Türkiye Yüzyılında Türk Dış Politikası, (Dışişleri Bakanlığı'nın 2024 Mali Bütçe Teklifinin Plan ve Bütçe Komisyonu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık), 15-16.

[75] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Bölgeler, "Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri", (Erişim 17 03 2024).

[76] Türkiye Yüzyılında Türk Dış Politikası, 25-26.

[77] Türkiye Yüzyılında Türk Dış Politikası, 26-27.

[78] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Bölgeler, "Orta Asya Ülkeleri ile İlişkiler", (Erişim 18 03 2024).

[79] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Bölgeler, "Güney Asya Ülkeleri ile İlişkiler", (Erişim 19 03 2024).

[80] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Bölgeler, "Türkiye-Endonezya Siyasi İlişkileri", (Erişim 19 03 2024).

[81] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Bölgeler, "Türkiye-Malezya Siyasi İlişkileri", (Erişim 19 03 2024).

[82] İsmail Polat, "İslam'a Göre Uluslararası İlişkileri ve Dış Politikayı Düzenleyen Esaslar", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi,* 4/1 (2019), 113.

[83] Melda Sur, "Birleşmiş Milletler Örgütünün Gelişimi ve Geleceği The Development and The Future of The United Nations", *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi,* 8/Özel (Haziran 2013), 2538-2539.

[84] Hasan Emir Aktaş, "Birleşmiş Milletler İçin Daha Demokratik, Adil ve Etkin Bir Yapı Önerisi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20/2 (2016), 772-773.

[85] Berdal Aral, "Uluslararası Hukuk Bağlamında Birleşmiş Milletler'in Batı ve Doğu Kudüs'ün İsrail Tarafından İşgaline Yönelik Tutumu", *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 23/1, (2023), 4-6.

[86] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz, "İktisadi İş Birliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD)", (Erişim 21 03 2024).

[87] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz, "Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO)", (Erişim 21 03 2024), 1-2.

[88] Gökhan Özkan, "Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-NATO-Rusya İlişkileri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12/1 (2010), 112-118.

[89] Hucurât 49/10.

[90] Müslim, "Birr", 66.

[91] Polat, "İslam'a Göre Uluslararası İlişkileri ve Dış Politikayı Düzenleyen Esaslar", 121.

Sözlük

-A-

akaid: İslam dininde inanılması gereken esasların bütünü ve bunları konu edinen ilmin adı.

anayasa: Bir devletin yönetim biçimini belirten, yasama, yürütme, yargılama güçlerinin nasıl kullanılacağını gösteren, yurttaşların kamu haklarını bildiren temel yasa; kanunuesasi.

asimilasyon: Farklı kökenden gelen azınlıkları veya etnik grupları, bunların kültür birikimlerini, kimliklerini baskın doku ve yapı içinde eriterek yok etme.

Asrısaadet: Hz. Peygamber'in yaşadığı devir hakkında kullanılan bir terim.

azletmek: Bir kişiyi görevinden almak, uzaklaştırmak.

-B-

bertaraf etmek: Ortadan kaldırmak.

beytülmal: Devletin hazinesi.

boykot: Bir işi, bir davranışı yapmama kararı alma. Bir kimse, bir topluluk veya bir ülkeyle amaca ulaşmak için her türlü ilişkiyi kesme.

Budizm: Buda'nın milattan önce VI. yüzyılda Hindistan'da kurduğu din ve felsefe sistemi.

bürokrasi: Devlet kurumlarında çalışan üst düzey yöneticiler topluluğu.

-C-Ç-

cizye: İslam ülkelerinde müslüman olmayanlardan alınan bir vergi türü; kafa vergisi.

-D-

despot: Bir ülkeyi zora ve baskıya dayanarak yöneten kimse. Mecaz; her istediğini ve dilediğini yaptırmak isteyen kimse; tiran.

-E-

ehlisünnet: Hz. Peygamber ile ashabın dinin temel konularında takip ettikleri yolu benimseyenler anlamında bir tabir.

eman dilemek: Önce direnirken zor karşısında boyun eğip canının bağışlanmasını dilemek.

emirlik: Beylik.

engizisyon: Orta çağ'da, katoliklerde katı din inançlarına karşı gelenleri cezalandırma.

-F-

filoojik: Dil bilimsel.

-G-H-

hâcib: Başlangıçta saray teşkilatındaki mabeyinci manasında kullanılan, ancak daha sonra çeşitli bölgelerde farklı anlamlar kazanan bir terim.

heyet: Kurul.

hilafet: İslam tarihinde devlet başkanlığı kurumu.

himaye: Koruyuculuk. Kayırma, elinden tutma.

Hinduizm: Brahmanizm'den daha sonra ortaya çıkan, niteliği bakımından ondan daha katı olan bir din.

-I-İ-

icabet: Bir çağrıyı yerine getirme, bir çağrıya gitme. Bir buyruk veya isteğe uyma, kabul etme, razı olma.

içtimai: Toplumsal.

ihdas: Ortaya çıkarma, meydana getirme.

ihya: Yeniden canlandırma, diriltme. çok iyi duruma getirme, geliştirme, güçlendirme.

iktisat: Ekonomi.

imarethane: Yoksullara ve öğrencilere yiyecek dağıtmak için kurulmuş hayır kurumu.

irat etmek: Söylemek.

irtidat: İslam dinini terkederek başka bir dini kabul etme.

iskân: Yurtlandırma.

istila: Bir ülkeyi silah gücüyle ele geçirme. Kaplama.

istinsah: Yazma bir eseri el yazısıyla kopyalama.

Istişare: Danışma.

ittifak: Oy birliği. Bağlaşma.

-J-

jeopololitik: Coğrafya, ekonomi, nüfus vbinnin bir devletin politikası üzerindeki etkisi.

-K-

kâhin: Doğaüstü yollardan gizli, bilinmeyen şeyleri, geleceği bilme iddiasında bulunan kimse.

kast: Ayrıcalıklar bakımından yukarıdan aşağıya doğru kesin ölçülerle sınırlanmış bulunan, en koyu biçimiyle Hindistan'da görülen toplumsal sınıfların her biri.

kerhen: İstemeyerek, istemeye istemeye, gönülsüz olarak.

kıraat: Kur'an'ı belli kural ve işaretlere göre okuma.

Konfüçyanizm: Konfüçyüs'e nisbet edilen dinî, ahlâkî, sosyal, politik, ekonomik konularla ilgili inanç ve uygulamaların bütünü.

-L-

lağvetmek: Hükümsüz kılmak.

literatür: Kaynak.

liyakat: Bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırlık durumu.

-M-

Maniheizm: III. yüzyılda mani tarafından eski iran'da kurulan ve günümüzde müntesibi bulunmayan gnostik bir din.

Mazdeki: Milattan sonra V. yüzyılda İran'da ortaya çıkan düalist ve gnostik karakterli reformist dinî hareket.

Mecusilik: Zerdüştîliğin eski iran inanç ve gelenekleriyle karışmasından oluşan din.

mefkure: Ülkü.

mezalim: Zulümler, haksızlıklar, kıyımlar.

misyoner: Kendini herhangi bir düşünceyi, bir ülküyü yaymaya adayan kimse.

muahat: Hz. Peygamber'in Medine'de ensar ve muhacirlerden bazılarını birbirleriyle kardeş ilan etmesi.

muteber: Saygın, güvenilir.

-N-

Na'l-i Şerif: Hz. Peygamber'e nisbet edilen ayakkabı.

nüzul: İlâhi kitapların ve özellikle Kur'an-ı Kerim'in Allah katından indirilişini ifade eden terim.

-O-Ö-

otorite: Yaptırma, yasak etme, emretme, itaat ettirme hakkı veya gücü; yetke, sulta, velayet.

-P-

panayır: Belli zamanlarda ve genellikle küçük yerleşim birimlerinde kurulan, sergi niteliğini de taşıyan büyük pazar.

propaganda: Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma; yaymaca.

-R-

risâlet (nübüvvet): Allah ile insanlar arasında dünya ve ahiretle ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla yapılan elçilik görevi.

-S-

Sabilik: Güney Mezopotamya'da yaşayan ve ışık-karanlık düalizmine dayalı gnostik inançlarıyla tanınan topluluğun bağlı olduğu din.

sancakışerif: Hz. Peygamber'in sancağı için kullanılan tabir.

sömürgecilik: Genellikle bir devletin başka ulusları, devletleri, toplulukları, siyasal ve ekonomik egemenliği altına alarak yayılması veya yayılmayı istemesi; müstemlekecilik, kolonyalizm, kolonizatörlük.

statü: Bir kimsenin, bir kurum veya bir toplum içindeki durumu. kadro bakımından bağlı olduğu durum; pozisyon.

stratejik: Önemli.

-Ş-

Şintoizm: Doğaya ve atalar kültüne önem vermesiyle tanınan Japonların inanç sistemini benimseme.

şûra: Bir alanla ilgili olarak oluşturulan danışma kurulu.

-T-

tâbiin: Sahâbeyi Müslüman olarak gören ve Müslüman olarak ölen ikinci nesli ifade eden terim.

tahkim: Anlaşmazlıkların hakem yoluyla çözülmesi yöntemi.

Taoizm: Çin'de Tao'nun öğretisini ilke edinen felsefe ve din sistemi.

tasnif: Bölümleme. Rivayetleri konularına göre sıralayan kitap türü.

tebaa: Mensup.

tedvin: Derleme. Ezberlenen ve bir yere kaydedilen hadisleri yazarak bir araya getirme anlamında terim.

tefekkür: Bir şey hakkında iyice düşünmek, bir işin sonucunu hesaplamak anlamında terim.

temayüz: Başkalarına göre üstün duruma gelme, sivrilme, seçkinleşme.

-U-Ü-V-

veliaht: Bir hükümdarın ölümünden veya tahttan çekilmesinden sonra tahta geçmeye aday olan kimse.

veraset: Mirasta hak sahibi olma.

-Z-

zaviye: Köşe, küçük tekke.

Cevap anahtarına ulaşmak
için QR kodu okutunuz.

Ağ kaynakçası ve görsel
kaynakçaya ulaşmak için
QR kodu okutunuz.

Kaynakça

Acar, Abdurrahman. “Selçuklu-Abbâsî Halifeliği İlişkilerine Genel Bir Bakış”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti-6- Abbâsîler II*. ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci. 443-480. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Acar, Abdurrahman. “Selçuklu Medreseleri ve İslam Kültür ve Medeniyetine Kazandırdıkları”. *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet’e Katkıları Sempozyumu*. ed. İsmail Hakkı Göksoy-Nejdet Durak. 351-364. Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007.

Adıgüzel, Cumhur Ersin. “Mülûkü’t-tavâif Dönemi”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Emevîler.* ed. Mehmet Özdemir. 121-182. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Adıgüzel, Cumhur Ersin. “Endülüs Medeniyetinin Tesirleri”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Emevîler*. ed. Mehmet Özdemir. 509-522. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Aka, İsmail. “Timurlular”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 41/177-180. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Akalın, Şükrü Haluk. “Balkanlarda İslam’ın ve Türklüğün Yayılmasında Bir Öncü: Sarı Saltuk”. Balkanlarda İslâm. ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı.

2/51-71. Ankara: Karınca Creative Ajans, 2016.

Aksu, Ali. “Emevi Devletinin Yıkılışı ve Temel Özellikleri”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler.* ed. Adnan Demircan. 531-546. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Aksu, Ali. “Emevi Devletinin Yıkılışı ve Temel Özellikleri”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler.* ed. Adnan Demircan. 547-554. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Aksoy, Erdal. “Afrika’da Misyonerlik Çalışmaları ve Sömürgecilik”. *AKAF: Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi* 1 (2019), 46-52.

Aktaş, Hasan Emir. “Birleşmiş Milletler İçin Daha Demokratik, Adil ve Etkin Bir Yapı Önerisi”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20/2 (2016), 767-784.

Akyol, Edip. “İslâm Medeniyeti’nin Batı’ya Etkileri ile İlgili Bazı Değerlendirmeler”. *İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 4/7 (2006), 117-134.

Algül, Hüseyin. “Ficâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 13/52. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Algül, Hüseyin. “Ebû Eyyûb el-Ensârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 10/123-125. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Alkan, Mustafa. “Osmanlı Devleti’nin “İslam Birliği” Siyaseti: Ortadoğu’nun Osmanlılaşması”. *Gazi Akademik Bakış* 9/18 (2016), 17-32.

Altan, Ebru. “Selçuklu-Haçlı İlişkileri”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -10- Selçuklular*. ed. Yusuf Ayönü-Mehmet Ersan. 291-316. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Altan, Ebru. “Haçlı Seferleri ve Anadolu (1097-1190): Türkiye Selçukluları Tarihinde Haçlı Seferlerinin Yeri ve Önemi”. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi [Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi]* 12 (2020), 36-49.

“Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Müslüman-Hristiyan İlişkileri”. çev. İbrahim Görener. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998), 287-297.

Antes, Peter. “Avrupa’da İslam”. çev. Süleyman Turan. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 5/2 (2005), 203-218.

Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 1*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.

Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 3*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2011.

Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi. 4.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.

Apak, Adem. “Hz. Osman ve Halifelik Dönemi”. *İslam Tarihi El Kitabı.* ed. Eyüp Baş. 267-283. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Aral, Berdal. “Uluslararası Hukuk Bağlamında Birleşmiş Milletler’in Batı ve Doğu Kudüs’ün İsrail Tarafından İşgaline Yönelik Tutumu”. *Journal of Islamicjerusalem Studies* 23/1 (2023), 1-18.

Arı, M. Salih. “Ridde Olayları”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti-2-Râşid Halifeler Dönemi.* ed. Ahmet Önkal- Mehmet Ali Kapar. 81-115. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Arslan, İhsan. “Muktedir Dönemi’nde Abbasiler’de Sosyal Hayat”. *İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 9/17 (2011), 123-154.

Asrar, Nisar Ahmed. “Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devleti’nin Dinî Siyaseti ve İslam Âlemi (1520-1566)”. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 4/3-4 (1971), 83-90.

Asrar, Ahmed. “Hint Alt Kıtası”. *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar.* ed. Azmi Özcan. 287-300. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998.

Atçeken, İsmail Hakkı. “Emeviler’in Siyasi Tarihi”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler.* ed. Adnan Demircan. 33-70. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Atçeken, İsmail Hakkı. “Emevilere Kadar Endülüs”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Emevîler.* ed. Mehmet Özdemir. 13-48. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Atçeken, İsmail Hakkı. “Raşid Halifeler Döneminde İç Karışıklıklar”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti-2- Râşid Halifeler Dönemi*. ed. Ahmet Önkal-Mehmet Ali Kapar. 261-299. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Avcı, Casim. “Komşu Devletlerle İlişkiler ve Fetihler”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*. ed. Adnan Demircan. 209-222. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Avcı, Casim. “Abbasîler Döneminde Bizansla İlişkiler”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti-6- Abbâsîler II.* ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci. 359-384. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Avcı, Casim. “Kûfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/339-342. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Aydın, Hilmi. “Top Kapı Sarayı Müzesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/-261-263. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Aycan, İrfan. “Emevilerde İlmi Hayat”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler.* ed. Adnan Demircan. 409-440. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Aykaç, Mehmet. “Abbasi Devletinin İdari Yapısı”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti-6- Abbâsîler II.* ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci. 13-46. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Azimli, Mehmet. “Abbasîlerin İlk Döneminde Farisi Karakterli İsyanlar”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti-5- Abbâsîler I.* ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci. 221-251. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Baltacı, Cahit. “Osmanlılar Döneminde İslam Medeniyeti”. *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler.* 53-57. İstanbul: Eyüp Sultan Belediyesi Kültür Yayınları, 2000.

Barthold, W.- Köprülü, M. Fuad. *İslam Medeniyeti Tarihi.* Ankara: DİB Yayınları, 1984.

Baş, Eyüp. “Türk-İslam Devletleri/Karahanlılar”. *İslam Tarihi El Kitabı*. ed. Eyüp Baş. 595-622. Ankara: Grafiker Yayınları, 2022.

Baş, Eyüp. “İslam Tarihine Giriş”. *İslam Tarihi El Kitabı.* ed. Eyüp Baş. 17-42. Ankara: Grafiker Yayınları, 10. Basım, 2022.

Bayhan, Fatih. *Safahat*. Ankara: Diyanet Yayınları, 2021.

Belâzürî, Ebü’l-Hasen Ahmed bin Yahyâ bin Câbir. *Ensâbü’l-Eşrâf.* çev. Mehmet Akbaş- Musa K. Yılmaz. ed. Adnan Demircan. 1. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

Belâzürî, Ebü’l-Hasen Ahmed bin Yahyâ bin Câbir. *Ensâbü’l-Eşrâf.* çev. Mehmet Vehbi Şahinalp-Musa K. Yılmaz. ed. Adnan Demircan. 3. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022.

Belâzürî, Ebü’l-Hasen Ahmed bin Yahyâ bin Câbir. *Ensâbü’l-Eşrâf.* çev. Musa K. Yılmaz. ed. Adnan Demircan. 2. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.

Belâzürî, Ebü’l-Hasen Ahmed bin Yahyâ bin Câbir. *Fütûhu’l-Büldân*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.

Bilgiç, Emin. “Türkler ve İslâmiyet”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 10/110-111 (1971), 224-229.

Bozkurt, Nebi-Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Medine”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 28/ 305-311. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Bozkurt, Nahide. *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1999.

Bozkurt, Nahide “Giriş: Sosyal Kökler ve Sonuçlarıyla Abbasi İhtilali”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti-5- Abbâsîler I.* ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci. 11-36. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Bozkurt, Nahide. “Abbasiler”. *İslam Tarihi El Kitabı.* ed. Eyüp Baş. 457-524. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Bozkurt, Nahide. *Abbasiler.* Ankara: İsam Yayınları, 2014.

Bozkurt, Nebi. “Medine”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/305-311. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Buzpınar, Ş. Tufan. “Surre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/567-569. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Büyükaşcı, Mustafa Sabri. “Senetü’l-Hüzn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/519-520. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Cevdet, Ahmed. *Kısas-ı Enbiya.* haz. Mahir İz. 2. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

Coşkun, Ali Osman. “Türklerin İslamiyet’i Kabulü ile Gelişen Tarihi ve Sosyal Olaylara Genel Bakış”. *Milli Kültür* 40 (1983), 31-32.

Çağrıcı, Mustafa. “Asabiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 3/453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Çalık, Etem. “İslam Medeniyetinin İlmî Kaynakları”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* II/ 5 (2013), 56-72.

Çetin, Altan. “Haçlı Seferleri ile Mücadele Aşamasında Selçukluların Siyaseti”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2014), 19-36.

Çog, Mehmet. “Emeviler ve Abbasiler Dönemi Hazar-Arap İlişkileri”. *Türkoloji Araştırmaları* 2 (2007), 150-160.

Dadan, Ali. “Arap-Türk Münasebetleri”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -8- Müslüman Türk Devletleri-1.* ed. Muhammet Hanefi Palabıyık-Osman Çetin. 15-110. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Dadaşova, Ramile Behlül Kızı.“Filistin Sorunu”. *Yeni Türkiye* 23/97 (2017), 619-626.

Demircan, Adnan. “Hâricîler”. *İslam Tarih ve Medeniyeti -3- Emeviler*. ed. Adnan Demircan. 141-159. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Demircan, Adnan. “İslam Tarihinde Râşid Halifeler Döneminin Yeri ve Önemi”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti-2- Râşid Halifeler Dönemi, ed. Ahmet Önkal- Mehmet Ali Kapar*. 29-36. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Demircan, Adnan. “Hz. Ali Dönemi İç Karışıklıkları”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti-2- Râşid Halifeler Dönemi*. ed. Ahmet Önkal-Mehmet Ali Kapar. 301-347. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Demircan, Adnan. “Emevî Dönemiyle İlgili Belli Başlı Kaynaklar ve Araştırmalar”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emevîler*. ed. Adnan Demircan. 15-32. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Demirci, Mehmet. “Balkan Müslümanlığında Gazi-Dervişlerin Rolleri ve Sarı Saltuk Örneği”. *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*. ed. Ali Çaksu. 75-85. İstanbul: Yıldız Yayıncılık, 2002.

Demirel, Şengül. “Hindistan’daki Türk-İslam Mührü: Kutub Minâr”. Hindistan ve Türk Tarihi-Kültürü Araştırmaları. ed. H. Hilal Şahin. 55-59. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020.

Demirkent, Işın. “Haçlılar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/525-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Dinî Terimler Sözlüğü. ed. Ahmet Nedim Serinsu. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 2009.

Dûrî, Abdülazîz. *İlk Dönem İslâm Tarihi*. çev. Hayrettin Yücesoy. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.

Dursun, Davut. “Avustralya-3. Ülkede İslamiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 4/170-172. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Dursun, Davut. “İslam Konferansı Teşkilâtı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/49-53. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Dursun, Davut. “Afrika”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/428-435. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Düzgün, Şaban Ali. “Avrupa’da İntifada: İslamofobi ve Batı’da İslam’ın Geleceği Üzerine”. *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 6 (2017), 105-112.

Ebu Yusuf, Ya‘kūb bin İbrâhîm bin Habîbin. *Kitabu’l- Haraç*. çev. İsmail Karakaya. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1982.

Emecen, Feridun. “Osmanlılar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/487-496. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Er, Tuba – Ataman, Kema. “İslamofobi ve Avrupa’da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 747-770.

Eraslan, Sadık. “Osmanlıların Haremeyn-i Şerifeyn Hizmetleri”. *Diyanet İlmi Dergi* 35/1 (1999), 207-230.

Eroğlu, Muhammed. “Ashâbü’l-uhdûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3-471. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Ertek, T Ahmet. “Avustralya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 4/167-170. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Ertek, Ahmet. “Asya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 3/506-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Erşahin, Seyfettin. “Osmanlıda Vakıf-Esnaf İlişkisi”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -15-İslam Medeniyeti 2(Osmanlı Dönemi)*. ed. Seyfettin Erşahin. 509-526. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Erkoçoğlu, Fatih. “Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*. ed. Adnan Demircan. 161-174. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Erkoçoğlu, Fatih. “Devletin Yeniden Yapılandırılması”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler.* ed. Adnan Demircan. 479-501. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Erkoçoğlu, Fatih. “Emeviler Medeniyet Tarihi”. *İslam Tarihi El Kitabı*. ed. Eyüp Baş. 345-393. Ankara: Grafiker Yayınları, 2022.

Erkoçoğlu, Fatih. “Emevilerde İmar Faaliyetleri”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler.* ed. Adnan Demircan. 503-529. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

et-Temîmî, Abdulcelil. “XVI. Yüzyılda Kuzey Afrika’daki Osmanlı-İspanyol Mücadelesinin Dini Arka Planı”. Çev. Mehmet Özdemir. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 12/2 (1999), 179-189.

Farooqı, Naımur Rahman. “Delhi Sultanlığı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/130-132. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Fayda, Mustafa. “Bedevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 5/311-317. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Fayda, Mustafa. “Tarih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/ 30-36. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Fayda, Mustafa. “Cahiliye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 7/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Fayda, Mustafa. “Senetü’l-Vüfud”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/520-521. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Fayda, Mustafa. “Ömer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 34/ 44-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Fayda, Mustafa. “Bedir Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 5/325-327. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Fayda, Mustafa. “Ridde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/ 91-93. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Fayda, Mustafa. *Hulefâ-yı Râşidîn Devri.* İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2015.

Fayda, Mustafa. “Hulefayıraşidin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 18/324-338. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Fığlalı, Ethem Ruhi. “Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 2/ 371-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Fığlalı, Ethem Ruhi. “Hâricîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Fığlalı, Ethem Ruhi. “Fah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/73-74. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Göl, Yavuz Selim. “İslam Medeniyetinde Pozitif İlimlerin Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme”. *ATEBE: Dini Araştırmalar Dergisi* 8 (2022), 139-156.

Gündüz, Şinasi. “Misyonerlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/193-199. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Gürsoy, Cevat Rüştü. “Afrika”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1/413-418. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Halîfe bin Hayyât. Ebû Amr. *Tarihu Halîfe bin Hayyât*. çev. Abdulhalik Bakır. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi.* çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2004.

Hamidullah, Muhammed. “Hilfü’l-Fudûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 18/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Hamidullah, Muhammed- Avcı, Casim. “Uhud Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/54-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Hamidullah, Muhammed. “Hendek Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 17/194-195. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Hatalmış, Ali. “Anadolu’nun İslamlaşmasında Ahîlerin Rolü”. *Turkish Studies: Com parative Religious Studies* 14/2 (2019), 307-328.

Hızlı, Mefail. “Osmanlılarda Eğitim Öğretim”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -15-İslam Medeniyeti 2 (Osmanlı Dönemi).* ed. Seyfettin Erşahin. 175-198. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Hizmetli, Sabri. *İslam Tarihi Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991.

Hizmetli, Mustafa. “Abbâsîler Dönemi Ticaret Hayatı”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti-6- Abbâsîler II.* ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci. 153-223. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

İbnü’l-Esîr, Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî bin Muhammed. *el- Kâmil fi’t- Tarih*. çev. Ahmet Ağırakça. 3. İstanbul: Bahar Yayınları, 1986.

İbnü’l-Esîr, Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî bin Muhammed. *el- Kâmil fi’t- Tarih*. çev. Beşir Eryarsoy. 2. İstanbul: Bahar Yayınları, 1986.

İbnü’l-Esîr, Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî bin Muhammed. *el-Kâmil fi’t- Tarih*. çev. Yunus Apaydın. 5. İstanbul: Bahar Yayınları, 1986.

İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik bin Hişâm. *Siret-i İbn Hişam Tercemesi*. çev. Hasan Ege. 1. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.

İbn Kesir, İmâdüddîn Ebû’l-Fidâ İsmal bin Ömer. *el-Bidâye ve’n-Nihâye.* çev. Mehmet Keskin. 10. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.

İbn Sa’d, Muhammed bin Sa’d bin Menî el-Hâşimî el-Basrî. *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr.* çev. Musa Kazım Yılmaz. 1. İstanbul: Siyer Yayınları, 2001.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Arap Birliği”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/325. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

İleri, Muhammed Yılmaz. *İslam Dünyası’ndaki Siyasal Bütünlük ve İslam Ülkelerinin İş Birliği Çabalarında Türkiye Pakistan Örneği.* Ankara: Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

İnayet, Alimcan. “Doğu Türkistan’da İslam ve Uygur Müslümanları”. *Yeni Türkiye* 23/96 (2017), 317-324.

İspirli, M. Hanefi. *Kudüs Şiirleri*. Erzurum: Zafer From Ofset Yayınevi, 2023.

İzeti, Metin. “Balkanlarda İslam ve Tasavvuf Anlayışı”. *Tarih Boyunca Rumeli Coğrafyasında İlim, İrfan ve Hikmet*. ed. Sıddık Ağçoban. 503-565. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı. 1. Basım, 2022.

Kafesoğlu, İbrahim. “Alparslan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/526-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Karaköse, Hasan. “Filistin ve Kudüs Meselesine Genel Bir Bakış (XIX. Yüzyılın Ortasından XX. Yüzyıl Ortalarına Kadar)”. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/2 (2018), 150-165.

Karaman, Fikret. “Balkan Ülkelerinin Tarihi Akışında Dinlerin Rolü ve Özgürlükler”. *Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Yıllığı* 4 (2012), 55-88.

Karaman, Fikret, vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları, 2006.

Karaman, Haydar- Güneş, Burak. “Srebrenitsa Soykırımı ve Sırbistan’ın Uluslararası Sorumluluğu”. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi* 8/22 (2023), 822-838.

Kavas, Ahmet. “Afrika”. *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar.* ed. Azmi Özcan. 131-152. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998.

Kavas, Ahmet. “Afrika’da İslam Yayılışı”. *Afrika’da İslâmiyet: -Dünü, Bugünü, Yarını- Milletlerarası İlmî Toplantısı* 22-23 Nisan 2017 (2017), 147-177.

Kavas, Ahmet. “Sömürgecilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/394-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Kayaoğlu, İsmet. “İslâm Medeniyetinin Batı’ya Etkileri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (1987), 215-222.

Kazıcı, Ziya “Osmanlılar’ın Harameyn’e Bakışları”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 12/3-4 (1999), 237-242.

Kazıcı, Yusuf Ziya. “Osmanlıların Kâbe’ye Hizmetleri”. *Hz. İbrahim Sempozyumu*. ed. Ali Bakkal. 213-216. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 1. Basım, 2007.

Kazıcı, Ziya. “Vakıflar ve Anadolu’da İslâmiyet’in Yayılmasındaki Hizmetleri”. *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*. ed. İsmail Hakkı Göksoy-Nejdet Durak. 345-350. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007.

Kazıcı, Ziya. “Ahîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Kılıç, Yusuf. “Osmanlı Devleti’nin, Ortadoğu’nun Refah ve Kalkınmasına Katkıları”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 12/3-4 (1999), 277-282.

Kılıç, Ünal. “Yezîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/513-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Kılıç, Ünal. “Kerbelâ Olayı”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler.* ed. Adnan Demircan. 93-117. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Kılıç, Ünal. “Raşid Halifeler Döneminde İdari, Dini, Askeri, Adli ve Ekonomik Durum”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti-2- Râşid Halifeler Dönemi*. ed. Ahmet Önkal-Mehmet Ali Kapar. 367-395. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Kılıç, Ünal. “Muhalefetle İlişkiler ve Çatışmalar”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*. ed. Adnan Demircan.71-78. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Kırbıyık, Kasım. “Hayzürân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 17/106-107. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Koca, Salim. “Türkler ve İslâmiyet”. *Türk Yurdu* 15/95 (1995), 12-17.

Kocabaş, Şakir. “İslam ve Bilim”. *Dîvân: İlmî Araştırmalar* 1/1 (1996), 67-83.

Koca, Salim. “Türkler ve İslâmiyet”. *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi [Erdem: İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 8/22 (1996), 263-286.

Koç, Nurgün. “İslâm Dünyasında Birlik Arayışları: İslâm Konferansı-İslâm İş birliği Teşkilatı ve Türkiye”. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 14/28 (2019), 261-286.

Konukçu, Enver. “Babürlüler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/400-404. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Koyuncu, Mevlüt. “Kafkasya ve Hazar Fetihleri”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*. ed. Adnan Demircan. 241-252. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Köksal, Mustafa Asım. *Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed ve İslamiyet.* 3-4. İzmir: Işık Yayınları, 2008.

Kur’ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.

Kurtuluş, Rıza. “Amerika”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 3/37-43. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Kurt, Hasan. “Abbasiler Döneminde Maveraünnehir’de İslamlaşma Süreci”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti-6- Abbâsîler II*. ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci. 47-69. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Kutlu, Sönmez. *Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 3. Basım, 2019.

Kutlu, Sönmez. *Türkler ve İslam Tasavvuru*. Ankara: İsam Yayınları, 3. Basım, 2018.

Kuzgun, Şaban. “Hanîf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 16/33-39. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Küçüksipahioğlu, Birsel. “Endülüs Emevileri”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Emevîler*. ed. Mehmet Özdemir. 49-119. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Maşalı, Mehmet Emin. “Mushaf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 31/242. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.

McCormick, John. *Avrupa Birliğini Anlamak*. Ankara; BigBang Yayınları, 2014.

Merçil, Erdoğan. “Gazneliler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/480/484. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Mulaosmanović, Admır. “İzzetbegoviç, Aliya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek1/685-687. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim bin el-Haccâc. *Saḥîḥ-i Müslim ve Tercemesi*. çev. Mehmed Sofuoğlu. 8. İstanbul: İrfan Yayımcılık, 1988.

Öngören, Reşat. “Balkanlar’ın İslamlaşmasında Sufilerin Rolü”. *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*. ed. Ali Çaksu. 47-73. İstanbul: Yıldız Yayıncılık, 2002.

Önkal, Ahmet. “Abdullah bin Hanzale ve Harre Olayı”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler”.* ed. Adnan Demircan. 175-183. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Önkal, Ahmet. “Ayneyn”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 4/270. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Önkal, Ahmet. “Hicret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 17/458-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Önkal, Ahmet. “Ca’fer bin Ebû Tâlib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/548-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Öz, Mustafa. “Keysâniyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 25/362-363. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Özaydın, Abdülkerim. “Ümmü’l-Muktedir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/326-327. İstanbul: TDV Yayınları, 2012

Özaydın, Abdülkerim. “Türklerin İslamiyet’i Kabulü”. *Türkler 4* (2002), 239-262.

Özdemir, Mehmet. “Batı Emevîleri (Endülüs)”. *İslam Tarihi El Kitabı*. ed. Eyüp Baş. 397-456. Ankara: Grafiker Yayınları, 2022.

Özdemir, Mehmet. “Müslüman Azınlıklar”. İslam’a Giriş: Evrensel Mesajlar. ed. Mehmet Paçacı. 407-418. Ankara: DİB Yayınları, 2010.

Özdemir, Mehmet. “Endülüs Osmanlı İlişkileri”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Emevîler.* ed. Mehmet Özdemir. 319-348. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Özdemir, Mehmet. *Endülüs.* Ankara: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2014.

Özdemir, Mehmet. "Mülûkü't-tavâif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/552-555. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Özdemir, Mehmet Nadir. "Abbasilerde Kölelik". *İslam Tarihi ve Medeniyeti-6- Abbâsîler II*. ed. Nahide Bozkurt- Mustafa Demirci. 127-151. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Özdemir, H. Ahmet. "Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı (656/1258)". *İslam Tarihi ve Medeniyeti-5- Abbâsîler I.* ed. Nahide Bozkurt-Mustafa Demirci. 429-477. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Özden, Hacı Ömer. "Prof. Dr. Fuat Sezgin ve Geçmişten Geleceğe Türk-İslam Bilimine Katkıları". *Bilimname: Düşünce Platformu* 2019/39 (2019), 7-34.

Özkan, Gökhan. "Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-NATO-Rusya İlişkileri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12/1 (2010), 109-132.

Özkuyumcu, Nadir. "İfrîkiyye ve Endülüs'te Fetih Hareketleri". *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler.* ed. Adnan Demircan. 255-277. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Palabıyık, M. Hanefi. "Hindistan Tarihinde ve Hint Kültüründe Müslüman Türkler". *EKEV Akademi Dergisi* 11/33 (2007), 67-94.

Palabıyık, M. Hanefi. "Hindistan'da Türk-İslam Kültür ve Medeniyeti". *Hindistan ve Türk Tarihi-Kültürü Araştırmaları* (2020). 28-44.

Palabıyık, M. Hanefi. "Hindistan Tarihinde ve Hindistan'ın İslamlaşmasında Türklerin Rolü ve Katkıları". *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*. ed. Prof. Dr. İsmail Hakkı Göksoy-Dr. Nejdet Durak. 91-100. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları , 1. Basım, 2007.

Piyadeoğlu, Cihan. "Büyük Selçuklular Devleti". *İslam Tarihi ve Medeniyeti -10- Selçuklular*. ed. Yusuf Ayönü-Mehmet Ersan. 17-104. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Polat, İsmail. "İslam'a Göre Uluslararası İlişkileri ve Dış Politikayı Düzenleyen Esaslar". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2019), 111-125.

Sarıçam, İbrahim. *Hz. Ömer.* Ankara: TDV Yayınları, 2015.

Sarıçam, İbrahim. *Hz. Osman.* Ankara: TDV Yayınları, 2015.

Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı.* Ankara: DİB Yayınları, 10. Basım, 2002.

Sarıçam, İbrahim. Hz*. Muhammed ve Evrensel Mesajı.* Ankara: DİB Yayınları, 2020.

Sarıçam, İbrahim. "Hz. Peygamber Dönemi". *İslam Tarihi El Kitabı,* ed. Eyüp Baş. 45-227. Ankara: Grafiker Yayınları, 2022.

Selman, Halid. "Güney Amerika Ülkelerinde İslam ve Müslümanlar-I". *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi [Eskiyeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi]* 10 (2008), 92-109.

Seydi, Süleyman. "İkinci Dünya Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/631-634. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Sezgin, Fuat*. İslam'da Bilim ve Teknik.* çev. Abdurrahman Aliy. 1. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2015.

Söylemez, Mahfuz. "Emevîler". *İslam Tarihi El Kitabı*. ed. Eyüp Baş. 327-344. Ankara: Grafiker Yayınları, 2022.

Söylemez, Mahfuz. "Ehli Beyt ve Taraftarları". *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*. ed. Adnan Demircan. 79-92. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Sur, Melda. "Birleşmiş Milletler Örgütünün Gelişimi ve Geleceği The Development and The Future of The United Nations". *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* 8/Özel (Haziran 2013), 2535-2550.

Sümer, Faruk. "Akkoyunlular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/270-274. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Sümer, Faruk. "Karakoyunlular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/434-438. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Sümer, Faruk. "Selçuklular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/365-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Süslü, Ahmet. "Türklerin Bilim Tarihine Katkıları". *Akademia Disiplinler Arası Bilimsel Araştırmalar Dergis*i 1/1 (Haziran 2015), 6-16.

Şen, Faruk. "Avrupa Birliği Sınırları İçinde İslâm'ın Gelişmesi ve Sorunları*". III. Din Şûrası: Tebliğ ve Müzakereleri*. ed. Mehmet Bulut. 3/841-843. Ankara: DİB Yayınları, 2005.

Şeşen, Ramazan. "Eyyûbiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/20-31. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Şentürk, Recep. "Amerika". *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar [III. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı]* (1998), 85-130.

Şeyban, Lütfü. *Endülüs*. İstanbul: Albaraka Türk Yayınları, 1. Basım, 2014.

Şeyban, Lütfi. "Murâbıtlar ve Muvahhidler Dönemi". *İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Emevîler.* ed. Mehmet Özdemir. 183-236. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr. *Tarih-i Taberî*. çev. Faruk Gürtunca. 3. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2007.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr. *Tarih-i Taberî*. çev. Faruk Gürtunca. 4. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2007.

Taneri, Aydın. "Harizmşahlar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 16/228-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Taşağıl, Ahmet. "İdil Bulgar Hanlığı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/472-474. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Taşçı, Kemal. "Abbasiler Döneminde Türkler". *İslam Tarihi ve Medeniyeti -8- Müslüman Türk Devletleri-1.* ed. Muhammet Hanefi Palabıyık-Osman Çetin. 111-139. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Taştan, Abdulvahap. “Avrupa’da İslam: Geleneğin Yeniden İnşası”. *EKEV Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler-* 6/13 (2002), 43-56.

Turan, Refik. “Selçuklu Medeniyeti ve Müesseseleri”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -14- İslam Medeniyeti 1.* ed. Mefail Hızlı-Ziya Kazıcı. 608-679. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Turan, Osman. “Türkler ve İslâmiyet”. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 4 (1946), 457-485.

Turgut, Ali Kürşat. “Çokkültürlü Bir Ülke ve Müslümanlar: Avustralya Örneği”. *Dini Araştırmalar ve Küresel Barış.* ed. Muhiddin Okumuşlar vd. 2/493-508. Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2016.

Unat, Yavuz. “Osmanlılarda Fen Bilimleri ve Teknoloji”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -15-İslam Medeniyeti 2(Osmanlı Dönemi).* ed. Seyfettin Erşahin. 559-586. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Unat, Yavuz. “Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Batıya Etkileri. *Keşf-i Kadîmden Vaz’-ı Cedîde: İslâm Bilim Tarihi ve Felsefesi* (2019), 137-165.

Ünal, Tahsin. “İslâm Medeniyetinde Türkler”. *İslâm Medeniyeti* 2/19 (1969), 21-23.

Ünal, Mehmet. Kur’an’ın Metinleşme Tarihi”. *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. 17-58. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.

Üstün, İsmail Safa. “Orta Asya’da İslamiyet’in Yayılması ve Türklerin İslamiyet’i Benimsemeleri Üzerine Bazı Mülahazalar”. Kazakistan ve Türkiye’de Din-Devlet İlişkisi. 621-630. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.

Velikahyaoğlu, Nazif. “Anadolu’nun İskanı ve İslamlaşmasında Dervişlerin Rolü (XIII-XV. Y. Yıllarda)”. *İlim ve Sanat* 13 (1987), 38-47.

Vırmıça, Raif. “Balkanların İslamlaşmasında Osmanlı Devleti’nin Siyasi ve İdari Anlayışı-Yapısı”. *Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut* 2 (2016), 380-388.

Vural, Mehmet. “Abbasiler Döneminde Bilim, Kültür ve Felsefe”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti-6- Abbâsîler II.* ed. Nahide Bozkurt-Mustafa Demirci. 249-318. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Cemel Vak’ası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/321-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 23. Basım, 2022.

Yazıcı, Nesimi. “Türk-İslam Devletleri”. *İslam Tarihi El Kitabı*. ed. Eyüp Baş. 553-564. Ankara: Grafiker Yayınları, 2022.

Yazıcıoğlu, M. Said - Asal, U. Yasin. “Türk Dış Politikası ve İslam Dünyası İlişkilerinin Seçilmiş Ülkeler Üzerinden Analizi: Mısır, İran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri Örneği”. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 9/1 (2021), 212-255.

Yıldırım, Hüseyin. *İslâm Dünyası’nda Yapısal Sorunların Çözümünde Uluslararası Kuruluşların Rolü.* İzmir: Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017.

Yıldırım, Taner. “Abbasîlerin İlk Asrında Frank Krallığı ile İlişkiler”. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2021), 180-194.

Yıldız, Hakkı Dursun. “İslâmiyet ve Türkler”. *Diyanet İlmi Dergi: Diyanet Dergisi, Hicret Özel Sayısı* (1981), 285-315.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abdullah bin Zübeyr bin Avvâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Arabistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/252-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yıldız, Hakkı Dursun vd. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. 3. İstanbul: Çağ Yayınları, 1993.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Türkler’in İslâm’a Hizmetleri”. *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 11/4 (1982), 9-22.

Yılmaz, Yasin. “İslam Medeniyetinin Ortaya Çıkışı, Temel Özellikleri ve Gerilemesiyle İlgili Bir Değerlendirme”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/22 (2021), 591-612.

Yılmaz, Hüseyin. “İslam Korkusunun/İslamofobi’nin Oluşmasında ‘Cihad’ Algısının Rolü”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2012), 165- 187.

Yiğit, İsmail. “Memlükler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 29/90-97. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Yiğit, İsmail. “Müstansır-Billâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 32/118. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yiğit, İsmail. “Tebük Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 40/228-230. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Yiğit, İsmail. “Osman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 33/ 438-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yiğit, İsmail. “Sıffîn Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/107-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Yiğit, İsmail. “Ömer bin Abdülaziz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/53-55. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yiğit, İsmail. “Emeviler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 11/87-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yiğit, İsmail. “Mevali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/424-426. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Yiğit, İsmail. “Ömer bin Abdülaziz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/53-55. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yiğit, İsmail. “Tevvâbîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/49-50. Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/49-50.

Yuvalı, Abdulkadir. “Hülâgû”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/473-474. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Zorlu, Cem. “Abbâsî Devleti’ne Karşı İlk Silahlı Hareketler”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2001), 95-127.

Kaynakça İSNAD atıf sisteminin ikinci edisyonuna göre hazırlanmıştır.

TÜRKİYE'NİN MÜLKİ İDARE BÖLÜMLERİ İLE
KARA VE DENİZ KOMŞULARI HARİTASI
BAŞKENT
Ankara
İL MERKEZİ
Elâzığ
GÖL
ÜLKE SINIRI
ÖZERK BÖLGE SINIRI
AKARSU
0 50 100 200 300 400 km
Harita Genel Müdürlüğü tarafından üretilmiştir.
ROMANYA
UKRAYNA
RUSYA FEDERASYONU
HAZAR DENİZİ
BULGARİSTAN
GÜRCİSTAN
YUNANİSTAN
ERMENİSTAN
AZERBAYCAN
İRAN
SURİYE
IRAK
LİBYA
MISIR
İSRAİL
FİLİSTİN Batı Şeria
FİLİSTİN Gazze Şeridi
LÜBNAN
KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ
GÜNEY KIBRIS RUM YÖNETİMİ
KARADENİZ
AKDENİZ
EGE DENİZİ
MARMARA DENİZİ
Urumiye Gölü
Van Gölü
Tuz Gölü
ACARA Ö.C.
NAHÇIVAN Ö.C. (AZERBAYCAN)
Bükreş
Sofya
Atina
Tiflis
Erivan
Bağdat
Şam
Beyrut
Tel Aviv
Doğu Kudüs
Lefkoşa
Erenköy
Edirne
Kırklareli
Tekirdağ
İstanbul
Kocaeli
Yalova
Sakarya
Düzce
Bolu
Bilecik
Bursa
Çanakkale
Gökçeada
Bozcaada
Balıkesir
Eskişehir
Ankara
Çankırı
Karabük
Bartın
Zonguldak
Kastamonu
Sinop
Samsun
Amasya
Çorum
Tokat
Ordu
Giresun
Trabzon
Rize
Artvin
Ardahan
Kars
Gümüşhane
Bayburt
Erzurum
Erzincan
Ağrı
Iğdır
Sivas
Yozgat
Kırıkkale
Kırşehir
Kütahya
Afyonkarahisar
Uşak
Manisa
İzmir
Aydın
Denizli
Isparta
Burdur
Muğla
Antalya
Konya
Karaman
Niğde
Nevşehir
Aksaray
Kayseri
Mersin
Adana
Osmaniye
Hatay
Kilis
Gaziantep
Şanlıurfa
Kahramanmaraş
Adıyaman
Malatya
Elâzığ
Tunceli
Bingöl
Muş
Bitlis
Van
Siirt
Batman
Diyarbakır
Mardin
Şırnak
Hakkâri
Tuna N.
Meriç N.
Sakarya N.
Kızılırmak N.
Çoruh N.
Kura N.
Aras N.
Fırat N.
Dicle N.
Ceyhan N.
Seyhan N.
Göksu N.
Küçük Menderes N.
Büyük Menderes N.
Gediz N.
Bakırçay N.
Nil N.
Süveyş K.
40°K
35°K
25°D
30°D
35°D
40°D
45°D
50°D

TÜRK DÜNYASI HARİTASI
Bağımsız Türk Devletleri
Türk Cumhuriyetleri, Türk Bölgeleri
Türk Toplulukları
0 250 500 1.000 1.500 2.000 km
TÜRK CUMHURİYETLERİ, TÜRK BÖLGELERİ
1 GAGAVUZ YERİ
2 KARAÇAY-ÇERKESYA
3 KABARDİN-BALKARYA C.
4 DAĞISTAN C.
5 ÇUVAŞİSTAN C.
6 TATARİSTAN C.
7 BAŞKURT C.
8 KARAKALPAKİSTAN C.
9 ALTAY C.
10 HAKASYA C.
TÜRK TOPLULUKLARI
a Avrupa'daki Türkler
b Kosova Türkleri
c Yunanistan Türkleri
ç Bulgaristan Türkleri
d Romanya Türkleri
e Suriye Türkmenleri
f Irak Türkmenleri
g İran Türkleri
h Afganistan Türkmenleri
ı Pakistan Türkmenleri
i Hindistan Türkmenleri
j Çin H. C. Türkleri
k Moğolistan Türkleri
l Rusya Federasyonu Türkleri
ÜLKE KISALTMALARI
ARNAVUTLUK ARN
BELÇİKA BEL
BOSNA - HERSEK BH
GÜNEY KIBRIS RUM YÖNETİMİ GKRY
HIRVATİSTAN HRV
İSVİÇRE İSV
KARADAĞ KRD
KOSOVA KSV
KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ KKTC
KUZEY MAKEDONYA KMKD
LİHTENŞTAYN LİH
SIRBİSTAN SRB
TÜRKİYE
KAZAKİSTAN
ÖZBEKİSTAN
TÜRKMENİSTAN
KIRGIZİSTAN
TACİKİSTAN
AZERBAYCAN
RUSYA FEDERASYONU
SAHA (YAKUT) C.
TUVA C.
SİNCAN UYGUR ÖZERK BÖLGESİ
MOĞOLİSTAN
ÇİN HALK CUMHURİYETİ
HİNDİSTAN
PAKİSTAN
AFGANİSTAN
İRAN
IRAK
SURİYE
SUUDİ ARABİSTAN
YEMEN
UMMAN
MISIR
LİBYA
SUDAN
ÇAD
NİJER
CEZAYİR
TUNUS
FAS
İSPANYA
PORTEKİZ
FRANSA
İTALYA
ALMANYA
POLONYA
UKRAYNA
BELARUS
İSVEÇ
NORVEÇ
FİNLANDİYA
İZLANDA
Barents Denizi
Kara Denizi
Norveç Denizi
Kuzey Denizi
Baltık Denizi
Akdeniz
Karadeniz
Hazar Denizi
Kızıldeniz
Umman Denizi
Yemen Denizi
Ohotsk Denizi
Bering Denizi
Ankara
Astana
Bişkek
Taşkent
Aşkabat
Duşanbe
Bakü
Tiflis
Moskova
Kiev
Minsk
Varşova
Berlin
Paris
Madrid
Lizbon
Tahran
Kâbil
İslamabad
Yeni Delhi
Ulanbator
Pekin
Dakka
Riyad
Bağdat
Şam
Amman
Kahire
Trablus
Tunus
Sana
Muskat
Doha
Abu Dabi
Kuveyt
Lefkoşa
Oslo
Stokholm
Helsinki
Kopenhag
Amsterdam
Brüksel
Londra
Dublin
Roma
Atina
Sofya
Bükreş
Kişinev
Budapeşte
Belgrad
30°B 20°B 10°B 0° 10°D 20°D 30°D 40°D 50°D 60°D 80°D 100°D 120°D 130°D 140°D 150°D 160°D 170°D 180°
10°K 20°K 30°K 40°K 50°K